НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

DEPARTMENT FOR ARCHIVES AND RECORDS KEEPING
OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF THE REPUBLIC OF BELARUS

NATIONAL HISTORICAL ARCHIVES OF BELARUS

Series
«History, archeography, source studies»

Archivaryus

Collection of scientific papers and articles

Founded in 2001

Volume 11

Minsk
NHAN
2013

ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

Серыя
«Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»

Архіварыус

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выходзіць з 2001 года

Выпуск 11

Мінск
НГАБ
2013

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Беи)+63.3(4Беи)41
А87

Серыя заснавана ў 1998 г.

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Рэдакцыйная калегія:
У. І. Адамушка, Ю. М. Бохан (галоўны рэдактар), *Г. Я. Галенчанка, У. М. Дзянісаў, М. М. Забаўскі, А. М. Люты, А. Я. Рыбакоў, І. В. Саверчанка, М. Ф. Шумейка, З. В. Шыбека, З. Л. Яцкевіч* (адказны рэдактар), *Д. У. Яцэвіч*

Рэцэнзенты:
доктар філалагічных навук *А. І. Мальдзіс,*
кандыдат гістарычных навук *С. У. Жумар*

У адпаведнасці з загадам старшыні Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 1 лютага 2012 года № 21 зборнік навуковых прац «Архіварыус» уключаны ў Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па гістарычных навуках.

ISSN 2225-4412

© Дзяржаўная ўстанова
«Нацыянальны гістарычны
архіў Беларусі», 2013

Архіваэнаўства

В. В. Гарбачова

Архіў Янушкевіча ў зборах Музея літаратуры імя Адама Міцкевіча ў Варшаве

Фарміраванне так званага Архіва Янушкевіча [1] ў Музеі літаратуры імя Адама Міцкевіча ў Варшаве распачалося з 90-х гг. XX ст. У 1993 г. у нашчадкаў роду Янушкевічаў, Яніны Попель, была закуплена першая частка калекцыі, якая ў асноўным складалася з карэспандэнцыі сям'і Ларыш, у тым ліку і жонкі Яўстафія Янушкевіча Яўгеніі [2]. Гэта былі разрозненыя лісты, апрацоўку якіх не паспелі завяршыць да 1996 г., моманту выхаду каталога музея з апісаннем збораў XIX ст. [28], па гэтай прычыне яны засталіся па-за межамі даследчыцкай увагі. Другі перыяд распачаўся ў 2010 г., калі на кракаўскім аўкцыёне «Rara Avis» былі набыты лісты і карэспандэнцыя Я. Янушкевіча, датаваныя 1930–1970-мі гг. У гэты збор акрамя прыватных дакументаў уваходзяць лісты генерала Юзафа Двярніцкага, публіцыста Яна Непамуцэна Яноўскага, грамадскага дзеяча, паўстанца Маўрыцыя Махнацкага, ваяводы, стваральніка Версальска-Віленскай бібліятэкі Антонія Астроўскага, аўтограф А. Міцкевіча і інш. Імя прадаўца засталося невядомым, што не адмаўляе адзінага паходжання прадстаўленых дакументаў. Аб'яднанне згаданых набыткаў дазволіла музею сфарміраваць справу пад назвай

---

[1] Дадзеная назва прысвоена Музеем літаратуры імя Адама Міцкевіча ў Варшаве.

[2] Яўгенія Янушкевіч (каля 1814–5.06.1892) — дачка барона Караля Ларыша і Караліны Велапольскай з роду Грабоўскіх, сястра Эдмунда Караля Максіміліяна (н. 16.11.1816, Осек), Адэлі (1824–1890), жонкі графа Станіслава Дунін-Баркоўскага (1818–1884), і Караля (каля 1827–1853). 5 жніўня 1851 г. узяла шлюб з Яўстафіем Янушкевічам, ад якога 19 чэрвеня 1853 г. нарадзілася дачка Марыя. Пасля 1870 г. Яўгенія пераехала разам з мужам у Кракаў, дзе і памерла [3, с. 101–102; 20, s. 219; 40, s. 47–48; Інф. Вяславы Кардачук].

«Лісты Яўгеніі Янушкевіч да мужа, Яўстафія Янушкевіча», храналагічныя межы якой ахопліваюць 1832–1880 гг. [3]

Па нашаму меркаванню, названыя рукапісныя дакументы паходзяць са збору Попеляў з Вялікіх Чапляў (Келецкае ваяводства). Дачка Яўстафія Янушкевіча Марыя ў 1872 г. узяла шлюб з Канстанцінам Попелем, які з 1862 г. становіцца ўладальнікам спадчыннага маёнтка Вялікія Чаплі [37, s. 88]. Канстанцін Попель адначасова з гаспадарскай працай займаўся калекцыяніраваннем кніг і рукапісаў. З цягам часу ў яго назапасіўся каштоўнейшы збор польскамоўных і замежных выданняў, да якога далучылася і калекцыя, якая засталася пасля смерці ў 1892 г. Яўгеніі Янушкевіч.

Пасля пераезду на сталае жыхарства Канстанціна і Марыі Попеляў у Кракаў калекцыя рукапісаў і кнігазбор засталіся ў Вялікіх Чаплях у аднаго з сыноў, а менавіта Яўстафія Попеля. У далейшым іх спадчыннікам стаў унук Канстанціна Попеля, сын Яўстафія — Канстанцін Попель [37, s. 90], які ўтрымліваў усё гэта да 1939 г.

Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны частка рукапісаў збору трапіла ў дэпазіт Ягелонскай бібліятэкі. У 1969 г. бібліятэка выкупіла шэраг матэрыялаў Попеляў [41, s. 87, 90], сярод якіх апынуліся ўспаміны Яўстафія Янушкевіча [22; 23] і яго жонкі Яўгеніі Ларыш [24; 25], шматлікая карэспандэнцыя Янушкевіча з генераламі Юзафам Хлапіцкім, Генрыкам Дэмбінскім, Самуэлем Рожыцкім, Юзафам Скшынецкім, перапіска з Адамам Міцкевічам, Іаахімам Лялевелем, Юл'янам Нямцэвічам, Феліксам Вратноўскім, Браніславам Залескім, Леанардам Ходзькам, Валяр'янам Калінкай, Юл'янам Клячкай і інш. [5–21] [4], а таксама ў бібліятэку трапіў каштоўны збор прыватных дакументаў Яўстафія Янушкевіча [4]. Акрамя Ягелонскай бібліятэкі частка рукапісаў са збору Попеляў трапіла ў Гданьскую бібліятэку Польскай акадэміі навук (30 адз. зах.) і бібліятэку Польскай акадэміі навук у Кракаве (40 адз. зах.). Разам з тым невядомая колькасць дакументаў яшчэ застаецца ў прыватным карыстанні, што пацвярджаецца прыкладам з кракаўскім аўкцыёнам.

На сённяшні момант Архіў Янушкевіча ў Музеі літаратуры ў Варшаве складаецца з 7 спраў. У 2011–2012 гг. галоўным кусташам рукапіснага аддзела музея Вяславай Кардачук было зроблена іх папярэдняе

---

[3] Справа складаецца з трох тамоў. Першы том уключае 59 лістоў Яўгеніі Ларыш за 1832–1838 гг. (122 аркушы), другі том — 55 лістоў за кастрычнік 1838–1840 гг. (126 аркушаў). Трэці том храналагічна разрознены. Туды трапілі дакументы за 1841–1842 гг. і за перыяд 1852–1880 гг. (48 лістоў, 115 аркушаў). Ліставанне з мужам ахоплівае перыяд 1831–1871 гг. [33].

[4] З пералічанай карэспандэнцыі апублікаваны толькі лісты І. Лялевеля да Я. Янушкевіча і яго жонкі Я. Ларыш [29].

апісанне, абумоўленае падрыхтоўкай новага каталога, прысвечанага дакументам XIX ст. Акрамя згаданай вышэй справы з лістамі Яўгеніі Ларыш, збор уключае карэспандэнцыю Янушкевіча (1833–1856 гг., 31 ліст, 56 аркушаў), дзе асаблівую цікавасць выклікае яго ліст да Антонія Гарэцкага; лісты Караліны Марыі Ларыш [5] да Яўстафія Янушкевіча (1831–1842 г., 52 лісты, 101 аркуш); лісты Яўгеніі Янушкевіч да брата Караля Ларыша [6] (1852–1853 гг., 31 ліст, 78 аркушаў); карэспандэнцыя Яўгеніі Янушкевіч, а таксама яе бацькоў Караля Юзафа Ларыша [7] і Караліны Марыі Ларыш (1836–1869 гг., 35 лістоў, 65 аркушаў); лісты Караліны Марыі Ларыш з Грабоўскіх да дачкі Яўгеніі Янушкевіч (1851–1852 гг., 34 лісты, 90 аркушаў).

Акрамя гэтых лістоў у дадзены збор уваходзіць яшчэ адна каштоўная справа — «Лісты Яўстафія Янушкевіча да жонкі, Яўгеніі Янушкевіч з дому Ларыш» [34]. Справа ўтрымлівае 26 лістоў (большая частка з іх напісана на паперы памерам 13,5x1 см), датаваных 1835–1870 гг.

Трэба адразу адзначыць, што ў справу трапіла толькі невялікая частка эпісталярыя Я. Янушкевіча, адрасаваная жонцы Яўгеніі. Дадзеная выснова робіцца на падставе аналізу рукапісу Янушкевіча з бібліятэкі

---

[5] Караліна Марыя Ларыш (каля 1780–11.02.1852) — дачка ваўкавыскага старосты, дэпутата на чатырохгадовы сойм Паўла Грабоўскага і Веранікі Сцыпіёнаўны (п. 3.02.1851), 1 v. Велапольская, жонка Андрэя Велапольскага, дзядзькі графа Аляксандра Велапольскага, 2 v. Ларыш, жонка Караля Ларыша, маці Эдмунда Караля Максіміліяна (н. 16.11.1816, Осек), Яўгеніі (каля 1814–5.06.1892), Адэлі (1824–1890), жонкі графа Станіслава Дунін-Баркоўскага (1818–1884), і Караля (каля 1827–1853) [3, с. 102; 40, s. 29–50].

[6] Караль Ларыш (каля 1827–1853) — малодшы сын барона Караля Ларыша і Караліны Велапольскай з роду Грабоўскіх, брат Эдмунда Караля Максіміліяна, Яўгеніі і Адэлі. У карэспандэнцыі ў дачыненні да яго выкарыстоўваецца зменшанае імя Лоло. Памёр бяздзетным [Інф. Вяславы Кардачук].

[7] Юзаф Яўгеніўш Караль Ларыш герба Ларыш (10.02.1788–19.03.1869) — спадчыннік маёнтка Осек, сын Караля Вацлава (каля 1751–19.11.1803) і Алаізы Збароўскай (п. 11.01.1847), брат Людвікі (Луізы) (п. 1849), спадчынніцы Слупна, жонкі ардыната бельскага, князя Яна Сулкоўскага, і Максіміліяны (каля 1792–20.03.1815). У перыяд напалеонаўскіх войн Караль Ларыш служыў у французскай арміі, уваходзіў у склад атрада, утворанага яго шваграм Янам Сулкоўскім, які ўваходзіў у корпус Ю. Панятоўскага. 4 сакавіка 1807 г. атрымаў чын падпалкоўніка, пасля чаго хутка мабілізаваўся з войска. У 1809 г. пасля навучання ў Вене вярнуўся да маці ў Осек, дзе асеў і заняўся гаспадаркай. Каля 1813 г. уступіў у шлюб з Каралінай Велапольскай. Ад гэтага шлюбу нарадзіліся Эдмунд Караль Максіміліян, Яўгенія, Адэль, Караль. Напрыканцы жыцця Караль Ларыш пераехаў у Кракаў, дзе паводзе праекта архітэктара П. Бараньскага ў 1857–1861 гг. ім быў адбудаваны палац (сучасн. вул. Усіх Святых, 6), дзе ён і памёр [3, с. 102; 26, s. 352; 36, s. 298; 39, s. 278–279; 40, s. 29–50; Інф. Вяславы Кардачук].

тэкі Ягелонаў, крыніцай для напісання якога ў 1871 г. сталі яго лісты да жонкі за перыяд 1831–1851 гг. [22]. Гэты рукапіс са збораў Ягелонскай бібліятэкі, які ў пэўнай ступені магчыма аднесці да ўспамінаў, прадстаўляе сабой вытрымкі з лістоў Янушкевіча да сваёй нарачонай Яўгеніі, дачкі барона Караля Ларыша з маёнтка Осек на Галіцыі ад моманту іх знаёмства ў лістападзе 1831 г. да шлюбу ў жніўні 1851 г. Першы ліст датуецца 29 лістапада 1831 г., а апошні 28 ліпеня 1851 г. Дадзены рукапіс быў напісаны ў 1871 г. напрыканцы жыцця Янушкевіча і складаўся з апісання найбольш істотных, на погляд аўтара, падзей асабістага, эміграцыйнага і еўрапейскага жыцця насычанага на разнастайныя падзеі дваццацігоддзя. Фрагменты за пэўныя даты адрозніваюцца паміж сабой і памерам, і інфармацыйнай вартасцю. На наш погляд, у многім гэта абумоўліваецца тымі мэтамі, якія ставіліся аўтарам рукапісу. Гэта перш за ўсё спроба атаесамлення эміграцыйных падзей на фоне уласных жыццёвых пакут. Рукапіс напісаны для народжанай у Парыжы ў 1853 г. дачкі Марыі, для якой Янушкевіч імкнуўся пакінуць свой жыццяпіс эпісталярнага кшталту. Гэтыя абставіны падштурхоўвалі аўтара да адлюстравання свайго месца ў гісторыі эміграцыі, сваіх сувязяў з такімі знакамітымі асобамі, як А. Міцкевіч, Ю. Славацкі, М. Махнацкі, Ф. Шапэн, польскімі генераламі паўстання 1830–1831 гг. (Л. Пацам, Ю. Двярніцкім, Г. Дэмбінскім і інш.), а таксама еўрапейскай інтэлектуальнай элітай.

Параўнанне дадзенага рукапісу і яго эпісталярыя з варшаўскага Музея літаратуры паказвае, што да 2 снежня 1835 г., даты першага ліста да Яўгеніі Ларыш з музейнага збору, Янушкевічам было напісана больш за 42 лісты да сваёй нарачонай. А ўвогуле, агульная іх колькасць за перыяд 1831–1871 гг., час ліставання паміж нарачонымі, можа налічваць каля 162 лістоў [33].

Рэканструяваць адсутныя лісты Янушкевіча можна толькі ў пэўнай ступені. Справа ў тым, што яго эпісталярый з адлюстраваннем эміграцкага жыцця ў Парыжы прыцягнуў да сябе ўвагу даследчыкаў яшчэ ў XIX ст. Адным з першых ёй скарыстаўся Уладзіслаў Міцкевіч пры напісанні жыццяпісу свайго бацькі. Можна выказаць нават меркаванне, што Яўгенія Янушкевіч, якая на момант падрыхтоўкі рукапісу У. Міцкевічам, што прыпадае на канец 80-х гг. XIX ст., жыла ў Кракаве і сама дала дазвол на карыстанне прыватным эпісталярыем свайго мужа. Трэба адзначыць, што згаданы вышэй рукапіс Янушкевіча і яго лісты становяцца для У. Міцкевіча дастаткова важнай крыніцай. Яны шырока цытуюцца, а ў некаторых выпадках выкарыстоўваюцца для аднаўлення важных падзей з жыцця А. Міцкевіча. У гэтым сэнсе перш за ўсё трэба згадаць ліст Я. Янушкевіча ад 28 снежня 1840 г., у якім ён апісвае Яўгеніі Ларыш святкаванне імянін А. Міцкевіча, якія адбыліся 25 снежня 1840 г.

У справе рэканструкцыі прыватнага эпісталярыя Янушкевіча за 1831–1851 гг. не менш каштоўнымі з'яўляюцца матэрыялы Юзафа Каленбаха, які таксама скарыстаўся поўным зборам лістоў эмігранта, прадстаўленых яму ў даследчыцкіх мэтах дачкой Янушкевіча Марыяй і яе мужам Канстанцінам Попелем [27, s. 443]. У выніку Ю. Каленбахам у 1909 г. у часопісе «Lamus» былі надрукаваны ўрыўкі з лістоў Янушкевіча да жонкі за 1833–1841 гг., якія да сённяшняга часу выклікаюць зацікаўленасць у даследчыцкім асяроддзі.

Адносна збору прыватнага эпісталярыя Я. Янушкевіча ў фондах варшаўскага Музея літаратуры варта заўважыць, што яго 26 лістоў амаль невядомы сучасным даследчыкам [34]. Першыя 10 лістоў датуюцца 1835–1851 гг., астатнія паходзяць з канца 60-х – пачатку 70-х гг. XIX ст., часу, калі муж і жонка расставаліся на кароткі час. Толькі адзін ліст з гэтай справы быў скарыстаны самім Я. Янушкевічам пры напісанні ўспамінаў. Менавіта гэты ліст ад 28 ліпеня 1851 г. з апісаннем падрыхтоўкі да шлюбу, які адкладаўся паміж Яўгеніяй і Яўстафіем Янушкевічамі па розных суб'ектыўных прычынах на працягу дваццаці гадоў, падрыхтаваны намі да друку.

Дадатак

28.07.1851. — Ліст Яўстафія Янушкевіча, напісаны ў замку Сайн [8] і адрасаваны нарачонай Яўгеніі Ларыш у Осек [9].

[k. 19] 28 lipca 1851 [roku]. Sayn

Dziś rano o god[zinie] 7^{mej} wpadam do Sayn zostawiwszy Kozuchowskich w Cologne i z nadzieją że jutro z niemi w Coblentz się zjadę. Dziś tedy cały dzień pracuję z księciem nad Minami i wyprawiamy metallurjistę na Litwę, jutro interes leśny skończym i wyszlemy do Londynu Arndta, a 30 o god[zinie] 9^{tej} rano ruszam przez z Sayn do Kolonii. Odprowadzę księcią do Bonn a o 10^{tej} wieczorem puszczam się do Drezna. 31 jestem w Dresnie. 1 sierpnia o god[zinie] 6 wyjezdzam do Wrocławia gdzie nocuję bo taki zmęczony że musze dwie jedną noc

[8] Сайн — замак прадстаўнікоў роду Сайн-Вітгенштэйнаў, размешчаны каля горада Кобленц у графстве Сайн і Вітгенштэйн на паўночным захадзе Прусіі.

[9] Осек — маёнтак у Галіцыі, размешчаны ў ваколіцах Асвенцыма. Каля 1799 г. Караль Вацлаў Ларыш набыў яго ў Валерыі Браніцкай з роду Шэмбекаў, жонкі кашталяна рацлаўскага. Затым маёнтак перайшоў у спадчыну яго сына Караля, бацькі Яўгеніі, будучай жонкі Яўстафія Янушкевіча. Пасля смерці Караля ў 1869 г. маёнтак перайшоў праз дачку Адэль да Станіслава Дунін-Баркоўскага. У 1884 г. Осек набыў Оскар Рудзінскі [38].

przespać, aby ciebie nie przestraszyć upiorem [10]. 2 rano wyjadę z Wrocławia i będe u Was podobnie jak w roku 1849 o godzinie 8 wieczorem. Jeśli chcesz suknie swe zabrać do Osieka to przyjedźcie po mnie do Berania, inaczej zostawię je w Karymie u Polaka. 3[go] bawię z wami, 4[go] jadę i wracam z Krakowa. 5go ślub i wyjazd.

Pojedziemy do Drezna i Berlina i gdzie zechcesz. *[k. 19 v.]* Widzisz tedy kochana Żenio że twój list z 22 lipca ktory mi xiąże dziś oddał przydał pospiechu. Ślub musi się odbyć 5[go] koniecznie, bo w Paryżu wszyscy xięża Polscy ogromne nabożeństwo na naszą intencyą odprawiają. Tow[arzystwo] historyczne tegoż dnia ma posiedzenie i Prezes Czart[oryski] o mnie nieobecnym a gorliwym członku ma donieść publicznie kolegom powod mej nieobecności. Xiąże są tu z całym dworem w Kaplicy za nas się modli. Romuald jedzie do Einsideln [11] do Matki Boskiej. Jednem [12] słowem wielki by zawod był w życzeniach i modłach.

Nie przyjade w poniedziałek jak życzysz, ale w sobote. W poned[iałek] będziemy w Krakowie, a we wtorek chciałbym się spowiadać i kommunikować [13] razem z tobą podczas mszy ślubnej.

Piękny prezent kupiłem dla x[iędza] proboszcza za 10 f[ranków]. Pieczątka srebrna pozłacana z figurą Matki Boskiej i dzieciątka Jezus przeslicznej roboty. Może to się mu podoba.

[k. 20] Mój paszport jest dla interesow familii — niepozwoliłem aby kładli że jadę się żenić, bo coby to miało za minę żeby policya wszystkie wiedziały dla czego jadę. W Prussię nikt cię o paszport nie zapyta, przynajmniej tu na granicy Pruskiej kobiet niepytają. Z resztą formalność sama jest małą rzeczą — czy jak Larisz czy jak P[ani] Eust[achowa] przejedziesz. A na przyszłość otrzymamy co zechcemy. Jesli Papa zechce to kupiemy sobie za 10 funt[ów] sterl[ingów] obyw[atelstwo] Angielskie.

Kochana Eugenio i ja zakończę mój list tem samem życzeniem ktorem ty swoj zakończyłaś, abyś nigdy nie żałowała końca naszej 20sto letniej korrespondencyi. Już do Panny Eugenii więcej pisać niebędę. Przyjacólkę, Kochankę żegnam. A odtąd powitam ją jak żonę i wiecznie kochać nieprzestanne.

Tak mi Panie Boże dopomóż.
Eustachy

Крыніца: Muzeum Literatury imienia Adama Mickiewicza, inw. 5965, k. 19–20.

---

[10] У сучаснай польскай мове выкарыстоўваецца варыянт напісання слова *Upiór*.
[11] Дакладнае напісанне горада *Einsiedeln.*
[12] У сучаснай польскай мове выкарыстоўваецца варыянт напісання слова *Jednym*.
[13] У сучаснай польскай мове выкарыстоўваецца варыянт напісання слова *Komunikować*.

Пераклад

[арк. 19] 28 ліпеня 1851 [года]. Сайн [14]

Сёння рана а 7 гадзіне, пакінуўшы Кажухоўскіх у Кёльне з надзеяй сустрэцца з імі заўтра ў Кобленцы [15], прыбуду ў Сайн. Сёння тады цэлы дзень буду працаваць з князем [16] над Minami [17] і адправім металурга [18] ў Літву, заўтра разбярэмся з ляснымі справамі і адашлем у Лондан Арнта, а 30 [ліпеня] а 9ай гад[зіне] рана выеду з Сайн у Кёльн. Адпраўлю князя ў Бон і а 10ай увечары з’еду ў Дрэздэн. 31-га я буду ў Дрэздэне. 1 жніўня а 6 гад[зіне] выязджаю да Уроцлава, дзе пераначую, бо такі стомлены, што вымушаны адну-дзве ночы паспаць, каб ты не прыняла мяне за прывід. 2-га [жніўня] рана выеду з Уроцлава і буду ў Вас а 8 гадзіне ўвечары, падобна , як ў 1849 [годзе]. Калі жадаеш свае сукенкі забраць у Осек, то прыязджайце па мяне ў Беры [19], інакш пакіну іх у Карыме ў паляка. 3га [жніўня] правяду з вамі, 4га еду ў Кракаў і ў гэты ж дзень вяртаюся. 5га шлюб і выезд.

---

[14] Ва ўспамінах Я. Янушкевіча згаданыя падзеі апісаныя наступным чынам: «30 [ліпеня] выязджаю ў Кёльн, 31 [ліпеня] буду ў Дрэздэне. 1 жніўня спынюся на начлег ва Уроцлаве, 2-га выязджаю рана і, напэўна, буду ў Осеку каля 8 гадзіны ўвечары, як у 1849 г[одзе]. 3 [жніўня] пабуду з вамі, 4 [жніўня] еду да Кракава, 5 — шлюб. Абавязкова 5-га, таму што ў гэты дзень усе польскія святары ў Парыжы правядуць набажэнства, прысвечанае нашаму намеру, і на пасяджэнні Гістарычнага таварыства ў гэты дзень мая адсутнасць будзе апраўдана аб’явай аб маім шлюбе. Нават Рамуальд паабяцаў у гэты дзень быць у Айнзідэльне. [...], а для каплана, які будзе праводзіць цырымонію, маю прыгожую срэбную фігурку Божай маці з маленькім Ісусам. Заканчваю ліст тым самым пажаданнем, якім і ты свой апошні ліст: каб ты ніколі не шкадавала з заканчэння нашага дваццацігадовага ліставання. Да пані Яўгеніі болей пісаць не буду, з ёй развітваюся назаўжды, а вітаю Каханую жонку. Правядзем у Сайн найболей 2 тыдні. 18-га жніўня там будзе прускі кароль». Цыт. па: [22, s. 217–218].

[15] Кобленц — горад на паўночным захадзе Прусіі.

[16] Аўтарам ліста, хутчэй за ўсё, згадваецца святлейшы князь Людвік Вітгенштэйн (7.06.1799–8.06.1866), які пасля смерці ў 1832 г. сваёй першай жонкі Стэфаніі Радзівіл (1809–1832), хворай на сухоты, у 1834 г. ажаніўся з Леанілай Баратынскай і з’ехаў у Францыю. Пасля французскай рэвалюцыі 1848 г. яны перабраліся з Парыжа ў ваколіцы Франкфурта-на-Майне, дзе набылі замак Сайн, былы радавы маёнтак Сайн-Вітгенштэйнаў, і перабудавалі яго ў неагатычным стылі. Кантакт, які паўстаў у 1828 г. паміж Я. Янушкевічам і Людвікам Вітгенштэйнам падчас падрыхтоўкі справаздачы аб стане маёмаснай спадчыны, працягваўся і пасля эміграцыі Янушкевіча ў Францыю. У 1833 г. прадстаўнікі роду Радзівілаў нават заклікалі апошняга прыняць амністыю і заняцца ўпарадкаваннем іх спадчыны [22, s. 20].

[17] *Mine* (фр.) — руднікі, капальні, шахты.

[18] Размова, магчыма, ідзе аб адпраўцы спецыяліста па здабычы торфу ці руды.

[19] Беры (Biery, Berau) — вёска ў Бельскім павеце Шлёнскага ваяводства.

Паедзем у Дрэздэн і Берлін і куды яшчэ пажадаеш. *[арк. 19 адв.]* Бачыш, каханая Жэня [20], што твой ліст ад 22 ліпеня, які аддаў князь, прыспешыў мяне. Шлюб павінен адбыцца менавіта 5-га [жніўня], таму што ў Парыжы ўсе польскія ксяндзы арганізуюць вялікае набажэнства ў наш гонар. У той жа самы дзень адбудзецца пасяджэнне ў Гістарычным тав[арыстве] [21], і старшыня Чарт[арыйскі] [22] пра мяне, як адсутнага, але чыннага сябра, публічна абвесціць калегам, з якой нагоды я адсутнічаю. Ксяндзы тут усе разам у капліцы будуць маліцца за нас. Рамуальд [23] едзе ў Айнзідэльн [24] да Божай Маці. Адным словам, значная прычына была б для віншаванняў і малітваў.

---

[20] Яўгенія Ларыш.

[21] Польскае гістарычнае таварыства пачаткова з'яўлялася структурнай часткай утворанага 29 красавіка 1832 г. у Парыжы Польскага літаратурнага таварыства (ПЛТ), якое праіснавала да 1854 г. Заснавальнікамі ПЛТ былі Юзаф Бем, Людвік Плятэр, Тэадор Мараўскі і інш., старшынёй з'яўляўся А. Чартарыйскі. У якасці галоўнай мэты таварыства абрала распаўсюджванне інфармацыі па польскаму пытанню ў Заходняй Еўропе. У 1836 г. у межах таварыства адчыняецца гістарычны аддзел, сябрамі якога праводзіліся архіўныя даследаванні па гісторыі Рэчы Паспалітай у еўрапейскіх сховішчах (старшыня Ю. У. Нямцэвіч). У 1851 г. з ПЛТ у якасці самастойнай структуры вылучаецца Гістарычны аддзел, які ўтварае самастойнае Гістарычнае таварыства. У 1854 г. гэтыя дзве арганізацыі аб'ядналіся і ўтварылі Польскае гісторыка-літаратурнае таварыства.

[22] Адам Ежы Чартарыйскі (14.1.1770–15.7.1861) — польскі і расійскі дзяржаўны дзеяч. З 1801 г. адзін з бліжэйшых дарадцаў імператара Аляксандра І, у 1804–1806 гг. міністр замежных спраў, у 1803–1824 гг. куратар Віленскай навучальнай акругі. З 1825 г. адзін з лідэраў легальнай кансерватыўнай апазіцыі супраць антыпольскай палітыкі Мікалая І. У 1830–1831 гг. узначальваў сенат і Нацыянальны ўрад. Пасля паўстання эмігрыраваў, спачатку знаходзіўся ў Англіі, затым у Францыі. Узначальваў кансерватыўна-манархічную плынь, яго парыжская рэзідэнцыя "Гатэль Ламбер" стала цэнтрам польскай палітычнай эміграцыі. Арганізатар шэрагу эмігранцкіх таварыстваў, мецэнат у галіне культуры і навукі [2, с. 149–150].

[23] Рамуальд Янушкевіч (31.3.1808–31.3.1865, Нантэр) — сярэдні брат Яўстафія Янушкевіча, які нарадзіўся ў фальварку Вусава Слуцкага павета. Пачаткова ён вучыўся ў Нясвіжскай школе, дзе скончыў 3 класы, з 1821 г. у Слуцкай гімназіі, перад паўстаннем вывучаў права ў Віленскім універсітэце, пасля заканчэння якога працаваў у канцылярыі М. Навасільцава. У сакавіку 1831 г. далучыўся да паўстання, з 13 чэрвеня 1831 г. паручнік у штабе Антонія Гелгуда. 13 ліпеня 1831 г. перайшоў з яго корпусам межы Прусіі. Па рашэнні Мінскай губернскай следчай камісіі ад 31 жніўня 1833 г. аднесены да 2-га разраду злачынцаў. У студзені 1832 г. эмігрыраваў у Францыю. Спачатку знаходзіўся ў закладзе ў Авіньёне, затым перабраўся ў Парыж. У 1833 г. падчас высылкі брата Яўстафія з Парыжа займаўся справамі кнігарні. З 1841 г. з'яўляўся адным з прыбліжаных Андрэя Тавянскага. 25 ліпеня 1857 г. ажаніўся, меў сына Тадэвуша і дачку Караліну (н. 1858). Памёр і пахаваны ў Нантэры [1, с. 381–382; 3, с. 172–173].

[24] Айнзідэльн — горад у Швейцарыі, які з XIV ст. вядомы як паломніцкі цэнтр пакланення Дзеве Марыі.

Я не прыеду ў панядзелак, як жадаеш ты, а буду ў суботу. У панядз[елак] будзем у Кракаве і ў аўторак хацеў бы прычасціцца і спавядацца разам з табой падчас шлюбнай імшы.

Я набыў прыгожы прэзент для к[сяндза] пробашча за 10 ф[ранкаў]. Выдатнай работы срэбная пячатка з пазалотай, з выявай Божай Маці і маленькага Ісуса. Можа, яна яму спадабаецца.

[арк. 20] Мой пашпарт выданы па справах Фаміліі [25] — таму я не дапусціў, каб у яго ставілі пячатку, што я еду жаніцца, бо як бы гэта выглядала, калі б уся паліцыя ведала, па якой справе я еду. У Прусіі ніхто ў цябе пашпарт не спытае, ва ўсякім выпадку ў жанчын на прускай мяжы яго не патрабуюць. З астатніх фармальнасцеў самая дробная, як хочаш прыехаць — ці як Ларыш, ці як п[ані] Яўст[ахава]. На будучыню атрымаем тое, што пажадаем. Калі тата [26] захоча, то набудзем сабе за 10 фунт[аў] сцерл[інгаў] ангельскае грам[адзянства].

Каханая Яўгенія, і я заканчваю свой ліст тым жа самым пажаданнем, якое ты змясціла ў сваім. Каб ты ніколі не шкадавала аб заканчэнні нашага 20-гадовага ліставання. Я не буду больш пісаць да панны Яўгеніі. Я развітваюся з сяброўкай, каханкай. І з гэтай хвіліны вітаю цябе, як жонку, і ніколі кахаць не перастану.

Дапамажы мне ў гэтым, Божа.
Яўстафій

Крыніца: Музей літаратуры імя Адама Міцкевіча, інвентарны нумар 5965, арк. 19–20.

Крыніцы і літаратура

1. Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання 1830–1831 гадоў на Беларусі: біябібліяграфічны слоўнік. Другое выданне. — Мн.: БДУ, 2006. — 400 с.
2. Ерашэвіч, А. Чартарыйскі Адам Ежы // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Т. 6. — Кн. 2. — Мн.: БелЭн, 2003. — С. 149–150.
3. Янушкевіч, Я. Успаміны (1805–1831) / Яўстафій Янушкевіч; уклад., пер. з польск. мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. В. Гарбачовай. — Мн.: Лімарыус, 2011. — 256 с.
4. Biblioteka Jagiellońska (BJ), przyb. 33/62. Teka papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874).
5. BJ, przyb. rkps 158/74. List do Eustachego Januszkiewicza Bronisława Zaleskiego.
6. BJ, przyb. rkps 205/69. Listy Józefa Chłopickiego z lat 1837–1838.

[25] Маецца на ўвазе сям'я Вітгенштэйнаў, да якой перайшла спадчына Радзівілаў пасля смерці спадкаемцы Стэфаніі Радзівіл.

[26] Згадваецца бацька Яўгеніі Ларыш барон Караль Ларыш.

7. BJ, przyb. rkps 206/69. Listy Henryka Dembińskiego z 1843.
8. BJ, przyb. rkps 207/69. Listy Waleriana Kalinki z 1863, 1867–1870.
9. BJ, przyb. rkps 208/69. Listy Alberta Kazimierskiego z lat 1850, 1856, 1871.
10. BJ, przyb. rkps 209/69. Listy Juliana Klaczki do Eustachego Januszkiewicza z lat 1860–1872 i żony z lat 1870–1888.
11. BJ, przyb. rkps 210/69. Listy Samuela Różeckiego do Karola Larysza z 1831–1832.
12. BJ, przyb. rkps 211/69. Listy gen. Józefa Skrzynieckiego.
13. BJ, przyb. rkps 217/69. Listy z Syberii Adolfa Januszkiewicza do Eugenii Larysz 1832, 1836, 1843.
14. BJ, przyb. rkps 219/69. Listy J. Lelewela do Eustachego Januszkiewicza 1838–1855 oraz do Eugenii Januszkiewiczowej z lat 1853–1856.
15. BJ, przyb. rkps 221/69. Listy F. Wrotnowskiego z lat 1838–1867.
16. BJ, przyb. rkps 222/69. Listy Bronisława Zaleskiego z lat 1842, 1850, 1868.
17. BJ, przyb. rkps 223/69. Listy Bronisława Zaleskiego z lat 1861, 1870, 1871.
18. BJ, przyb. rkps 225/69–231/69. Listy Adama Mickiewicza 1836, 1846, 1847.
19. BJ, przyb. rkps 234/69. Listy Leonarda Chodźki z lat 1841, 1855, 1856.
20. BJ, przyb. rkps 235/69. Listy Juliana Niemcewicza z 1839.
21. BJ, przyb. rkps 237/69. Listy Bronisława Trentowskiego z 1842.
22. BJ, przyb. rkps 256/69. Eustachy Januszkiewicz. Wyjątki z korespondencii z lat 1831–1871.
23. BJ, przyb. rkps 257/69. Eustachy Januszkiewicz. Pamiętnik.
24. BJ, przyb. rkps 258/69. Eugenia z Laryszów Januszkiewicz. Pamiętnik.
25. BJ, przyb. rkps 259/69. Eugenia z Laryszów Januszkiewicz. Pamiętnik. Ciąg dalszy.
26. Boniecki, A. Herbarz polski. T. 13: Krzemieniowscy — Lasoccy. — Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1909. — 400 s.
27. Kallenbach, J. Z epoki emigracyjnej (1833–1841) // Lamus. Lwów, 1909. — Z. 3. — S. 440–470.
28. Katalog rękopisów Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie. T. 1: Sygnatura 1–500. Literatura Polska XIX w. Mickiewiczana / oprac. T. Januszewski, W. Kordaczuk, G. Nieduszyńska, M. Polakowska. — Warszawa: Drukarnia Naukowo-Techniczna, 1996. — 346 s.
29. Lelewel, J. Listy emigracyjne / Wyd. H. Więckowska. — T. 5. — Wrocław -Kraków: Zakład im Ossolińskich, 1956. — 266 s.
30. Manteufflowa, M. Plater Ludwik August // Polski słownik biograficzny. — T. 26. — Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981. — S. 679–683.
31. Mickiewicz, A. Dzieła wszystkie. Wydanie sejmowe / oprac. s. Pigoń. — T. XVI. Rozmowy z Adamem Mickiewiczem. — Warszawa: Nakładem Skarbu Rzeczypospolitej Polskiej, 1933. — 560 s.
32. Mickiewicz, Wł. Żywot Adama Mickiewicza. — T. III. — Poznań: Drukarnia Dziennika Poznańskiego, 1894. — 564 s.

33. Muzeum Literatury imienia Adama Mickiewicza (Muz. Lit.), inw. 4443, 5965. Archiwum Januszkiewicza. Listy Eugenii Januszkiewicz do męża, Eustachego Januszkiewicza.
34. Muz. Lit. inw. 5965. Archiwum Januszkiewicza. Listy Eustachego Januszkiewicza do żony, Eugenii Januszkiewicz z d. Larisch.
35. N. O. Improwizatorowie//DziennikLiterackiz22.02.1841.—№ 8.—s. 60–61.
36. Ostrowski, J. Księga herbowa rodów polskich. — Cz. 1. — Warszawa: Druk Józefa Sikorskiego, 1897. — 620 s.
37. Popiel, P. Rodzina Popielów herbu Sulima z przydomkiem Chościak. Rys historyczny. — Kraków: Druk W.L. Anczyca i Spółki, 1936. — 132 s.
38. Szyposz, J. Z historii rodu Larisch. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://larisch-larysz.eu/aktualnoci/139-z-historii-rodu?lang=. — Дата доступа: 20.01.2013.
39. Uruski, S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. — T. 8. — Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1911. — 379 s.
40. Wawel-Louis, J. Okruszyny historyczne zbierane po dawnych aktach, archiwach i dziennikach. — Serya 1. — Kraków: Drukarnia „Czasu", 1898. — 115 s.
41. Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce / Oprac. D. Kamołowa przy współudziale K. Muszyńskiej. — Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1988. — 492 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25.01.2013

С. А. Чукіла

Матэрыялы архіва Пустынскага Успенскага мужчынскага манастыра ў НГАБ

Настаўнікі…

Паводле вядомага сцвярджэння, гісторыю пішуць пераможцы, і яны вызначаюць неабходнасць захоўвання тых ці іншых дакументаў. Канфесійныя архівы доўгі час заставаліся незапатрабаванымі ў навуковых даследаваннях, чаму спрыяла негатыўнае стаўленне дзяржавы да рэлігіі. Аднак менавіта ў праваслаўных і каталіцкіх архівах зберагліся найбольш унікальныя дакументы, якія з'явіліся падмуркам не толькі пры рэканструкцыі гісторыі, але і пры аднаўленні культурнай спадчыны Беларусі. Руплівае вывучэнне канфесійных архіўных матэрыялаў ставіць сваёй мэтай ажыццяўленне згаданых задач. Захаваныя дагэтуль звесткі аб станаўленні і развіцці канфесій на тэрыторыі сучаснай Беларусі на сённяшні дзень цяжкадаступныя для беларускіх навукоўцаў, бо асноўная маса іх лакалізавана ў гістарычных архівах Польшчы, Літвы, Украіны, Расіі, у рукапісных аддзелах бібліятэк, у іншых архівах і

прыватных зборах краін блізкага і далёкага замежжа [4]. Такая сітуацыя ў поўнай меры датычыцца і дакументальнай спадчыны Пустынскага Успенскага мужчынскага манастыра, які знаходзіцца ў Мсціслаўскім раёне Магілёўскай вобласці.

Адным з першых даследчыкаў гісторыі Пустынскага манастыра з'яўляўся гісторык, археограф і архівіст Іван Іванавіч Грыгаровіч, які ў пачатку XIX ст. абследаваў архіў гэтага манастыра і выявіў там прывілеі вялікіх князёў літоўскіх Жыгімонта I Старога і Жыгімонта III Вазы, а таксама мсціслаўскага князя Міхаіла Іванавіча [3, с. 97]. Самым дасціпным даследчыкам мінулага дадзенага манастыра можа лічыцца сучасны гісторык уніяцкай царквы Сяргей Міхайлавіч Клімаў. Яго праца «Пустынскі хранограф» цалкам прысвечана гісторыі манастыра, а навуковы твор «Базыльяне» закранае гісторыю яго архіва.

Пустынскі Успенскі мужчынскі манастыр заснаваны ў 1380 г. родапачынальнікам мсціслаўскіх князёў Сямёнам-Лынгвенем — сынам вялікага князя літоўскага Альгерда і зяцем маскоўскага князя Дзмітрыя Данскога — недалёка ад горада Мсціслава, на правым беразе ракі Аслянка, дзе згодна з паданнем з'явіўся цудадзейны абраз, а з-пад зямлі пачала біць крыніца з гаючай вадой [38, с. 54–56]. Акрамя Пустынскага Лынгвень Альгердавіч пабудаваў і Ануфрыеўскі мужчынскі манастыр.

Невялікі манастыр, дзякуючы шчодрым ахвяраванням, ужо ў XV ст. валодаў даволі значнай маёмасцю. Напачатку XVI ст. яму належалі вёскі Аўдзейкава, Радзівонаўка, Слабада, Рацукоўская, Перасадзіна, сенажаці за рэкамі Віхра і Сож, пожня Горабская, двор і прысядзібны ўчастак у Мсціславе, вялікая колькасць сялян. Акрамя таго, манастыр меў правы на бортніцтва, лоўлю рыбы, баброў, звяроў, свабодную пабудову млыноў на рацэ Віхры, самастойны суд над манастырскімі сялянамі [38, с. 55].

Са смерцю Івана Юр'евіча, унука Сямёна Лынгвеня, згасла мужчынская лінія роду князёў Мсціслаўскіх, і ў 1527 г. манастыр разам з удзельным княствам перайшоў пад кіраўніцтва каралеўскай канцылярыі. Падчас другой Лівонскай вайны Івана Грознага з Жыгімонтам II Аўгустам, якая пачалася ў 1563 г., адны манахі Пустынскага манастыра былі забіты, другія пакінулі манастыр у пошуках больш бяспечнага месца. Збудаванні засталіся пад аховай аднаго-двух манахаў. Пустынскі манастыр у 1601 г. перададзены ўніятам і заселены манахамі базыльянскага ордэна [36].

Пасля ўваходжання тэрыторыі Рэчы Паспалітай у склад Расійскай імперыі Пустынскі манастыр некаторы час заставаўся ўніяцкім. Толькі ў 1839 г. ён быў зноў перададзены праваслаўным манахам. Але, згодна з кліравай ведамасцю манастыра за 1844 г., базыльянскія манахі працягвалі знаходзіцца ў ліку брацііі праваслаўнага манастыра (напрыклад,

«забаронены святар Іаан Гаўрылаў Раяновіч») [16, арк. 3]. З 1842 г. Пустынскі манастыр быў прылічаны да III класа расійскіх манастыроў [6, с. 43]. Паколькі забеспячэнне трэццякласнага манастыра сродкамі дзяржавы было нездавальняючым (770 рублёў на паўгода, з якіх 480 рублёў ішло на ўтрыманне настаяцеля, брацii i манахаў), то да 1860 г. манастыр апынуўся ў цяжкім становішчы [26, арк. 1–1 адв.]. Дзякуючы актыўнай дзейнасці ігумена Анатолія на адраджэнне абіцелі было сабрана 10 442 рублі 82 ½ кап. [33, арк. 55 адв.]. Пазней быў створаны будаўнічы камітэт, які да 1870 г. цалкам аднавіў манастыр і пабудаваў вакол усяго манастырскага комплексу цагляную сцяну. У 1869 г. пры манастыры заснавана праваслаўнае брацтва, і ў 1870 г. у новым двухпавярховым цагляным корпусе адкрыта царкоўна-настаўніцкая земляробчая школа.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі ў 1919 г. з мэтай захавання манастыра манахі стварылі земляробчую камуну, якая праіснавала непрацяглы час. У 1925 г. насельнікі былі канчаткова выселены з абіцелі. У манастыры размясціўся дзіцячы дом, ён знаходзіўся там у час і пасля Вялікай Айчыннай вайны [37]. Пазней у манастырскіх будынках размяшчалася школа для дзяцей з навакольных вёсак. У 1970-я гг. школу пры манастыры зачынілі. У цяперашні час адбываецца маштабная рэканструкцыя манастыра. Але ў аднойленай каплічцы каля крынічкі і купелі ўжо праводзяцца службы. З кожным годам павялічваецца колькасць наведвальнікаў манастыра як турыстычнага аб’екта Мсціслаўшчыны, мясцовай святыні і духоўнага цэнтра.

Архіўных дакументаў з апісаннем падзей з гісторыі Пустынскага манастыра захавалася вельмі мала, асабліва тых, што адносяцца да перыяду яго адкрыцця і станаўлення. У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі знойдзена толькі некаторая частка справаводных і статыстычных дакументаў, якія датычацца больш позняй гісторыі манастыра.

Як сведчаць гістарычныя даследаванні, з самага пачатку найбольш каштоўныя актавыя дакументы (прывілеі, граматы, фундушы) захоўваліся не толькі ў манастырскім архіве. Яны шмат разоў капіраваліся і зберагаліся як ва ўласнікаў падараванай маёмасці, так і ў розных іншых установах.

У вопісе Пустынскага манастырскага архіва за 1841 г. указваецца, што пад № 1 у ім знаходзіўся «дакумент 7008 года (1500 г. — *С. Ч.*) ад стварэння свету, верасня 14 дня, індыкта III, зацверджаны каралямі польскімі Аляксандрам, Жыгімонтам [1] і Уладзіславам IV у 1644 годзе, сакавіка 3, на першапачатковае зацвярджэнне фундушовай зямлі на карысць Пустынскага манастыра, ахвяраванай сакратаром польскага караля Аляксандра Богушам Багатовічам... » (С. М. Клімаў слушна лічыць,

[1] Які Жыгімонт маецца на ўвазе — з дакумента не зразумела.

што, верагодней за ўсё, Богуш Багатовіч пацвердзіў манастыру раней нададзены ад караля зямельны фундуш) [14, арк. 17].

З моманту пераходу тэрыторыі Мсціслаўскага княства ў разрад каралеўскіх зямель сацыяльны статус дабрадзеяў манастыра знізіўся. Згодна з дакументамі, апублікаванымі ў «Беларускім архіве старажытных актаў», і даследаваннямі С. М. Клімава, «па распараджэнні караля Жыгімонта I на манастыр пералічвалася частка грашовай дані (сярэбшчызны) з даходаў Крычаўскага замка, але зямельных «ахвяраванняў» вярхоўныя ўлады ўжо не рабілі. Новым дабрадзеем манастыра выступае мясцовая шляхта» [6, с. 19].

Кароль Жыгімонт III у 1601 г. прызначыў ігуменам Пустынскага манастыра Афанасія Валчанскага, каб той перавёў манастыр у падпарадкаванне ўніятаў [6, с. 33]. У 30–40-я гг. XIX ст., калі расійскія ўлады на сваёй тэрыторыі распусцілі ордэн і раздалі яго нерухомасць розным ведамствам, архіў Пустынскага манастыра ўніятаў ордэна святога Васіля Вялікага, т. зв. базыльян, быў страчаны.

Актуальнасць дадзенага артыкула звязана з разуменнем выключнай ролі дакументаў з манастырскіх архіваў для даследавання канфесійнай гісторыі краіны. Мэта працы — характарыстыка асобных блокаў дакументаў Пустынскага манастыра, якія захоўваюцца ў аднайменным фондзе Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) «Пустынскі Успенскі мужчынскі манастыр». Усяго фонд змяшчае 69 спраў з архіва манастыра, пачынаючы з 1841 г., калі ён зноў стаў праваслаўным. Некаторыя матэрыялы аб яго дзейнасці захоўваюцца ў фондзе «Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя». Акрамя НГАБ асобныя дакументальныя матэрыялы Пустынскага архіва зберагаюцца ў фондах «Духоўная кансісторыя епіскапства літоўскіх уніятаў» Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы [2, с. 48], «Канцылярыя мітрапаліта грэка-ўніяцкіх цэркваў у Расіі» Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Санкт-Пецярбургу [1, с. 308].

За назапашванне і зберажэнне манастырскіх дакументаў адказвалі спецыяльныя манахі, працай якіх кіраваў ігумен на падставе інструкцый, распрацаваных вышэйстаячымі органамі епархіяльнай улады. Паколькі Пустынскі манастыр быў невялікім па колькасці насельнікаў, то наўрад ці склад работнікаў яго архіва быў большым чым адзін манах. Менавіта ён адказваў за захаванне і павелічэнне дакументаў манастырскага архіва і наогул за вядзенне справаводства ў манастыры.

Найбольш важнымі дакументамі архіва лічыліся публічна-прававыя акты (прывілеі і фундушы), гаспадарчыя апісанні (інвентары), наратыўныя матэрыялы (перапіска і дзённікі). Яны змяшчалі даволі падрабязную інфармацыю аб маёмасці манастыра (вёсках, млынах, друкарнях, манастырскіх сялянах і інш.). З 1841 г. архіў захоўваў апісанні маёмасці

самога манастыра, яго манастырскай школы і бібліятэкі, падрабязную інфармацыю аб выглядзе і паходжанні рэчаў, а таксама перапіску з духоўнымі і свецкімі асобамі і штодзённыя запісы, якія вялі самі ігумены [13].

Адным з абавязковых аддзелаў манастырскага архіва быў аддзел дакументаў па асабістым складзе. Ва ўніяцкіх манастырах рэгулярна складаліся «Кнігі памерлых братоў» (Księgi zmarłych braci), якія змяшчалі біяграфічныя даныя аб памерлых базыльянах [5, с. 24]. З 1841 г. рапарты аб смерці манахаў накіроўваліся ў Магілёўскую духоўную кансісторыю.

Ігумены займаліся складаннем кліравых ведамасцяў, пазначаючы пры гэтым час, калі манахі паступілі ў ордэн ці ў дадзены манастыр, месца іх апошняга знаходжання, узровень прафесійнай падрыхтоўкі [16]. У згаданай крыніцы змяшчаліся нават запісы аб адзенні, якое манахі атрымлівалі пры паступленні ў манастыр. Сюды можна аднесці рэвізскія сказкі, пераліковыя рэвізскія ведамасці, рапарты манахаў ці іераманахаў аб іх пераводах у гэты або іншыя манастыры [35, арк. 3–6].

У архіве Пустынскага манастыра захоўваліся не толькі дакументы, якія датычыліся яго гісторыі і маёмасці, але і дакументы па гісторыі іншых канфесійных мясцовых устаноў. У 1776 г. да ігумена Пустынскага манастыра звярнуўся праваслаўны епіскап Георгій Каніскі, які варожа ставіўся да ўніятаў, з просьбай знайсці ў манастырскім архіве і даць на кароткі час фундушавыя запісы XVI ст., якія датычыліся дзвюх праваслаўных цэркваў [5, с. 20].

Наяўнасць архіваў у манастырскіх будынках фіксавалі інвентары. Яны ўдакладнялі месца знаходжання архіваў, умовы захоўвання дакументаў і іх стан, змяшчалі рэестры важнейшых з іх. Поўныя рэестры з выкладаннем кароткага зместу дакументаў звычайна складаліся асобна і былі даволі значнымі па памеры [36, с. 149].

Дакументы архіва Пустынскага манастыра, якія захоўваліся ў ім у сярэдзіне XIX ст. і часткова адклаліся ў аднайменным фондзе НГАБ, можна падзяліць на наступныя відавыя групы: 1) прыватна-прававая актавая дакументацыя (фундушы); 2) справаводная дакументацыя — арганізацыйна-распарадчая (указы Магілёўскай духоўнай кансісторыі (далей — МДК)), улікова-кантрольная (рахунковыя кнігі, кніга выходных і ўваходных дакументаў, рэвізіі, плацёжныя дакументы і распіскі), справаздачная (гадавыя справаздачы) і судовая (скаргі манастыра і скаргі на манастыр); 3) статыстычная дакументацыя — рэвізскія сказкі (адміністрацыйна-паліцэйскі ўлік), кліравыя ведамасці (царкоўны ўлік), інвентары манастырскай уласнасці (гаспадарчае апісанне); 4) афіцыйная перапіска манастыра з вышэйстаячымі, роўнымі і ніжэйшымі па статусе ўстановамі па розных пытаннях; 5) картаграфічныя

матэрыялы — планы манастыра і зямельных уладанняў за 1842 і 1847 гг., выдадзеныя Палатай дзяржмаёмасці (аб іх ёсць запісы ў вопісе царкоўнай маёмасці манастыра за 1849 г.) [20, арк. 28 адв. – 29].

У большай сваёй масе захаваныя да сённяшняга дня манастырскія дакументы — гэта маёмасныя і фінансавыя справы (акты дарэнняў, завяшчанняў, прывілеі, матэрыялы судовых працэсаў), радзей крыніцы, якія апавядаюць аб дзейнасці манастыра на ніве культуры. Ніжэй звернемся да асобных відаў дакументаў з прыведзеных груп дакументацыі архіва.

Дамоўныя прыватна-прававыя адносіны знаходзілі адбітак у актах дарэння — фундушовых запісах. Дарэнні Пустынскаму манастыру рабілі як прадстаўнікі дваранскага і мяшчанскага саслоўяў, так і сяляне, у тым ліку з іншых губерняў Расійскай імперыі. Напрыклад, напачатку XX ст. селянін Ягор Яфімавіч Зімін, які пражываў у сяле Дзяднова Зарайскага павета Разанскай губерні, падараваў манастыру свой зямельны ўчастак і прапанаваў пабудаваць там падвор'е [9, арк. 19 адв.].

Арганізацыйна-распарадчая дакументацыя прадстаўлена ўказамі Магілёўскай духоўнай кансісторыі за 1842–1843 гг., сярод іх неабходна адзначыць наступныя: аб вызваленні манастыра ад рэвізіі палаты Дзяржаўнага кантролю, аб справаздачнасці духоўных месцаў і асоб Магілёўскай епархіі, аб вядзенні «белавых кніг паступлення і выдаткавання сум па новых штатах» і штогадовым прадстаўленні настаяцелем справаздач па гэтым пытанні ў асабістым парадку. У дадатак да ўказаў трапілі іншыя дакументы аб арганізацыі манастырскага жыцця, якія склалі разам з імі асобную справу, напрыклад: выпіскі з дамоваў аб сумах, асігнаваных у 1843 г. на штатнае ўтрыманне і іншыя выдаткі духоўных асоб Магілёўскай епархіі; ведамасці аб арэндзе карчмы, млына, рапарты іераманахаў аб пераводзе іх у Пустынскі манастыр і рашэнні кансісторыі па гэтым пытанні, дакументы і суправаджальныя лісты да іх [10].

Паколькі ў 1863–1870 гг. у манастыры праходзілі вялікія аднаўленчыя работы, то дакументы аб іх былі сабраны ў справе «Указы Магілёўскай Духоўнай кансісторыі, дакументы будаўнічага камітэта па аднаўленні манастыра за 1863–1870 гг.» [11]. На падставе аднаго з прадстаўленых указаў настаяцелю (ініцыятару збору ахвяраванняў на гэтыя мэты) з сумы ахвяраванага былі выдадзены грошы ў 10 тыс. рублёў для «выплаты мулярам, пячнікам, страхарам і іншым майстравым за працы па ўзнаўленні манастыра» [11, арк. 2]. Акрамя гэтага, быў створаны будаўнічы камітэт па аднаўленні манастыра. У гэтай справе таксама захоўваюцца распіскі на атрыманне грошай, кантракты на пабудову новых будынкаў (у тым ліку цёплай каменнай царквы, званіцы і манаскіх келляў, каменнай царквы на крыніцы), дамовы аб пастаўках будаўнічых матэрыялаў, каштарысы на пабудову іканастаса і па выкананні цяслярскіх

работ. Асобныя справы складаюць «Рахункі за набытыя манастыром тавары за 1866 г.» [21], «Рахункі за набытыя манастыром тавары і распіскі розных асоб аб атрыманні грошай за 1867 і 1869 гг.» [22–23].

Да дакументаў улікова-кантрольнай справаводнай дакументацыі адносяцца рахунковыя кнігі па паступленні і выдаткаванні грошай манастыра за 1855–1862, 1882–1883, 1905–1913 гг. і Пустынскай царкоўна-настаўніцкай земляробчай школы за 1895 г. [27–30], кніга паступлення ахвяраванняў за 1863–1864 гг. [33], кружкавага і кашальковага збору за 1861 г. [32], з пазначэннем тавараў, набытых манастыром і Пустынскай царкоўна-настаўніцкай земляробчай школай, пералікам работ па манастыры, а таксама распіска розных асоб аб атрыманні па рахунках грошай. Да гэтай групы крыніц адносяцца таксама кнігі выходных за 1850 г. і ўваходных дакументаў за 1840–1841 гг. [24–25]. Форма фіксацыі звестак у іх адпавядае форме сучасных журналаў аналагічнай рэгістрацыі. У кнізе выходных дакументаў за 1850 г. змяшчаюцца рапарты ў МДК «аб з'яўленні ў тутэйшым манастыры забароненага святара Іаана Петрашэня з копіяй выдадзенага яму з Духоўнай кансісторыі квітка» (24.01.1850), «аб выкананні ўказа адносна адпраўлення малебствія з нагоды нараджэння вялікага князя Аляксея Аляксандравіча» (30.01.1850), «аб аб'яўленні паслушніку Галынцу рашэння пакінуць яго ў манастыры для далейшай адукацыі» (07.02.1850), «аб смерці паслушніка Васіля Бабушкіна і прадстаўленні вопісу яго маёмасці» (10.10.1850), «аб атрыманні і абвяшчэнні брацііі і паслушнікам указа аб наглядзе за іх паводзінамі» (20.11.1850) [24, арк. 1, 3, 4].

Сярод дакументаў судовага справаводства адзначым судовыя справы манастыра з мсціслаўскімі езуітамі, памешчыкамі суседніх уладанняў, арандатарамі манастырскай нерухомасці [14, арк. 17 адв. – 18]. Справы падобнага характару згадваюцца ў кнізе рэгістрацыі выходных дакументаў за 1850 г. Напрыклад, пад № 28 ад 11 мая 1850 г. зарэгістравана «Адносіна ў Мсціслаўскую гарадскую паліцыю з патрабаваннем хуткэйшага спагнання арэндных грошай за млын з яўрэя Лейбы Адаскіна» [24, арк. 2].

Статыстычныя дакументы адміністрацыйна-паліцэйскага ўліку прадстаўлены ў архіве манастыра рэвізскай сказкай на асоб духоўнага звання (манахаў, бельцаў, паслушнікаў) за 1850 г. [35]. У 1850 г. прыняты імператарскі ўказ «Аб правядзенні 9-га народнага перапісу па Духоўным ведамстве» (на падставе Маніфеста ад 11.01.1850) і зацверджана новая форма рэвізскай сказкі. Рэвізская сказка афармлялася ў выглядзе табліцы, дзе фіксаваліся даныя аб кожным насельніку манастыра. Згодна з рэвізскай сказкай за 30 верасня 1850 г. у Пустынскім Успенскім трэццякласным мужчынскім манастыры было 12 насельнікаў, у тым ліку восем паслушнікаў [35, арк. 15–16].

Да статыстычных дакументаў царкоўнага ўліку адносіцца кліравая ведамасць, якая складалася з трох частак: гістарычнай даведкі, ведамасці аб настаяцелю, ведамасці аб брацii [16–19]. У гістарычнай даведцы фіксаваліся імя фундатара і дата заснавання манастыра, пералічвалася манастырская маёмасць (будынкі, царкоўныя рэчы, склад зямель, штат манастыра і гаспадарчыя пабудовы), пададзена адлегласць ад манастыра да Духоўнай кансісторыі (100 вёрст) і да благачыннага праўлення (7 вёрст), згаданы бліжэйшыя манастыры, прыведзена інфармацыя аб вопісах царкоўнай і эканамічнай маёмасці (з датай іх складання) і рахункавых кнігах. Ведамасць аб настаяцелю змяшчае звесткі біяграфічнага характару: імя, узрост, адукацыю, паслушанні, дату пасвячэння ў сан святара, узнагароды, судзімасці і штрафы, асабістыя якасці, здольнасці да паслушэнства. Ведамасць аб брацii ўключала наступныя звесткі аб манахах і паслушніках: званне манастырствуючых, геаграфічнае і саслоўнае паходжанне, узровень адукацыі, час і месца пастрыжэння ў манаства, дата залічэння ў манастыр і пералік папярэдніх манастыроў, паслушанні, узрост, паводзіны, здольнасці да паслушэнства.

Гаспадарчыя апісанні (інвентары) манастырскай уласнасці захаваліся ў НГАБ за 1841, 1842, 1849, 1853–1861, 1882–1883 гг. [13–15]. Яны прадстаўляюць сабой вопісы ўсёй нерухомай і рухомай маёмасці манастыра, рахункаў, перапісы залежнага насельніцтва і прадстаўнікоў духавенства. Інвентары перыядычна складаліся спецыяльна ўпаўнаважанымі на гэта асобамі шляхам агляду і апытання з мэтай уліку ўласнасці, каштоўных рэчаў, прыбыткаў, кантролю за спраўнай выплатай падаткаў і г.д. Гаспадарчыя апісанні прадстаўлялі сабой не толькі ўлікова-гаспадарчыя, але і юрыдычныя дакументы, якія абгрунтоўвалі ўладальніцкія правы манастыроў [36]. У якасці прыкладу інвентара прывядзём «Вопіс эканамічнага набытку Пустынскага манастыра» за 1841 г. [13], дзе апісаны пабудовы манастыра, дадзена іх характарыстыка, пералічаны мэбля, абразы, карціны, гадзіннікі, посуд. У дадатку да інвентара прымацавана ведамасць аб колькасці рознага збожжа, хатняй жывёлы і птаства, што належалі манастыру.

Апісанне манастырскай гаспадаркі прыводзіцца ў страхавой дакументацыі (страхавыя ацэнкі і карткі) за 1910 і 1913 гг. [7; 8]. Пры гэтым асабліва інфарматыўнай з'яўляецца страхавая ацэнка з апісаннем цэркваў, званіц, жылых і гаспадарчых пабудоў з пазначэннем ацэначнай сумы ў рублях [7, арк. 1–3].

Эпісталярная спадчына манастыра прадстаўлена яго ліставаннем з роўнай па статусе ўстановай, а менавіта Мсціслаўскім акружным упраўленнем дзяржаўнай маёмасці, у якой асвятляецца працэс перамяшчэння і прызначэння штатных служыцеляў з ліку казённых сялян вёсак Пустынкі, Пераседзенне, Буда на розныя гаспадарчыя пасады

пры манастыры за перыяд з 03.04.1847 па 22.08.1855 г. [12]. У фондзе захаваліся дзве справы, дзе знайшла адбітак службовая перапіска архімандрыта Анатоля, настаяцеля Пустынскага Успенскага манастыра, з мсціслаўскім павятовым спраўнікам і ўпраўленнем Магілёўскай духоўнай кансісторыі, з нагоды прашэння 18-гадовага хаславіцкага яўрэя Мардуха Аграната да епіскапа магілёўскага і мсціслаўскага Сергія аб дазволе перайсці ў праваслаўную веру. Імператарскім указам яўрэю дазволілі здзейсніць абрад хрышчэння, які быў праведзены 26 красавіка 1888 г. у Мсціслаўскай Мікалаеўскай царкве з наданнем хрышчанаму імя Аляксандр [34].

Напрыканцы заўважым, што дакументы з манастырскага архіва мелі разнастайны характар. Разам са старажытнымі фаліянтамі ў ім адкладаліся матэрыялы бягучага справаводства. У цэлым, дакументы канфесійных установ садзейнічаюць высвятленню абставін штодзённага жыцця за манастырскай і царкоўнай агароджай, вызначэнню ўзаемаадносін канфесійнай супольнасці з дзяржавай, спрыяюць лепшаму разуменню поглядаў яе прадстаўнікоў, раскрыццю духоўнага патэнцыялу канфесіі для асобы і грамадства.

Крыніцы і літаратура

1. Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Дакументы да гісторыі царквы ў Беларусі XV–XIX стст. у фондзе «Канцылярыя мітрапаліта грэка-уніяцкіх цэркваў у Расіі»: Даведнік. / Склад. С. І. Паўловіч, Т. М. Мальцава. — Мінск; Полацк, 1999. — 386 с.
2. Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Дакументы да гісторыі царквы ў Беларусі XVI–XX ст. у фондах гістарычных архіваў Літвы і Расіі: Даведнік / Склад. С. І. Паўловіч. — Мінск; Полацк, 2005. — 166 с.
3. Грыгаровіч, І. І. Беларуская іерархія / І. І. Грыгаровіч. — Мінск: БелЭн, 1992. — 102 с.
4. Грыгор’ева, В. В. Архівы Мінска, Гродна, С.-Пецярбурга, Вільнюса для вывучэння канфесійнага становішча на Беларусі ў XIX – пач. XX ст. / В. В. Грыгор’ева // Тэзісы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі «Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы» (1–2 снежня 1993 г.). — Ч. 1. — Мінск, 1993. — С. 141–143.
5. Климов, С. М. Базилиане / С. М. Климов. — Могилев: УО «МГУ им. А. А. Кулешова», 2011. — 152 с.: ил.
6. Климов, С. М. Пустынский хронограф / С. М. Климов. — Могилев: Издательский совет Могилевской епархии, 2008. — 80 с.
7. НГАБ. — Ф. 2301 (Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя). — Спр. 414. — Справа аб страхаванні пабудоў Пустынскага Успенскага манастыра Мсціслаўскага павета. 1910 г.

8. НГАБ. — Ф. 2301. — Спр. 622. — Справа аб страхаванні царкоўна-настаўніцкай школы Пустынскага Успенскага манастыра Мсціслаўскага павета. 1913–1914 гг.
9. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 630. — Справа аб атрыманні дазволу Пустынскім Успенскім манастыром на высечку леса. 1913 г.
10. НГАБ. — Ф. 2311 (Пустынскі Успенскі мужчынскі манастыр). — Воп. 1. — Спр. 1. — Указы Магілёўскай духоўнай кансісторыі. 1842–1843 гг.
11. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 3. — Указы Магілёўскай духоўнай кансісторыі, дакументы будаўнічага камітэта па ўзнаўленні манастыра. 1863–1870 гг.
12. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 5. — Справа аб атрыманні і выкананні ўказа Магілёўскай духоўнай кансісторыі аб прыёме ў манастырскія служыцелі дзяржаўных сялян. 1847–1855 гг.
13. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 6. — Інвентар манастыра. 1841 г.
14. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 7. — Інвентары манастыра. 1841, 1842, 1849 гг.
15. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 8. — Інвентары манастыра. 1849, 1853–1861, 1882–1883 гг.
16. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 9. — Кліравая ведамасць. 1844 г.
17. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 10. — Кліравая ведамасць. 1850 г.
18. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 11. — Кліравая ведамасць. 1871 г.
19. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 12. — Кліравая ведамасць. 1875 г.
20. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 15. — Вопіс маёмасці манастырскай Успенскай царквы. 1849 г.
21. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 16. — Рахункі за набытыя манастыром тавары. 1866 г.
22. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 17. — Рахункі за набытыя манастыром тавары і распіскі розных асоб аб атрыманні па рахунках грошай. 1867 г.
23. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 18. — Рахункі за набытыя манастыром тавары і распіскі розных асоб аб атрыманні па рахунках грошай. 1869 г.
24. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 33. — Кніга выходных дакументаў. 1850 г.
25. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 34. — Кніга ўваходзячых дакументаў. 1840–1841 гг.
26. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 40. — Кніга паступлення і выдаткавання штатнай сумы. 1848 г.
27. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 43. — Кніга паступлення і выдаткавання грошай Пустынскай царкоўна-настаўніцкай земляробчай школы. 1895 г.
28. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 44. — Кніга паступлення грошай. 1855–1862 гг.

29. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 45. — Кніга паступлення грошай. 1882–1883 гг.
30. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 46. — Кніга выдаткавання грошай. 1905–1913 гг.
31. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 52. — Кніга паступлення і выдаткавання штатнай сумы. 1873 г.
32. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 57. — Справа аб прыходзе кружачнага і кашальковага збораў. 1861 г.
33. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 58. — Кніга паступлення ахвяраванняў. 1863–1864 гг.
34. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 65–66. — Справы па прашэнні яўрэя Мардуха Ноткава Аграната, жыхара мяст. Хаславічы Мсціслаўскага пав., аб дазволе перайсці ў праваслаўнае веравызнанне. 1887–1889 гг.
35. НГАБ. — Ф. 2311. — Воп. 1. — Спр. 67. — Рэвізскія сказкі святароў, бельцаў, паслушнікаў і штат служкаў манастыра. 1850 г.
36. Палуцкая, С. В. Інвентары базыльянскіх манастыроў як крыніца па гісторыі культуры Беларусі / С. В. Палуцкая // Тэзісы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі «Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы». — Мінск: БелНДЦДАС, 1993. — С. 147–151.
37. Пустынский Свято-Успенский мужской монастырь. — Режим доступа: http://vnemlem.narod.ru/i.html. — Дата доступа 11.07.2012.
38. Пустынскі Успенскі манастыр (мужчынскі) / Памяць: Мсціслаўскі раён: Гіст.-дак. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / Укл. У. Л. Галасянкоў. — Мінск: Полымя, 1999. — 608 с.: іл.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.01.2013

Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

А. А. Готин

Деятельность Минского вольного общества пожарных охотников в период Первой мировой войны

Минское вольное общество пожарных охотников (далее — МПО) открыло свои действия в августе 1876 г. [5, л. 4]. К началу XX в. пожарное общество усилиями своих членов — пожарных охотников, сумевших устроить организацию пожарной помощи в городе на основе новейших достижений в пожарном деле, входило в число трех лучших пожарных организаций России [1]. В 1937 г. состав общества переформирован во 2-ю профессиональную пожарную часть г. Минска [3, с. 47].

Минск после объявления войны стал одним из главных центров тыла, и на нем сразу же отразилось жестокое влияние войны. С приближением театра военных действий в город прибывают массы беженцев и части отступающих войск. Хотя после эвакуации в городе осталось не более 50 тыс. коренных жителей, общее число населения по подсчетам городской управы достигло 200 тыс. человек [2, с. 817].

Первый военный год накладывает отпечаток на деятельность как самого пожарного общества, так и на специфику работы на возникающих пожарах. Из числа 132 членов общества в 1914 г. по призыву в армию выбывают 80 человек. По окончании года для нужд фронта из всех учреждений и домов, за исключением военных, были изъяты практически все телефоны в городе. Таким образом, пожарные охотники оказались крайне ограничены в главных условиях, обеспечивающих успех в тушении пожаров, — численности состава и своевременности сбора

пожарных к месту оказания помощи. Эти недостатки в некоторой степени были компенсированы введением в пожарных депо круглосуточных двухсменных дежурств из 22 охотников, а также устройством более эффективной общегородской пожарной сигнализации [4, л. 67, 81]. В 1914–1916 гг. усилиями пожарных в Минске было предотвращено перерастание в массовые пожары 200 возгораний. При этом следует отметить, что в этот период Минск подвергается первым в своей истории воздушным налетам. Над городом систематически появляются немецкие дирижабли и аэропланы, сбрасывающие зажигательные и шрапнельные бомбы, и неоднократно пожарным приходилось работать под огнем пулеметов и разлетающихся осколков рвавшейся шрапнели [7, л. 80].

К сентябрю 1914 г. в городе уже были размещены 23 госпиталя и лазареты военного ведомства и Красного Креста, в которых находилось до 9 тыс. человек, доставленных санитарными поездами с фронта. В это тяжелое время МПО смогло не только продолжить свою деятельность по тушению пожаров, но и успешно расширить оказание добровольной помощи. Инициатива МПО стала примером для многих добровольных пожарных организаций, даже находящихся от линии фронта далеко в тылу. В октябре 1914 г. журнал «Пожарное дело» писал: «Минское пожарное общество, всецело преданное своему девизу «Помощь ближнему», с первых дней войны заботясь эвакуацией с эшелонов, прибывающих в Минск из действующей армии, раненых воинов, о скором переносе их с поездов в лазареты, ввиду малого количества военных санитаров, сочло обязательным долгом войти с предложением в Минский отдел Всероссийского Земского и Городского Союза помощи больным и раненым воинам о том, чтобы при МПО образовать санитарную дружину, каковое предложение было с сочувствием принято.

20 сентября на общем собрании членов МПО, по предложению правления общества, было постановлено обратиться к местному населению с воззванием о вступлении в пожарную дружину. В настоящее время записано 1250 человек. Начальником дружины избран начальник пожарных охотников М. Парфианович, дружина разбита на 3 отряда под начальством должностных лиц МПО: 1-й отряд — В. Лиходзиевский; 2-й — А. Миранский [1] и 3-й — В. Белорецкий. К исполнению начальником санитарных отрядов предложена выработанная Правлением инструкция. Сбор всего состава дружины в экстренных случаях производится по общегородской тревоге, для чего на городских каланчах установлены новые набатные колокола.

---

[1] Так в тексте. Правильные инициалы Миранского — Г. А.

По предложению пожарных охотников при Александровском вокзале организован эвакуационный пункт, на котором поочередно дежурит каждый из отрядов по суткам с переменой состава отряда через 12 часов. Для переноски раненых, кроме приспособлений ручных, имеется одна линейка, крытый экипаж и пять ручных санитарных двуколок. Таким образом, эвакуация из поездов в лазареты идет успешно и ночью и днем» [6, л. 18].

В условиях прифронтового города, не ограничиваясь постоянной работой на эвакуационном пункте, пожарные охотники принимают активное участие в мероприятиях, проводимых советом Императорского Российского пожарного общества (далее — ИРПО) и Минского комитета помощи раненым войнам [8, л. 1–2, 7]. Так должностные лица, охотники и отряд музыкантов приняли на себя организацию и устройство 29, 30 и 31 мая 1915 г. народных гуляний на Комаровской площади для сбора пожертвований в пользу больных и раненых воинов [4, л. 78]. В течение 1914–1915 гг. по предложению совета ИРПО пожарными добровольцами проводятся неоднократные кампании по сбору пожертвований и имущества на оборудование пяти военно-санитарных поездов и нескольких медицинских учреждений [8, л. 3].

Для изучения истории учреждения особый интерес представляет его фонд, находящийся на хранении в Национальном историческом архиве Беларуси в количестве 119 дел и охватывающий период с 1876 по 1922 г. Особенности организации деятельности общества находят отражение в приказах и инструкциях начальника охотников Минского вольного пожарного общества за 1907–1916 гг. Одна из инструкций, хронологически относящаяся к периоду Первой мировой войны и касающаяся вопросов переноски раненых, публикуется в приложении к данной статье (Приложение 1).

При публикации текст документа передан в соответствии с орфографическими и пунктуационными нормами современного русского языка (без устаревших букв «і», «ъ», «ѣ»). При этом сохранены синтаксис и стилистические особенности оригинала. К документу составлен заголовок, включающий дату его создания, наименование вида с указанием адресанта (автора). Номера листов указаны в квадратных скобках и выделены курсивом. Имеющиеся сокращения раскрыты в круглых скобках. Структура и форма документа при публикации сохраняются.

Кроме этого, к статье прилагается фотография Г. А. Миранского, одного из наиболее известных деятелей МПО (Приложение 2).

Источники и литература

1. Газета «Минское слово». — № 1347 от 9 августа 1911 г.

2. Документы и материалы по истории Белоруссии (1900–1917 гг.). — Т. 3. — Мн., 1953. — С. 816–819.
3. Исторический формуляр учреждения «Минское городское управление МЧС».
4. Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). — Ф. 503 (Минское вольное пожарное общество). — Оп. 1. — Д. 41. — Приказы начальника охотников Минского вольного пожарного общества за 1907–1916 гг.
5. НИАБ. — Ф. 503. — Оп. 1. — Д. 45. — Отчет Минского вольного пожарного общества за 1908 г.
6. НИАБ. — Ф. 503. — Оп. 1. — Д. 62. — Отчеты о приходе и расходе Минского вольного пожарного общества за 1913–1916 гг. Список лиц, представленных к наградам по Минскому вольному пожарному обществу.
7. НИАБ. — Ф. 503. — Оп. 1. — Д. 67. — Отчет общества за 1914 г., переписка с разными учреждениями по административно-хозяйственным вопросам, заявления о принятии в члены общества за 1914–1922 гг.
8. НИАБ. — Ф. 503. — Оп. 1. — Д. 70. — Переписка с Российским пожарным обществом о сборе средств на сооружение военно-санитарного поезда, о награждении членов Минского вольного пожарного общества, о подписке на журнал «Пожарное дело» за 1914 г.

Приложение 1

1914 сентября 20. — Инструкция, выданная руководителем охотников М. Парфиановичем, начальникам отрядов санитарной дружины Минского пожарного общества по вопросу переноски раненых.

[68] 1. Начальники отрядов обязаны в течение всего времени своего дежурства наблюдать за исполнением обязанностей как помощниками, так и охотниками, и дружинниками. Для этого рекомендуется, по возможности, чаще посещать эвакуационный пункт. В экстренных случаях, когда приходится прибегать к сбору дружинников посредством тревоги, распоряжение об этом должно исходить от Нач(альника) отряда, который обязан лично убедиться в необходимости такого способа сбора дружинников. Распоряжение отдается брандмейстеру городской пожарной команды и во II-е отделение пожарного общества. При этом необходимо иметь в виду, что производство тревоги является средством крайним для сбора дружинников и что пользоваться этим средством необходимо с крайней осмотрительностью, так как: во-первых, тревога беспокоит все население города и на эвакуационный пункт по тревоге собирается много посторонних людей и, во-вторых, частые тревоги становятся обыденным явлением и на них перестают обращать должное внимание. Перед производством тревоги Начальник отрядов должен достоверно узнать, сколько раненых и больных предстоит переносить, как скоро

предстоит переноска, и только если он убедится, что наличное число дружинников недостаточно и что нет возможности другими способами собрать дружину, только тогда отдавать распоряжение о производстве тревоги. Предварительно каждое распоряжение о производстве тревоги следует предупреждать об этом городскую полицию.

Вменяется в обязанность Нач(альников) отр(ядов): следить за тем, чтобы помощники их исполняли *[68 об.]* установленные дежурства и о всех неявках их … [2] доносить мне. Дежурство отряда начинается в 9 час(ов) утра и кончается в 12 ч(асов) ночи. Если же по обстоятельствам требуется работа дружины и позже указанного времени, то дежурство продолжается и позже, и может продолжаться до 9 ч(асов) утра следующего дня, когда наступает очередь другого отряда. При этом Начальники отрядов во всяком отдельном случае устанавливают очередь ночных дежурств своих помощников.

2. Помощники Нач(альника) отр(яда) должны при вступлении на дежурство, прежде всего, узнавать, когда ожидать прибытие раненых и больных и стараться выяснить хотя бы приблизительное число носилочных больных. Если, собрав такие сведения, он придет к тому заключению, что необходимо собрать большее число дружинников, то, смотря по тому, сколько имеется времени в его распоряжении, они должны или снестись с Начальником отряда о производстве тревоги или же сообщить секретарю о вывеске объявлений с указанием времени сбора. При этом каждый дежурный должен помнить не только о том, чтобы во время его дежурства было достаточное число дружинников, но также и о том, чтобы заступающий на его место помощник не был принужден прибегать к тревоге. Таким образом, если дежурный узнает, что поезд прибудет во время дежурства следующего дежурного, то последний не будет иметь возможности собрать нужное число дружинников без тревоги, то он должен немедленно сообщить об этом секретарю.

3. Помощники руководят действиями дружины, причем охотники должны в этом содействовать. Как помощники Начальников, так и охотники должны наблюдать за тем, чтобы являющиеся дружинники исполняли полезно свои обязанности, но отнюдь не занимались тем, *[69]* к чему они не призваны, так как дружинники могут допускаться в свободное время к оказанию помощи другим, существующим при эвакуационном пункте организациям при раздаче пищи или одежи, не иначе как с разрешения дежурного помощника. Точно также дежурные должны наблюдать за тем, чтобы дружинники без надобности, из одного только любопытства не окружали толпами раненых и больных.

С ранеными пленными австрийцами воспрещается вступать в какие-либо разговоры, не являющиеся неизбежным последствием исполнения служебных обязанностей. Хотя охотники и признаются в качестве помощников

---

[2] Неразборчиво.

дежурным должностным лицам, но они отнюдь не должны уклоняться от исполнения обязанностей дружинников, буде в этом встретится надобность.

При этом предупреждаю, что за все проступки охотники несут ответственность по уставу пож(арного) об(щест)ва и по инструкции охотникам.

Для ведения точного учета явкам дружинников было бы желательно, что всякий дежурный отмечал бы при окончании своего дежурства всех являвшихся во время его дежурства дружинников.

Начальников отрядов прошу обо всем происшедшем во время их дежурств доносить мне отдельными рапортами.

Начальник охотников М. Парфианович

Источник: НИАБ. Ф. 503. Оп.1. Д. 41. Л. 68–69. Рукописный.

Приложение 2

Гершен (Григорий) Абрамович Миранский (25.02.1875 – середина XX в.), начальник 2-го отряда санитарной дружины при Минском пожарном обществе в 1914–1916 гг., минский фотограф и фоторепортер.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 20.11.2012

М. А. Кривицкий

Рапорты минского и двинского полицмейстеров о последствиях налетов немецкой авиации в годы Первой мировой войны

В белорусских архивах практически не отложились документы, которые могли бы рассказать исследователям о боевых действиях в годы Первой мировой войны [1, с. 53]. Тем не менее в процессе работы над первым в нашей республике сборником документов по истории этой войны, названной ее современниками «Великой», научным сотрудникам отдела публикаций документов Национального исторического архива Беларуси (далее — НИАБ) удалось выявить материалы, содержащие ценные сведения о немецких авианалетах на неоккупированную часть территории Беларуси. Эти документы представляют собой специальные рапорты городских полицмейстеров и уездных исправников о последствиях немецких бомбардировок. Наиболее полно представлены данные по Минской губернии, причем большая часть из них сведена в одно дело, содержащее свыше ста донесений с соответствующей информацией, направленных губернатору минским городским полицмейстером А. Скалоном и уездными исправниками. Хронологически рапорты, отложившиеся в данном деле, охватывают период с января по сентябрь 1916 г. [23].

Выявлены также рапорты о бомбардировках Минска 18 сентября и 3 октября 1915 г. [24, л. 233–233 об.; 25, л. 184–186 об.]. Кроме того, три рапорта полиции об авианалетах на территории Витебской губернии были обнаружены в материалах фонда витебского губернатора [26, л. 43; 27, л. 41–41 об.]. Еще один документ соответствующего содержания удалось выявить в фонде витебского губернского военного комиссара [28, л. 67 об.].

Публикация документов по налетам немецкой авиации на неоккупированную часть белорусско-литовских губерний во время Первой мировой войны представляет особую ценность для историков, так как данная проблема практически не отражена в работах как отечественных, так и зарубежных исследователей. Фрагментарные сведения по авианалетам на Гродно содержатся в монографии В. Н. Черепицы [37, с. 295–296, 300, 307]. Данные о бомбардировке Минска в 20-х числах июня 1916 г. приведены в публикации главного специалиста Российского государственного военно-исторического архива И. В. Карпеева [12, с. 89]. Этими работами, собственно, и ограничивается историография по указанной тематике. В этом отношении публикация документов по авианалетам на неоккупированную часть территории белорусско-литовских

губерний позволит исследователям ввести в научный оборот новые источники по истории Первой мировой войны.

Однако указанная тематика не является лишь частью военной истории. Исследуя авианалеты на неоккупированную вражескими войсками территорию, исследователь держит в уме не только и даже не столько военный аспект проблемы, сколько пытается максимально полно выявить последствия бомбардировок для мирного населения. Исследование в подобном ключе относится уже не только к военной истории, но и к истории социальной, истории повседневности. Следует отметить, что исследования такого рода, непосредственно связанные с историей Первой мировой войны, уже имеются в отечественной историографии. Прежде всего речь идет о вышеупомянутой монографии гродненского историка В. Н. Черепицы [9]. Публикация документов, характеризующих последствия немецких авианалетов для мирного населения Беларуси в годы Первой мировой войны, как мы полагаем, может способствовать активизации исследований в этом направлении.

В нашей статье приводятся три документа по указанной выше тематике. Первый из них — рапорт пристава 4-й части г. Минска И. Семеновича минскому полицмейстеру А. Скалону о бомбардировке немецкой авиацией Минска в ночь на 3 октября 1915 г. Данный документ выбран для публикации отнюдь не случайно. Дело в том, что, судя по всему, именно авианалет, состоявшийся в ночь на 3 октября 1915 г. стал первым нападением с воздуха на город во время Первой мировой войны и, соответственно, во всей истории современной столицы Беларуси. Кроме того, нельзя не упомянуть и о том, что именно в октябре 1915 г. окончательно стабилизировалась линия Западного фронта, которая проходила с севера на юг через города Двинск–Поставы–Барановичи–Пинск.

Второй документ представляет собой донесение А. Скалона губернатору об авианалете на Минск, состоявшемся рано утром 21 июня 1916 г. Он представляет особый интерес. Во-первых, бомбардировка стала своеобразной местью немецких военных за неудачные попытки наступления кайзеровской армии на всем Молодечненском направлении от реки Вилии и г. Сморгони до реки Березины [12, с. 89, 88]. Во-вторых, в публикации И. В. Карпеева данный авианалет упомянут со ссылкой на статью в петербургской газете «Биржевые ведомости». Если сравнить данные, приводимые этим периодическим изданием, со сведениями из рапорта минского полицмейстера, то легко обнаружить значительные неточности в газетной публикации. Например, дата бомбардировки указана неверно (22 июня вместо 21). В налете участвовали два аэроплана, а не три, как писали газетчики. Кроме того, «Биржевые ведомости» утверждали, что «в общем, налет дал ничтожные результаты, несмотря на большое количество сброшенных бомб. Значительных

повреждений нет, лишь во многих домах выбиты стекла» [12, с. 89]. Между тем, А. Скалон докладывал губернатору и о 22 раненых, трое из которых впоследствии скончались. Таким образом, публикация данного документа не только сможет способствовать введению в научный оборот нового исторического источника, но и позволит в значительной степени уточнить уже имеющиеся в историографии сведения о налете немецкой авиации на Минск 21 июня 1916 г.

Третий документ является рапортом временно исправляющего должность двинского полицмейстера Полочанина витебскому губернатору Б. Н. Хитрово о последствиях налета на г. Двинск, совершенного немецкой авиацией 5 января 1917 г. Из всех авианалетов на территории Витебской губернии, сведения о которых были обнаружены в фондах НИАБ, этот является самым значительным по количеству участвовавших в нем немецких аэропланов, сброшенных бомб и т. д. Нельзя не отметить, что авианалет был совершен в самом начале 1917 г. — в то время, когда на Северо-Западном фронте с обеих сторон уже закончились масштабные наступательные операции, характерные для 1916 г., и началась затяжная позиционная война.

Документы публикуются с сохранением ключевых особенностей русского дореволюционного правописания: буквенных символов «і», «ѣ», «ъ», авторской пунктуации и орфографии. В случаях исправлений, внесенных в текст автором, первоначальный вариант указывается в сноске. Сокращения раскрываются в квадратных скобках.

Источники и литература

1. Адамушко, В. И. Архивные источники о событиях Первой мировой войны на территории Беларуси / В. И. Адамушко // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны: трагедыя, гераізм, памяць : Матэр. міжнар. навук.-практ. канф. (Смаргонь, 18–19 мая 2007 г.) / навук. рэд. А. М. Літвин, У. В. Ляхоўскі; рэдкал. : М. У. Мясніковіч [і інш.]. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2009. — С. 53–67.
2. Карпеев, И. В. Семь дней в июне… К вопросу о роли 2-й армии Западного фронта в летнем 1916 г. наступлении российских войск / И. В. Карпеев // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны : трагедыя, гераізм, памяць : Матэр. міжнар. навук.-практ. канф. (Смаргонь, 18–19 мая 2007 г.) / навук. рэд. А. М. Літвін, У. В. Ляхоўскі; рэдкал. : М. У. Мясніковіч [і інш.]. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2009. — С. 85–102.
3. НИАБ. — Ф. 295 (Канцелярия минского губернатора). — Оп. 1. — Д. 9174а. Рапорты уездных исправников о повреждениях, причиненных бомбардировками 1916 г.
4. НИАБ. — Ф. 300 (Минское городское полицейское управление). — Оп. 1. — Д. 93. Протоколы Минского городского полицейского управления и общие сведения о решениях минского полицмейстера. Список

прибывших в г. Минск и выбывших из г. Минска офицеров и чиновников военного ведомства 1915 г.
5. НИАБ. — Ф. 300. — Оп. 1. — Д. 110. Ведомость о числе насильственных и случайных смертей, о происшествиях г. Минска 1915 г.
6. НИАБ. — Ф. 1430 (Канцелярия витебского гражданского губернатора). — Оп. 2. — Д. 3602. Переписка с Департаментом полиции, полицмейстерами о лицах, состоящих под надзором полиции 1915 г.
7. НИАБ. — Ф. 1430. — Оп. 1. — Д. 54142. Дело по обвинению разных лиц в шпионстве, тайном винокурении; о забастовке рабочих местной фабрики в г. Витебске 1916–1917 гг.
8. НИАБ. — Ф. 3445 (Витебский губернский комиссар Временного правительства). — Оп. 1. — Д. 29. Рапорты полицмейстеров и уездных исправников о происшествиях в Витебской губ. 1917 г.
9. Черепица, В. Н. Город-крепость Гродно в годы Первой мировой войны: мероприятия гражданских и военных властей по обеспечению обороноспособности и жизнедеятельности / В. Н. Черепица. — Минск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2009. — 536 с.

Приложение

Документ 1

1915 г. октября 3. — Рапорт пристава 4-й части г. Минска И. Д. Семеновича минскому полицмейстеру полковнику А. А. Скалону о бомбардировке города немецким дирижаблем.

Его Высокоблагородію
Господину Минскому Полиціймейстеру

Пристава 4 части
гор. Минска
Рапортъ

Въ ночь съ 1 на 2 сего Октября, в 2 1/4 часа ночи надъ городомъ появился нѣмецкій дирижабль. Первоначально, по разсказамъ очевидцевъ, онъ появился надъ раіономъ Александровскаго вокзала, покружился и *направился* [1] къ Либавороменскому вокзалу. Дирижабль держался не особенно высоко и, несмотря на отсутствіе освѣщенія, былъ въ темнотѣ виденъ простымъ глазомъ. Пролетевъ отъ Александровскаго вокзала на ЮгоВосток [2], дирижабль повернулъ обратно и, пролетая надъ *городом* [3] сбросилъ бомбы в следующихъ местахъ: во дворѣ городской скотобойни, гдѣ бомба

[1] Исправлено вместо: «направился, не будучи замеченъ артиллеріей».
[2] Так в тексте.
[3] Исправлено вместо: «территоріей ввѣренной мнѣ части».

разорвавшись поврежденiй не причинила, а равно и изъ людей никто не пострадалъ, затем в томъ же раiонѣ у полотна Александровской жел. дороги, одну послѣ у полотна Либавороменской жел. дороги, которыя хотя разорвались, но особеннаго вреда не причинили; дальше бомбы упали *[184 об.]* по Коломенской улицѣ во дворѣ дома Парамонова — бомба прошла в землю, и не разорвалась, во дворѣ дома Самсонова упала зажигательная бомба, но, будучи залита домовладельцем водой, также не разорвалась; одна попала въ домъ Пекарскаго, гдѣ, пробивъ крышу, разорвалась внутри квартиры, занимаемой зауряд-чиновникомъ Муравицкимъ, разворотила полъ, потолокъ, выбила окна, попортила двери и стены, причемъ, по счастливой случайности, не задела спавшаго Муравицкаго, и кровать осталась стоять на краю вырытой глубокой воронки, забросанной обломками дерева, рядомъ съ этимъ домомъ бомба разорвалась во дворѣ дома Шостака, от взрыва которой на мѣстѣ паденiя образовалась воронка дiаметром сажени 4, разбитъ и разбросанъ заборъ, повыбиты въ сосѣдних домахъ стекла празломаны карнизы дома, затемъ бомба упала на Пивинской улицѣ, противъ дома Фетеровскаго, среди стоянки бѣженцевъ, но прошла въ землю и не разорвалась, во дворѣ дома Ивановскаго по Николаевской улицѣ, где взрывомъ разбило помѣщенiе дворника, снесло карнизы и трубу дома, выбило стекла, засыпало и слегка придавило дворничиху, тамъ же на улицѣ ранило в голову бѣженца кр[естьяни]на Ошмянскаго уѣзда Гаврiила Кота, который помещен на лечѣнiе на эвакуацiонный пунктъ, дальше сброшенная бомба *[185]* попала в домъ Рапопорта на углу Михайловской и Ильинской улицъ, взрывом которой совершенно разворочена середина дома, причемъ легко ранены два воинскихъ нижнихъ чина, ночевавшихъ, въ числе другихъ, въ отведенномъ въ названномъ домѣ помещенiи для проходящихъ нижнихъ чиновъ, а также стоявший на улицѣ постовой городовой Мартинъ Новикъ — легко в голову. Раненыя нижнiя чины отправлены на эвакуационный пунктъ, а городовой въ Земскую больницу и, наконецъ, бомба сброшена на полосѣ отчужденiя Либавороменской жел. дороги, между помѣщениемъ лазарета, и сараями, взрывом которой разбита водопроводная труба, вырвано съ корнемъ дерево произведены другiя незначительныя поврежденiя.

Направляясь дальше отъ раiона Либавороменского вокзала къ Александровскому вокзалу, дирижабль сбросил бомбы: па уборкахъ въ концѣ 2 Сергѣевской улицы, противъ дома Шабуневича, но бомба не разорвалась, затемъ неподалеку также бомба не разорвалась, дальше зажигательная въ домѣ Рахманчика по Московской улицѣ, отъ взрыва которой произошелъ пожаръ и домъ сгорелъ до основанiя, тамъ же рядомъ отъ разрыва другой бомбы поврежденъ домъ Пимхуса Найфельда; от происшедшаго пожара сгорѣли также соседнiя с домомъ Рахманчика *[185 об.]* дома Филиппа Панкратова и Анны Мойсенко. Всѣ эти дома находятся у самаго желѣзнодорожнаго вiадука, что съ несомнѣнностью указываетъ на то, что

летчикъ старался попасть именно в віадукъ. По другую сторону виадука бомба попала въ домъ Ицѣховскаго па Суражской улицѣ. Причемъ послѣ взрыва произошелъ пожаръ, прекращенный прибывшей пожарной командой, по той же улицѣ бомба сброшена во дворѣ дома Лотарейчикъ, которая не разорвалась, а взрывом другой бомбы поврежденъ домъ по той же улицѣ Мордуха Эвенчика; тамъ же, шагахъ въ пятнадцати, бомба упала у пассажирской платформы Александровскаго вокзала, взрывомъ которой была вырыта новая глубокая воронка, другихъ поврежденій не произведено; по соседству съ вокзаломъ бомба упала въ саду дома Окоркова, но поврежденій взрывом, кромѣ разбитыхъ стеколъ, не произведено. На полосѣ Александровской жел. дороги сброшено, по подсчету, 22 бомбы, взрывами которыхъ разбитъ водопроводъ, поврежденъ поворотный кругъ для вагоновъ, разбито 4 вагона, въ несколькихъ местахъ поврежденъ путь, незначительно и былъ легко исправленъ, убитъ камнемъ въ голову часовой, два другихъ ранено,изъ коихъ одинъ легко, а другой тяжело. Дирижабль скрылся на СѣвероЗапад [4].

Во время пожара въ доме Ицѣховской, в одной из лавокъ 5 нижнихъ воинскихъ *[186]* чиновъ начали разбирать товары, но были задержаны городовымъ 1 уч[астка] Виленской Городской полиціи, знакъ № 31, при содѣйствіи прапорщика Толстопятова и отправлены съ воинскимъ патрулемъ въ Комендантское Управленіе. Во время же пожара въ д. Рахманчика, вольноопредѣляющіеся 418 пѣх[отнаго] запаснаго баталіона Иванъ Петровъ Васильевъ и 8 Уланскаго Вознесенского полка Эдуардъ Іосифовъ Михель, подъ предлогомъ зашли в домъ Найфельда и начали растаскивать квартирное имущество; эти нижніе чины также задержаны и отправлены въ Комендантское Управленіе.

3 сего октября, въ 10 1/2 час[а] утра надъ раіономъ Александревскаго [5] вокзала появились два непріятельских аэроплана, но, будучи, обстрѣляны артиллеріей скрылись — одинъ въ Юго-Западномъ, а другой в Сѣверо-Западномъ направленіи. При этомъ съ последняго сброшены двѣ бомбы, изъ коихъ одна упала на Кондукторской улицѣ и не разорвалась, а другая на Іосифовской улицѣ у дома Гордзѣевскаго, взрывомъ которой поврежденъ указанный домъ; поломаны ставни и стекла, разбитъ карнизъ и во многих местахъ пробиты стѣны; раненъ въ ногу проходившій неизвестный солдат и на*[186 об.]*ходившійся въ домѣ Гордзѣевскаго бѣженца, крест. Илжецкаго уѣзда, Радомской губерніи Мартинъ Рушкевичъ, также въ ногу, оба отправлены находившейся на мѣстѣ публикой въ ближайшій лазаретъ. Со второго аэроплана бомба была сброшена въ находящуюся за городомъ батарею, но вреда никому не причинила.

---

[4] Так в тексте.

[5] Так в тексте.

О неразорвавшихся бомбахъ сообщено военнымъ властямъ съ просьбой забрать или обезвредить.

Объ изложенномъ доношу Вашему Высокоблагородiю.
Приставъ Ив. Семеновичь.

№ 16890
Октября 3 дня
1915 года

Крыніца: НИАБ. Ф. 300. Оп. 1. Д. 110. Л. 184–186 об. Рукописный.

Документ 2

1916 г. июня 21. — Рапорт минского полицмейстера полковника А. Скалона минскому губернатору А. Гирсу о бомбардировке г. Минска двумя немецкими аэропланами.

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ,
Господину Минскому Губернатору

Минскаго Полицiймейстера
РАПОРТ

21 сего iюня, около 4 час[а] утра надъ городомъ Минскомъ появились два неприятельскихъ аэроплана, которые сбросили бомбы: въ раiоне 1-ой части, по Верхне-Ляховской улицѣ, во дворе Куриловича, гдѣ осталась въ земле неразорвавшейся и вреда никому не причинила, затѣм вторыя двѣ бомбы были сброшены по той же улицѣ, во дворѣ Iосифа Новицкаго, изъ коихъ одна разорвалась в огородѣ вдали от жилого помѣщенiя, вырывъ большую яму, а другая ударила въ ветхий погребъ, силою взрыва и осколками снесена крыша съ погреба и разбиты оконныя стекла въ несколькихъ домахъ по улицъ, по направленiю къ железнодорожному полотну; въ домѣ же Антона Новицкаго расположеннаго противъ означеннаго погреба осколками бомбы изрѣшетило переднiй фасадъ дома выше оконъ, а осколками стеколъ слегка ранено семейство бѣженцевъ изъ Новогрудскаго уѣзда кр[естьяне] Ново-Мышской волости, Эмилiя Венцель, 32 лѣтъ, въ левый глазъ, сынъ ея Адамъ, 4 лѣтъ в правую ногу ниже голени, мужъ ея Валерiан Венцель въ левую руку, брат ея Францъ Харевичъ въ обе руки и грудь, родственница означенныхъ лицъ Эмилiя Анцуто, 29 лѣтъ и дочь ея Анна, 2 мѣсяцевъ въ голову, въ разстоянiи шаговъ сто отъ этого дома осколками упавшей и *[453 об.]* разорвавшейся бомбой тяжело ранена въ животъ и въ правую ногу женщина 35 лѣтъ Хавронiя Борикова. Кроме того упала и не разорвалась зажигательная бомба во дворѣ Савича и двѣ в рѣку Свислочь. По 2-ой части сброшена на Завальную улицу зажигательная бомба, которая упала на середину улицы и тутъ же была залита водой. Несгорѣвшiя частi бомбы доставлены въ часть. Бомба никакихъ поврежденiй не причинила. По 3-ей части

сброшено 3 бомбы, одна изъ которыхъ попала во дворъ домовладѣльца Меера Борухина, на углу Широкой ул. и 2-го Казаковского пер., гдѣ взорвалась вблизи дома повредила самый домъ, крыльцо и крышу. Въ домѣ этомъ квартируютъ нижние чины этапо-ветеринарного лазарета Штаба 4 арміи, бывшія въ моментъ паденія на квартирѣ услышавъ паденіе бомбы пустились бежать, причемъ одинъ изъ числа последнихъ рядовой Матвѣй Сумовскій былъ раненъ осколкомъ въ голову. Пострадавшій помѣщенъ на излеченіе въ 709 военный госпиталь, где ему по заявленію врача будетъ произведена операція. Кроме того въ названномъ домѣ получила пораненія лица отъ падшаго стекла квартирантка Сора Починская. Другая бомба сброшена в разстояніи 100 саженей отъ первой, на Комаровское болото. 3я же зажигательная попала въ фруктовый садъ доктора Яновскаго на Троицкой площади, причемъ послѣдней кроме обжога нѣсколькихъ деревьевъ никакихъ поврежденій не учинено. Независимо сего отъ взрыва бомбы во дворѣ Борухина выпали стекла въ сосѣднихъ домахъ на разстояніи 100 саж[еней]. По 4 части: по Коломенской улицѣ: въ саду дома № 36, Пекарскаго двѣ разрывныя бомбы, коими разбитъ мусорный ящикъ и повреждены три фруктовыхъ дерева; въ саду № 38, Боруто одна разрывная бомба не причинившая никакого вреда, въ домѣ № 67, на плацу Коммерческаго училища одна разрывая бомба не причинившая также никого вреда; въ саду дома Волотковича одна разрывная бомба не причинившая никакого вреда; по 1-ой Сергѣевской ул[ицѣ], въ д[омѣ] № 12 Витковскаго сброшена зажигательная бомба попавшая въ мусорный ящикъ, который *[454]* загорелся но огонь тотчасъ былъ потушенъ домашними средствами. Силою взрыва означенныхъ бомбъ вокругъ мѣстъ ихъ паденія въ жилыхъ помъщеніяхъ выбиты стекла въ окнахъ. Послѣ обстрѣла аэроплановъ нашей артиллеріей таковые улетѣли по направленію къ Барановичамъ, затѣмъ, около 6 час. утра надъ Минскомъ вновь появились два непріятельскихъ аэроплана коими сброшены бомбы: по Коломенской ул., в д. № 73, Салтыкова, одна разрывная бомба, попавшая в тротуаръ, выбившая стекла въ окнахъ, повредившая ворота и ранившая осколками слѣдующихъ лицъ: 1/ кр[естьянку] Забреской волости, Ошмянскаго уѣзда Виленской губерніи Монику Казимировну Копчинскую, 30 лѣтъ, 2/ сына ея Эдуарда Эдуардовича 8 лѣтъ, который скончался по доставленіи в лазаретъ Доброчингость, что въ зданіи Реальнаго училища; 3/ кр[естьянку] Ковенской губ., Францишку Адамовну Томатунасъ, 22 лѣтъ. Копчинская и Томатунасъ ранены тяжело и отправлены въ Минскій госпиталь по Бѣлоцерковной улицѣ, 4/ гимназистъ 6 класса Минской гимназіи Николай Пащенко легко раненъ въ правую лопатку; 5/ мѣщ[анин] Айзикъ Клебановъ, проживающій по Ново-Красной улицѣ, домъ № 16, тяжело раненъ и помещенъ въ лазаретъ Имени Великой Княгини Маріи Павловны, что въ Коммерческомъ училищѣ, 6/ Койдановскій мещанинъ Щевель Хаимовъ Евенчикъ 65 лѣтъ, проживающій въ им[ѣніи] Лѣсница Пережирской волости, Игуменскаго уѣзда легко раненъ въ правую ногу выше колъена, по

сдъланіи ему перевязки въ лазаретѣ Великой Княгини Маріи Павловны онъ отправился домой. Кромѣ того незначительно ранены двѣ лошади Абрама Пайна случайно находившіяся на улицѣ, на огородѣ возлѣ второго отдѣленія городской пожарной команды упали двѣ бомбы, разрывная и зажигательная непричинившія никакого врѣда, по Мало-Георгіевскому пер[еулку], въ д[омѣ] № 19, Будника, на огородѣ одна разрывная бомба, осколками которой пробита стѣна деревяннаго дома Станишевскаго и легко ранена Аделаида Станишевска; По тому же переулку на огороды Тарногурскаго, Петкевича и Наваковскаго по одной зажигательной бомбѣ и на огродъ Гержидовича одна разрывная бомба не причинившая никакого вре*[454 об.]*да; по 1-му Безымянному пер[еулку], вблизи Александровскаго вокзала въ д[омѣ] Маршака, одна разрывная бомба полуразрушившая домъ и ранившая мѣщанъ Генуха Абрамова Евхана Абрамова Доброборскихъ мать ихъ Сосю Лейбовну Доброборскую; изъ нихъ Евхонъ Доброборскій тяжело раненъ и помещенъ въ лазаретъ 8 головномъ эвакуаціонномъ пунктѣ, — остальные легко ранены; по 2-му Безымянному пер., на плацу керосиннаго склада: Кулбакова и Мамеда одна разрывная бомба, повредившая пустой керосинный резервуар; въ раіонѣ 126 полевого запаснаго госпиталя, въ концѣ Кондукторской улицы при дорогѣ в дер[евню] Петровщину, одна разрывная бомба осколками которой пробита насквозь стѣна одного изъ бараковъ и ранены находившіеся тамъ санитары Максим Дуничъ въ область грудной клетки, вскоре скончавшійся, Ефремъ Прочукъ въ голову, Яков Харченко въ мизинный палецъ лѣвой руки кромѣ того силою взрыва выбиты стекла въ баракѣ и окружающіх помѣщеніяхъ. По Кондукторской улицѣ, возлѣ полотна Александровской жел[ѣзной] дор[оги] одна разрывная бомба не причинившая вреда. На углу Московской и Дементьевской ул[иц] ранена въ голову осколкомъ шрапнели Марія Степановна Горечунъ, — на Матвѣевской ул., у новаго желѣзнодорожнаго пути одна разрывная бомба неразорвавшаяся, на плацу арендатора Стыльбана одна разрывная бомба не причинившая никакого вреда и возле самой товарной станціи Александровской жел[ѣзной] дор[оги]. Одна зажигательная бомба тоже не причинившая никому вреда. Бомбы сброшенныя по 3 части вблизи дома Борухина, где расположены городскія казармы, лабазы и 1-й Двинскій госпиталь, а вторая попавшая в садъ Яновскаго, вблизи коего расположены по одну сторону Духовная Семинарія, а по другую — обозъ Всероссійскаго Земскаго Союза, изъ чего явствуетъ, что германскіе летчики хорошо освѣдомлены о мѣстѣ расположенія войсковых частей, госпиталей и т. п. Всего 21 разрывная и 10 зажигательных.

О чемъ доношу ВАШЕМУ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ, докладывая что одновременно съ симъ объ этомъ сообщено Начальнику Канцеляріи Главнаго Начальника Снабженій армій Западнаго фронта.

Полиціймейстеръ, Полковникъ Скалонъ

№ 4862.
І юня 21 дня 1916 года Вр. и. д. Секретаря [6]

Крыніца: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9174а. Л. 453–454. Рукописный.

Документ 3

1917 г. января 5. — Рапорт вр. и. д. двинского полицмейстера Полочанина витебскому губернатору Б. Н. Хитрово о бомбардировке г. Двинска четырьмя неприятельскими аэропланами.

ВИТЕБСКОМУ ГУБЕРНАТОРУ
Двинскаго Полиціймейстера

Рапортъ

5-го сего Января, в 7 час. утра, с пролетавшихъ над городом Двинскомъ четырехъ непріятельскихъ аэроплановъ сброшено 14 разрывных и 2 зажигательныхъ бомбъ в следующихъ мѣстах: в раіонѣ 1-й полицейской части гор. Двинска — одна зажигательная — возле прожектора в мѣстности Гаекъ; две разрывныя — во дворѣ пивовареннаго и *[6 об.]* лѣсопильнаго заводовъ Гурвича, которыя взорвались не причинивъ никакого вреда, одна разрывная по Желѣзнодорожной улицѣ, во дворѣ помещенія Начальника 5 уч[астка] Службы пути Риго-Орлов[ской] ж[ѣлезной] д[ороги], — взорвалась не причинив никакого вреда, одна разрывная — по Малой улицѣ, во дворѣ дома Страума, непричинившая никакого вреда, одна разрывная — по Лагерной улицѣ, в желѣзнодорожное зданіе, разрушившая крышу дома, одна разрывная по Московской улицѣ, во дворѣ дома Шнеера, непричинившая никакого вреда, одна разрывная по Шоссейной улицѣ, во дворѣ дома № 64, где легко ранѣна в обѣ ноги крестьянка Розалія Адамовна Плечкинъ и одна разрывная на той же улицѣ, на дамбѣ, взорвалась и осколками ранило в лѣвую руку крестьянина Алексѣя Александрова Владимірова и его лошадь в правую ногу; в районѣ 2-й полицейской части: одна разрывная во дворе дома Витенберга, угол Рижской и Вокзальной улицъ, гдѣ разрушенъ дровяной сарай, и в сосѣднемъ сараѣ убита одна лошадь, а другая легко ранена, принадлежащія к дорожному отряду; одна разрывная — в домъ Витенберга, угол Московской и Петроградской улицъ, взрывом разрушенъ карридоръ во 2-м этажѣ, одна разрывная — на эспланадѣ крѣпости в 70 шагах от дома Азарха, не причинившая никакого вреда и одна зажигательная — упала на огороды Куршелева и в раіонѣ 3-й полицейской части: одна разрывная по Бульварной улицѣ, противъ дома *[7]* Адамовича, причинившая незначительныя поврежденія этого дома, одна разрывная — на товарной станціи Двинскъ Сѣверо-Западных жел[ѣзныхъ] дор[огъ] разорвалась не причинив никакого вреда и

[6] Подпись неразборчива.

одна разрывная по Митавской улицѣ, во дворѣ дома № 88, осколками которой незначительно поврежденъ домъ.

Потерпевшимъ Плечкину и Владимірову оказана медицинская помощь.

О вышеизложенномъ Вашему Превосходительству доложу.

Вр. и. д. Полиціймейстера Полочанинъ.

№ 53.
5 января 1917 г. Секретарь П. Морозовъ.

НИАБ. Ф. 3445. Оп. 1. Д. 29. Л. 6–7. Рукописный.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 20.03.2013

Гісторыя і Крыніцазнаўства

З. В. Антановіч

Прыватнае жыццё і грамадская дзейнасць ксяндза Вікенція Вейткі (па матэрыялах фонду НГАБ «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя»)

Перыяд уваходжання беларуска-літоўскіх зямель стаў часам выпрабаванняў для рымска-каталіцкай царквы ўвогуле і кожнага яе прадстаўніка асабіста. Дамінаванне праваслаўя на грамадска-палітычнай арэне Расійскай імперыі і ўсебаковая яго падтрымка з боку дзяржавы, парушэнне традыцый канфесіянальнага кіраўніцтва, практычны разрыў стасункаў з Рымам, падпарадкаванне органам дзяржаўнай улады, увядзенне рускай мовы ў справаводства і штодзённасць касцёла — гэта толькі агульныя рысы рэчаіснасці XIX – пачатку XX ст. Пры тым самі канфесіі і каштоўнасці, якія яны прадстаўляюць, адыгрывалі і працягваюць адыгрываць значную ролю ў жыцці чалавека, пры фарміраванні светапогляду кожнай асобы. Асаблівая роля ў наладжванні сувязі паміж пакаленнямі і перадачы іх здабыткаў у XIX ст. належала духавенству. Каталіцкае святарства з’яўлялася адным з найбольш адукаваных слаёў грамадства, таму змены на грамадска-палітычнай арэне не маглі не адбіцца на кожным з яго прадстаўнікоў. Відавочна, рэакцыя асобы на палітычны ціск залежала як ад знешніх фактараў, так і ад светаадчування, сфарміраванага ў сям’і, бліжэйшага атачэння. Каталіцкія святары ў выніку цэнтралізаванасці кіраўніцтва і дагматыкі царквы апынуліся ў складанай сітуацыі, калі, з аднаго боку, яны павінны былі даносіць да парафіян афіцыйны пункт гледжання на падзеі, прадыктаваны ўрадам, з другога — маглі асабіста не падзяляць гэтай пазіцыі. Такім чынам, адны прымалі ўдзел у паўстаннях, другія нейтральна ставіліся да палітыкі, трэція скардзіліся ў кансісторыю на прыцясненні з боку ўлад, не маючы магчымасці змяніць ход падзей, для чацвёртых на першы план выходзілі асабістыя праблемы.

Сярод тых, хто засяродзіўся на ўласным жыцці, быў Вікенцій Вейтка [1], ахрышчаны ў Лепельскім касцёле 22 лютага 1800 г. Вядома, што ён належаў да сям'і Валерыяна Мацвеева Вейткі, шляхціча Дзісненскага павета Мінскай губерні, і выводзіў шляхецкае паходжанне з роду Вейтакаў-Вейткаў з Лепельскага павета [4, арк. 5]. Пасля смерці дзеда бацька за суму ад падзелу грашовай спадчыны набыў маёнтак Гвоздава ў Дзісненскім павеце, дзе прайшло дзяцінства святара. У Валерыяна Вейткі з Бенядзіктай Спірыдовіч было пяць сыноў: Вінцэнт, Бенядзікт, Пётр, Юстын і Андрэй [4, арк. 6], сярод якіх святарамі сталі двое — Вінцэнт і Юстын. Яны атрымалі адукацыю ў Полацкай гімназіі, а затым навучаліся ў Мінскай дыяцэзіяльнай семінарыі. Вікенцій Вейтка пасля заканчэння семінарыі застаўся ў Мінску, дзе працаваў у Мінскім катэдральным саборы, семінарыі і рымска-каталіцкай кансісторыі адначасова, што вымушала яго весці актыўны лад жыцця [10, арк. 1–2].

У катэдральным саборы В. Вейтка выконваў абавязкі каноніка (члена капітула), у якія ўваходзіла дапамога біскупу падчас урачыстых набажэнстваў, суправаджэнне яго ў падарожжах, прычашчэнне хворых вернікаў, а ў выпадку смерці — арганізацыя пахавання. У канцылярыі Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі, відавочна, ён займаў пасаду канцылярыста, таму што яго імя не згадваецца ў ліку членаў прысутнасці кансісторыі (распарадчы орган установы) [1, с. 27–40]. Сфера дзейнасці згаданай установы ахоплівала тэрыторыю Мінскай губерні, дзе пражывала значная колькасць католікоў, таму яе праца была напружанай. Пасяджэнні праводзіліся штодзённа, за выключэннем святаў, з аўторка да суботы, верагодна, таму што ў канцэпцыі каталіцкай царквы панядзелак па традыцыі прысвячаўся малітве, а субота лічылася працоўным днём. Аб'ём дакументазвароту канцылярыі дазваляе прасачыць колькасць журналаў і пратаколаў, якія складаліся па выніках кожнага пасяджэння. Падсумоўваць неабходна абодва віды крыніц, таму што яны складаліся ў выключных выпадках. У першай палове XIX ст. у пратаколы ўносіліся распараджэнні адміністрацыйна-гаспадарчага характару, калі патрабавалася значнае фінансаванне (пабудова або рамонт касцёлаў), следчыя справы, якія не мелі адзінагалоснага рашэння, кантракты паміж прадстаўніцтвамі рымска-каталіцкай царквы і прыватнымі асобамі на арэнду зямлі або пабудоў [1, с. 61–63]. У 1829 г., калі В. Вейтка працаваў у канцылярыі кансісторыі, складзена 2005 пратаколаў [16]. У журналы ўносілася інфармацыя аб неадназначным вырашэнні справы,

---

[1] У тэксце, акрамя некалькіх выпадкаў, што падкрэсліваюць паходжанне ксяндза Вінцэнта Вейткі з каталіцкай сям'і, у астатнім прымяняецца форма імя Вікенцій, якая адпавядае нормам расійскага афіцыйнага справаводства, дзе каталіцкія імёны традыцыйна падаваліся на праваслаўны манер. — *Рэд.*

па распараджэннях грашовымі сумамі (за выключэннем спраў, якія патрабавалі значнага фінансавання і сродкаў часовага захавання). Там жа фіксавалася дзейнасць кансісторыі ў дачыненні да прыватных асоб і розных устаноў, у тым ліку па разглядзе ўказаў імператара, Сената, прапаноў і прадпісанняў міністра ўнутраных спраў і рымска-каталіцкай духоўнай калегіі [14, арк. 63–64]. У 1829 г. адбылося 208 пасяджэнняў, на якіх быў зроблены 1661 журнальны запіс [14]. Атрымліваецца, што ў сярэднім штодзённа складалася восем журнальных запісаў і дзевяць або дзесяць пратаколаў. Гэта ўскладала значную нагрузку на супрацоўнікаў кансісторыі, улічваючы, што ў згаданы перыяд, згодна са штатамі, у канцылярыю ўваходзілі сакратар, пратакаліст і перакладчык, іншыя служачыя адпаведна памерам дакументазвароту (але не больш за шэсць у адной кансісторыі) [17, с. 102–104]. Да кожнага пасяджэння канцылярыст павінен быў апрацаваць ініцыятыўны дакумент, падрыхтаваць яго і прадставіць для агучвання на пасяджэнні кансісторыі ў выглядзе даклада. У архіў перадавалася каля 300 спраў штогод і іх фарміраванне таксама ўскладалася на канцылярыстаў. Звыш таго, В. Вейтка, з’яўляючыся магістрам багаслоўя, працаваў у дыяцэзіяльнай семінарыі на пасадзе прафесара, што патрабавала яго штодзённай прысутнасці і ў навучальнай установе [4, арк. 5]. Безумоўна, падобная напружанасць працы не магла не адбіцца на стане яго здароўя і ў 1835–1836 гг. сярод матэрыялаў кансісторыі з’яўляюцца звесткі аб псіхічным стане гэтага святара, на якіх неабходна спыніцца больш падрабязна.

Кожны з канонікаў меў сваю бенефіцыю, дзе з’яўляўся плябанам і з якой атрымліваў даход. Вікенцій Вейтка атрымаў «Letterae Pridae» [2] пасля вызвалення Заслаўскай плябані па прадстаўленні калятара (апекуна касцёла) Людвіка Прушынскага. Пры прыняцці канчатковага рашэння па пытанні прадстаўлення бенефіцыі біскуп М. Ліпскі з асцярожнасцю паставіўся да згаданай прапановы, «ведаючы яго (В. Вейткі. — *Аўт.*) умыслівыя пакуты і схільнасць да моцных напояў, якія павялічваюць пакуты, а адсюль няздольнасць да выканання абавязкаў плябана». Нягледзячы на гэта, бенефіцыя была прадстаўлена ксяндзу пад паручыцельства яго малодшага брата — Юстына Вейткі, які ад моманту прыняцця духоўнага сану ў 1834 г. меў добрую рэпутацыю на пасадзе вікарыя Мінскага катэдральнага касцёла і «мог бы стаць яму (В. Вейтку. — *Аўт.*) дапамогай і нават абаронцам» [5, арк. 300 адв. – 305]. Акрамя гэтага, Ю. Вейтка быў прызначаны на пасаду заслаўскага вікарыя. Аднак станоўчых змен у паводзінах В. Вейткі не назіралася, а пра Юстына дакументы пачынаюць сведчыць негатыўна. Па рапарце мінскага дэкана Матэвуша Янчэўскага Ю. Вейтка пачаў разам з братам

[2] «Letterae Pridae» (лац.) — даравальны ліст.

часта ўжываць «моцныя напоі», а таксама пабіў аднаго з сялян пана Л. Прушынскага, які вырашыў адпомсціць. Селянін разам з кухарам падсачылі ноччу святара і яго брата Бенядзікта Вейтку, які не з'яўляўся прадстаўніком духавенства, і бязлітасна іх збілі [8, арк. 7–7 адв.]. У выніку высвятлення ўсіх абставін 6 чэрвеня 1836 г. біскуп папярэдзіў В. Вейтку, што адхіліць яго ад бенефіцыі, бо ён не адпавядае пасадзе кіраўніка парафіі. Апошняй кропляй у цярпенні канфесіянальнага кіраўніцтва стаў выпадак, адлюстраваны ў справаздачы мінскага дэкана Лыжыкевіча біскупу М. Ліпскаму. У ёй пазначана, што 14 ліпеня 1836 г. ксёндз В. Вейтка апоўдні ўвайшоў у «шынок, дзе пражывалі блудніцы, і там упіўшыся мог зрабіць неадпавядаючы сану ўчынак, таму што блудніца прыбегла разам з жыдамі, у якіх пражывала на кватэры, да пристава В. Чарняўскага і яму паказала дыстынкторыум [3] Вейтка». Прафесар семінарыі ксёндз Васількоўскі, даведаўшыся пра гэта, пайшоў да Чарняўскага, каб забраць дыстынкторыум, і вымушаны быў аплаціць жыдам за напоі па рахунку В. Вейткі тры срэбныя рублі [8, арк. 5]. Улічваючы яго ўчынкі і што «ўсё радзей святар не прыходзіў у цвярозы стан», ён быў высланы па загадзе біскупа ад 13 ліпеня 1836 г. у Гарадзішчанскі кляштар бенедыкцінцаў «як няздольны для кіраўніцтва плябаніяй» [8, арк. 1–2 адв]. Невыпадкова, што месцам часовага знаходжання В. Вейткі быў вызначаны менавіта гэты кляштар, бо па свайму статуту бенедыкцінцы асаблівую ўвагу надаюць набажэнствам, інтэлектуальным і фізічным заняткам (у тым ліку рамёствам), рэлігійнаму мастацтву, а таксама місіянерскай і пастырскай працы, што давала магчымасць В. Вейтку выправіцца, не пакідаючы грамадскай дзейнасці [3].

Аналагічныя праблемы назіраліся і з ксяндзом Юстынам Вейтка пасля высылкі брата ў кляштар, а асабліва напрыканцы 1837 г., калі ён «з-за ўжывання моцных напояў стаў падобны да пакутуючых на розум». Канфесіянальныя ўлады паспрабавалі кантраляваць яго больш жорстка, для чаго перавялі зноў на пасаду вікарыя ў катэдральны касцёл. Аднак гэтая мера не дала жаданых вынікаў. У дакументах прыводзяцца наступныя прыклады яго паводзін. Прыбыўшы 1 сакавіка 1838 г. у Мінск, ксёндз Ю. Вейтка выбраўся ў горад пад выглядам візіту да паноў Прушынскіх. Там ён прайграў некалькі соцень рублёў і падраў пальчатку, «таму што дамская пальчатка на яго руку не налезла». Затым паехаў у карчму, дзе напіўся, а пасля нагаду аб аплаце пабіў шклянкі, келіхі і жыдоў, якія і прывялі яго ў паліцыю. Іншым разам, «ездзіў па розных непрыстойных месцах, піў і авантурыў да 12 гадзіны ночы». Па вяртанні дадому згадаў аб аплаце і аддаў свой медальён, а калі вазніца не прыняў гэта

[3] Дыстынкторыум (лац.) — медальён, звычайна ў форме крыжа, які насілі катэдральныя прэлаты і канонікі.

ў якасці аплаты, хацеў яго пабіць. Каб выправіць сітуацыю рэгент семінарыі Ксаверы Міцкевіч павінен быў заплаціць два рублі. Пры гэтым Ю. Вейтка прадстаўляў небяспечнасць для іншых людзей. Напрыклад, у семінарыі, увайшоўшы ў пакоі ксяндза пракуратара, Ю. Вейтка кінуўся на яго, «як звяры робяць». З дапамогай пакліканых людзей ксяндза звязалі і супакоілі. У сваім рапарце К. Міцкевіч згадвае некалькі разоў, калі такім чынам Ю. Вейтка «недзе ездзіў, а не маючы аплаты, кідаўся біцца». У такіх выпадках «яго (Ю. Вейткі. — *Аўт.*) кожнае слова сцвярджала аб недахопе ў ім здаровага розуму». Так, ён нібы лічыў сябе «вучоней усіх іншых» сцвярджаў, што «ведае сем моў, калі не ведае нават латыні», называў сябе «ледзь не Богам» [8, арк. 9–10]. Калі падобныя выпадкі пачалі адбывацца ўсё часцей, Ю. Вейтка 15 ліпеня 1839 г. быў высланы на выпраўленне у кляштар Святога Крыжа манахаў бенедыкцінцаў каля горада Нясвіжа Слуцкага павета [8, арк. 1–2 адв., 13].

У кляштары стан святара нязначна палепшыўся, аб чым сведчыць рапарт слуцкага дэкана ксяндза Бернарда Дамброўскага. У прыватнасці, у ім адзначаецца, што ксёндз Ю. Вейтка падчас пражывання ў кляштары «ніякіх схільнасцяў, насуперак дрэннаму меркаванню аб ім, не праяўляў». Займаўся чытаннем духоўных кніг і паводзіў сябе адпаведна духоўнаму стану. Часта для наведвання маці і сястры бываў у Нясвіжы, дзе спыняўся ў кляштары бенедыкцінак. Менавіта там «знаходзіў спосабы ажыўлення дрэнных схільнасцяў, выглядаў як вязень, загнаным, неспакойным, бяссонным і пакутуючым па здароўю». Напрыканцы мая, пры адсутнасці абата, знаходзячыся ў Нясвіжы ў нестасоўным таварыстве, «дапусціў п’янства да страты прытомнасці, таму прыйшлося выклікаць лекара». З гэтага абат зрабіў вынік, што «Ю. Вейтка схільны да ўжывання спіртных напояў, вельмі шкодных для яго здароўя асабліва пры яго жывасці характару і пры гэтай схільнасці не можа быць пакінуты сам па сабе» [8, арк. 15–16].

У 1841 г. Ю. Вейтка прызначаны на жыхарства ў Гарадзішчанскі бенедыкцінскі кляштар Пінскага павета, настаяцель якога Ян Дамброўскі 30 снежня 1852 г. паведамляў кансісторыі, што Вейтка «часам выходзіць па-за межы злосці». Напрыклад, «здарылася, што на калідоры пакалаціў іераманаха Малішэўскага ў асобе іншых манахаў і царкоўнаслужыцеляў. З-за гэтага наклаў на сябе пакаянне, чым не дапусціў сябе на набажэнствы» [15, арк. 35–35 адв.]. Пасля гэтага святара перавялі ў Нясвіжскі дамініканскі кляштар [5, арк. 300 адв. – 305].

Калі свае апошнія дні Ю. Вейтка правёў у кляштары і згадак аб яго далейшай жыццядзейнасці не захавалася, то жыццё Вікенція складвалася іншым чынам. Пінскі дэкан Антоні Машынскі, падчас візітацыі Гарадзішчанскага кляштара 25 чэрвеня 1839 г., адзначаў, што ў В. Вейткі «ўжо месяц не было выпадкаў ужывання спіртных напояў, якія (па

вялікаму рахунку) скончыліся». Пры гэтым ён удакладняў, што стан розуму разглядаемага святара «то павышаецца, то зніжаецца па прычыне рашэння сямейных праблем, якія тычацца непасрэдна яго», відавочна, што на ўвазе меліся паводзіны Юстына, а таксама працэс пацвярджэння шляхецкага паходжання іх роду, якім ён займаўся [8, арк. 19–19 адв.; 4, арк. 1–36]. Адначасова Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыяй разглядалася справа па скарзе звольненага са службы Мінскай інваліднай каманды штабс-капітана Гурыя Міхайлавіча Дзядзюшкіна аб хрышчэнні яго сына Мікалая па каталіцкаму абраду ксяндзом В. Вейтка. Г. Дзядзюшкін пісаў, што знаходзіўся ў камандзіроўцы ў Слуцку, калі жонка нарадзіла і хрысціла дзіця. Пры гэтым ён і яго іншыя дзеці былі праваслаўнымі, што патрабавала пакарання святара ў адпаведнасці з заканадаўствам Расійскай імперыі [7]. Улічваючы прывілеяванае становішча праваслаўнай царквы на грамадска-палітычнай арэне Расійскай імперыі і палітыку празелітызму, якую яе кіраўніцтва праводзіла на літоўска-беларускіх землях, святароў, што дачыніліся да пераходу з праваслаўя ў свае веравызнанні, чакала высвятленне абставін пад кантролем грамадзянскіх улад і пакаранне з боку канфесіянальных. Напрыклад, Мінскай кансісторыяй у 1837 г. разглядалася аналагічная справа аб вянчанні селяніна Фёдара Беразюка, праведзенае манахам Гарадзішчанскага бенедыкцінскага кляштара Казімірам Будзінскім. Нягледзячы на падрабязнасці, якія сталі вядомымі, напрыклад, што Ф. Беразюк паходзіў з каталіцкай сям'і, святара асудзілі на двухтыднёвую епітым'ю ў Пінскім францысканскім кляштары [6, арк. 88–88 адв.]. Пасля скасавання ўніяцкай царквы ўлады сталі больш жорстка ставіцца да канфесіянальных пераходаў, асабліва з праваслаўя, да якога залічваліся ўніяты. Напрыклад, за хрышчэнне дзіцяці праваслаўных бацькоў па іншаслаўным абрадзе ў першы раз належала, паводле прадпісанняў урада, выдаляць святара з парафіі на тэрмін ад шасці месяцаў да года, а ў другі — пазбаўляць духоўнага сану і аддаваць пад нагляд паліцыі [18]. В. Вейтка апынуўся ў больш складанай сітуацыі, таму што сам ахрысціў незаконна дзіця і яго маглі, нават, выслаць на пасяленне. Улічваючы ціск на каталіцкую царкву і недахоп святароў пасля падаўлення паўстання 1830–1831 гг., ксёндз В. Вейтка быў прызнаны «здаровым целам, але нездаровым на розум» [8, арк. 19–19 адв.] і таму не падлягаючым адказнасці.

У 1840 г. на пасяджэнні капітула было ўзнята пытанне аб утрыманні В. Вейткі, таму што ён, знаходзячыся ў кляштары, не выконваў абавязкі каноніка, а спадзяванняў, што ён вернецца на пасаду, паводле заключэння настаяцеля, амаль не заставалася. У выніку было вырашана захаваць за канонікам эмерытальнае ўтрыманне (пенсію) ад капітула, а таксама даходы ад Заслаўскай плябані ў памеры, вызначаным біскупам [8,

арк. 29–30 адв.]. Акрамя таго, капітул прасіў адміністратара Паўла Раву разгледзець магчымасць перамяшчэння В. Вейткі ў дом выпраўлення або Мінскі бернардзінскі кляштар за даходы гэтага святара. У Мінск яго не вярнулі, відавочна, разумеючы спакусы вялікага горада і яго паводзіны, а перавялі ў Івянецкі бернардзінскі кляштар, які неўзабаве быў хутка скасаваны [8, арк. 31–33 адв.].

У 1851 г. В. Вейтка пражываў пры Нясвіжскім касцёле, пробашч якога альцкі інфулат прэлат Ян Дамброўскі прасіў кансісторыю кампенсаваць выдаткі за час утрымання Вейткі і перавесці апошняга ў іншае месца. Падчас разгляду гэтага прашэння настаяцельніца нясвіжскіх бенедыкцінак пагадзілася прыняць каноніка В. Вейтку ў памяшканне ў флігелі кляштара, але ў гэтым кляштары сам канонік «жыць не жадае». Таму было прадпісана размясціць яго ў кляштары Святога Крыжа манахаў-бенедыкцінцаў, які знаходзіўся каля Нясвіжа, таму што па штаце ў ім не хапала манахаў [10, арк. 17–18].

У 1852 г. у Мінскую кансісторыю звярнуўся сам В. Вейтка, які, спасылаючыся на вусныя просьбы родных, а найбольш братоў, полацкага сакратара Пятра і лекара Андрэя, прасіў перамясціць яго ў Празароцкую парафію Дзісненскага павета Віленскай губерні, дзе ў маёнтку Ялоўка пражывалі яго сваякі [9, арк. 2]. Аднак яго перамясцілі зноў у Нясвіж. Паводле звестак, прадстаўленых настаяцелем, на 1 кастрычніка 1853 г. выдаткі кляштара Святога Крыжа манахаў-бенедыкцінцаў на ўтрыманне В. Вейткі складалі: за кватэру ў кляштары з двух пакояў з ацяпленнем у адным — 36 руб. срэбрам у год, на манаскі стол з улікам рэкамендацый лекараў — 60, гарбату з раніцы і ўвечары з булкай — 22 руб. 32 кап., утрыманне каноніка — 30 руб., асвятленне пакояў — 5, пранне бялізны — 4, нюхальны табак — 1 руб. 80 кап., галенне з дапамогай фельдшара — 1 руб. 50 кап., утрыманне служыцеля Вейткі, які заўсёды разам з ім, — 20 руб. Усяго атрымалася 180 руб. 62 кап. у год, што складала менш за суму, выдзеленую кансісторыяй па рашэнні біскупа (300 руб.). На астатнюю суму дэканам Бенядзіктам Шымкевічам заводзіўся рэестр расходаў, які штогод звяраўся ў кансісторыі [15, арк. 5–5 адв., 10]. Адначасова 50 руб. з утрымання В. Вейткі на свае патрэбы прасіла яго сястра Ксаверыя Вейтка, манахіня Нясвіжскага бенедыкцінскага кляштара [9, арк. 11]. У выніку перагляду справы святара зноў перамясцілі, на гэты раз у Гарадзішчанскі кляштар бенедыкцінцаў.

4 лютага 1856 г. В. Вейтка зноў звярнуўся ў кансісторыю, каб яна прызначыла яму жыхарства разам са сваім братам ксяндзом Юстынам у Нясвіжскім бернардзінскім кляштары. У адказе было зазначана: «Назіраючы, што ксёндз Юстын не пазбавіўся дагэтуль ад свайго цяжару, і нават няшмат мае жадання да выпраўлення, а пры гэтым мае вельмі неспакойны і буйны характар, не магу пагадзіцца», аднак канчатковае

рашэнне біскуп пакінуў за пагадненнем нясвіжскага і гарадзішчанскага настаяцеляў [10, арк. 19]. Верагодна, яны пагадзіліся, таму што з гэтага часу Вікенцій пражываў у Нясвіжскім бернардзінскім кляштары. Менавіта тут лад яго жыцця перамяніўся. Відаць, з гадамі яму ўдалося перамагчы «дрэнныя схільнасці», а кляштары, у якіх ён пражываў, таксама вялі пастырскую дзейнасць, што дазволіла яму падтрымліваць стасункі з парафіянамі. Засталося некалькі звестак аб яго грамадскай дзейнасці ў сталым узросце.

У 1872 г. у Мінскай аб'яднанай палаце крымінальнага і грамадзянскага суда разглядалася справа Слуцкага павятовага суда аб хрышчэнні па рымска-каталіцкаму абраду Схаластыкі, дачкі сялян Вікенція Адамава і Юзэфы Францавай Семянкевічаў. Палата высветліла, што ў Слуцкім судзе не звярнулі ўвагі на факт правядзення абраду ксяндзом з Нясвіжа Вікенціем Вейткам, які прызнаны звар'яцелым. Абставіны высвятляліся ў Віленскай кансісторыі, да юрысдыкцыі якой у разглядаемы час адносілася тэрыторыя Мінскай губерні. Тлумачэнні да стану В. Вейткі даваў пробашч Нясвіжскага касцёла Людвік Кулакоўскі, які асабіста зведаў стаўленне ўрада да каталіцкіх святароў як неабгрунтавана абвінавачаны і арыштаваны па падазрэнні ў дачыненні да пажараў у мястэчку Капыль у 1866 г. [5, арк. 23 адв. – 24]. Ён засведчыў, што В. Вейтка «гаворыць і дзейнічае разважліва, ён ціхага і спакойнага нораву, але мае парывы наравістасці і запальчывасці, таму сам пра сябе клапаціцца не можа». Гэта стала падставай, чаму па дарозе ў Мінск і падчас пражывання там святару-эмерыту патрабаваўся «неадступны, маючы ў ім давер спадарожнік, каб ён чаго не зрабіў і ў яго што-небудзь не згубілася». Акрамя таго, «на рукі яму (В. Вейтку. — *Аўт.*) нельга даць ні капейкі. Распарадзіцца дарогай ён не ў стане». Пры гэтым сам Л. Кулакоўскі не атрымліваў на яго ўтрыманне з 1871 г. нічога, правёў рамонт будынкаў плябані на суму звыш 215 руб., таму не можа асабіста падарожнічаць [10, арк. 5–5 адв.]. Нягледзячы на адпаведнае прадпісанне кансісторыі, святара не даставілі ў Мінск і не выносілі пакаранне за дзеянні, але з гэтага часу ў дачыненні да В. Вейткі з'яўляецца фармулёўка «страціў розум ад напружанай навуковай працы», што абараняла яго ад абвінавачванняў з боку ўлад.

У далейшым грамадская дзейнасць В. Вейтка актывізавалася. Так, селянін з фальварка Вітальдава Мінскага павета Станіслаў Кляменцьеў Міцкевіч у пачатку кастрычніка 1873 г. браў шлюб з Паўлінай Канстанцінавай Бычкоўскай, верагодна, у Нясвіжы. Міцкевіч спачатку сцвярджаў, што шлюб адбыўся ў праваслаўнага святара ў Грыцэвічах, затым — у Вільні. Пазней С. Міцкевіч сведчыў, што дагэтуль яны з жонкай не прымалі праваслаўя і не жадаюць, а вянчаў «канонік-стары ў чыімсьці садзе пад дрэвам у Нясвіжы», але імя дакладна не назваў.

У выніку следства Віленскай кансісторыяй пастаноўлена, што, улічваючы «вар'яцтва В. Вейткі, шлюб іх прызнаць непаўнавартасным і заключыць яго ў парафіі па прыналежнасці тых, хто шлюбаваўся» [11, арк. 1–11]. Адначасова, калі судовы следчы другога ўчастка Слуцкага павета запатрабаваў паслужны спіс Вейткі, таму што разбіраў справу аб правядзенні каталіцкіх духоўных абрадаў для праваслаўных, у кансісторыі адказалі, што справа святара Вейткі абгарэла, «верагодна, пры пажары», а па «ацалелых шматках паперы» нельга зрабіць заключэнне аб вінаватасці В. Вейткі [12, арк. 1–6].

Ксёндз Вікенцій Вейтка памёр 3 снежня 1881 г. у 6 гадзін раніцы ад энтэрыту і пахаваны на Слуцкіх могілках. Яго маёмасць складалася з «янотавага футра, летняга шыняля, трох старых сутан, двух сурдутаў, аднаго капялюша, дзвюх шапак, коўдры і падушкі», якія былі перададзены памочніку міравога суддзі першага ўчастка г. Слуцка [13, арк. 1–4].

Падсумоўваючы адзначанае вышэй, нельга сказаць, што В. Вейтка быў выключэннем для свайго часу. З прычыны актыўнага складу свайго характару, дасягнуўшы высокіх пасад сярод каталіцкага кліру ў маладым узросце, пад уплывам сямейных праблем і падзей на грамадска-палітычнай арэне краіны, ён не справіўся з напружанай працай і пачаў злоўжываць алкаголем, як і іншыя ў яго асяроддзі. Сёння нельга дакладна высветліць, ці быў В. Вейтка псіхічна хворым, таму што прыклады яго паводзін, якія засталіся ў дакументах Мінскай і Віленскай рымска-каталіцкіх кансісторый, можна трактаваць неадназначна. Адзінае, што можна сцвярджаць, гэта адмоўны ўплыў святара на брата — Юстына Вейтку, якому не ўдалося пераадолець свае слабасці. Яго звычкі, з аднаго боку, і захады, праведзеныя непасрэднымі апекунамі ў кляштарах знаходжання В. Вейткі, з другога, у пэўнай ступені дапамаглі абараніць яго ад адказнасці перад цывільнымі і канфесіянальнымі ўладамі. Зразумеўшы гэта і адчуваючы нехарактэрны для насельніцтва літоўска-беларускіх зямель рост напружанасці ў грамадстве на рэлігійнай глебе, згаданы святар ужо ў сталым узросце актывізаваў пастырскую дзейнасць.

На прыкладзе лёсу ксяндза В. Вейткі можна гаварыць пра тое, што рымска-каталіцкае святарства, нягледзячы на жорсткую дагматыку веравызнання, імкнулася ва ўсе гістарычныя перыяды адпавядаць патрабаванням соцыума. Пры гэтым, безумоўна, прадстаўнікі духавенства заставаліся людзьмі са сваімі памылкамі і слабасцямі, якія часам выправіць больш складана, чым свецкім асобам, паколькі патрабаванні грамадства да іх вышэйшыя.

Крыніцы і літаратура

1. Антановіч, З. В. Архівы Магілёўскай і Мінскай рымска-каталіцкіх кансісторый: гісторыя, структура, склад дакументаў (1782–1918 гг.) / З. В. Антановіч. — Дыс. … канд. гіст. навук: 05.25.02. — Мінск, 2010. — 148 с.
2. (ЕК) Каноник // Католическая Энциклопедия. — Т. 2: И–Л / О. В. Басий (редактор). — М.: Изд-во Францисканцев, 2005. — С. 758–759.
3. Задворный, В. Бенедиктинцы // Католическая Энциклопедия. — Т. 1: А–З / О. В. Басий (редактор). — М.: Изд-во Францисканцев, 2002. — С. 542–546.
4. НГАБ. — Ф. 319 (Мінскі дваранскі дэпутацкі сход). — Воп. 2. — Спр. 457. — Справа Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу аб шляхецкім паходжанні роду Вейткаў, 02.08.1830–15.06.1905 гг.
5. НГАБ. — Ф. 937 (Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя). — Воп. 6. — Спр. 107. — Фармулярныя спісы духавенства Мінскай дыяцэзіі, 1867 г.
6. НГАБ. — Ф. 1781 (Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя). — Воп. 24. — Спр. 1104. — Справа аб пераходзе Ф. Беразюка, селяніна м. Любель Пінскага пав., з праваслаўнага ў рымска-каталіцкае веравызнанне, 1837–1838 гг.
7. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 24. — Спр. 1312. — Справа аб хрышчэнні сына штабс-капітана Г. М. Дзядзюшкіна ксяндзом В. Вейткам, 1839–1840 гг.
8. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 24. Спр. 1300. — Справа аб ксяндзах Вейтках, 1839–1840 гг.
9. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 24. — Спр. 5575. — Справа аб размяшчэнні каноніка В. Вейткі ў Нясвіжскім бернардзінскім кляштары, 1854–1855 гг.
10. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 24. — Спр. 15808. — Справа аб абследаванні разумовых здольнасцяў ксяндза В. Вейткі, 1872 г.
11. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 24. — Спр. 15838. — Справа па абвінавачванні ксяндза В. Вейткі ў вянчанні па рымска-каталіцкаму абраду праваслаўнага селяніна С. Міцкевіча і П. Бычкоўскай, 1873 г.
12. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 24. — Спр. 15960. — Справа аб правядзенні ксяндзом Вейткам каталіцкіх духоўных абрадаў для праваслаўных, 1881 г.
13. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 24. — Спр. 15967. — Справа аб смерці і маёмасцях ксяндза В. Вейткі, 1881 г.
14. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 27. — Спр. 23. — Пратаколы пасяджэнняў Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі за 1829 г.
15. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 27. — Спр. 47. — Журналы Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі за 1853 г.
16. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 27. — Спр. 135. — Пратаколы Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі за 1829 г.
17. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. — Собрание первое: в 45 т. — Санкт-Петербург: Тип. II отд. собственной ЕИВ канцелярии, 1830–1851. — Книга штатов 4-го отделения. — С. 102–104.

18. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. — Санкт-Петербург: Тип. II отделения соб. ЕИВ канцелярии, 1845. — С. 71.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19.03.2013

С. У. Грунтоў

Практыка перапахаванняў у Беларусі ў перыяд Расійскай імперыі (па матэрыялах НГАБ)

Наўторнае пахаванне з'яўляецца цікавым феноменам мемарыяльнай культуры, які звычайна аказваецца па-за фокусам даследчыцкай увагі. Як і ў большасці аналагічных выпадкаў, маргінальнае месца феномена ў культуры адпавядае яго знаходжанню ў прамежкавых зонах навуковага дыскурса. Дастаткова шмат было напісана пра пахавальна-памінальную абраднасць у народнай культуры беларусаў XIX–XX стст., а таксама пра аналагічную «pompa funebris» магнатаў і заможнай шляхты XVI–XVIII стст. Аднак практыкі, якія складалі дэвіяцыю (адхіленне) ад асноўнай мадэлі, прынятай у культуры, рэдка звярталі на сябе ўвагу. Дадзены артыкул накіраваны на тое, каб запоўніць лакуну ў ведах, звязаных з пахавальна-памінальнай практыкай у Беларусі часоў Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.). Аб'ектам разгляду з'яўляецца практыка паўторнага пахавання (перапахавання). Важнай крыніцавай базай па згаданай праблематыцы з'яўляюцца справы з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Ніжэй разгледзім розныя формы, у якіх існавала практыка паўторнага пахавання, высветлім прычыны, што рабілі неабходным яе рэалізацыю.

Практыка паўторных пахаванняў была добра вядома ўжо ў Рэчы Паспалітай XVI–XVIII стст. Аднак яна датычылася пераважна пахаванняў магнатаў і буйной шляхты і толькі ўмоўна адпавядала дадзенаму азначэнню. Верагодна, паўторныя пахаванні разглядаемага перыяду больш карэктна было б назваць «пахаваннем у два этапы». Гэта значыць, што першае пахаванне магло ад самага пачатку прадугледжваць другое як частку расцягнутага ў часе жалобнага цэрыманіялу [12, с. 254–255]. У некаторых выпадках перамяшчэнне цела праходзіла больш складана, чым у два этапы. Так, напрыклад, Мацей Форбэк-Летаў, лекар Уладзіслава IV, у якога 25 жніўня 1642 г. памёр двухгадовы сын, памясціў яго цела ў адным з Варшаўскіх касцёлаў, з узмацненнем маразоў перавёз яго ў Венграў. Адтуль, калі выпаў снег, цела нябожчыка даставілі ва Усялюб. Там пакінулі на пэўны час, а пасля перавезлі для канчатковага пахавання ў Вільню [12, с. 344].

Уваход беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі супаў з увядзеннем больш строгіх норм у санітарнае заканадаўства і рэформай могілак, якія выносіліся па-за межы населеных пунктаў, а астанкі памерлых лічыліся патэнцыяльнай крыніцай распаўсюджання небяспечных захворванняў [14, с. 409]. Была забаронена шырокая практыка пахаванняў у храмавых крыптах, а ўжо наяўныя пахаванні прадпісвалася выносіць за межы храма на могілкі [3]. Аднак заканадаўчыя ініцыятывы дзяржавы ў значнай ступені ігнараваліся, што ўскосна пацвярджае іх перыядычнае перавыданне. Таму многія крыптавыя пахаванні працягвалі існаваць яшчэ ў ХХ ст., а некаторыя з іх захаваліся да нашых дзён (у Нясвіжы, Гродна ў касцёле св. Францішка Ксаверыя, Камаях і інш). Для разгляду нашай тэмы больш істотна тое, што ў большасці выпадкаў перанясенне памерлых з крыпт на могілкі толькі тэхнічна можна было назваць перапахаваннем: звычайна астанкі людзей, якія аказвалася немагчыма ідэнтыфікаваць, проста закопвалі на асвечанай могілкавай зямлі ці тут жа на цвінтары [2; 3, арк. 27; 13, с. 28]. Перанясенне могілак за гарадскія межы звычайна не суправаджалася масавым перамяшчэннем старых пахаванняў. Рэдкае выключэнне складаюць каталіцкія могілкі ў Дзвінску (сёння — г. Даўгаўпілс у Латвіі), дзе для інжынерных патрэб Дзвінскай фартэцыі могілкі былі цалкам зрытыя разам з пагоркам, а таму пахаваныя на іх труны перавозіліся ў іншыя месцы [9].

У большасці выпадкаў, аднак, перапахаванні адбываліся па ініцыятыве сваякоў памерлага і зводзіліся да перанясення астанкаў з аднаго месца ў другое. Трэба адзначыць, што заканадаўства Расійскай імперыі забараняла правядзенне паўторнага пахавання памерлага, аднак пры гэтым прадугледжвалася магчымасць атрымання спецыяльнага дазволу ў якасці выключэння [15, с. 871; 16, с. 605]. Для атрымання такога дазволу трэба было накіраваць запыт у Міністэрства ўнутраных спраў (МУС), якое пры станоўчым рашэнні ўзгадняла абставіны перапахавання з духоўнай кансісторыяй, адпаведнай веравызнанню памерлага. Згаданыя працэдурныя асаблівасці сталі прычынай таго, што ў НГАБ захавалася даволі шмат спраў з вынікамі такіх запытаў, прыкладам чаго можа служыць фонд Магілёўскай рымска-каталіцкай духоўнай кансісторыі. Звычайна такія справы вылучаюцца невялікім аб’ёмам — ад аднаго да трох аркушаў. Часам гэта тэматычна сабраныя камплекты дазволаў, якія фарміруюць большую па аб’ёму справу.

Названы тып спраў дазваляе лепш зразумець геаграфію і матывы правядзення паўторных пахаванняў. Адлегласць перанясення цела памерлага магла складаць усяго некалькі вёрст (напрыклад, з фальварка Жукава ў сямі вярстах ад Магілёва на Магілёўскія каталіцкія могілкі [5, арк. 9]) ці сотні кіламетраў (напрыклад, з Омска ў Вільню ці з аўстрый-

скага Ціроля ў Сенненскі павет Магілёўскай губерні [4; 5, арк. 7]). Відавочна, што ў большасці выпадкаў прычынай перапахавання з'яўлялася жаданне пахаваць блізкага ў межах уласнага маёнтка, у сваёй парафіі, у радавым склепе пры яго наяўнасці. У дазволах на перапахаванне рэгулярна сустракаюцца выразы «пахаваць у маёнтку, у фамільным склепе, на фамільных могілках» [10, арк. 43, 63, 69] ці ў «сямейнай грабніцы» [8]. Адмовы на правядзенне перапахавання сустракаюцца даволі рэдка. У якасці тлумачэння адмовы звычайна выступае спасылка на адпаведны закон [1, арк. 2а].

У іншых выпадках перапахаванне было актам вымушаным, а «пераязджаць» прыходзілася цэлым сем'ям, а не асобным памерлым. Так у 1879 г. МУС дало дазвол на тое, каб «перанесці пахаваныя ў склепе пры праваслаўнай царкве ў маёнтку Міханеў Бабруйскага павета Мінскай губерні целы Каспара, Вікенція, Антаніны, Ядзвігі, Марыі, Елізаветы і Элеаноры Кельчэўскіх для аддання зямлі ў сямейным склепе пры рымска-каталіцкай капліцы ў маёнтку Янін таго ж павета» [6]. Можна меркаваць, што вырашальную ролю тут адыграў канфесійны фактар. Верагодна, храм пасля паўстання 1863–1864 гг. быў перададзены праваслаўным, а існуючыя пры ім каталіцкія пахаванні перанеслі да адмыслова пабудаванай каталіцкай капліцы з крыптай. У тым жа 1879 г. аналагічнае перапахаванне адбылося ў маёнтку Савічы Наваградскага павета (сёння — Баранавіцкі раён). Першапачаткова род Нарушэвічаў меў уласны склеп пры касцёле ў Задзевеі (побач з маёнткам), аднак у 1866 г. касцёл быў зачынены, а ў 1868 г. пераабсталяваны пад праваслаўную царкву [20, с. 256]. Праз дзесяць гадоў пасля гэтага Нарушэвічы пабудавалі асобны склеп ва ўласным маёнтку і атрымалі дазвол на перапахаванне там трох прадстаўнікоў свайго роду [7]. Пра тое як адбывалася такога кшталту калектыўнае перапахаванне мы можам даведацца з нататак Аляксандры Глогер, дачкі Аляксандра Ельскага, якая стала сведкай пераносу радавых пахаванняў Ельскіх, а таксама пародненых з імі Заранкаў і Прозараў у новы склеп у Дудзічах (сёння — Пухавіцкі раён) ва ўрочышчы Кобань: «У 1895 г. пасля пажару царквы і пашкоджання падзямелля, з дазволу ўлады, усе труны з двух стагоддзяў урачыста былі перанесены на суседнія каталіцкія могілкі, размешчаныя ў прыгожай мясціне, непадалёк ад дудзіцкага палаца. Тое пахавальнае шэсце было надзвычай урачыстае і хвалюючае. Дваццаць чатыры труны, накрытыя жалобным сукном і вянкамі, пераносіліся мясцовымі сялянамі са святлом і са спевамі, у прысутнасці тысяч навакольных жыхароў, членаў сем'яў і суседзяў, і былі пастаўлены ў новай, спецыяльна для гэтага вымураванай грабніцы [1], а святар, што правёў абрад, сваімі гарачымі

[1] Так у тэксце перакладу. Маецца на ўвазе каменны склеп. — *Рэд.*

словамі яшчэ вышэй падняў значэнне гэтай прыгожай і нязвыклай пахавальнай урачыстасці» [11, с. 452–453].

Сама практыка пахавання прадстаўнікоў прывілеяваных саслоўяў у XIX – пачатку XX ст. спрыяла магчымасці рэалізацыі паўторнага пахавання. У першую чаргу на гэта ўплывала мадэль трунаў, якія былі ў шырокім ужытку. Гэта металічныя аб'ёмныя труны, якія герметычна закрываліся вечкам (накрыўкай). Такая форма асабліва неабходна для крыптавых пахаванняў, паколькі дазваляла не атручваць паветра прадуктамі раскладання. Гэта ж рабіла зручным перанос цела памерлага на новае месца пры з'яўленні такой неабходнасці. Часам выкарыстоўвалі двайныя труны: металічная знаходзілася ўнутры большай драўлянай. Распаўсюджанасць такіх трунаў тлумачылася і папулярнацю цагляных камер-склепаў, якія ўзводзіліся пад зямлёй на могілках і над паверхняй зямлі маглі ніяк не вылучацца: для іх металічная труна таксама падыходзіла найлепшым чынам. Пашыранасць такіх камер, а таксама склепаў і капліц-пахавальняў служыла другім фактарам, які аблягчаў правядзенне перапахавання. У названых формах размяшчэння трунаў яны не сутыкаліся з зямлёй, а выдатна захоўваліся на працягу стагоддзяў. Заўважым, што адносілася гэта і да самога цела памерлага — у герметычна зачыненай труне натуральным чынам адбывалася муміфікацыя [17, s. 201].

Яшчэ адной формай паўторнага пахавання было вымушанае перанясенне астанкаў памерлых пры пабудове новых храмаў на старых цвінтарах. Асабліва гэта датычылася касцёльнага будаўніцтва у пачатку XX ст., калі старыя драўляныя храмы замяняліся значна большымі мураванымі, часцей за ўсё ў неагатычным стылі. Выдатным прыкладам такой сітуацыі з'яўляецца будаўніцтва касцёла св. Аляксея ў Івянцы. Будаўніцтва, якое пачалося ў 1905 г., праходзіла побач са старым драўляным касцёлам на пагорку даўняга цвінтара, што азначала неабходнасць ліквідацыі вялікай колькасці старых пахаванняў. Ужо пры даследаванні грунту шляхам капання адмысловых калодзежаў было знойдзена шмат костак і фрагментаў старых трунаў [21, s. 27]. Колькасць іх непазбежна ўзрастала пры выкопванні траншэі пад фундамент. У напамін пра гэта застаўся мемарыяльны помнік, пастаўлены з правага боку ад уваходу ў касцёл з наступнай інскрыпцыяй: U ciszy tego cmentarz | spoczywają zwłoki ś.p rodzin | Plewako, Haciskich, | Konarzewskich, | Tukałło, | Kowerskich, | Burak, Szymanko | i innych parafian Iwieńca | Nowa swiątynia pokryła część ich grobów | Kolatorowie Elżbieta i Edward | Kowerscy |Proszą przechodniów o Zdrowaś Maryja, których groby | poruszono [2] [18, s. 90]. Чыгунныя пліты

---

[2] У цішы гэтых могілак | спачываюць астанкі с.(вятой) п.(амяці) сем'яў | Плявака, Гаціскіх, | Канажэўскіх, | Тукала, | Каверскіх, | Бурак, Шыманка | і іншых парафіян

Гацiскiх, Канажэўскiх, Плявакаў і Тукалаў выкладзены ў адзін шэраг у некаторым аддаленні ад касцёла з левага боку. Хутчэй за ўсё тут перапахавалі астанкі, знойдзеныя пры закладцы фундамента. Частка каменных надмагілляў была выкарыстана як будаўнічы матэрыял пры ўзвядзенні брамы перад касцёлам. У прыватнасці тут знаходзіцца надмагілле Уршулі Бурак (пам. 1884 г.) — прадстаўніцы адной з сем'яў, пералічаных у спісе.

Выкарыстанне надмагільных пліт для будаўнічых патрэб пры ўзвядзенні новага храма ці агароджы не з'яўляецца ўнікальным. Так у Старых Васілішках (Шчучынскі раён) старыя надмагіллі выкарысталі для аздаблення партала новаўзведзенага неагатычнага касцёла св. Пятра і Паўла [19, s. 93], такім жа чынам імі скарысталіся ў касцёле ў Крошыне (Баранавіцкі раён). У Ракаве (Валожынскі раён) іх выкарысталі для ўзвядзення мураванай агароджы. Верагодна, далёка не заўсёды гэта азначала правядзенне перапахавання, а надмагілле ў некаторай ступені працягвала выконваць функцыю захавання памяці аб памерлым, нават стаўшы часткай той ці іншай пабудовы.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў XIX – пачатку XX ст. у Беларусі правядзенне перапахаванняў — гэта маргінальная з'ява ў кантэксце пахавальна-памінальных практык, якая тым не менш была дастакова пашыранай. Асноўныя матывы перапахаванняў наступныя: ліквідацыя крыптавых пахаванняў у храмах у выніку санітарных новаўвядзенняў; жаданне сваякоў перавезці цела памерлага ў радавую пахавальню, бліжэйшую да маёнтка, ці на адмысловы сегмент парафіяльных могілак; стварэнне новай крыпты ці капліцы пахавальні і перанос туды трунаў з памерлымі; пабудова храма, звязаная з неабходнасцю вызвалення месца ад ранейшых пахаванняў. Матэрыялы з фондаў НГАБ істотна дапаўняюць нашы веды пра матывы, практыку і геаграфію правядзення перапахаванняў, дапамагаюць стварыць больш поўную карціну пахавальна-памінальных практык у Беларусі XIX – пачатку XX ст.

Крыніцы і літаратура

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). — Ф. 136 (Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя). — Воп. 1. — Спр. 10203. — Справа па прашэнні памешчыцы Галахвацкай аб дазволе пабудаваць капліцу на магіле яе сына ў маёнт. Цялуша Бабруйскага пав. Мінскай губ. 1834 г.

Івянца | Новая святыня накрыла частку іх магіл | Заступнікі Эльжбета і Эдвард | Каверскія | просяць мінакоў (прамовіць) «Радуйся, Марыя» за тых, чые магілы | парушаны (пераклад — *С. У. Грунтоў*).

2. НГАБ. — Ф. 1781 (Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя). — Воп. 2. — Спр. 2733. — Справа аб крадзяжы са склепа Полацкага бернардзінскага кляштара труны з прахам Яна Шышкі. 1844 г.
3. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 2749. — Справа аб перапахаванні мёртвых цел з падзямелляў усіх касцёлаў на бліжэйшых могілках. 1847 г.
4. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 5732. — Справа аб перавозе цела Аляксандры Тамашэвіч, жонкі паручніка Тамашэвіча. 1867 г.
5. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 6249. — Справа аб перавозе мёртвых цел з аднаго месца ў іншае для перапахавання. 1871 г.
6. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 6804. — Справа аб перанясенні астанкаў сямі асоб з роду Кельчэўскіх для пахавання ў фамільным склепе пры капліцы ў маёнт. Янін Бабруйскага пав. Мінскай губ. 1879 г.
7. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 6807. — Справа аб перавозе цел трох асоб з роду Нарушэвічаў у фамільны склеп у маёнт. Савічы Навагрудскага пав. Мінскай губ. 1879 г.
8. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 6824. — Справа аб перавозе цела тайнага саветніка Корбута з Санкт-Пецярбурга ў маёнт. Вужанка Навагрудскага пав. Мінскай губ. 1881 г.
9. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 6861. — Справа аб перавозе мёртвых цел з Дынабургскіх могілак ў іншыя месцы. 1862 г.
10. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 2. — Спр. 6923. — Справа аб перавозе цела калежскага рэгістратара Франца Дэляліча дэ Лаваля і іншых асоб. 1875–1883 гг.
11. Ельскі, А. Выбранае / А. Ельскі. — Мінск: Беларускі кнігазбор, 2004. — 493 с.
12. Косман, М. З гісторыі і культуры Вялікага Княства Літоўскага / М. Косман. — Мінск: Медысонт, 2010. — 448 с.
13. Покровский, Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии / Ф. В. Покровский. — Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1895. — 165 с.
14. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года: в 45 т. — Т. 19: 1770–1774 гг. — СПб.: 1830. — 1083 с.
15. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года: в 45 т. — Т. 26: 1800–1801 гг. — СПб.: 1830. — 875 с.
16. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года: в 45 т. — Т. 33: 1815–1816 гг. — СПб.: 1830. — 1173 с.
17. Johanson, K. The burial of the von Alderbergs of Viru-Nigula in the context of 19th century / K. Johanson, T. Jonuks, J. Limbo-Simovart // Folklore. — №32. — 2006. — S. 197–227.
18. Lewkowska, A. Zabytkowe cmentarze na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Województwo nowogródzkie / A. Lewkowska, J. Lewkowski, W. Walczak. — Warszawa: DiG, 2008. — 516 s.
19. Mączewska, K. Kościoł parafialny p.w. ŚŚ. Piotra i Pawła w Starych Wasiliszkach // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego. T. 3. — Kraków: Miedzynarodowy centrum kultury, 2010. — S. 73–104.

20. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w 15 t. — Warszawa, 1895. — T. 14. — 930 s.
21. Ziomków, G. Krótki zarys dziejów kosciołka zbudowanego na cmentarzu katolickim w miasteczku Iwieńcu gubernji Minskiej / G. Ziemkow. — Iwieniec: Sklad wydawnictwa u proboszcza Iwienieckiego, 1909. — 40 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 05.03.2013

О. В. Долотова

Интеллигенция в социокультурной жизни Беларуси в годы третьеиюньской политической системы (1907–1914 гг.) (по материалам НИАБ)

Отдельным этапом в формировании интеллигенции Беларуси в особую социальную группу стал период между 1907 и 1915 г. В указанный отрезок времени на ее деятельность наложили отпечаток особенности политики самодержавия. После поражения революции 1905–1907 гг. в Российской империи сложилась новая политическая ситуация, характерной чертой которой являлось установление реакции и террора. Среди других особенностей третьеиюньской политической системы можно выделить уничтожение политической оппозиции, дискриминационную национальную политику, усиление русификации, насаждение православного вероисповедания. Для поддержания существующего порядка использовался силовой аппарат, тюрьмы переполнились.

Русские философы, являвшиеся современниками тех событий, со страниц «Вех» заявили о провале «интеллигентской революции» вследствие кризиса в ее мировоззрении. Белорусская интеллигенция была разрозненной социальной группой по происхождению, профессиональной деятельности, мировоззрению и целевым установкам. Образованная и общественно активная часть населения не была едина в своих политических взглядах. В 1926 г. Д. Жилунович в журнале «Полымя», приводя классификацию интеллигенции начала XX в., провел разделение между нереволюционной дворянско-буржуазной и социалистической интеллигенцией Беларуси [4, с. 80].

Согласно переписи 1897 г. к интеллигенции можно отнести не более 0,3 % от всего населения края [2, с. 28]. В качестве ее объединяющей групповой социальной позиции в начале XX в. выступает идея преобразований во всех сферах жизни общества. Наличие данной идеи обусловило участие интеллигенции в создании первых политических партий, а также разнообразных общественных организаций, которых было

большое количество именно в этот предвоенный период. Таким образом, наметилась связующая нить между представителями интеллигенции разных политических и национальных групп. Согласимся с рассуждениями историка Р. Пайпса, который в своей книге «Россия при старом режиме» отмечает, что для истинного интеллигента интересы общества были превыше личных, а политическая ситуация сплотила как радикалов, так и либералов с консерваторами [21, с. 252–253].

Таким образом, при отнесении того или иного индивида к интеллигенции, в первую очередь необходимо учитывать присутствие в его сознании идеи совершенствования общества, а также его практическую деятельность по осуществлению данной идеи. При этом его образование и профессия играют второстепенную роль.

Целью данной работы является представить информативность архивных источников на предмете изучения социокультурной деятельности интеллигенции Беларуси в 1907–1914 гг. Основой выступят данные материалов официального делопроизводства, хранящиеся в фондах Национального исторического архива Беларуси.

Документы НИАБ подтверждают, что интеллигенция северо-западных губерний Российской империи имела отличительные черты и особенности. Важную информацию по теме предоставляют делопроизводственные материалы царской администрации в крае, а именно документы канцелярий минского и витебского губернаторов (фонды 295 и 1430). Отметим, что до 1909 г. в Беларуси действовало «Положение об усиленной и чрезвычайной обороне». На местах царская администрация имела право издавать «обязательные распоряжения», которые имели силу закона. Они регламентировали каждый шаг населения. Реакционная политика хорошо просматривается в содержании документов, хранящихся в фондах канцелярий губернаторов. Среди данных источников большую часть составляют материалы переписки, а также распорядительная и отчетная документация: резолюции и циркуляры губернаторов, рапорты уездных исправников и полицмейстеров, прошения частных лиц и организаций. Интерес также представляет протокольная документация минского общества врачей (фонд 502).

После знакомства с источниками складывается впечатление, что, несмотря на реакционную политику властей, общественная жизнь Беларуси в 1907–1914 гг. была насыщена культурными мероприятиями.

Деятельность интеллигенции в крае находилась под непрерывным надзором администрации. В 1911 г. Министерство внутренних дел Российской империи было крайне недовольно предоставляемыми сведениями о ней из северо-западных губерний. В сентябре 1911 г. минский губернатор направил циркуляр полицмейстерам и уездным исправникам, в котором отмечалось, что «в большинстве случаев начальниками

полиции остается без достаточного выяснения настроение интеллигентных кругов, играющих, несомненно, руководящую роль на местах» [7, л. 48–48 об.].

В ноябре минский губернатор направил новый циркуляр с замечанием, что ежемесячные сведения о настроении населения, предоставляемые местной администрацией Министерству внутренних дел, не дают точного представления о положении дел на местах. Далее предлагался перечень обязательных сведений для ежемесячных отчетов: «о настроении различных групп населения, а именно: а) крестьянского — с указанием имевших место в отчетном месяце выдающихся массовых беспорядков и выступлений и волновавших крестьянские массы ложных и неосновательных слухов; б) рабочего — с указанием выдающихся случаев забастовочного движения; в) интеллигентных слоев общества, как, например, политических партий (конституционно-демократической и правее ее), прессы, просветительных организаций и обществ частной инициативы, лиц свободных профессий, учащейся молодежи, профессиональных обществ» [6, л. 45–45 об.]. Третий пункт перечня сведений чрезвычайно важен, так как конкретизирует содержание понятия «интеллигенция» для общественности того времени.

В 1908 г. Департамент полиции получил сведения о рассылке ЦК РСДРП сообщения провинциальным комитетам о временном прекращении забастовочной деятельности с предписанием основное внимание обратить на экономическую борьбу, а также на организацию и участие в культурно-образовательных обществах. Царская администрация немедленно отреагировала и направила свою деятельность на усиление надзора за культурно-образовательными мероприятиями [18, л. 71].

Под надзором находилась научная, лекторская, врачебная и другая деятельность интеллигенции. Департамент полиции предупреждал о том, что были выявлены случаи, когда представители подпольных организаций проводили свою агитацию, передвигаясь по стране в вагонах поездов, специально отведенных для научных экскурсий и экспедиций [8, л. 55]. Нетрудно представить, насколько усложнилась процедура получения разрешения на подобные мероприятия от губернатора после данного циркуляра.

В начале XX в. в Беларуси врачебной деятельностью занималось около 6,5 тыс. человек [2, с. 27–28]. В 1862–1917 гг. в Минске существовало общество врачей, которые придерживались в основном либеральных взглядов. В начале XX в. его члены поднимали вопросы о санитарном состоянии ночлежных приютов для бездомных, о состоянии городских свалок, являвшихся источником заболеваний. Член общества знаменитый минский доктор И. У. Зданович неоднократно обращался в городскую управу, требуя проведения дезинфекции подобных мест [16,

л. 17]. При обществе функционировали библиотека и комиссия по народным чтениям. Правление общества следило, чтобы проводилась культурная работа с населением.

Сложнее было проводить врачебную деятельность так называемым «неблагонадежным элементам». К 1911 г. дошло до того, что в условиях сложной эпидемиологической ситуации Департамент полиции Министерства внутренних дел велел запрещать фармацевтическую и врачебную деятельность врачам, заподозренным в антиправительственной пропаганде. В циркуляре говорилось: «Препятствовать этим лицам заниматься своим специальным ремеслом, дабы не увеличивать комплекта лиц, не имеющих определенных занятий, и таким образом не создавать искусственно оппозиционного элемента» [9, л. 58].

Важной группой источников, которая содержит огромное количество сведений о культурной жизни края в 1907–1914 гг., является исходно-разрешительная документация на проведение публичных культурных мероприятий. В годы третьеиюньской политической системы разрешение от администрации требовалось на любое общественное мероприятие. Фонды канцелярий минского и витебского губернаторов содержат большое количество дел с прошениями лекторов и устроителей на организацию вечеров и спектаклей и резолюциями губернаторов, полицмейстеров и уездных исправников.

Документы по культурной деятельности в целом отражают специфику белорусской интеллигенции. В частности, ее многонациональный и поликонфессиональный состав. В данный период большую активность проявляла ее еврейская по национальности часть. В городах и местечках существовали еврейские литературно-артистические общества, например в Несвиже [12, л. 61] и Калинковичах [13, л. 255]. Устраивались вечера литературы на еврейском языке. В Бобруйске в то время было крайне популярно творчество еврейского писателя И. Л. Переца [11, л. 34]. Еврейские врачи и юристы устраивали публичные лекции. В 1912 г. в Барановичах присяжный поверенный Ш. Я. Розембаум читал лекцию, посвященную вопросам изучения еврейского права, хотя власти долго не давали разрешения на ее прочтение за ненадобностью таковой в государстве, где действует русское законодательство [10, л. 16].

Положение еврейских учителей в данный период было крайне сложным. В газете «Двинская мысль» от 13 октября 1913 г. в рубрике «Местная хроника» рассказывалось о гонениях на еврейских учителей со стороны попечителя Виленского учебного округа, который запретил учителям еврейской национальности преподавать в гимназиях и прогимназиях русский язык, историю и географию [19, л. 2 об.]. Попечитель заявил, что им разрешается преподавать только закон своего Бога. Нельзя не усмотреть в данном факте политические и идеологические мотивы.

Представители католической конфессии, которые в документах часто именуются как «поляки», также старались разнообразить культурную жизнь общества различными спектаклями, вечерами, лекциями, выступлениями хоровых коллективов и т.д. Правда, получить разрешение на проведение мероприятия на польском языке было практически невозможно. Так органисту минского Мариинского костела И. И. Ломацкому власти отказали в разрешении устроить польский сценическо-вокальный вечер, так как «нельзя не усмотреть стремления к полонизации местного населения, укрепляя в нем уверенность, что природный язык местных католиков и здешний край не русский, а польский… послужит одним из способов к разжиганию политических страстей. Кроме того, незнание чинами полиции польского языка весьма затрудняет осуществление соответствующего надзора за подобными вечерами» [14, л. 150–151]. Власти подозревали, что полученные от вечера средства пойдут на ремонт костела, что было нежелательно.

Царская администрация подозрительно относились к служителям католической церкви. В 1912 г. пинский уездный исправник И. Г. Ансенс докладывал в Департамент духовных дел Министерства внутренних дел о том, что ксендзы обучают детей молитвам на польском языке, что с малолетства формирует в них антирусскую настроенность. Исправник утверждал, что ксендзы собирали детей в частных домах. Это считалось тайной деятельностью и было запрещено [5, л. 3].

Белорусская интеллигенция также принимала активное участие в культурной жизни края. В городах Вильно, Минск, Гродно и др. организовывала вечера с декламацией произведений белорусских поэтов и писателей, с исполнением белорусских народных песен и танцев. Очевидно, что большинство мероприятий проводилось тайно, без разрешения властей.

К данному периоду относится деятельность театральных трупп И. Буйницкого и А. Бурбиса. Сегодня можно только догадываться, чего стоило Игнату Буйницкому летом 1910 г. получить разрешение от губернских властей на организацию и гастроли первой белорусской труппы. Если в 1911 г. ему еще дали разрешение на гастроли, то в 1912 г. полностью запретили выступать. Следует вспомнить про второе выступление труппы Буйницкого на этнографическом вечере, организованном Виленским отделом императорского музыкального общества. Организаторы вечера были в замешательстве, когда белорусы захотели также выступить. К слову, желание еврейского хора участвовать в программе вечера никакого удивления не вызвало. Белорусский хор и труппа Буйницкого тогда выступили только потому, что за них просил профессор виленской музыкальной школы Раттасепп, финн по национальности [20, с. 425].

Среди документов на получение официальных разрешений на устройство публичных мероприятий встречаются экземпляры о проведении спектаклей на белорусском языке. Например, в 1913 г. А. Жданович, Н. Александрович и хористы Минского кафедрального костела устроили бесплатный вечер с постановкой комедии в одном действии «Суеверия» («Забабоны») Григоровича для служителей костела и хористов [15, л. 251–251 об.].

Активно себя проявляла польская и белорусская молодежь Гродненщины. Гимназисты организовали польский и белорусский кружки молодежи. Среди членов первой организации упоминаются С. Воеводский, М. Янковский, Л. Сивицкая, А. Бычковский и др. [3, с. 181].

Белорусский кружок молодежи действовал с 1909 г. Среди его организаторов гимназисты А. Бычковский, Ф. Эйсмонт, В. Семенович, З. Абрамович, П. Алексюк, сестры А. и М. Солянко, Е. Шегедевич, Л. Сивицкая и др. Руководил кружком ксендз Ф. Гришкевич. Члены кружка организовали белорусскую библиотеку, занимались постановкой спектаклей на белорусском языке, устраивали лекции, декламации произведений белорусских поэтов. В 1911 г. в кружке насчитывалось около 40 членов. В том же году один из вечеров посетил Иван Луцкевич.

С самого начала существования кружка его члены наладили выступления для деревенских жителей Гродненской губернии. Большинство гастролей проводилось в Сокольском повете, родом из которого происходила Людвика Сивицкая. Именно она активно занималась театральными постановками. После одного из таких выступлений в деревне Дубицы членами кружка заинтересовалась полиция. Местный архиерей донес на них губернатору. Из воспоминаний З. Верас известно, что отец одной из участниц Гродненского кружка белорусской молодежи, состоявший на службе в губернаторской канцелярии, приложил все усилия, чтобы следствие по данному делу не проводилось [3, с. 186]. Существует большая вероятность, что речь идет об Иване Адамовиче Шегедевиче, отце Елены Шегедевич, который являлся гласным городской думы г. Гродно, а также работал в губернском казначействе старшим бухгалтером [1, с. 86, 91].

В 1912 г. члены кружка ощутили давление со стороны руководства гимназий, а также со стороны польского духовенства из-за своей белорусской работы [3, с. 188]. Многие тогда покинули организацию. Окончательно кружок перестал существовать в 1913 г.

В данный период интеллигенция края также принимала активное участие в организации благотворительных мероприятий. На местах существовало много преданных людей, которые старались облегчить жизнь незащищенных слоев населения. Чаще всего культурные мероприятия

устраивались с целью получить материальные средства для оказания помощи бедным, больным, детям в приютах, учащимся в образовательных заведениях. Например, в 1908 г. врачу Д. Н. Розенталю и дочери протоиерея Е. Д. Григорович было разрешено устроить в г. Городок Витебской губернии вечер в пользу бедных детей. В прошении Розенталь указывал, что при оказании помощи национальность детей учитываться не будет [17, л. 139].

Таким образом, для освещения темы были использованы ранее не привлекаемые в научной литературе архивные источники. С помощью разных видов делопроизводственной документации канцелярий витебского и минского губернаторов раскрыты особенности социокультурной деятельности интеллигенции Беларуси в условиях реакционного политического режима 1907–1914 гг. Интеллигенция распространяла передовые идеи, служила катализатором происходивших в жизни общества событий. Многонациональная, поликонфессиональная, разновозрастная, придерживающаяся различных политических взглядов интеллигенция Беларуси успешно проводила работу «в народе», стараясь облегчить и наполнить смыслом его жизнь.

Источники и литература

1. Адрес-календарь и справочная книжка Гродненской губернии на 1912 год / Издание Гродненского губернского статистического комитета. — Гродно: Губернская типография, 1911. — С. 4, 96, 476.
2. Багдановіч, А. І. Навуковая і культурна-асветніцкая дзейнасць інтэлігенцыі Беларусі (1861–1900 гг.) / А. І. Багдановіч. — Мінск: Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт, 2012. — 151 с.
3. Верас, З. Гродзенскі гурток беларускай моладзі // Беларускі каляндар. — 1981. — С. 180–189.
4. Жылуновіч, З. Беларуская інтэлігенцыя ў гістарычным аспекце // Полымя. — 1926. — №6. — С. 74–98.
5. НИАБ. — Ф. 295 (Канцелярия минского губернатора). — Оп. 1. — Д. 8087. — Л. 3. — Рапорт Пинского уездного исправника И. Г. Ансенса. 25 сентября 1911 г.
6. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8086б. — Л. 45–45 об. — Циркуляр минского губернатора № 3786 полицмейстерам и уездным исправникам Минской губернии. 30 ноября 1911 г.
7. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8086б. — Л. 48–48 об. — Циркуляр минского губернатора № 2637 начальникам полиции Минской губернии. 30 сентября 1911 г.
8. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8086б. — Л. 55. — Циркуляр Департамента полиции МВД № 63614 губернаторам, градоначальникам и варшавскому обер-полицмейстеру. 30 ноября 1911 г.

9. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8086б. — Л. 58. — Циркуляр Департамента полиции МВД № 45068 минскому губернатору. 4 декабря 1911 г.
10. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8119. — Л. 16. — Прошение присяжного поверенного Ш. Я. Розенбаума минскому губернатору. 5 марта 1912 г.
11. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8119. — Л. 34. — Рапорт полицмейстера г. Бобруйска минскому губернатору. 20 марта 1912 г.
12. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8119. — Л. 61. — Прошение минскому губернатору от Несвижского еврейского литературно-артистического общества об устройстве спектакля в помещении городской ратуши. 28 апреля 1912 г.
13. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8119. — Л. 255. — Резолюция минского губернатора на прошение Калинковичского еврейского литературно-артистического общества об устройстве спектакля. 22 июля 1912 г.
14. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8246. — Л. 150–151. — Рапорт минского полицмейстера минскому губернатору. 28 февраля 1913 г.
15. НИАБ. — Ф. 295. — Оп. 1. — Д. 8246. — Л. 251–251 об. — Прошение А. Ждановича, Н. Александровича губернатору об устройстве вечера. 20 февраля 1913 г.
16. НИАБ. — Ф. 502 (Общество минских врачей). — Оп. 1. — Д. 40. — Л. 16–20. — Протокол 5-го очередного заседания общества минских врачей (№ 295). 12 апреля 1907 г.
17. НИАБ. — Ф. 1430 (Канцелярия витебского губернатора). — Оп. 1. — Д. 47477. — Л. 139. — Прошение Д. Н. Розенталя и Е. Д. Григорович витебскому губернатору. 7 июня 1908 г.
18. НИАБ. — Ф. 1430. — Оп. 1. — Д. 47495. — Л. 71. — Циркуляр витебского губернатора полицмейстерам и уездным исправникам Витебской губернии. 29 марта 1908 г.
19. НИАБ. — Ф. 1430. — Оп. 1. — Д. 48608. — Л. 2 об. — Газета «Двинская мысль». — № 151. — 13 октября 1913 г. С. 2.
20. Семашкевіч, Р. М. Світка Буйніцкага: эсе // Лічыла дні зязюля. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1987. — С. 410–440.
21. Pipes, R. Russia under the old regime / R. Pipes. — New York: Scribner, 1974. — 361 p.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 28.01.2013

В. С. Крапівін

Падрыхтоўка да ўвядзення ў Мінскай губерні Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. аб участковых земскіх начальніках

Тэма падрыхтоўкі стварэння інстытута земскіх участковых у Мінскай губерні з'яўляецца амаль недаследаванай у гістарыяграфіі. У савецкія часы гэта пытанне было закранута ў працы С. М. Самбук [6]. Даследчыцай вылучаны асноўныя прычыны ўвядзення Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях. Сярод іх — неэфектыўная праца міравых суддзяў і патрэба ў моцнай аўтарытэтнай уладзе. Падрыхтоўка да ўвядзення Палажэння ў Мінскай губерні знайшла адлюстраванне ў зборніку навуковых артыкулаў «Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917)» [1].

Пры напісанні артыкула выкарыстаны дакументы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ). Сярод іх — тры справы фонду 1595 «Мінская губернская прысутнасць»: «Справа аб увядзенні ў Мінскай губерні інстытута земскіх начальнікаў» [2], «Матэрыялы аб падрыхтоўцы да прывядзення ў выкананне Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. аб увядзенні інстытута земскіх начальнікаў на тэрыторыі Мінскай губерні з 1 кастрычніка 1901 г.» [3] і «Раскладка ўчасткаў земскіх начальнікаў, прапанаваных у Мінскай губерні пры ўвядзенні Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г.» [4]. Названыя архіўныя крыніцы паведамляюць аб абставінах і асаблівасцях падрыхтоўкі да ўвядзення Палажэння ў Мінскай губерні, а таксама супярэчнасцях, якія ўзнікалі пры вырашэнні гэтага пытання. Сутнасць закона «Аб распаўсюджанні законапалажэнняў 12 ліпеня 1889 года аб пераўладкаванні сялянскіх і судовых устаноў у губернях Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай» ад 12 чэрвеня 1900 г., які паклаў пачатак дзейнасці інстытута земскіх начальнікаў у Мінскай губерні, адлюстравана ў «Поўным зборы законаў Расійскай імперыі» [5].

Для практычнай рэалізацыі рэформы 1861 г. быў створаны інстытут міравых пасрэднікаў, які праіснаваў у Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях да 1878 г. Пры гэтым функцыі міравых пасрэднікаў перадаваліся створаным у гэтым жа годзе павятовым па сялянскіх справах прысутнасцям. Ва ўнутраных губернях Расіі яны былі скасаваны паводле Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. З гэтага моманту ўсе справы, што датычыліся сялян, перайшлі ў рукі ўчастковых земскіх начальнікаў. Каб зразумець сутнасць новага інстытута апекі над сялянамі, неабходна абазначыць асноўныя функцыі, якія ўскладаліся на земскіх начальнікаў. Яны выконвалі абавязкі скасаваных міравых пасрэднікаў з некаторымі

зменамі і дадаткамі: земскі начальнік назіраў за ўсімі органамі сялянскага грамадскага самакіравання, ён меў права ажыццяўляць рэвізіі гэтых установ, разглядаць скаргі на службовых асоб валаснога і сельскага самакіраванняў, накіроўваць на зацвярджэнне павятовага з'езду рашэнні валаснога і сельскага сходаў, пераглядаць у выпадку неабходнасці іх прысуды і г.д. [1, с. 144].

Разам з гэтым, у беларускай гістарыяграфіі інстытут земскіх начальнікаў не з'яўляўся прадметам спецыяльнага вывучэння. У савецкай гістарыяграфіі стварэнне інстытута земскіх начальнікаў лічылася адной з найбольш рэакцыйных мер самадзяржаўя, прынятых пасля буржуазных рэформ 1860-х гг. Земскія начальнікі прызначаліся з маёмасных памесных дваран і мелі шырокія паўнамоцтвы па зацвярджэнні рашэнняў сялянскіх установ, ажыццяўленні судовай і адміністрацыйнай улады на даручанай ім тэрыторыі [2, с. 143]. Закон ад 12 ліпеня 1889 г. не распаўсюджваўся на беларускія губерні, галоўным чынам з-за малалікасці ў краі рускага «паменснага дваранства» і наяўнасці «польскай» шляхты, якой не давяраў царскі ўрад.

Аднак у пачатку 1890-х гг. большасць губернатараў беларускіх губерняў паставіла перад урадам пытанне аб неабходнасці ўвядзення на падуладных ім тэрыторыях інстытута земскіх начальнікаў для вырашэння шматлікіх пытанняў адміністрацыйнага і судовага характару. У 1892 г. Аляксандр III зрабіў на адным з гэтых дакументаў рэзалюцыю: «Вельмі пажадана». Яна паслужыла для Міністэрства ўнутраных спраў (далей — МУС) кіраўніцтвам для дзеяння [6, с. 98]. 21 сакавіка і 3 лістапада 1894 г., а затым 7 кастрычніка 1895 г. мінскі губернатар прадставіў у МУС свае меркаванні, а таксама заключэнні губернскай па сялянскіх справах прысутнасці і губернскага распарадчага камітэта адносна распаўсюджання на Мінскую губерню закона ад 12 ліпеня 1889 г. [2, арк. 1].

10 лютага 1898 г. земскі аддзел МУС паведаміў мінскаму губернатару, што яго прапановы будуць разглядацца ва ўстаноўленым заканадаўствам парадку. Аднак заключэнне губернатара было заснавана на даных 1894–1895 гг., і яму прапанавалі правесці новы разгляд усіх пытанняў, звязаных з увядзеннем у Мінскай губерні інстытута земскіх начальнікаў. Гэта праблема вырашалася губернскай па сялянскіх справах прысутнасцю пры ўдзеле павятовых маршалкаў шляхты і пастаянных членаў павятовых па сялянскіх справах прысутнасцяў.

Земскі аддзел МУС запатрабаваў, каб губернская прысутнасць прадставіла ў МУС наступныя звесткі:

1. Аб мэтазгоднасці і своечасовасці ўвядзення ў Мінскай губерні Палажэння аб земскіх участковых начальніках [2, арк. 2].
2. Заключэнне аб неабходных зменах і дадатках у Палажэнне пры распаўсюджанні яго на Мінскую губерню.

3. Меркаванні губернскай прысутнасці аб тых зменах, якія пацягне за сабой увядзенне інстытута земскіх начальнікаў адносна ўстаноў па чыншавых справах [2, арк. 2 адв.].
4. Канчатковыя і падрабязна матываваныя меркаванні аб колькасці земскіх участкаў, на якія павінна быць падзелена Мінская губерня, і аб колькасці неабходных у губерні пасад гарадскіх суддзяў.
5. Заключэнне аб крыніцах фінансавання ствараемых устаноў — за сродкі Дзяржаўнага казначэйства ці за кошт сум з земскіх збораў губерні; даныя аб памеры штогадовай фінансавай дапамогі, неабходнай для ўтрымання ствараемых у губерні ўстаноў, правядзення межавых работ па пазямельным уладкаванні сялян і г.д. [2, арк. 3–4].

Губернскай па сялянскіх справах прысутнасці даручалася дадаць наступнае: расклад участкаў земскіх начальнікаў; расклад гарадскіх паселішчаў, якія не падлягалі ўключэнню ў склад земскіх участкаў; ведамасць аб колькасці наяўнага насельніцтва мужчынскага полу ва ўсіх гарадскіх паселішчах губерні і аб колькасці заведзеных грамадзянскіх і крымінальных спраў у гарадскіх міравых судоў і якія датычыліся менавіта гарадскога насельніцтва [2, арк. 5].

12 сакавіка 1898 г. Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць правяла пасяджэнне, на якім прысутнічалі губернатар М. М. Трубяцкі, губернскі маршалак шляхты А. Г. Рацькоў-Ражноў, віцэ-губернатар А. М. Вельямінаў, кіруючы казённай палатай Ф. М. Ястрэмскі, кіруючы ўпраўленнем дзяржаўных маёмасцяў І. Г. Базілевіч, пракурор акруговага суда А. Э. Бартэльсан, пастаянныя члены прысутнасці А. І. Пестаў і Лявіцкі (ініцыялы невядомыя. — *В. К.*), а таксама павятовыя маршалкі шляхты і пастаянныя члены павятовых па сялянскіх справах прысутнасцяў. Такім чынам, на сходзе былі прадстаўнікі ад усіх дзевяці паветаў Мінскай губерні [2, арк. 39].

Для выканання даручэння МУС губернская прысутнасць сабрала перш за ўсё тыя звесткі, якія маглі служыць падставай для вызначэння колькасці ўчасткаў земскіх начальнікаў і гарадскіх суддзяў у губерні. У заключэнні адсутнічала фінансавае пытанне. Справа ў тым, што 21 лютага 1898 г. земскі аддзел паведаміў губернатару, што, адпаведна закону ад 1 чэрвеня 1895 г., усе выдаткі на ўтрыманне ў заходніх губернях сялянскіх і міравых судовых устаноў ажыццяўляліся з сум Дзяржаўнага казначэйства. Па гэтай прычыне пятае пытанне прапановы МУС не патрабавала абмеркавання з боку губернскай прысутнасці і распарадчага камітэта [2, арк. 11].

Губернская прысутнасць прыйшла да высновы, што для вырашэння разнастайных патрэбаў насельніцтва губерні неабходна надзяліць земскіх начальнікаў правам судовага разгляду па меншай меры малаважных

спраў, якія даваліся міравым пасрэднікам па Палажэнню ад 19 лютага 1861 г. [2, арк. 42 адв.]. Меркавалася, што з увядзеннем інстытута земскіх начальнікаў, адпаведна закону ад 12 ліпеня 1889 г., сялянства набудзе моцную ўрадавую ўладу, да якой яно заўсёды будзе мець свабодны доступ без складаных фармальнасцяў, пасрэдніцтва адвакатаў і значнага марнавання часу. Існуючыя павятовыя па сялянскіх справах установы з двума пастаяннымі членамі былі не ў стане ўнікаць ва ўсе падрабязнасці жыцця сельскага насельніцтва з прычыны шматлікасці сваіх абавязкаў [2, арк. 43]. У заключэнні губернскай прысутнасці падкрэслівалася, што пры разглядзе спрэчак і позваў пастаянны член адсылаў удзельнікаў цяжбы ў валасны суд, а скаргі на яго — у павятовую прысутнасць. У справах па парубках і патравах, якія часта ўзнікалі ў паветах, пастаянны член рэкамендаваў звяртацца ў судовыя ўстановы, ухіляючыся такім чынам ад выканання сваіх функцый. Ён назіраў толькі за канцылярскім парадкам і правільнасцю справаводства валасных праўленняў [2, арк. 43 адв.], а таксама вырашаў аграрныя спрэчкі і садзейнічаў добраахвотным пагадненням, якія датычыліся зямель і ўгоддзяў.

Такім чынам, на погляд Мінскай губернскай прысутнасці, адсутнасць бліжэйшай і прамой улады над сялянствам, якая мела б права разгляду ўсіх спраў, права судзіць і караць, усё больш усведамлялася кіраўніцтвам губерні. Сялянства «пачало аказваць непадпарадкаванне, свавольства, гвалт і непавагу да чужой маёмасці». Сельскай выбарнай улады, згодна з заключэннем губернскай прысутнасці, было недастаткова для народа, для якога, як лічылася, «неабходна ўлада цвёрдая, урадавая». Земскі начальнік мусіў стаць для сялян не толькі непасрэдным начальствам, але і «галоўным яго кіраўніком і саветнікам» [2, арк. 44]. Губернская прысутнасць лічыла, што земскія начальнікі, валодаючы значнай уладай і меншымі па тэрыторыі, чым пастаянныя члены, раёнамі для сваёй дзейнасці, змогуць аказаць вялікую карысць сялянскай справе Мінскай губерні і давядуць да канца выкананне выкупных актаў, якое працягвалася тут ужо больш 20 гадоў і суправаджалася пастаяннымі спрэчкамі сялян з памешчыкамі [2, арк. 44 адв.].

Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць падзяліла Мінскую губерню на 67 земскіх участкаў. У Мінскім павеце было вырашана стварыць 6 участкаў [4, арк. 2], Барысаўскім — 8, Ігуменскім — 7 [4, арк. 3], Бабруйскім — 8 [4, арк. 4], Рэчыцкім — 7 [4, арк. 5], Мазырскім — 8 [4, арк. 6], Пінскім — 7 [4, арк. 7], Слуцкім — 8 [4, арк. 8], Наваградскім — 8 [4, арк. 8]. Агульная плошча тэрыторыі паветаў склала 80 146 вёрст, на якіх, згодна з данымі перапісу, пражывала 1 077 657 чалавек мужчынскага полу [2, арк. 45].

Пры вызначэнні колькасці земскіх участкаў губернская прысутнасць улічвала прапановы міністра ўнутраных спраў ад 10 ліпеня

1895 г. Згодна з імі, колькасць валасцей у складзе ўчасткаў не павінна была перашкаджаць міністру праводзіць рэвізіі ўстаноў сялянскага грамадскага кіравання. Участкі земскіх начальнікаў не павінны былі сваёй працягласцю ствараць складанасці для раз'ездаў службовых асоб і выканання імі сваіх абавязкаў [2, арк. 45 адв.].

Улічваючы звесткі аб колькасці спраў, якія слухаліся за апошнія тры гады ў міравых суддзях павятовых гарадоў губерні [2, арк. 45 адв.], і колькасці насельніцтва ў некаторых з іх, губернская па сялянскіх справах прысутнасць, згодна з другім артыкулам Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г., вырашыла стварыць 6 участкаў гарадскіх суддзяў у Мінску (91 472 чалавек абодвух палоў), 2 — у Бабруйску (35 631), 1 — у Слуцку (23 187), 1 — у Барысаве (18 707), 2 — у Пінску (27 691). Усяго — 12 участкаў [2, арк. 46].

Губернская прысутнасць у сваім заключэнні адзначала адсутнасць у Мінскай губерні кандыдатаў на пасады земскіх начальнікаў з мясцовых праваслаўных дваран, паколькі большасць землеўладальнікаў тут былі «польскага паходжання» і каталіцкага веравызнання. З-за гэтай акалічнасці, адпаведна артыкулам 10–14 Палажэння, такі парадак прызначэння земскіх начальнікаў не мог быць выкарыстаны ў Мінскай губерні [2, арк. 46]. Замест землеўладальнікаў іх склад папаўняўся, згодна з артыкулам № 16, асобамі з ліку выпускнікоў вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў, выключаючы каталіцкую памесную шляхту, а таксама на падставе агульных правіл аб прызначэнні на службу ад урада.

З увядзеннем у Мінскай губерні Палажэння павятовыя па сялянскіх справах прысутнасці скасоўваліся, а на павятовых маршалкаў шляхты ўскладаліся абавязкі старшыняў павятовых з'ездаў земскіх начальнікаў [2, арк. 46 адв.]. Усе справы, якія датычыліся пазямельнага ўладкавання сялян, –прывядзенне ў выкананне выкупных актаў [2, арк. 47] па закону ад 26 сакавіка 1869 г., уладкаванне «сельскіх вечных чыншавікоў» (чыншавых сялян. — *Рэд.*), старавераў, праваслаўных арандатараў і, магчыма, у будучым гарадскіх чыншавікоў і вольных людзей — ускладаліся, згодна з артыкуламі № 22, 83 і 112 Палажэння, на земскіх начальнікаў, іх з'езды і на губернскую прысутнасць [2, арк. 47 адв].

Пры падліку грашовых сродкаў, неабходных для ўвядзення інстытута земскіх начальнікаў, Мінская губернская прысутнасць пералічвала спіс пасад, якія мусілі быць створаны ў губерні. Сярод іх 2 пастаянныя члены губернскай прысутнасці, 1 праверачны каморнік, 1 сакратар губернскай прысутнасці, 1 памочнік сакратара, 9 старшыняў павятовых з'ездаў, 9 кандыдатаў у земскія начальнікі, 9 сакратароў павятовых з'ездаў, 67 земскіх начальнікаў, 23 каморнікі пры павятовых з'ездах, 9 павятовых членаў акруговага суда і 12 гарадскіх суддзяў. Улічваючы неабходны памер акладаў названых пасад, а таксама будучыя канцылярскія і гаспадарчыя

выдаткі губернскай прысутнасці і павятовых з’ездаў, агульная сума для ўтрымання ствараемага ў губерні новага інстытута кіравання склала 324 700 рублёў [2, арк. 57].

Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць пастанавіла копію журнала пасяджэння прадставіць на разгляд міністру ўнутраных спраў.

Журнал абмяркоўваўся ў МУС, які разам з Міністэрствам юстыцыі рыхтаваў прадстаўленне, якое 7 ліпеня 1898 г. было накіравана ў Дзяржаўны савет. МУС падкрэсліваў неабходнасць увядзення інстытута земскіх начальнікаў у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях з мэтай «ліквідацыі існаваўшага у сялянскім кіраванні і судзе бязладдзя». Міністэрства лічыла, што праблемы ў гэтых губернях былі аднароднымі з тымі, якія назіраліся ў расійскіх губернях да рэформы 1889 г. Гэтыя праблемы, на думку МУС, маглі быць вырашаны толькі пры ўмове ўвядзення Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. Адзінай цяжкасцю была малалікасць у беларускім краі рускага памеснага дваранства. Аднак, на погляд міністра ўнутраных спраў, гэта не з’яўлялася перашкодай, але патрабавала некаторых змен у пунктах Палажэння [2, арк. 74].

МУС адзначаў, што рускія землеўласнікі, якія з’явіліся ў беларускіх губернях пасля 1865 г., не заўсёды складаліся з людзей, якія «маглі мець дабратворны ўплыў на сельскае насельніцтва». У выніку, паміж сялянамі і памешчыкамі (нават рускімі) «не было той выпрацаванай стагоддзямі сувязі, якая гістарычна склалася і існавала ва ўнутраных губернях імперыі» [2, арк. 74].

Перадача спраў міравых суддзяў земскім начальнікам магла прывесці, на думку МУС, да таго, што апошнія нядбайна адносіліся б да судовых спраў і менш знаходзіліся б у раз’ездах па ўчастку [2, арк. 74]. Адзначалася, што ў заходніх губернях большая частка сялян належала да праваслаўнага веравызнання, тады як сярод дваран-памешчыкаў значную частку складалі «асобы польскага паходжання, якія не прадстаўлялі для вызначанай мэты добранадзейнасці». Па заяве Мінскай прысутнасці, тыя нямногія рускія дваране, якім належала зямельная ўласнасць у губерні, не пражывалі ў сваіх маёнтках, а таму ўвесь склад земскіх начальнікаў павінен быў папаўняцца з асоб, якія не належалі да мясцовага дваранства [2, арк. 74б]. Такім чынам, асабовы склад насельніцтва трох губерняў выключаў магчымасць ускладання на прадстаўнікоў памеснага дваранства паўнамоцтваў земскіх начальнікаў [2, арк. 74б].

Было вырашана, што у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях пасады земскіх начальнікаў будуць замяшчацца чыноўнікамі, абранымі МУС. Па прычыне цяжкасці адначасовага выканання судовай і адміністрацыйнай улады, МУС прапанаваў рэфармаваць валасны суд на падставе часовых правіл 1889 г. [2, арк. 74в].

1 ліпеня 1899 г. міністр юстыцыі спыніўся на тым, што на падставе артыкула № 26 Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. у кожным павеце павінен працаваць член акруговага суда. У Мінскай губерні іх павінна быць дзевяць чалавек, зыходзячы з колькасці паветаў [2, арк. 74]. Міністр юстыцыі прыняў рашэнне ўвесці ў губерні 18 пасад гарадскіх суддзяў замест прапанаваных Мінскай губернскай прысутнасцю 12. Сярод іх пяць пасад у Мінску, па дзве — у Бабруйску, Слуцку і Пінску, па адной — у Барысаве, Ігумене, Рэчыцы, Мазыры, Наваградку, Докшыцах і Нясвіжы [2, арк. 75].

13 ліпеня 1899 г. земскі аддзел МУС па справаводстве паведаміў мінскаму губернатару, што падчас восеньскай сесіі Дзяржаўнага савета адбудзецца разгляд пытання аб распаўсюджанні закона ад 12 ліпеня 1889 г. на Віцебскую, Мінскую і Магілёўскую губерні. У паведамленні адзначалася, што галоўнай складанасцю для мясцовых ведамстваў МУС і Міністэрства юстыцыі пры вырашэнні гэтай праблемы было пытанне аб уключэнні ў розныя ўчасткі асобных гарадоў і мястэчак. З іншага боку, наяўнасць у асяроддзі сельскага насельніцтва асоб з прадстаўнікоў былой «польскай» шляхты, чыншавых сялян, арандатараў праваслаўнага веравызнання, адзінаверцаў і старавераў, якія не сустракаліся ва ўнутраных губернях Расіі, выклікала, на думку МУС, пытанне, ці можа быць распаўсюджана Палажэнне і на гэтых асоб з падпарадкаваннем іх валасному суду на падставе часовых правіл ад 12 ліпеня 1889 г. [3, арк. 1].

Для атрымання інфармацыі, неабходнай для дасканалага аналізу праблемы распаўсюджання інстытута земскіх начальнікаў на беларускія губерні, земскі аддзел МУС запатрабаваў у губернатараў Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў дадатковыя даныя аб гарадах і мястэчках.

Па гарадах: 1) пералік усіх павятовых гарадоў; 2) колькасць насельніцтва з падзелам на мужчынскае і жаночае; 3) нацыянальны, рэлігійны і саслоўны склад насельніцтва; 4) агульны характар заняткаў насельніцтва (гандаль, рамёствы і г.д.); 5) гандлёвае і прамысловае значэнне горада з указаннем галоўных відаў яго гандлю і гадавога абароту; 6) установы кіравання ў горадзе; 7) колькасць і характар спраў, якія вялі міравыя суддзі.

Сярод даных, якія патрабаваў МУС для аналізу стану беларускіх мястэчак, акрамя пералічаных вышэй, былі звесткі аб зямельным уладкаванні сялян мястэчка і колькасці зямлі (маёнткавай і палявой), што знаходзілася ў карыстанні ці прыватнай маёмасці. Земскі аддзел МУС таксама цікавіла пытанне аб тым, на чыёй зямлі, уласніцкай ці казённай, знаходзілася мястэчка [3, арк. 2].

У адносінах да асоб з былой польскай шляхты, чыншавых сялян, арандатараў праваслаўнага веравызнання, адзінаверцаў і старавераў

земскі аддзел запатрабаваў звесткі аб колькасці асоб мужчынскага полу кожнай катэгорыі ў губерні, размеркаванні іх па гарадах, мястэчках, валасцях і паселішчах. Земскі аддзел таксама цікавіўся звесткамі аб іх саслоўным стане, зямельным уладкаванні, занятках, а таксама данымі аб іх падведамнасці паліцыі, судовым установам (у тым ліку валасному суду), сялянскаму грамадскаму самакіраванню і іншым установам па сялянскіх справах [3, арк. 3].

Для абмеркавання гэтых пытанняў земскі аддзел МУС заклікаў губернатараў стварыць часовыя павятовыя і губернскія камітэты і прапанаваў ім збор гэтых даных і складанне заключэнняў. Канчатковае рашэнне губернскага камітэта аб колькасці земскіх участкаў і ўчасткаў гарадскіх суддзяў ва ўсіх паветах Мінскай губерні губернатар павінен быў прадставіць не пазней 15 верасня 1899 г. [3, арк. 4].

Распараджэнне міністра ўнутраных спраў было выканана, і 25 жніўня 1899 г. мінскі губернатар паведаміў яму, што, згодна з пастановай часовага губернскага камітэта па прывядзенні ў дзеянне Палажэння аб земскіх начальніках, якое выйшла 23 ліпеня, у Мінскай губерні былі адкрыты такія ж павятовыя камітэты і на даручаную ім справу звернута асаблівая ўвага павятовых маршалкаў шляхты. Затым у некаторыя з паветаў накіроўваўся пастаянны член губернскай па сялянскіх справах прысутнасці для асабістага назірання на месцы за дзейнасцю часовых павятовых камітэтаў [3, арк. 27].

10 верасня 1899 г. часовы губернскі камітэт пад старшынствам губернатара М. М. Трубяцкога, у складзе губернскага маршалка шляхты А. Г. Рацькова-Ражнова, старшыні акруговага суда П. Ф. Купчынскага, віцэ-губернатара А. М. Вельямінава, кіруючага казённай палатай Ф. М. Ястрэмскага, пастаянных членаў губернскай па сялянскіх справах прысутнасці А. І. Пестава і А. М. Замяціна, пракурора акруговага суда А. Э. Бартэльсана і мінскага гарадскога галавы С. С. Яблонскага, кіруючыся прапановай міністра ўнутраных спраў ад 13 ліпеня 1899 г. аб стварэнні часовых павятовых і губернскіх камітэтаў, прыступіў да разгляду сабраных павятовымі камітэтамі даных і складзеных на іх падставе заключэнняў па прапанаваных міністэрствам пытаннях [3, арк. 42б – 42б адв.].

Па даных, прадстаўленых часовым губернскім камітэтам, у Мінскай губерні было 11 гарадоў: Мінск, Барысаў, Ігумен, Бабруйск, Рэчыца, Мазыр, Пінск, Слуцк, Наваградак, Нясвіж і Докшыцы [3, арк. 42б адв.]. У межах губерні знаходзілася 109 мястэчак: у Мінскім павеце — 10, Бабруйскім — 10, Барысаўскім — 10, Ігуменскім — 15, Мазырскім — 9, Наваградскім — 20, Пінскім — 11, Рэчыцкім — 9, Слуцкім — 15 [3, арк. 42и – 42и адв.]. Адносна асоб, якія паходзілі з былой «польскай»

шляхты, чыншавых сялян, арандатараў праваслаўнага веравызнання, адзінаверцаў і старавераў, камітэт заяўляў аб іх роўнай з жыхарамі гарадоў і мястэчак падведамнасці мясцовай павятовай паліцыі [3, арк. 42 адв.].

Часовы губернскі камітэт пастанавіў стварыць участкі гарадскіх суддзяў у наступнай колькасці: у Мінску — 6 участкаў [3, арк. 42п адв.], Бабруйску — 2, Барысаве — 1, Мазыры — 1 [3, арк. 42р], Пінску — 2 [3, арк. 42р адв.], Рэчыцы — 1, Слуцку — 1 [3, арк. 42с], Наваградку — 1. Такім чынам, у Мінскай губерні трэба было стварыць 15 участкаў гарадскіх суддзяў [3, арк. 42с адв.].

Згодна з пастановай губернскай па сялянскіх справах прысутнасці ад 12 сакавіка 1898 г., было вырашана стварыць 67 земскіх участкаў у Мінскай губерні. Павятовыя часовыя камітэты пагадзіліся з колькасцю і складам земскіх участкаў у сваіх паветах [3, арк. 42т – 42 т]. Часовы губернскі камітэт вырашыў, што вызначаная ім колькасць земскіх начальнікаў (67) і гарадскіх суддзяў (15) у губерні будзе цалкам адпавядаць неабходнасці ў стварэнні новага дзяржаўнага інстытута кіравання [3, арк. 42ф].

Дзяржаўны савет у 1900 г. абмеркаваў пытанне аб стварэнні ў беларускіх губернях пасад земскіх начальнікаў, і 12 чэрвеня 1900 г. выйшаў закон «Аб распаўсюджанні законапалажэнняў 12 ліпеня 1889 года аб пераўладкаванні сялянскіх і судовых устаноў у губернях Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай» [5, с. 762]. Аднак у Мінскай губерні закон пачаў дзейнічаць толькі з апошняй чвэрці 1901 г. [1, с. 143].

Такім чынам, пытанне аб стварэнні ў Мінскай губерні інстытута земскіх начальнікаў было вельмі складаным, для вырашэння яго спатрэбілася амаль дзесяць гадоў. На працягу гэтага часу збіраліся звесткі аб насельніцтве, памеры тэрыторый і стане грамадскага парадку на іх. Былі падрыхтаваны праекты падзелу губерні на земскія ўчасткі і ўчасткі гарадскіх суддзяў. Вельмі важным было пытанне адносна таго, хто будзе прызначацца на пасады земскіх начальнікаў. Усе гэтыя акалічнасці былі вырашаны, і з 1901 г. інстытут земскіх начальнікаў пачаў сваю дзейнасць на тэрыторыі Мінскай губерні.

Крыніцы і літаратура

1. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917) / сост. Т. Е. Леонтьева. — Минск: БелНИИДАД, 2006. — 392 с.
2. НГАБ. — Ф. 1595 (Мінская губернская прысутнасць). — Воп. 1. — Спр. 61. — Справа аб увядзенні ў Мінскай губерні інстытута земскіх начальнікаў. 16.02.–03.09.1898 г. — 173 арк.

3. НГАБ. — Ф. 1595. — Воп. 1. — Спр. 65. — Матэрыялы аб падрыхтоўцы да прывядзення ў выкананне Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. аб увядзенні інстытута земскіх начальнікаў на тэрыторыі Мінскай губерні з 1 кастрычніка 1901 г. 21.07.1899–08.10.1901 гг. — 492 арк.
4. НГАБ. — Ф. 1595. — Воп. 1. — Спр. 66. — Раскладка ўчасткаў земскіх начальнікаў, прапанаваных у Мінскай губерні пры ўвядзенні Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. — 10 арк.
5. О распространении законоположений 12 июля 1889 года о преобразовании крестьянских и судебных учреждений на губернии Витебскую, Минскую и Могилевскую, 12 июня 1900 г., № 18854 // Полное собрание законов Российской империи. — Т. 20, отд. 1: 1900. — СПб., 1902.
6. Самбук, С. М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века / С. М. Самбук. — Минск: Наука и техника, 1980. — 221 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 04.03.2013

М. А. Кривицкий

Предпосылки массовых переходов из православия в католичество на территории Беларуси после издания указа о веротерпимости (1905–1914)

Указ «Об устранении стеснений в области религии и укреплении начал веротерпимости» (далее — указ о веротерпимости), изданный 17 апреля 1905 г., оказал существенное влияние на межконфессиональные отношения на территории Беларуси. В основном это влияние проявилось в массовых переходах из православия в католичество. Подобные переходы (равно как и переходы из православия в другие христианские вероисповедания) были разрешены пунктом первым указа о веротерпимости. Согласно данным МВД, всего по империи с 17 апреля 1905 г. по 1 января 1909 г. из православия в католицизм перешло около 233 000 человек [27, с. 128]. Что же касается непосредственно белорусско-литовских губерний (Минской, Витебской, Могилевской, Гродненской и Виленской), то В. Яновская оценивает общее количество перешедших в католицизм с 1905 по 1913 г. в 58 974 человека (в Виленской губернии — 28 197, Минской — 16 654, Гродненской — 6 693, Витебской — 4 911 и Могилевской — 1 739 человек) [31, с. 190]. По информации правительства БНР, после принятия указа 17 апреля 1905 г. (до какого года не указано) в белорусско-литовских губерниях в католичество перешло 67 395 человек [1, с. 147].

Если вопрос о статистике переходов из православия в католичество изучен основательно и потому не вызывает существенных разногласий, то предпосылки смены вероисповедания исследованы пока недостаточно глубоко. В. Яновская, ссылаясь на духовенство Полоцкой православной епархии, выделяет следующие предпосылки переходов: 1) в 60-е гг. бывшие униаты были переведены в православие против их воли, на деле же они оставались католиками; 2) бывших униатов костел привлекал легкостью постов, органной музыкой и возможностью вступать в браки с близкими родственниками; 3) костелы в большинстве своем выгодно отличались от православных церквей своим пышным убранством; 4) родственные связи между православными и католиками; 5) распространение слухов о принятии католичества императором и его семьей, а также о том, что всех, кто не примет римскую веру, вышлют в Сибирь и т. д. [31, с. 108]. При этом к ключевым факторам массовых переходов из православия в католичество автор относит наличие большого числа бывших униатов, или «упорствующих» (в отношении Витебской губернии) и смешанные браки между православными и католиками (имеется в виду Минская губерния) [31, с. 109, 110].

А. Бендин в своей монографии ведет речь о следующих предпосылках переходов из православия в католичество: 1) «упорствующие»; 2) римско-католический прозелитизм [1]; 3) смешанные браки; 4) поддержка распространения католичества со стороны помещиков и арендаторов [2, с. 275–277].

В целом мы согласны с позицией вышеупомянутых авторов. Тем не менее необходимо отметить следующее. В отечественной историографии до настоящего времени нет публикаций, в которых бы данная проблема стала предметом специального исследования. Поэтому цель нашей статьи заключается в выявлении совокупности предпосылок массовых переходов из православия в католичество на территории Беларуси после издания указа о веротерпимости.

20 апреля 1905 г., через три дня после выхода указа о веротерпимости, виленский римско-католический епископ Эдуард фон Ропп направил на имя императора Николая II телеграмму следующего содержания: «Получив сегодня официальное известие о дарованной свободе совести и народном языке в обучении Закона Божия в школах, осмеливаюсь от себя, от имени премногих бывших тайных католиков, от имени поголовно всей римско-католической молодежи Виленской епархии подвергнуть к стопам вашего величества чувства безграничной благодарности и горячие молитвы о ниспослании Богом вашему величеству мира и спо-

[1] Прозелити́зм (от *прозелит*, из лат. *proselytus* «обращенный», от греч. προσήλυτος «обращенный, нашедший свое место») — стремление распространить свою веру.

койствия, а под самодержавным скипетром вашего величества всему государству внутреннего счастья и благополучного развития» [3, с. 238].

Примеру епископа Эдуарда фон Роппа последовали настоятели многих римско-католических приходов. Получаемые от императора стереотипные ответы «прочел с удовольствием» торжественно зачитывались настоятелями в костелах. По желанию прихожан совершались торжественные богослужения о благоденствии и здравии императора и его семьи. Атмосферу религиозного подъема тех, кто получил возможность вернуться в католичество, хорошо передает рапорт настоятеля Вавиорского костела Яна Сахарко, посланный виленскому епископу 6 мая 1905 г. Настоятель писал, что после торжественного зачитывания указа о веротерпимости «те из православных, которые выразили пламенное желание присоединиться к святой католической вере и стать прихожанами Вавиорского прихода, просили отслужить святую мессу в благодарность за то, что Господь послал счастье, давно, давно желанное. Во время мессы все прямо рыдали, стоя на коленях, некоторые падали ниц и так лежали, молясь и проливая слезы радости до конца службы Божьей» [3, с. 238].

На следующий день после отправления благодарственной телеграммы, т.е. 21 апреля, виленский епископ Эдуард фон Ропп издал циркуляр, в котором обязывал паству выказывать благодарность императору в форме молитв и пения «Te Deum». Учитывая вероятность межконфессиональных конфликтов из-за отсутствия процедуры реализации положений указа о веротерпимости, а также предвидя неадекватное поведение части своей паствы вследствие превратного истолкования указа, епископ предписывал католическому духовенству «усиленно влиять на прихожан, если представится необходимость, дабы они избегали издевательств, хвастовства, заносчивости, а соблюдали такт, сдержанность и уживчивость с лицами иных исповеданий» [3, с. 240]. Однако подлинной целью издания циркуляра являлось определение порядка перехода из православия в католичество.

Согласно циркуляру лица, желавшие перейти из православия в католичество, обязаны были лично, по почте или через местных настоятелей обратиться к епископу или в подведомственную ему консисторию с письменным заявлением, где указывались сословие, семейное положение, адрес, православный приход, к которому ранее был приписан заявитель, а также католический приход, к которому он будет принадлежать. После положительного рассмотрения заявления сведения о присоединенных лицах вносились в приходские списки соответствующих костелов.

Циркуляр не оставил без внимания и проблему смешанных браков католиков с православными, которые, согласно канонам римско-католи-

ческой церкви, считались недействительными. Для совершения законного, с точки зрения римско-католической церкви, брака православная сторона обязана была принять католичество. Но в соответствии с законодательством, существовавшим до издания указа о веротерпимости, выход из православия запрещался. С обнародованием указа о веротерпимости проблема законности смешанных браков решалась, по мнению римско-католического духовенства, путем перехода в католичество православного члена семьи. Об этом недвусмысленно провозглашалось в пункте 7 циркуляра, изданного виленским епископом: «По точному смыслу 2 пункта Высочайшего Указа статья 72 тома X Свода Законов остается в полной силе, следовательно, браки лиц православного исповедания с лицами римско-католического исповедания, совершенные одними ксендзами, считаются недействительными, если православное лицо с соблюдением вышеуказанного порядка заранее не присоединится к римско-католической религии» [3, с. 267].

«Своеволие» виленского епископа недолго оставалось вне поля зрения чиновников. 4 июня 1905 г. министр внутренних дел А. Г. Булыгин обратился к Э. фон Роппу с официальным письмом. В нем министр подверг правовой критике положения циркуляра от 21 апреля как не соответствующие государственным законам Российской империи. В частности, он указывал на положение, касающееся смешанных браков католиков с православными: «Не подлежит сомнению, что побуждаемое преподанными вами указаниями духовенство не преминет приложить все старания к совращению православных при вступлении в смешанный брак с католиками» [3, с. 242]. А. Г. Булыгин напомнил епископу, что прозелитизм духовенства инославных исповеданий по-прежнему запрещен российским законодательством.

Министр также указал на неправомерное применение нормы третьего пункта указа о веротерпимости. Дело в том, что данный пункт указа гласил: «…при переходе одного из исповедующих ту же самую христианскую веру супругов в другое вероисповедание, все не достигшие совершеннолетия дети остаются в прежней вере, исповедуемой другим супругом, а при таковом же переходе обоих супругов дети их до 14 лет следуют вере родителей, достигшие же сего возраста остаются в прежней своей религии» [7, с. 41].

В завершение всех неправомерных предписаний, содержавшихся в циркуляре, министр категорично указал на то, что само введение подобных правил является преждевременным и недопустимым. Э. фон Ропп не ответил на письмо министра.

Отечественный исследователь А. Бендин считает, что действия виленского епископа Э. фон Роппа по самостоятельному установлению правил переходов из православия в католичество являлись неправомер-

ными. Историк аргументирует свою позицию, прежде всего, положениями российского законодательства, согласно которым римско-католическое духовенство не образовывало отдельной самостоятельной религиозной организации, а подчинялось Департаменту духовных дел иностранных исповеданий МВД.

Однако, как нам кажется, мнение А. Бендина является спорным. Указ о веротерпимости, как мы уже неоднократно упоминали, не содержал нормативной процедуры регистрации переходов из православия в другие христианские вероисповедания. По большому счету, этого и следовало ожидать, ведь указ носил общий характер. Но, в таком случае, было бы логично и уместно определить правила переходов в отдельном законодательном акте или хотя бы указать, что таковой будет издан в ближайшее время, а до его издания духовенство инославных конфессий не вправе регистрировать новых верующих. Тем не менее указ о веротерпимости не содержал и намека на то, что правительство установит процедуру регистрации.

Следует учитывать и то немаловажное обстоятельство, что указ 17 апреля 1905 г. стал значимым событием в религиозной и общественно-политической жизни страны. О важности указа писали издания практически всех политических течений и конфессий. Таким образом, уже в первые дни после выхода указа о веротерпимости его содержание стало известно миллионам подданных Российской империи. К тому же римско-католическое духовенство было хорошо осведомлено о готовящихся преобразованиях в вероисповедном законодательстве, и некоторые ксендзы заранее распространяли слухи о скорой свободе для католиков.

Как следовало поступать в такой ситуации виленскому епископу Э. фон Роппу? Дожидаться постановления правительства, которое бы содержало порядок переходов? Думается, однако, что Э. фон Ропп прекрасно понимал: неопределенность в законодательстве и готовность подчиненного ему духовенства к активным действиям дают римско-католической церкви тактическое преимущество в борьбе с православной церковью за «упорствующих» и «колеблющихся». Не следует забывать, что Э. фон Ропп, де-юре являясь российским чиновником, де-факто все же представлял интересы своей церкви, а не российского правительства (отметим в этой связи, что подчинение светской власти входило в противоречие с догматами римско-католической церкви и являлось настоящим камнем преткновения в отношениях между российским правительством и Ватиканом). А потому, воспользовавшись пробелами в новом законодательстве, виленский епископ не упустил возможность использовать их в интересах своей конфессии. Естественно, это отнюдь не избавляет его от ответственности за слишком «вольное» толкование

отдельных положений указа о веротерпимости, о чем и говорил в своем письме министр внутренних дел А. Г. Булыгин.

Убедившись, что римско-католическое духовенство перехватило инициативу в вопросе о регистрации переходов из православия в католичество, а также достаточно произвольно трактует указ о веротерпимости, российское правительство приступило к выработке официальных правил, которые бы регулировали «отпадения» от православия. Позиция власти по этой проблеме нашла свое отражение в циркуляре МВД № 4628 от 18 августа 1905 г. Согласно циркуляру, лицо, пожелавшее перейти из православного в другое христианское вероисповедание, должно было обратиться с соответствующим прошением к губернатору, а также пройти через процедуру «увещания» со стороны православного духовенства, на которую циркуляр отводил месяц.

Однако Э. фон Ропп не подчинился циркуляру № 4628, в результате чего на территории Виленской римско-католической епархии контроль за переходами из православия в католичество остался де-факто в руках римско-католического духовенства. 14 марта 1906 г. правительство разработало и ввело нормативные акты, которые налагали ответственность на инославное духовенство за совершение церковных обрядов над православными. Против католического духовенства возбудили множество уголовных дел. Активные действия Э. фон Роппа раздражали правительство, и в начале августа 1907 г. он был вызван в Санкт-Петербург, где епископу объявили, что его деятельность провоцирует национальную рознь. Э. фон Роппу предложили перевестись в другую епархию или добровольно оставить Виленскую кафедру. Однако он в течение полутора месяцев не дал никакого ответа, поэтому 1 сентября 1907 г. правительственным распоряжением был уволен с должности Виленского епископа [26, с. 607]. Только смещение Э. фон Роппа позволило правительству перехватить инициативу в регистрации перешедших из православия в католичество. Новый управляющий Виленской епархией епископ К. Михалькевич издал распоряжение, в котором признал, что «во избежание недоразумений» ксендзам следует руководствоваться циркуляром от 18 августа 1905 г. [31, с. 105].

В Минской, Могилевской и Витебской губерниях, территория которых относилась к Могилевской римско-католической архиепископии, ситуация с выполнением циркуляра № 4628 складывалась несколько иначе. Могилевский митрополит Георгий Шембек издал 2 мая 1905 г. циркулярное распоряжение о регистрации перешедших из православия в католичество. В этом циркуляре был применен дифференцированный подход. Желавшие официально принять католичество, которые раньше были православными лишь де-юре и не выполняли таинств православной церкви, записывались в приходские списки без проволочек. В том

же случае, если католичество принимал православный, приходскому римско-католическому духовенству следовало убедиться, что его выбор доброволен [2, с. 245–246]. Как и виленский епископ Э. фон Ропп, могилевский митрополит Г. Шембек установил процедуру регистрации переходов, которая исключала участие власти и православного духовенства.

26 июля 1905 г. митрополит Г. Шембек скончался и управляющим Могилевской архиепископией указом императора назначили прелата Стефана Денисевича. Фактически и он не подчинился требованию циркуляра Министерства внутренних дел № 4628, о чем свидетельствуют следующие данные. За 1905–1906 гг. в Минской губернии из православия в католичество перешел 12901 человек [15, л. 36], и все эти переходы не были зарегистрированы правительством. По сведениям Минской православной духовной консистории, с момента издания циркуляра № 4628 и по декабрь 1907 г. известно всего три случая официальной регистрации [14, л. 164–166].

Добиться от римско-католического духовенства выполнения циркуляра № 4628 в Минской, Могилевской и Витебской губерниях правительству удалось лишь в 1908–1909 гг. В начале декабря 1907 г. минский губернатор Я. Е. Эрдели препроводил прелату С. Денисевичу 60 экземпляров циркуляра для распределения среди настоятелей костелов с наказом «в точности соблюдать установленный порядок перехода православных в католичество» [2, с. 249–250].

Не вызывает сомнений, что длительное отсутствие контроля над переходами из православия в католичество со стороны правительства не могло не способствовать, в некоторой степени, активизации подобных действий.

В отчетах обер-прокурора Синода говорилось, что «главная и общая причина массовых отпадений заключается в том, что большинство отпавших и до указа 17 апреля 1905 г. в действительности не принадлежало к Православной Церкви» [6, с. 33]. Этот тезис конкретизирован в письме обер-прокурора Синода В. Саблера к витебскому губернатору: «В 60-х годах прошлого столетия многие католики и униаты были записаны в православие без их ведома, в действительности оставаясь католиками. Эти лица и их семейства, воспитанные в католичестве, с обнародованием высочайшего указа 17 апреля 1905 г. об укреплении начал веротерпимости не замедлили объявить себя католиками официально и дали наибольшее число отпадений» [6, с. 33].

По мнению православного духовенства, достаточно ярко данный фактор смены вероисповедания проявил себя на примере Витебской губернии. Уже 31 мая 1905 г., всего лишь через полтора месяца после издания указа о веротерпимости, в покоях полоцкого епископа Серафима

(Мещерякова) состоялось собрание высшего духовенства Полоцкой епархии, на котором обсуждались причины массовых переходов из православия в католичество в Дриссенском и Режицком уездах Витебской губернии. В качестве главной причины переходов указывалось именно наличие значительного числа «упорствующих» в данных уездах [5, с. 288].

Духовенство Полоцкой епархии вынуждено было признать, что корни массовых переходов кроются в насильственном переводе униатов в православие [5, с. 290–291]. В связи с этим отмечалось, что служение в приходах с «упорствующими» всегда было связано с большими трудностями. Даже после подавления восстания 1863–1864 гг., когда правительство существенно ограничило деятельность римско-католической церкви рядом законодательных актов и административных распоряжений, а в укрепление позиций «господствующей» конфессии вкладывались немалые средства, бывшие униаты, тем не менее, отнюдь не спешили проявлять такт и почтительность в отношении к православному духовенству. Приходские священники зачастую подвергались нападкам и оскорблениям в населенных пунктах, где проживали «упорствующие». В лучшем случае бывшие униаты, увидев издалека священника, закрывались в своих домах, не желая беседовать с ним. Поэтому проблема «упорствующих» не просто существовала в Витебской губернии — она была достаточно острой, и лишь законодательный запрет на выход из православия позволял до поры до времени закрывать на нее глаза.

Кроме того, существовало одно немаловажное обстоятельство, способствовавшее «консервации» проблемы «упорствующих» на долгие десятилетия. Православные приходы, на территории которых проживали бывшие униаты, считались наименее «престижными». Это объяснялось просто. Во-первых, как уже упоминалось выше, в таких приходах священники нередко подвергались нападкам и оскорблениям. Во-вторых, в сравнении с приходами, где преобладало исконно православное население, в местностях с «упорствующими» духовенство получало значительно меньшую плату за исполнение треб (обрядов крещения, венчания, отпевания). Если учесть, что у православных священников были семьи (обычно многодетные), то становится очевидным: священнослужители, назначенные в приходы с «упорствующими», естественно, стремились как можно быстрее сменить их на более «комфортные» в плане служения. Последнее обстоятельство, по заключению духовенства Полоцкой епархии, «не способствовало успешной проповеди православия» [5, с. 292–293].

Более того, опытные священники были хорошо осведомлены о трудностях служения в приходах с бывшими униатами. Поэтому, как правило, при переводе в другой приход (а подобные переводы не являлись

редкостью) они имели возможность выбрать более «удобное» место. Это приводило к тому, что в приходы с «упорствующими» зачастую назначались молодые, неопытные священники. Несомненно, в таких приходах им служилось вдвойне трудно.

Как мы уже отмечали, по мнению В. Яновской, в Минской губернии главным фактором переходов из православия в католичество являлись смешанные браки. Чтобы обосновать данный тезис, исследователь приводит один из циркуляров минского епископа, в котором тот не благословлял православно-католические браки [31, с. 190], что на деле означало их запрет [31, с. 107]. Однако еще в 1902 г. минский губернатор Мусин-Пушкин в своем отчете императору определил число «упорствующих» губернии в 9500 человек. Если сравнить сведения губернатора с данными о количестве перешедших в католицизм с 1905 по 1913 г., то напрашивается вывод, что и в Минской губернии фактор «упорствующих» имел существенное значение.

Тем не менее анализ широкого круга источников (как официального делопроизводства, так и публицистических) позволяет согласиться с В. Яновской в том смысле, что значение фактора смешанных браков здесь было особенно велико. По нашему мнению, широкая распространенность смешанных браков объясняется, прежде всего, географическим положением Минской губернии: она являлась своего рода «пограничной» областью, так как связывала воедино два крупнейших белорусских региона: западный (Гродненская губерния, северо-западные уезды Минской губернии, уезды Виленской губернии, где преобладало белорусское население, отдельные уезды Витебской губернии) и восточный (Могилевская губерния, большая часть Витебской губернии, а также восточные уезды Минской). Первый регион традиционно выделялся значительной долей католиков в общем населении, в то время как второй отличался существенно большим влиянием православной церкви.

С изданием указа о веротерпимости обстановка в смешанных православно-католических семьях Минской губернии стала заметно ухудшаться. Во многом этому способствовала принципиальная позиция римско-католического духовенства в отношении смешанных браков, основанная на папской энциклике «Ne temere». В результате в православно-католических семьях супруг или супруга, принадлежавшие к костелу, вынуждены были под страхом отлучения от своей веры всячески убеждать всех членов своей семьи принять католичество. Католические священники упорно отказывались признавать детей от смешанных браков законнорожденными.

Например, в Бобруйском костеле все прихожане от смешанных браков, не приведшие детей на исповедь, сами лишались причастия [20, с. 4]. Вдова секретаря городской управы Стецкевича на 16 лет была от-

лучена бобруйским ксендзом от причастия за то, что вышла замуж за православного [19, с. 3]. Ксендз Трумпель, служивший в местечке Мир, узнав от прихожанки, что она замужем за православным, сказал, что ее дети попадут в ад [4, с. 235]. В другой раз, услышав от прихожанки во время исповеди, что она была замужем за православным, он оттолкнул ее от себя и крикнул: «Иди к тому диаволу, который венчал тебя с православным, и там исповедуйся!» [4, с. 235]

Крестьянка села Новосады Анна Григорьевна Санторович, католичка по вероисповеданию, исповедовалась в костеле местечка Койданово. Ксендз, узнав во время таинства исповеди, что ее муж православный, сначала не допустил ее к причастию, но видя, что женщина беременна, прежде, чем причастить, потребовал дать обещание, что родившегося ребенка она окрестит в костеле, а также попытается и мужа перевести в католичество [8, с. 21].

Во время «увещательной беседы» с Элеонорой Кроневской священник Острошицко-Городецкой церкви Минского уезда Амфилохий Руберовский выяснил, что написать прошение на переход в католичество ее заставили сложные семейные обстоятельства. «Я, нижеподписавшаяся, крестьянка Элеонора Герасимовна Кроневская по мужу, а Мокейчик по отцу, — сообщала женщина, — сим свидетельствую, что я подала прошение господину губернатору о разрешении перейти в католичество по крайней нужде, вследствие домогательств, требований, криков, ругательств, какие я переношу от мужа, возбужденного к этому своей матерью. Я каждый день плачу, жизнь моя из-за исповедания мною православной веры почти невыносима. Постоянные крики и угрозы выгнать меня, если я не уступлю их требованиям, сдурили меня, и я кончила тем, что согласилась подписать прошение губернатору. Прошение это писал логойский ксендз. Я и теперь рада остаться православною, но как я буду жить с малым ребенком, когда выгонит меня муж?» [16, л. 122–123].

При увещательной беседе с молодой крестьянкой Минской губернии Ольгой Петровной Сапега священник Константин Попов узнал, что женщина до 17 апреля 1905 г. жила мирно с мужем-католиком, детей крестили в православии, ходили в церковь, но после выхода указа о веротерпимости муж потребовал от жены срочно перейти в католичество, мотивируя тем, что ксендз не допустит его к причастию, пока вся семья не будет католической [23, с. 13].

Крестьянка Анна Семеновна Тумилович из д. Дуличи Старосельского православного прихода Минского уезда перешла в католичество после того, как ксендз раковского костела Карпович отказался обвенчать ее с католиком Викентием Ивановичем Васюкевичем, мещанином из имения Новое Поле. Анна была неграмотной, поэтому прошение за нее

написал бывший органист Родзевич, а когда она подписывалась органист водил ее рукой [16, л. 153].

В семье, где один из супругов был православным, а другой католиком, часто случались ссоры на конфессиональной почве. Летом 1913 г. служащий железной дороги Василий Синица, православный по вероисповеданию, попросил священника минской привокзальной церкви протоиерея Ипполита Квачевского и диакона Иосифа Гурина причастить свою 12-летнюю умирающую дочь Екатерину. Но жена Синицы Магдалена при приезде священнослужителей устроила скандал, крича, что ее дочь католичка. Муж Магдалены объяснил священнику, что жена втайне от него приняла католичество, в которое обратила и дочь, хотя официально они православные [17, л. 5 об.].

Существенным был фактор смешанных браков и в Витебской губернии. Как отмечало духовенство Полоцкой православной епархии, после издания указа о веротерпимости позиция ксендзов в отношении смешанных браков резко изменилась: «Запрещаемое раньше общение католической и православной молодежи, с целью брачных сопряжений, теперь католическим духовенством поощряется, с тем, конечно, условием, чтобы православная сторона перед браком непременно приняла католичество. Если же католической половине почему-либо приходится жить с православною в так называемом смешанном браке, то назойливые вмешательства ксендзов и девоток в семейную жизнь таких лиц в конце концов приводят к тому, что православный член семьи для поддержания семейного согласия переходит в католичество. Не редки случаи, когда мужья-католики подают губернатору заявления от имени своих православных жен, но без ведома и согласия последних (обыкновенно неграмотных), о желании их перейти в католицизм в расчете, что жены примирятся с совершившимся фактом» [18, л. 34].

В Могилевской губернии смешанные браки также способствовали переходам из православия в католичество [10, с. 682].

Весьма важной предпосылкой массовых переходов из православия в католичество являлся активный прозелитизм римско-католического духовенства. 1 мая 1905 г. в Минскую губернию приехал римско-католический митрополит граф Григорий Шембек. Он ездил с проповедью по многим городам и местечкам. Митрополита сопровождали всадники в униформе, поверх которой были надеты белые ленты с надписями на польском языке [21, с. 439]. Посещение Г. Шембеком различных населенных пунктов, находившихся на пути его следования, являлось важным событием в духовной жизни местных католиков и способствовало подъему их религиозных чувств, давало надежду на скорое восстановление былого влияния костела. Однако приезд митрополита помог не только религиозному подъему среди местного католического населения,

но и массовым переходам из православия в католичество. За полгода, которые Г. Шембек провел в Ракове, католичество там приняли несколько тысяч бывших православных [20, с. 4].

Массовому переходу в католицизм бывших православных Ракова оказал и активный прозелитизм местного ксендза Миржвинского. К сожалению, Миржвинский зачастую пользовался «приемами», запрещенными не только законом, но и морально-этическими нормами. Проповедуя в костеле, он называл веру православных «хлопской», «собачьей», «еретической», «явившейся из-под кнута» и т.д. [21, с. 440].

Успех римско-католического прозелитизма имел в своей основе и такой важный фактор, как высокий уровень подготовки духовенства, чем не могла похвастаться православная церковь. Об этом свидетельствуют отчеты обер-прокурора Синода: «…на всю Вильну, − эту столицу Северо-западного края, где на каждом шагу стоят католические храмы, − приходилось в 1907 году два приходских православных пастыря с высшим богословским образованием. Между тем, римо-католические ксендзы там почти все с высшим богословским образованием. В Литовской епархии ксендзов с высшим образованием свыше 50, из них 2 доктора богословия и 24 магистра богословия» [6, с. 130].

Во многих католических храмах богослужения проходили на фоне торжественных процессий, органной музыки, постоянной живой проповеди. Для сравнения: в большинстве храмов западных губерний Российской империи певческое дело находилось на низком уровне, особенно в сельских храмах, где хоры были далеко не везде. Во многих храмах службу пел один псаломщик, причем не всегда правильно [22, с. 360]. Почти при каждом костеле организовывались приходские братства, которые действовали довольно активно, особенно среди крестьян. Братства хорошо финансировались, поэтому могли устраивать торжественные мероприятия, куда приглашали и православных. Многие из них, привыкшие к скромному убранству своих храмов, с восхищением смотрели на происходившее, а отдельные даже принимали католичество [6, с. 32].

Кроме того, как отмечало православное духовенство, католики гораздо лучше знакомы с вероучением своей церкви, а потому тверже в вере. Дело в том, что римско-католическая церковь большими тиражами издавала доступные по цене молитвословы-златоалтарники с кратким изложением сущности вероучения, поэтому их имел каждый католик [5, с. 288–289].

Массовому переходу из православия в католичество способствовали и ложные слухи, распространяемые среди православного крестьянства, в значительной массе неграмотного, ксендзами и их «агентами». Показателен в этом отношении рапорт одного из священников Полоцкой

епархии, в котором первые дни после издания указа о веротерпимости описывались следующим образом: «Ксендзом указ был объявлен в костеле с приглашением к нему записаться, кто желает оставить православие; одновременно через девоток было объявлено по деревням с православным населением, что от царя вышел приказ, чтобы все были католиками…, что в Петербурге все начальники перешли в католичество, что главнокомандующий Линевич — католик, а пока был Куропаткин — «русский» — Бог нашему войску не помогал; все церкви будут обращены в костелы, а священники перейдут в католичество… Поднялась сильная смута. Народ стал толпами двигаться к ксендзу, чтобы записаться; чтобы не дать народу одуматься, было объявлено, что записывать будут только несколько дней, а потому необходимо спешить. Сначала пошли «уклоняющиеся», а потом и другие, считавшиеся истинными православными» [5, с. 295].

Подобные слухи широко распространялись во всех западных губерниях Российской империи. О том, насколько сильно они влияли на православное крестьянство, свидетельствует примечательный факт. Холмский епископ Евлогий (Георгиевский), чтобы убедить свою паству в ложности подобных сведений, взял с собой несколько человек и отправился с ними в Петербург, где сумел добиться аудиенции у Николая II. Только встреча с самим императором окончательно развеяла сомнения холмских крестьян в том, что Николай II и его семья православные, а слухи о переходе в католичество не имеют под собой никакого основания [11, с. 152–153].

Очевидно, что ложные слухи, с необычайной скоростью распространившиеся в западных губерниях, нацеливались на «колеблющихся» (так чиновники и православные священнослужители называли бывших униатов, которые не проявляли особой неприязни к своей новой вере, однако были недостаточно тверды в ней), а также исконных православных. В этой связи возникает вопрос: почему же эти слухи оказались столь эффективны, что для их развенчания православному духовенству приходилось прибегать подчас к весьма необычным методам? Отсылка к низкому уровню грамотности православного крестьянства в данном случае будет явно недостаточна.

Из многочисленных рапортов православного духовенства складывается впечатление, будто «господствующая» конфессия оказалась совершенно не готовой к изданию указа о веротерпимости, в отличие от своего традиционного конкурента. В документах зафиксированы сведения, которые говорят о том, что римско-католическое духовенство не только прекрасно знало о подготовке важного законодательного акта в сфере религии, но и в отдельных случаях «заранее оповещало» население об издании указа, разрешившего выход из православия. Так, 6 марта 1905 г.

священник Степской Свято-Троицкой церкви Бобруйского уезда Григорий Жуков узнал, что часть его паствы, жившая в околице Малиновка, перешла в католичество после того, как туда приехал ксендз Бобруйского костела, который «читал им закон о дозволении переходить в католичество» [13, л. 1].

Однако утверждать, что православное духовенство ничего не знало о подготовке указа о веротерпимости, было бы просто нелепо. Достаточно сказать, что в работе Комитета Министров, обсуждавшего направление и содержание будущих реформ в вероисповедном законодательстве, принимал участие и митрополит санкт-петербургский и ладожский Антоний (Вадковский).

Значит, дело отнюдь не в отсутствии информации. Судя по всему, свою роль сыграли кризисные явления, характерные для развития православной церкви в исследуемый период. Православному духовенству было непросто удержать свою паству от смены вероисповедания не только ввиду активного римско-католического прозелитизма, но и потому, что связь между духовенством и мирянами «первенствующей» конфессии значительно ослабла, приобрела во многом формальный характер. Это было одним из ярчайших проявлений кризиса в православной церкви, который к началу XX в. был уже очевиден. Ключевой предпосылкой данного кризиса, по мнению российских и западных исследователей разного времени, являлась синодальная система управления церковью [9, 24, 27, 29–30, 32]. Сущность ее заключалась в полной зависимости духовенства «первенствующей» конфессии от государства. Хорошо известны слова, сказанные по этому поводу вышеупомянутым митрополитом Антонием (Вадковским): «Я у себя в церкви не могу назначить не только священника, но и просфорни!».

Немалую роль в активизации переходов из православия в католичество сыграли помещики-католики. Как правило, они стремились обратить в свою веру православных крестьян и наемных работников. Последним обещали льготы и всяческие послабления, а на тех, которые не поддавались агитации, оказывали сильное давление. По сведениям православного священника, полоцкого епархиального миссионера П. Лепиня, в Дриссенском уезде Витебской губернии целые деревни Сарьянского и Росицкого приходов под влиянием помещика перешли в католичество [17, л. 32].

В ноябре 1908 г. рабочие экономии графа Красинского, которая находилась в имении Кайково Минского уезда, обратились к архиепископу Михаилу (Темнорусову) с просьбой защитить их от произвола управляющего имением Якова Вильчинского, заставлявшего их работать в православные праздники. На все просьбы рабочих о посещении храма

Вильчинский отвечал: «Сходи лучше в хлев и там помолись, чем пойдешь в церковь» [25, с. 493].

Известны случаи увольнения работников православного вероисповедания по религиозному признаку. Илью Глембовского, православного служащего Вороненской лесной дачи Слуцкого уезда, которая принадлежала князю Радзивиллу, уволили за то, что он православный [12, с. 67].

Таким образом, основными предпосылками массовых переходов из православия в католичество после издания указа о веротерпимости являлись: 1) наличие значительного числа «упорствующих», которые до издания указа о веротерпимости являлись православными лишь согласно метрическим документам, тайно же исповедовали католицизм; 2) широкое распространение смешанных православно-католических браков (наиболее характерно для Минской губернии); 3) длительное отсутствие контроля за переходами из православия в католичество со стороны правительства; 4) активный римско-католический прозелитизм, в том числе с использованием ложных слухов; 5) более высокий уровень подготовки римско-католического духовенства в сравнении с православным; 6) пышное убранство костелов в сочетании с органной музыкой, торжественность римско-католических богослужений; 7) экономическое давление на православных крестьян и наемных работников со стороны помещиков-католиков; 8) внутренний кризис в православной церкви, проявившийся в резком падении влияния духовенства на свою паству.

Источники и литература

1. Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя: Жыццярысы. Мартыралогія. Успаміны / Нац. навук.–асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны. — Мюнхен — Мінск : Выд. прадпрыемства “Бел. кнігазбор”, 1999. — 720 с.
2. Бендин, А. Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А. Ю. Бендин. — Минск : БГУ, 2010. — 439 с.
3. Бендин, А. Ю. Религиозно-этнические проблемы интерпретации указа о веротерпимости от 17 апреля 1905 г. в Северо-Западном крае Российской империи / А. Ю. Бендин // Исторические записки / Отд-ние ист.- филол. наук РАН. Вып. 11 (129) / сост. и отв. ред. Б. В. Ананьич. — М. : Наука, 2008. — С. 218–258.
4. Братчик. Ксендзовские деяния // Вестник Виленского Свято-Духовского братства. — 1911. − № 12. − С. 235.
5. Воинствующий католицизм // Полоцкие епархиальные ведомости. — 1905. — № 12. — 15 июня. — Миссионерский отдел. — С. 288–297.

6. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Св. Синода по ведомству православного исповедания за 1905−1907 гг. − СПб. : Синодальная типография, 1910. — 304 с.
7. Законодательные акты переходного времени. 1904−1908: сборник законов, манифестов, указов Пр. сенату, рескриптов и положений комитета министров, относящихся к преобразованию государственного строя России, с приложением алфавитного предметного указателя / Под ред. Н. И. Лазаревского. — СПб.: Юридич. кн. скл. «Право», 1909. — 1018 с.
8. Из жизни братства. Новосадский отдел народного братства // Братский листок. — 1910. — № 3. — С. 21.
9. Карташев, А. В. Русская церковь в 1905 г. / А. В. Карташев. — СПб.: Тип. Меркушева, 1906. — 20 с.
10. Лобковский, А., свящ. Собрание о. о. благочинных у Его Преосвященства 9-го августа / свящ. А. Лобковский // Могилевские епархиальные ведомости. — 1906. — № 20. — Ч. неоф. — С. 681–693.
11. Митрополит Евлогий. Путь моей жизни / Митрополит Евлогий. -Париж : ИМКА–пресс, 1947. — 520 с.
12. Насилие католиков // Братский листок. — 1910. — № 3. — С. 67.
13. НИАБ. — Ф. 136 (Минская духовная православная консистория). — Оп. 1. — Д. 37127. — Дело о склонении деканом Бобруйского костела Красницким и ксендзом Мержвинским прихожан степской Троицкой церкви Бобруйского уезда к переходу в римско-католическое вероисповедание. — 11 марта 1905 г. — 10 июня 1905 г.
14. НИАБ. — Ф. 136. — Оп. 1. — Д. 37171. — Дело по прошении лиц разных вероисповеданий, перешедших в православие, о разрешении возвращаться в прежнюю веру, в связи с выходом Указа Синода от 17 апреля 1905 года о свободе вероисповеданий. 1905–1907 гг.
15. НИАБ. — Ф. 136. — Оп. 1. Д. — 37367. — Дело по епархиальному отчету за 1908 г. 1910 г.
16. НИАБ. — Ф. 136. — Оп. 1. — Д. 37391. — Дело о преподании пастырских увещаний лицам православного исповедания, желающим перейти в инославные исповедания. 1909 г.
17. НИАБ. — Ф. 295 (Канцелярия минского губернатора). — Оп. 1. — Д. 8460. — Дело по обвинению М. Синицы в нанесении оскорблений священнику Квачевскому. Июль — ноябрь 1913 г.
18. НИАБ. — Ф. 1430 (Канцелярия витебского гражданского губернатора). — Д. 54191. — Дело о принятии мер к прекращению перехода христиан в католическое вероисповедание. — 15 февраля 1882 г. — 12 марта 1913 г.
19. Один из православных. «Обманом весь свет пройдешь, да назад не вернешься» // Минское слово. − 1907. − № 47. − С. 3.
20. Околович, Константин, священник. Еще несколько слов ксендзу Грабовскому // Минское слово. − 1906. − № 44. − С. 4.
21. Околович, Константин, священник. К вопросу о веротерпимости // Минские епархиальные ведомости. − 1905. − № 20. − С. 439−440.

22. Певческое дело в Западном крае // Вестник Виленского Свято-Духовского братства. — 1908. − № 17. − С. 360.
23. Попов, К., протоиерей. Мученица XX века / протоиерей К. Попов // Вестник Виленского Свято-Духовского братства. — 1911. − № 1. − С. 13.
24. Поспеловский, Д. В. Русская православная церковь в XX веке / Д. В. Поспеловский. — М. : Республика, 1995. — 511 с.
25. Прошение, поданное рабочими экономии графа Красинского (им. Кайково Минского уезда) // Вестник Виленского Свято-Духовского братства. — 1908. − № 22. − С. 493.
26. Римо-католический епископ барон Ропп // Окраины России. — 1907. — № 42. — С. 607.
27. Смолич, И. К. История русской церкви. 1700–1917 гг. Кн. 8: в 2 ч.: [пер. с нем.] / И. К. Смолич. — М.: Изд-во Спасо-Преображ. Валаам. монастыря, 1997. — Ч. 2. / пер. Б. Б. Вика, ред. пер. А. В. Назаренко. — 798 с.
28. Фанатизм веротерпимости // Вестник Виленского Свято-Духовского братства. — 1910. − № 2. − С. 31.
29. Фёдоров, В. А. Русская православная церковь и государство: синодальный период. 1700–1917 гг. / В. А. Фёдоров. — М. : Русская панорама, 2003. — 480 с.
30. Фирсов, С. Л. Православная церковь накануне перемен (1890-е–1918 г.) / С. Л. Фирсов. — М. : Культур. центр «Духов. Б-ка», 2002. — 623 с.
31. Яноўская, В. В. Хрысціянская царква ў Беларусі. 1863−1914 гг. / В. В. Яноўская. — Мінск : БДУ, 2002. — 199 с.
32. Cunningham, James W. A vanquished hope, the movement for church renewal in Russia, 1905–1906. / James W. Cunningham. — New York : St. Vladimir's seminary press, 1981. — 384 p.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 07.02.2013

А. А. Лашкевіч

Ліквідацыя паліцыі і жандармерыі і стварэнне міліцыі ў Віцебскай губерні пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г.

Публікацыя падрыхтавана на падставе вынікаў даследавання дакументаў фонду «Канцылярыя віцебскага губернскага камісара [Міністэрства ўнутраных справаў] Часовага ўрада». Пасля Лютаўскай рэвалюцыі новым урадам узначальваць губерні былі прызначаны спецыяльныя губернскія камісары, якія замянілі губернатараў. Афіцыйна апошнія, як і іх намеснікі (віцэ-губернатары), лічыліся часова адхіленымі ад выканання сваіх службовых абавязкаў. У большасці

выпадкаў пасады камісараў занялі кіраўнікі губернскіх земскіх упраў. У паветах аналагічныя функцыі выконвалі старшыні мясцовых земскіх упраў, якія сталі павятовымі камісарамі замест ранейшых спраўнікаў. Канчатковае ж рашэнне аб лёсе ўладнай вертыкалі ўскладалася на будучы Устаноўчы сход.

Даследаваны намі фонд змяшчае наступныя дакументы: пастановы, інструкцыі, цыркуляры Часовага ўрада, міністэрстваў унутраных спраў, гандлю і прамысловасці, земляробства, харчавання, народнай асветы; справаздачы і перапіска віцебскага губернскага і павятовых камісараў Часовага ўрада; пратаколы пасяджэнняў, даклады земскіх сходаў, дум і ўпраў аб стварэнні органаў улады Часовага ўрада на месцах, ліквідацыі жандармерыі і паліцыі, рэарганізацыі інстытутаў земства і судовай улады, палітычным і эканамічным становішчы Віцебскай губерні, пераўтварэнні сеткі народнай асветы, аб арганізацыі выбараў ва Устаноўчы сход і інш. Да 1952 г. дакументальныя матэрыялы фонду знаходзіліся ў Дзяржаўным архіве Віцебскай вобласці і ў тым жа годзе былі перададзены ў Цэнтральны дзяржаўны архіў Кастрычнікай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва Беларускай ССР. На яго базе і былога Партыйнага архіва Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ пасля 1991 г. утварыўся Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. У 2012 г. матэрыялы фонду паступілі ў Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі.

Адначасова са зменай кіраўніцтва губерняў і паветаў Часовы ўрад прыняў рашэнне аб «перафарміраванні» былой паліцыі ў народную міліцыю. Што датычыцца Асобнага корпуса жандараў, то апошні наогул падлягаў поўнай ліквідацыі. У нашым артыкуле робіцца спроба паказаць з дапамогай дакументаў фонду, як гэта адбывалася на тэрыторыі Віцебскай губерні пасля падзей Лютаўскай рэвалюцыі.

Усе супрацоўнікі, якія на момант рэвалюцыі ўваходзілі ў штатны расклад паліцыі, падлягалі абавязковаму раззбраенню незалежна ад іх далейшага лёсу. Гэтым займаліся мясцовыя цывільныя і вайсковыя ўлады. Так, у архіўным фондзе захавалася копія распіскі краслаўскага валаснога старшыні (прозвішча неразборліва. — *А. Л.*) ад 6 сакавіка 1917 г. наконт таго, што ён прыняў ад урадніка Краслаўскай воласці 2-га стану Дзвінскага павета рэвальвер сістэмы «Наган» і шашку з адпаведным рыштункам. 8 сакавіка начальнік штаба Дзвінскай вайсковай акругі накіраваў на імя яшчэ віцебскага губернатара паведамленне аб тым, што адабраная ў паліцыі павятовымі вайсковымі начальнікамі зброя адпраўляецца ў тылавую майстэрню ў Пскоў [5, арк. 4, 9, 7].

Многія паліцэйскія службоўцы былі арыштаваны яшчэ ў час рэвалюцыі альбо адразу пасля яе. Па гэтай прычыне Міністэрства юстыцыі Часовага ўрада разаслала 7 красавіка 1917 г. старшыням судовых палат і акруговых судоў, а таксама пракурорам вышэйзгаданых юрыдычных

інстанцый адпаведнае цыркулярнае паведамленне. Гэтым дакументам вызначаўся парадак судаводства ў адносінах да супрацоўнікаў паліцыі і жандармерыі. Яны падлягалі арышту выключна з санкцыі судовых улад, якія абавязваліся неадкладна прыступіць да разгляду спраў тых, хто ўжо знаходзіўся ў зняволенні. Прычым службоўцы, супраць якіх да гэтага не мелася абвінавачанняў, падлягалі вызваленню. Таму віцебскі губернскі камісар у маі 1917 г. накіраваў павятовым камісарам прадпісанні наконт збору звестак аб арыштаваных пазасудовымі органамі. На такое распараджэнне, у прыватнасці, адказаў камісар Невельскага павета Міцякоў. Ён праінфармаваў кіраўніка губерні, што пад вартай у мясцовым арыштанцкім доме заходзіліся былы павятовы спраўнік Яўстафій Бялінскі і гарадавы Іван Крывенка. Першы з іх зняволены згодна з пастановай Выканаўчага камітэта салдацкіх дэпутатаў Невельскага гарнізона, другі — па загаду начальніка таго ж гарнізона. Справы наконт іх мясцовае кіраўніцтва перадало пракурору Віцебскага акруговага суда для правядзення следчых дзеянняў [4, арк. 5, 15].

22 сакавіка 1917 г. начальнік штаба Дзвінскай вайсковай акругі паведаміў віцебскаму, курляндскаму, пскоўскаму і цвярскому губернскім камісарам пра пастанову Часовага ўрада аб расфарміраванні Асобнага корпуса жандараў. У сувязі з гэтым ён запатрабаваў сабраць афіцэраў і ніжніх чыноў ліквідуемага корпуса ў спецыяльныя каманды пры ўпраўленнях адпаведных губернскіх вайсковых начальнікаў з мэтай наступнай іх адпраўкі ў дзеючую армію. Мабілізацыі таксама падлягалі і прыдатныя да ваеннай службы супрацоўнікі паліцыі [8, арк. 1].

Не ва ўсіх рэгіёнах Віцебшчыны ліквідацыя ранейшых структур аховы правапарадку адбывалася без перашкод і супраціўлення з боку іх прадстаўнікоў. Так, напрыклад, люцынскі павятовы спраўнік Лебядзінскі 7 сакавіка 1917 г. накіраваў на імя губернатара тэлеграму аб тым, што створаныя ў час рэвалюцыі органы ўлады, у прыватнасці «камітэт абывацеляў» Корсаўкі, аднаго з населеных пунктаў павета, патрабуе абяззбройвання паліцыі, але ён аддаў распараджэнне станавому прыставу не дапускаць гэтага. У адказ на тэлеграму губернскі камісар Карташоў катэгарычна загадаў выканаць патрабаванне «камітэта абывацеляў» [6, арк. 164, 167].

Новыя органы па забеспячэнні аховы грамадскага парадку і барацьбы са злачыннасцю пачалі з’яўляцца адначасова з фактычным разгонам паліцыі і жандармерыі. Гэтым пытаннем займаліся земскія і гарадскія самакіраванні і утвораныя Саветы рабочых, салдацкіх, сялянскіх і батрацкіх дэпутатаў. Так, на пасяджэнні выканаўчага органа Віцебскага гарадскога грамадскага камітэта, новага органа ўлады, створанага ў час рэвалюцыі, 6 сакавіка 1917 г. было вырашана ўтварыць у горадзе міліцыю. На гэтае ж пасяджэнне прыбылі прыставы былой паліцыі з заявамі

аб сваёй лаяльнасці да новай улады. Але камітэт не палічыў магчымым прыняць іх у міліцыю, загадаўшы пры гэтым працягваць выкананне сваіх абавязкаў да прызначэння новых службоўцаў. Наогул стварэнне міліцыі расцягнулася ў Віцебску на даволі працяглы час. Дадзенае пытанне неаднойчы абмяркоўвалася ў спецыяльнай міліцэйскай секцыі гарадскога грамадскага камітэта ў красавіку 1917 г. У выніку быў вырашаны шэраг пытанняў наконт арганізацыі працы гарадской міліцыі. На службу ў яе маглі прымацца толькі асобы, якія мелі рэкамендацыі ад грамадскіх арганізацый, у крайнім выпадку аўтарытэтных прадстаўнікоў міліцыі. Міліцыя павінна была займацца аховай грамадскага правапарадку, асабістай і маёмаснай бяспекі грамадзян. У іншых мясцовасцях у стварэнні міліцыі прымалі ўдзел нават прадстаўнікі старой улады. Напрыклад, рэжыцкі павятовы спраўнік паведаміў 5 сакавіка 1917 г. губернатару аб стварэнні ў г. Рэжыца часовай міліцыі па ініцыятыве маршалка шляхты. На дапамогу ёй планавалася падключыць вайскоўцаў размешчанага ў горадзе драгунскага палка. У сельскай мясцовасці меркавалася ў адпаведнасці з адозвай губернскага камісара Карташова да вясковага насельніцтва Віцебшчыны ад 9 сакавіка 1917 г. выбіраць міліцыянераў на валасных сходах па 3–5 чалавек на кожную грамаду па ўдакладненні з павятовым камісарам [2, арк. 108; 7, арк. 22, 23, 216–216 адв.].

Міліцыя, якая стваралася ў выніку рэвалюцыйных падзей, з’яўлялася часовым утварэннем, паколькі Часовы ўрад, абвясціўшы ліквідацыю паліцыі і жандармерыі, пры гэтым не вызначыў дакладных параметраў яе структуры і накірункаў дзейнасці. І толькі 28 красавіка 1917 г. часовае ўпраўленне па справах міліцыі і па забеспячэнні асабістай і маёмаснай бяспекі грамадзян праінфармавала губернскіх, абласных і гарадскіх камісараў наконт прыняцця 17 красавіка ўрадавай пастановы аб стварэнні пастаяннай гарадской і павятовай міліцыі замест ранейшай паліцыі. Пасля гэтага фарміраванне міліцыі ў рэгіёнах атрымала пэўную прававую падставу. Яна стваралася органамі мясцовага земскага і гарадскога самакіравання. У якасці прыкладу можна прывесці пратакол пасяджэння Люцынскай павятовай земскай управы ад 11 ліпеня 1917 г., на якім было вырашана стварыць у адпаведнасці з урадавай пастановай гарадскую і павятовую міліцыю з падзелам апошняй на пяць самастойных участкаў. Таксама ў выпадку неабходнасці прадугледжвалася злучэнне пасад кіраўнікоў гарадской і павятовай міліцыі ў адной асобе. Акрамя таго, у ім адзначалася, што «арганізаваная з першых дзён рэвалюцыі часовая міліцыя не адпавядае свайму прызначэнню». Між іншым у вышэйзгаданым цыркуляры давалася ў агульных рысах пазітыўная характарыстыка часовай міліцыі [11, арк. 29, 34–35].

Трэба адзначыць, што частка ранейшых супрацоўнікаў паліцыі ўвайшла ў склад ствараемай міліцыі. Яшчэ ў першыя дні Лютаўскай

рэвалюцыі выконваючы абавязкі міністра ўнутраных спраў князь Урусаў паведаміў гарадокскаму павятоваму камісару, што пытанне аб прыёме на службу ў міліцыю былых паліцэйскіх службоўцаў павінна вырашацца на месцах па дамове з органамі мясцовага земскага альбо гарадского самакіравання ці са замяніўшымі іх грамадскімі камітэтамі [6, арк. 43]. Так, адпаведна паведамленню начальніка дзвінскай гарадской міліцыі ад 16 сакавіка 1917 г. у губернскае праўленне ў міліцыю ўзялі трох паліцэйскіх канцылярскіх службоўцаў на аналагічныя пасады. У Веліжскім павеце згодна з інфармацыяй мясцовага камісара ад 29 сакавіка 1917 г. на міліцэйскую службу прынялі памочніка прыстава г. Веліж А. Саўкіна і ўрадніка Дзмітрыева. З перапіскі, якую вёў у чэрвені 1917 г. Саўкін з кіраўніцтвам губерні аб затрымцы ў выплаце яму грашовай надбаўкі, вынікае, што на дадзены момант ён займаў пасаду начальніка 1-га раёна веліжскай міліцыі. Да гэтага трэба дадаць, што першапачаткова ў рашэнні надзвычайнага земскага сходу Веліжскага павета ад 11 сакавіка 1917 г. рэкамендавалася ўстрымлівацца, нягледзячы на прапанову гласнага Пціцына прымаць у міліцыю ранейшых паліцэйскіх у сувязі з непрыхільным стаўленнем да іх грамадства. У Лепельскім павеце ў мясцовую міліцыю прынялі трох былых чыноўнікаў канцылярыі павятовага спраўніка. Разам з тым, у іншых мясцовасцях нікога з былых паліцэйскіх не ўзялі на новую службу, як гэта вынікае з паведамленняў себежскага, невельскага і гарадокскага павятовых камісараў губернскаму праўленню і губернскаму камісару ад 21 сакавіка, 20 красавіка і 18 мая, а таксама выконваючага абавязкі рэжыцкага павятовага камісара ад 28 сакавіка 1917 г. Нягледзячы на тое што на розных сходах і нарадах, прысвечаных арганізацыі працы ствараемай міліцыі, і ў прынятых імі адпаведных пастановах неаднаразова падкрэслівалася недапушчальнасць прыёму на службу былых службоўцаў паліцыі, шэраг з іх і надалей працягвалі службу ў створанай міліцыі. Гэта можна бачыць са справаздач губернскаму камісару начальнікаў міліцыі ў гарадах і паветах наконт асабовага і арганізацыйнага складу падначаленых ім структур. Напрыклад, памочнік начальніка віцебскай павятовай міліцыі В. А. Пятроўскі раней служыў паліцэйскім приставам у Віцебску, а памочнік начальніка 4-га ўчастка С. І. Пакроўскі — станавым приставам у Ковенскай губерні. Але і восенню 1917 г. прызначэнне некаторых чыноўнікаў царскай паліцыі іншы раз выклікала незадавальненне з боку мясцовых Саветаў. Так, выканаўчы камітэт Савета салдацкіх, рабочых і сялянскіх дэпутатаў Люцынскага павета заявіў 7 верасня 1917 г. аб сваім незадавальненні рашэннем павятовай земскай управы наконт прыёму былых станавых приставаў Арлоўскага і Іванова на пасады начальнікаў міліцэйскіх участкаў. У выніку першы з іх быў вымушаны адмовіцца ад прапанаванай яму пасады [7, арк. 8

адв., 9, 27, 142–142 адв., 147–147 адв.; 9, арк. 6, 7; 10, арк. 21–22 адв.; 11, арк. 6, 7, 9, 10, 12; 13, арк. 2–2 адв., 4].

Даволі сур’ёзным пытаннем з’явілася праблема ўзбраення міліцыі, паколькі значную частку паліцэйскай зброі ў свой час передалі вайсковым структурам, і цяпер яны не вельмі ахвотна жадалі развітвацца з ёю. Акрамя таго, як паведамляў 7 чэрвеня 1917 г. губернскаму камісару начальнік рэжыцкай павятовай міліцыі «…зброя … паліцэйскіх чыноў забраная натоўпам у сакавіку месяцы гэтага года і па прыналежнасці не здадзена». Гэта праблема працягвала існаваць і восенню 1917 г. [11, арк. 26].

Раптоўны злом раней існуючых структур аховы грамадскай бяспекі не стварыў аўтаматычна ўмоў для ўзнікнення нейкіх больш дасканалых форм, незалежна ад жаданняў і імкненняў ініцыятараў дадзеных пераўтварэнняў.

Створаная замест паліцыі і жандармерыі міліцыя не змагла належным чынам выконваць свае абавязкі. Аб гэтым неаднаразова сцвярджалася на шматлікіх нарадах рознага ўзроўню, дзе губернскі і павятовыя камісары, прадстаўнікі мясцовых земстваў, гарадскіх дум і Саветаў рабочых, салдацкіх, сялянскіх і батрацкіх дэпутатаў абмяркоўвалі пытанні перабудовы і дэмакратызацыі дзяржаўнага апарату і органаў самакіравання губерні пасля Лютаўскай рэвалюцыі. Невысокі ўзровень працы міліцыі іх удзельнікі тлумачылі рознымі прычынамі. Па-першае, роспуск паліцыі і жандармерыі адбыўся раней, чым новая ўлада вызначылася са структурай і абавязкамі міліцыі, а таксама крыніцамі і парадкам яе фінансавання. Да прыкладу, даволі доўгі час не маглі канчаткова вырашыць пытанне аб тым, хто павінен выконваць функцыі ранейшай вышукной паліцыі: міліцыя альбо судовыя органы. Па-другое, надзвычай востра паўстала кадравае пытанне. Усеагульнай «забароны на прафесію» для былых паліцэйскіх службоўцаў афіцыйна не існавала, паколькі Часовы ўрад перадаў вырашэнне гэтага пытання на разгляд мясцовых улад і органаў самакіравання. Але менавіта апошнія не заўсёды ахвотна згаджаліся прымаць іх на новую службу, нягледзячы на неаднаразова імі ж дэклараваны дэфіцыт належным чынам падрыхтаваных спецыялістаў у гэтай сферы дзяржаўнай дзейнасці. Па згаданай прычыне вакантныя пасады супрацоўнікаў міліцыі даводзілася замяшчаць недастаткова кампетэнтнымі, а іншым разам, як гэта нярэдка адбывалася ў сельскай мясцовасці, малапісьменнымі і нават зусім непісьменнымі людзьмі. На нашу думку, зусім невыпадкова на пасяджэнні Веліжскага земскага сходу 18 кастрычніка 1917 г. выказвалася патрабаванне аб тым, што «павінна быць неадкладна рэарганізавана міліцыя». Віцебская гарадская дума 30 лістапада прызнала, што незвычайны рост гвалту, рабаўніцтва і забойстваў пагражае асновам грамадскай і асабістай бяспекі

гарадскога насельніцтва. З мэтай выпраўлення такога становішча гараджанам прапаноўвалася арганізоўвацца і абараняць саміх сябе: праводзіць начныя дзяжурствы і патруляванне месцаў свайго жыхарства, ствараць дзеля гэтай мэты спецыяльныя камітэты [3, арк. 475; 12, арк. 105, 108]. Фактычна дадзеную адозву можна лічыць афіцыйным прызнаннем недзеяздольнасці віцебскай міліцыі, створанай пасля лютага 1917 г. замест былых паліцыі і жандармерыі. Такім чынам, восенню 1917 г. зноў паўстала пытанне наконт яе рэарганізацыі, і гэтай справай давялося займацца ўжо новай уладзе. Рашэнне аб стварэнні савецкай міліцыі было прынята ў Віцебску 28 кастрычніка (10 лістапада) 1917 г., але разгляд дзейнасці гэтай структуры выходзіць за рамкі дадзенага артыкула [1, с. 241].

Крыніцы і літаратура

1. Милиция // Витебск: Энциклопедический справочник / Редкол.: И. П. Шамякин (гл. ред.) и др. — Минск: БелСЭ, 1988.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 3445 (Віцебскі губернскі камісар Часовага ўрада). — Воп. 1. — Спр. 2. — Распараджэнні старшыні Часовага ўрада, міністра ўнутраных спраў і віцебскага губернскага камісара; данясенні павятовых камісараў Віцебскай губерніі і перапіска з імі аб стварэнні на месцах органаў улады, падкантрольных Часоваму ўраду; аб засеве палёў, нарыхтоўцы харчавання і іншых пытаннях; заклікі і звароты Часовага ўрада да грамадзян, жаўнераў і сялян; загады па фронту. 5 сакавіка – 26 верасня 1917 г.
3. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 1. — Спр. 21а. — Абавязковыя пастановы міністра гандлю і прамысловасці Часовага ўрада, галоўнакамандуючага арміямі Заходняга фронта і начальніка Дзвінскага ваеннага акруга і перапіска з павятовымі камісарамі і начальнікамі міліцыі аб апублікаванні гэтых пастаноў. 29 верасня – 21 снежня 1917 г.
4. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 1. — Спр. 51. — Цыркуляр Міністэрства юстыцыі Часовага ўрада аб парадку арышта супрацоўнікаў адміністрацыі корпуса жандараў і паліцыі; спісы грамадзян, якія ўтрымліваюцца ў Дзвінскай, Лепельскай павятовых і Віцебскай гарадской турмах. 7 красавіка – 30 верасня 1917 г.
5. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 1. — Спр. 52. — Перапіска з МУС Часовага ўрада і начальнікам штаба Дзвінскай ваеннай акругі аб канфіскацыі зброі ў насельніцтва і супрацоўнікаў паліцыі. 2 студзеня – 22 кастрычніка 1917 г.
6. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 1. — Спр. 55. — Перапіска з павятовымі камісарамі аб ліквідацыі органаў паліцыі ў павеце, прызначэнні пенсіі сем’ям былых супрацоўнікаў паліцыі і па асабістаму складу. 27 красавіка 1916 г. – 2 верасня 1917 г.

7. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 1. — Спр. 66. — Матэрыялы аб арганізацыі міліцыі ў Віцебскай губерніі (загады, цыркуляры, штатныя расклады і г.д.). 6 сакавіка 1917 г. – 11 студзеня 1918 г.
8. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 1. — Спр. 67. — Загад галоўнага начальніка Дзвінскай ваеннай акругі ад 22 сакавіка 1917 г. з абвяшчэннем пастановы Часовага ўрада аб расфарміраванні на месцах корпусаў жандараў; перапіска з судовай камісіяй пры Віцебскім гарадскім грамадскім камітэце па асабістаму складу Віцебскага ахоўнага аддзялення. 8–12 сакавіка 1917 г.
9. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 2. — Спр. 10. — Данясенні павятовых камісараў аб арганізацыі і працы; звесткі аб асабістым складзе органаў міліцыі ў паветах. 10 сакавіка — верасень 1917 г.
10. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 2. — Спр. 13. — Рапарты паліцэйскіх чыноў Дрысенскага, Полацкага і іншых паветаў Віцебскай губерні аб выдачы ім дадатковага заробку, налічэнні павятовым спраўнікам дадатковых грашовых выплат па прывілеям службы за 1916 г.; перапіска з Віцебскім губернскім праўленнем і віцебскім губернскім камісарам па гэтым пытанні. 1 студзеня – 9 верасня 1917 г.
11. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 2. — Спр. 36. — Матэрыялы аб арганізацыі міліцыі ў Віцебскай губерні (цыркуляр Міністэрства юстыцыі Часовага ўрада, жарналы пасяджэнняў Люцынскай павятовай земскай управы, перапіска з павятовымі камісарамі і земскімі ўправамі, спісы былых членаў паліцыі). 23 снежня 1916 г. – 16 кастрычніка 1917 г.
12. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 3. — Спр. 38. — Матэрыялы восьмага надзвычайнага Веліжскага павятовага земскага сходу (журналы пасяджэнняў, даклады, рэзалюцыя рэдакцыйнай камісіі па пытанні народнай адукацыі, лісты па выбарах гласных у павятовае земства і інш); перапіска з павятовымі земскімі ўправамі аб перавыбары іх; спісы членаў валасных земскіх упраў; журналы пасяджэнняў Себежскага павятовага земскага камітэта; каштарыс прыбыткаў і выдаткаў заштатнага гор. Сураж на 1917 г. 21 студзеня 1917 г. – 2 студзеня 1918 г.
13. НГАБ. — Ф. 3445. — Воп. 3. — Спр. 52. — Журнал пасяджэнняў дзясятага надзвычайнага Веліжскага павятовага земскага сходу, харчовай камісіі і камісіі па рэарганізацыі органаў паліцыі ў органы міліцыі. 11 сакавіка 1917 г.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25.01.2013

В. М. Лебедзева

Новыя дакументы аб універсітэцкім перыядзе жыцця Мітрафана Доўнар-Запольскага

Біёграфамі М. Доўнар-Запольскага ўжо ўведзены ў навуковае абарачэнне матэрыялы і звесткі, звязаныя з кіеўскім перыядам яго жыцця — вучобай у Першай кіеўскай мужчынскай гімназіі, стварэннем і кіраўніцтвам Кіеўскім камерцыйным інстытутам, дзейнасцю ў якасці гласнага Кіеўскай гарадской думы і г.д.

Пры гэтым своеасаблівую «белую пляму» складалі біяграфічныя дакументы, якія датычаць вучобы і працы ва ўніверсітэце св. Уладзіміра. Адной з прычын такой сітуацыі з'яўлялася адсутнасць асабістых студэнцкай і прафесарскай справаў М. Доўнар-Запольскага ў фондах універсітэта (Ф. 14, Ф. 16), якія захоўваюцца ў Дзяржаўным архіве горада Кіева. Высветлілася, што частка дакументаў універсітэцкага перыяду трапіла ў Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў Украіны ў Кіеве (ЦДГАУК) — той самы, дзе знаходзіцца найбольш вядомы даследчыкам жыцця і дзейнасці вучонага «Асабісты фонд прафесара М. В. Доўнар-Запольскага» (Ф. 262). Аднак студэнцкія дакументы апынуліся ў зусім іншым архіўным масіве — фондзе «Канцылярыі папячыцеля Кіеўскай навучальнай акругі» (Ф. 707).

Тут за вопісам 287 у справе № 1303 захоўваецца архіўны комплекс, звязаны з набыццём М. Доўнар-Запольскім універсітэцкай адукацыі. Сярод іх найперш варта адзначыць «Прошение бывшего студента Историко-филологического факультета Университета св. Владимира Митрофана Запольского-Довнара» ад 11 красавіка 1894 г., адрасаванае ў гісторыка-філалагічную камісію Кіеўскага ўніверсітэта з просьбай дапусціць да выпрабаванняў за курс гістарычнага аддзялення. Важнае значэнне маюць таксама: пасведчанне аб выніках паўкурсавых іспытаў, пратакол выпускных экзаменаў, уласныя «Автобиографические сведения», рукапіс студэнцкага даследавання «Возвышение Москвы» і інш. Асаблівую каштоўнасць мае тагачасны здымак М. Доўнар-Запольскага, зроблены ў студыі папулярнага кіеўскага фатографа Высоцкага.

Усе гэтыя дакументы пэўны час заставаліся па-за ўвагай даследчыкаў і не былі ўведзены ў навуковае карыстанне. Між тым іх каштоўнасць для рэканструкцыі ранняга перыяду біяграфіі, фактараў, умоў і характару фарміравання будучага навукоўца надзвычай вялікая.

Так, «Автобиографические сведения» — фактычная справаздача М. В. Доўнар-Запольскага аб зробленым за перыяд універсітэцкага навучання — вызначаюцца не толькі высокай інфармацыйнай каштоўна-

сцю, але цікавыя элементамі самаацэнкі і псіхалагічнага партрэта аўтара.

Сярод іншага, гэты дакумент утрымлівае экскурс у больш ранні перыяд, які папярэднічаў універсітэцкаму. Дзякуючы гэтаму да раней вядомых біяграфічных фактаў аб дзяцінстве і гімназічным навучанні М. Доўнар-Запольскага дадаюцца новыя істотныя звесткі: напрыклад, пра заканчэнне Рэчыцкага народнага вучылішча, пра знаходжанне ў сям'і старэйшай сястры Соф'і падчас вучобы ў Мінскай гімназіі, пра ад'езд бацькоў у Балгарыю, пра ўражанні ад Мазырскай прагімназіі і Мінскай гімназіі і г. д.

Адметна, што пры апісанні ўласнага юнацтва і выхавання аўтар дакумента не хавае вострай і балючай для яго праблемы матэрыяльнай незабяспечанасці бацькоў, а таксама свайго амаль беспрытульнага стану з малых гадоў. Наадварот, у інтэрпрэтацыі М. Доўнар-Запольскага гэтыя абставіны выглядаюць як жыццёвыя выклікі, адказам на якія стала прага да адукацыі і набыцця больш высокага сацыяльнага статусу. Крокамі на абраным шляху з'явіліся даследчыцкія спробы, якія не толькі рэалізавалі інтэлектуальныя памкненні, але і былі ледзь не галоўным сродкам існавання: «С половины третьего класса я был предоставлен самому себе, помогать мне и заботиться обо мне было некому… В гимназии мне пришлось вынести жестокую борьбу за существование. Это имело и хорошие стороны (с 4-го класса гимназии, от января 1883 г. начали появляться мои первые статьи в «Заре», «Еженедельном обозрении» и др.), но зато здоровье мое было подорвано» [6, арк. 94]. Сапраўды, моцным здароўем М. Доўнар-Запольскі не вызначаўся, аб чым сведчыць, напрыклад, яго кандуіцкі спіс у Першай кіеўскай мужчынскай гімназіі, адпаведна якому толькі за першае паўгоддзе 1886 навучальнага года пропускі заняткаў з-за хваробы склалі амаль два месяцы [4, арк. 32].

Аўтабіяграфічныя разважанні раскрываюць таксама вытокі і імпульсы цікавасці гімназіста да гістарычных ведаў і даследаванняў, указваюць таксама на некаторыя адметныя і прынцыповыя рысы расійскай гімназічнай адукацыі. Так, М. Доўнар-Запольскі з удзячнасцю згадвае сваіх настаўнікаў у Мазырскай прагімназіі Дабравольскага і Глебава, якія не толькі выдатна выкладалі гісторыю, але растлумачылі гімназісту розніцу паміж публіцыстычнай і навуковай літаратурай, упершыню пазнаёмілі яго з імёнамі і творамі І. Сразнеўскага, Ф. Буслаева, А. Пагодзіна і інш.

Лёсавызначальным для М. Доўнар-Запольскага стала трохгадовае (1885–1888) навучанне ў прэстыжнай Першай кіеўскай мужчынскай гімназіі. З яе выкладчыкаў найбольшы ўплыў на будучага гісторыка зрабіў прафесар універсітэта П. Галубоўскі, які знаходзіў час на размовы з дапытлівым навучэнцам і прызвычаіў яго да чытання навуковых

прац. Менавіта пад кіраўніцтвам П. Галубоўскага краязнаўчыя спробы М. Доўнар-Запольскага сталі набываць даследчыцкія рысы. У аўтабіяграфічных запісках ён адзначае, што такі стыль выкладання быў нетрадыцыйным і выходзіў за межы афіцыйнага адукацыйнага рэгламенту: «…обычно гимназических мальчиков не хвалят за чтение научных сочинений: инспекция мне запрещала не раз» [6, арк. 94]. Як вядома, прычынай выключэння М. В. Доўнар-Запольскага з Першай кіеўскай мужчынскай гімназіі стала якраз знаходка на яго кватэры навуковых славяназнаўчых выданняў.

Асноўны змест азначанага дакументальнага комплексу звязаны з перыядам і абставінамі ўніверсітэцкага студэнцтва будучага навукоўца. Найбольш высокай якасцю і навізной інфармацыі вызначаецца «Прошение бывшего студента Историко-филологического факультета Университета св. Владимира Митрофана Запольского-Довнара» аб допуску да выпускных іспытаў.

Гэты дакумент разам з «Автобиографическими сведениями» сведчыць, што навучальны працэс для студэнта М. Доўнар-Запольскага не меў сістэматычнага аўдыторнага характару, а ў значнай ступені складаўся з самастойных заняткаў. Вынікаюць неаднаразовыя факты пропускаў і перарываў у вучобе, адтэрміновак у здачы экзаменаў.

Прычын такога характару навучання было некалькі. Першай з іх з'яўляліся адзначаныя вышэй праблемы са здароўем, якія праследавалі М. Доўнар-Запольскага і далей. Нягледзячы на гэта, ён здолеў яшчэ ў студэнцкія гады прадэманстраваць яркі тэмперамент і своеасаблівы максімалізм у адносінах да любой справы, неўтаймаваную прагу да разнабаковай дзейнасці і напаўнення жыцця наогул. Такі стыль не толькі быў крыніцай даследчыцкіх і жыццёвых дасягненняў, але таксама і прычынай зрываў уласных жа планаў і мэт, не мог не адбіцца і на характары акадэмічных заняткаў.

«Автобиографические сведения» даюць пацвярджэнне гэтаму, інфармуючы пра раней не вядомы і адметны факт студэнцкай біяграфіі — значны перарыў навучання на першым курсе ўніверсітэта. Аўтар запіскі адзначае, што пасля першага семестра «полукурсовые испытания я не окончил, да и шли они не особенно удачно». Як вынік, «год был потерян», вучоба аднавілася толькі на наступны 1890 г. [6, арк. 93].

Пасля аднаўлення на факультэце М. Доўнар-Запольскі выказаў упартасць і волю да вяртання страчанага. Наступныя тры ўніверсітэцкія гады прайшлі надзвычай напружана і плённа: «я старался, кроме обязательных курсов, прослушать возможно больше необязательных. Так, я прослушал: у профессора Антоновича 1) Историю Западной Руси (2 семестр), 2) Источники Западно-русской истории (2 семестр); 3) Русские древности (2 семестр)» [6, арк. 94]. Звяртаюць на сябе ўвагу дысцыплі-

ны, якія студэнт М. Доўнар-Запольскі абраў сваім прыярытэтам — яны яскрава сведчаць пра арыентацыю на беларусазнаўчую праблематыку.

Не менш плённымі былі даследчыцкія дасягненні. За два гады вучобы (1890–1892) М. Доўнар-Запольскі апублікаваў больш за 40 самастойных прац і рэцэнзій, сярод якіх: «Календарь Северо-Западного края на 1890 год», «Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия», «Песни пинчуков» і інш. Даследаванні, публікацыі, экспедыцыі і г.д. прыносілі прызнанне навуковай супольнасці: у 1890 г. М. Доўнар-Запольскі быў абраны сябрам этнаграфічнага аддзела, а ў 1891 г. — ужо сапраўдным сябрам Маскоўскага таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі. Ад таварыства ён атрымаў вялікі срэбны медаль за этнаграфічныя экспедыцыі. У 1892 г. Рускае геаграфічнае таварыства ўзнагародзіла маладога даследчыка яшчэ адным срэбным медалём за працу «Крестьянские игры в Минской губернии».

«Автобиографические сведения» дапаўняюць інфармацыю «Прошения» пра кола вучэбных зацікаўленасцей студэнта М. Доўнар-Запольскага. Вынікае, што з неабавязковых дысцыплін ён праслухаў таксама курсы гісторыі Усходу ў прафесара Ф. Фарцінскага і «Гісторыю пазямельнай уласнасці» І. Лучыцкага. Значная ўвага была нададзена моўна-філалагічным дысцыплінам: два семестры М. Доўнар-Запольскі вывучаў гоцкую граматыку, а таксама параўнальнае гоцка-літоўскае мовазнаўства, лацінскую палеаграфію і нават «фізіялагічныя асновы фанетыкі». Для паўкурсавых экзаменаў штудзіраваліся тэксты грэчаскіх і лацінскіх класікаў — Катула, Эсхіла, Цыцэрона, Ю. Цэзара, Вергілія і Гесіода.

«Автобиографические сведения» сведчаць аб тым, што выбар даследчыцкага накірунку будучага вучонага не быў простым. Планы М. Доўнар-Запольскага перажылі пэўную эвалюцыю, якая адбывалася ў межах традыцыйнай для канца XIX – пачатку XX ст. навуковай парадыгмы: ад фальклорна-этналагічных зацікаўленасцей да крыніцазнаўства і гістарыяграфіі. Аўтар запіскі адзначае, што на першых курсах яго вабілі этнаграфія, мова і гісторыя Беларусі, прычым гэтыя заняткі ішлі па-за ўніверсітэцкай праграмай, што патрабавала дадатковых намаганняў і самастойнай работы. Сапраўды, менавіта ў студэнцкія гады М. Доўнар-Запольскім былі падрыхтаваны галоўныя фальклорна-этнаграфічныя працы, якія сталі класікай беларусазнаўства: «Белорусская свадьба и свадебные песни», «Песни пинчуков», «Очерки семейственного обычного права крестьян Минской губ. », «Свадебные песни пинчуков» і інш.

Аднак на старэйшых курсах ад першапачатковых планаў і захапленняў беларусазнаўствам прыйшлося адмовіцца, а ўлетку выпускнога 1894 г. прафесійны выбар і праблематыка навуковых даследаванняў ак-

рэсліліся канчаткова. Матывы і абставіны змены прыярытэтаў М. Доўнар-Запольскі раскрыў свайму блізкаму на той час сябру Я. Ляцкаму. У лісце да яго ён прызнаецца, што заняткі этнаграфіяй і фальклорам «работа — посторонняя: я на историческом отделении 6-й семестр, от которого мне и нужно ждать благ земных и небесных. Об этом мне говорят прямо, а я все прыжки в сторону летаю… Я всегда стремился к изучению истории. Вижу, что этнография обойдется и без меня... весь вхожу в акты наши — буду заниматься историей землевладения — любимая моя мечта» [2, с. 73].

У «Автобиографических сведениях» М. Доўнар-Запольскі дакладна ўказвае абраную ім надалей спецыялізацыю, якой становіцца руская гісторыя, прычым з відавочным крэнам у сярэднявечную Беларусь і Вялікае Княства Літоўскае. Пра гэта сведчыць пералік прапрацаванай на апошніх курсах літаратуры, у якім на першым месцы пазначаны творы па літуаністыцы І. Ярашэвіча, Ф. Леантовіча, В. Антановіча, І. Навіцкага, М. Уладзімірскага-Буданава, М. Любаўскага і інш. Аўтар запіскі адзначае, што на падставе вывучаных крыніц і літаратуры ім зроблены выбар магістарскай тэмы і складзены яе план «в виде конспекта» [6, с. 84].

Акрамя істотных звестак, звязаных з абставінамі і зместам адукацыі будучага вучонага, нававыяўленыя дакументы дазваляюць больш дэталёва акрэсліць трагічны эпізод жыцця М. Доўнар-Запольскага гэтага перыяду, які зноў ледзь не паставіў пад пытанне яго знаходжанне ва ўніверсітэце. Як вядома даследчыкам, на першых курсах ўніверсітэта М. Доўнар-Запольскі ажаніўся, што для тагачаснага студэнта было справай даволі незвычайнай. Захаваліся толькі фрагментарныя звесткі пра гэты шлюб: не вядомы ні яго дата, ні абставіны, ні дакладнае паходжанне абранніцы. Па сведчанні трэцяй жонкі вучонага, Надзеі Маркіянаўны, яго першай спадарожніцай жыцця была слухачка Кіеўскіх вышэйшых жаночых курсаў, якая праз кароткі перыяд памерла аб сухотаў. Імя яе вядома з прысвячэння самога М. Доўнар-Запольскага, пазначанага пры публікацыі артыкула «Белорусская свадьба в культурно-религиозных пережитках», надрукаванага ў «Этнографическом обозрении» за 1893 г.: «Дорогой для меня памяти моей жены Надежды Петровны посвящаю этот труд» [1, с. 26].

Датаваць трагічную падзею дазваляе яшчэ адзін ліст да Я. Ляцкага. У лістападзе 1892 г. М. Доўнар-Запольскі паведамляў сябру ў Маскву: «Весною я лишился жены, что было очень тяжело и о чем теперь я с болью вспоминаю. Это удар на всю жизнь» [2, с. 75].

Тым не менш, як сведчыць «Свидетельство о выдержании полукурсового испытания», М. Доўнар-Запольскі знайшоў у сабе сілы вытрымаць веснавую сесію 1992 г. Вынікі яе былі даволі паспяховымі: «1) по

латинскому языку — пять (5), 2) по греческому языку — пять (5), 3) по древней истории — четыре (4), 4) по русской истории — пять (5), 5) по церковно-славянской грамматике в связи с русской — три (3), 6) по истории древней философии — пять (5), 7) по логике и психологии — три (3), 8) по истории русской литературы — три (3)» [6, арк. 90].

Летам таго ж года малады даследчык здзейсніў плённую этнаграфічную экспедыцыю па Мінскай губерні. Але па вяртанні ў Кіеў яго чакала новае выпрабаванне: цяжкая хвароба на халеру. Перажыванні, перанапружанне і захворванне пагоршылі агульны стан здароўя. Устойлівы галаўны боль і хвароба страўніка прымусілі да працяглага лячэння ў клініцы, затым спатрэбілася амаль поўгадавая рэабілітацыя ў Крыме. Сродкі на лячэнне і адпачынак выдаў па рэкамендацыі У. Антановіча Расійскі літаратурны фонд [3, арк. 94].

У выніку, як адзначае сам М. В. Доўнар-Запольскі, «последние два года университетского курса прошли для меня очень несчастливо». Хвароба вымусіла да новага працяглага перапынку ў вучобе, якая была ўзноўлена па згаданым «Прошении бывшего студента» толькі вясной 1894 г.

Сярод дакументаў, звязаных з набыццём М. Доўнар-Запольскім універсітэцкай адукацыі, знаходзіцца таксама «Протокол испытаний выслушавшего полный курс историко-филологических наук Императорского университета св. Владимира по историческому отделению, предоставившего свидетельства о зачете восьми полугодий и о выдержании полукурсового испытания Митрофана Викторовича Запольского-Довнара», які раскрывае працэдуру і вынікі выпускных універсітэцкіх экзаменаў.

Адпаведна пратаколу, з 28 красавіка па 30 мая 1994 г. М. Доўнар-Запольскі вытрымаў адзінаццаць экзаменаў, з якіх два (па ўсеагульнай і расійскай гісторыі) былі пісьмовымі і дзевяць (руская гісторыя, сусветная гісторыя па эпохах, славянская гісторыя, гісторыя царквы, філасофіі, а таксама класічныя мовы) — вуснымі. Акрамя гэтага, у якасці абавязковай навуковай творчай працы (сачыненне) выпускнік прадставіў апублікаваныя ім яшчэ на другім курсе ўніверсітэта «Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия».

Адметна, што ўсе экзаменацыйныя выпрабаванні былі вытрыманы з адзнакай «весьма удовлетворительно» і толькі лацінская мова ацэнена здавальняюча. Па выніках пратакола экзаменацыйная камісія 31 мая 1894 г. «определила удостоить г. Запольского-Довнара диплома первой степени» [6, арк. 83, 83 адв.].

Прыкладзенае да пратакола пасведчанне аб праслухоўванні ўніверсітэцкага курса, падпісанае дэканам гісторыка-філалагічнага факультэта Ц. Фларынскім і сакратаром факультэта Ю. Кулакоўскім, утрымлівае

вельмі істотную прыпіску за подпісам рэктара Э. Фарцінскага аб тым, што «Означенный в сем свидетельстве Митрофан Запольский-Довнар с 1 июля 1890 года по 1 июля 1894 года состоял на казенной стипендии Св. Кирилла и Мефодия и за четыре года получил тысячу двести (1200) рублей ассигнований, за которые он, на основании § 2 правил о стипендиях Св. Кирилла и Мефодия обязан прослужить в гимназиях Министерства народного просвещения учителем русского языка и словесности шесть лет или, в случае выхода из ведомства его, возвратить полученную сумму сполна или за недослуженное время по рассчету» [6, арк. 88].

На наш погляд, менавіта гэта ўмова, а не прынятая ў літаратуры версія пра рэпутацыю недобранадзейнасці М. Доўнар-Запольскага, магла стаць сапраўднай перашкодай для яго прафесарскай стыпендыі пры ўніверсітэце. Вядома, што, падаўшы прашэнні аб стыпендыі, выпускнік распачаў пошукі працоўнага месца. Звароты ў Рыжскую мужчынскую гімназію і Дэрпцкі ўніверсітэт, дзе на філалагічным факультэце існавала кафедра этнаграфіі, не мелі поспеху. Адмоўны адказ прыйшоў таксама з Віленскай навучальнай акругі, куды М. Доўнар-Запольскі падаваў прашэнне аб уладкаванні ў Віцебскую гімназію альбо Віленскі яўрэйскі настаўніцкі інстытут [5, арк. 88].

У снежні 1894 г. М. Доўнар-Запольскаму ўдаецца пастурпіць на службу ў Маскоўскі архіў Міністэрства юстыцыі, а ў канцы студзеня 1895 г. было станоўча вырашана пытанне аб прафесарскім стыпендыяцтве пры ўніверсітэце св. Уладзіміра. Такім чынам, абавязкі, звязаныя са стыпендыяй Кірыла і Мефодзія былі анулёваны, але абставіны, якія дазволілі гэта зрабіць, не вядомы. Можна дапусціць, што М. В. Доўнар-Запольскі здолеў разлічыцца з Міністэрствам асветы, хаця дакладных звестак у нас няма. Фінансавую дапамогу ў гэтай справе магла аказаць заможная сям'я новай жонкі М. Доўнар-Запольскага Надзеі Зэйферт, дата шлюбу з якой амаль супадае з атрыманнем дыплома — 3 чэрвеня 1894 г.

Літаратура і крыніцы

1. Довнар-Запольский, М. Белорусская свадьба в культурно-религиозных пережитках: [Гл. 1–4] // Этногр. обозрение. — 1893. — № 1. — С. 61–88; № 2. — С. 47–63; № 4. — С. 26–83.
2. Евгений Ляцкий: Материалы к биографии / Подгот. текстов и публ. С. И. Михальченко. — Брянск: Изд-во БГПУ, 2000. — С. 90–94.
3. Інстытут рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Украіны. — Ф. III. — Адз. зах. 19884. — Ліст М. В. Доўнар-Запольскага — У. Б. Антановічу. 05.02.1896 г.

4. ЦДГАУК. — Ф. 108 (Кіеўская першая гімназія). — Воп. 93. — Спр. 461. — Кандуіцкі спіс вучня Кіеўскай першай гімназіі М. Доўнар-Запольскага [1880–1887 гг.].
5. ЦДГАУК. — Ф. 262 (Асабісты фонд прафесара М. В. Доўнар-Запольскага). — Воп. 1. — Спр. 11. — Прашэнне М. В. Доўнар-Запольскага на імя папячыцеля Віленскай навучальнай акругі. 28.09.1894 г.
6. ЦДГАУК. — Ф. 707 (Канцылярыя папячыцеля Кіеўскай навучальнай акругі). — Воп. 287. — Спр. 1303. — Асабістая справа былога студэнта Універсітэта св. Уладзіміра М. В. Запольскага-Доўнара.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 09.07.2013

А. М. Лукашевич

Мозырский укрепленный лагерь: нереализованная идея (1810–1812 гг.)

В российских планах фортификационного прикрытия западного пограничного региона накануне военного столкновения с Францией в 1810–1812 гг. большое внимание уделялось белорусскому Полесью. Поскольку водный бассейн Припяти делил вероятный театр войны на две части — северный и южный, — стратегической задачей становилось обеспечение контроля над этой важной коммуникацией.

В феврале 1810 г. военный министр М. Б. Барклай де Толли предложил создать главную оборонительную линию по Западной Двине и Днепру. Одной из составляющих этой линии должен был стать Мозырский укрепленный лагерь, рассчитанный на корпус в 10–15 тыс. человек и с запасом провианта на 2 месяца [2, с. 1–4].

В марте 1810 г. рекогносцировку района от Пинска до Мозыря провел генерал-майор свиты Его Императорского Величества по квартирмейстерской части Б. М. Берг. По итогам осмотра местности он составил план окрестностей Мозыря [1, с. 14; 2, с. 47, 51–52; 6, с. 44; 10, л. 14]. В этом же году офицер квартирмейстерской части Е. И. Згуромали составил «Описание дороги Житомир — Мозырь — Могилев» [9].

Однако к осени 1810 г. все изыскательские работы прекратились. Это объяснялось тем, что в результате рекогносцировок было решено перенести главную оборонительную линию от Днепра — на Березину, и крепость построить в Бобруйске.

Летом 1811 г. произошла вторая корректировка планов фортификационного прикрытия белорусского театра военных действий, когда было принято решение о создании дополнительных рубежей обороны.

Новые крепости, тет-де-поны и укрепленные лагеря планировалось построить в устье реки Гайна, городах Себеж, Мозырь, Дрисса, Борисов и Рогачев. Остановимся подробнее на судьбе проекта по укреплению Мозыря. 10 августа 1811 г. генерал К. И. Опперман в рапорте военному министру предложил отправить в Мозырь инженеров из Киева «с тем, чтобы ген[ерал]-м[айор] Глухов сам туда поехал и сделал бы на месте нужные к съемкам и к сочинению прожекта распоряжения» [3, с. 207–209; 11, л. 110–113].

Император одобрил выбор офицеров для съемки Мозыря. Поэтому 19 августа 1811 г. руководитель Инженерной экспедиции предписал генералу И. А. Глухову немедленно отправиться в Мозырь «для выбора выгодного там к укреплению места». После этого планировалось командировать из Киева двух инженеров и десять пионеров с нужными инструментами «для съемки и нивелирования» избранной местности.

К. И. Опперман объяснил И. А. Глухову, что «хотя весьма желательно, чтобы укрепляемое место находилось на правом берегу реки Припять и заключало бы в себе несколько уже готовых зданий, как то монастырь и т. п.». Однако если «большая иррегулярность гор и лощин сему на правом берегу совершенно противна», то разрешалось отыскать «выгодную к укреплению ситуацию, хотя на левом берегу реки». В целом инженер должен был стратегически определить, чтобы «выбираемая местность уже с одной или с нескольких сторон была мало приступна, дабы чрез то уменьшить верки укрепления, которое своею обширностью должно быть не более шести или семи полигонной крепости бастионной системы, — но что род укрепления зависит от ситуации». Кроме того, К. И. Опперман поручил И. А. Глухову «в подробности осведомиться, где, какими способами и, примерно, какими ценами можно там достать материалы». После выбора мест и наведения справок «о материалах» руководитель Инженерной экспедиции просил уведомить его эстафетами «с прописанием причин, побудивших на выбор такого-то места преимущественнее другого» [3, с. 259–260].

Для успешного выполнения поручения, возложенного на А. И. Глухова, М. Б. Барклай де Толли просил содействия А. Д. Балашова. Поэтому 21 августа министр полиции предписал минскому гражданскому губернатору, «чтобы он немедленно приказал мозырскому городничему и земскому исправнику, посланным туда инженерам учинить способие, в чем нужно, и без отлагательства дать требуемые ими сведения» [3, с. 259–260].

Через две недели И. А. Глухов закончил работы. 14 сентября 1811 г. К. И. Опперман просил разрешения у императора провести личную рекогносцировку мест, намеченных к строительству укреплений. «Сим самым объездом, — писал военный инженер, — осмотрел бы я и работы

Бобруйские и местность, выбранную г. ген[ерал]-майором Глуховым при Мозыре» [4, с. 71].

После получения разрешения руководитель Инженерной экспедиции выехал в белорусские губернии и лично осмотрел предложенные для укрепления позиции. Ему понадобилось два дня для изучения окрестностей Мозыря.

18 декабря 1811 г. К. И. Опперман представил военному министру черновой план окрестностей города «с означением в прежних цифрах высот футами» [5, с. 87–88; 11, л. 224–225]. Эта работа была поручена инженер-поручику Кречмару. Однако при возвращении в Киев он был «разбит почтовыми лошадьми и оттого повредил себе руку». Поэтому через несколько недель Кречмар планировал представить «другой совершенно чистый план». При этом К. И. Опперман отметил, что «план сей с ясностью и точностью изображает оное местоположение, которое, как из сего плана явствует, к укреплению весьма неудобно, по причине больших гор, пересеченных многими преглубокими крутыми лощинами и рытвинами, коих дно и большая часть боков никакими укреплениями, по высотам располагаемыми, открываемы быть не могут, и притом горы сии от берега реки к югу, постепенно, столь много возвышаются, что располагаемые по ним укрепления, для надлежащего дефилирования оных не могут быть большого пространства и не могут иметь взаимную между собою связь и оборону, а надобное на левом берегу реки укрепление, не инако, как с огромными работами обеспечено быть может от анфилирования с высот и от весенней воды, поднимающейся до 14 фут сверх ординарной и покрывающей низменности на левом берегу в ширину более 2 верст» [5, с. 88].

К отрицательным сторонам укрепления Мозыря он также относил затруднение в доставке строительного материала («дерна по близости нет», «низменности по реке состоят из голого песку»); отсутствие казенных строевых лесов вблизи Мозыря; доставка материалов к местам строительства укреплений крайне затруднительна «по причине высоких и крутых возвышенностей, на коих оные построения производимы быть должны».

Из сообщения К. И. Оппермана военному министру следует, что «ежели за всем тем за необходимое признается оное местоположение укрепить, то сие не инако быть может, как расположением по главным высотам отделенных укреплений, с предположением разместить между ими по лощинам и рытвинам, за эполементами и засеками достаточное число легкой пехоты с надлежащими резервами». На плане под буквами «А» и «Б» были показаны места, которые предполагалось укрепить. Для их обороны необходимо было до 14 батальонов и 72 орудий, а по лощинам и рытвинам — «легкой пехоты до 12 батальонов с резервами, до 8

батальонов пехоты с 8 орудиями и до 10 эскадронов кавалерии». Всего для занятия укрепляемой при Мозыре позиции понадобилось бы не менее 34 батальонов, 10 эскадронов и 80 орудий. Однако и это количество войск не обеспечивало неприступность позиции. «…И хотя такая позиция должна бы считаться благонадежною против неприятеля, приходящего со стороны Слуцка, — писал К. И. Опперман, — то есть с тыла позиции, однако подвержена будет большой опасности от неприятеля, приходящего со стороны Житомира, ибо по сей стороне все возвышения командуют теми местами, на коих укрепления к защите переправы чрез [реку], располагаемы быть должны и когда бы неприятелю, атакующему сию позицию с предлежащих высот, удастся форсировать оную, то ретирада наших войск к мосту и переправа чрез реку будут крайне затруднительны и опасны, потому что неприятель будет на высотах, а ретирующиеся в дефилеях и низменностях» [5, с. 88].

Позиция при Мозыре была выигрышна только в случае размещения в ней большого корпуса. «Ежели бы случилось занять позицию при Мозыре, большим корпусом до 40 000 простирающимся, — рассуждал К. И. Опперман, — то к тому высоты от O до P удобны, ибо оные командуют, широкою отлого-открытою предлежащею долиною и все резервы сей позиции могут расположиться скрытыми в лощинах и долинах» [5, с. 89]. Таким образом, эти замечания К. И. Оппермана во многом предопределили расположение в районе Мозыря накануне и во время войны 1812 г. резервного корпуса генерала Ф. Ф. Эртеля.

Военный министр представил доклад К. И. Оппермана императору, который нашел его предложения «основательными». При этом Александр I приказал «сделать осмотр местоположению по р. Припяти от Мозыря вверх до м[есте]чка Скрыголово или до устья р. Птичь». Цель осмотра — такая же, «каковая предполагалась для осмотра окрестности Мозыря, т. е., чтоб укреплением на р. Припяти и под прикрытием р. Птичь обеспечить коммуникацию между войсками, которые находиться будут на Волыни, в Бобруйске и Белоруссии» [5, с. 340–341]. Это задание М. Б. Барклай де Толли передал К. И. Опперману 31 декабря 1811 г. Начать работы планировалось ранней весной, как только позволит погода.

В марте 1812 г. военный министр поручил квартирмейстерской части изучить возможность проложить дорогу через Полесье, чтобы сократить переброску войск. С этой целью был командирован поручик свиты Его Императорского Величества С. А. Данненберг 1-й «для обозрения реки Припяти и отыскания места между м. Петриково и г. Мозырь к построению на оном тет-де-пона и учреждения переправы, дабы со временем заложить новую и ближайшую дорогу от Овруча к Бобруйску» [6, с. 89–90].

План города Мозыря первой четверти XIX века

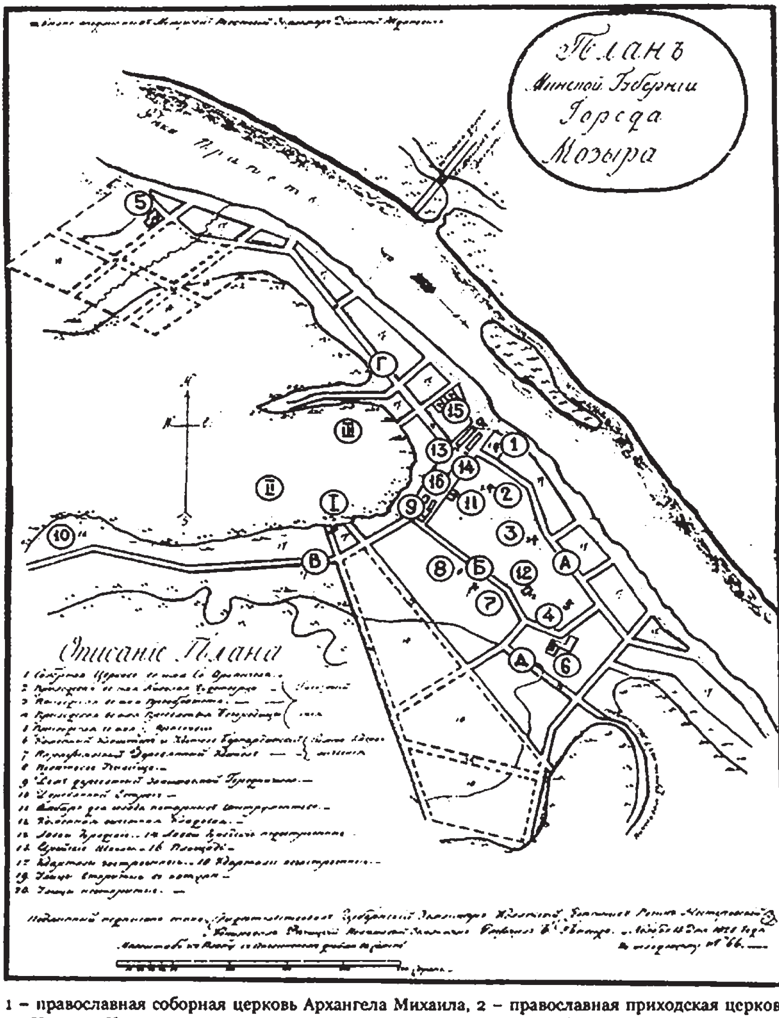

1 – православная соборная церковь Архангела Михаила, 2 – православная приходская церковь св. Николая Чудотворца, 3 – православная приходская церковь Преображения, 4 – православная приходская церковь Пресвятой Богородицы, 5 – православная приходская церковь св. Прасковеи, 6 – католический Бернардинский костел, 7 – католический парафиальный костел, 8 – поветовое училище, 9 – дом городничего, 10 – городской острог, 11 – склад пожарных инструментов, 12 – каменная денежная кладовая, 13 – городские торговые лавки, 14 – недостроенные лавки, 15 – две еврейские школы, 16 – торговая площадь, А – ул. Киевская, Б – ул. Замковая, В – ул. Свидовка, Г– ул. Слуцкая, Д – ул. Житомирская, [ ] – кварталы застроенные, [_ _] – кварталы незастроенные, I – православное кладбище, II – католическое кладбище, III –еврейское кладбище

Однако после изучения местности С. А. Данненберг сообщил управляющему квартирмейстерской частью П. М. Волконскому, что «как река Припять разливается весною на большое пространство между Пинском и Мозырем и наводняет собою лежащие на берегах ее селения», потому и не мог он «определить на оном место к построению тет-де-пона и учредить на нем переправу». Кроме того, офицер сообщил, что по причине «находящихся там непроходимых болот, кои препятствуют к проложению новой дороги, нельзя иначе сократить дорогу, ведущую от Овруча к Бобруйску, как возобновя прежнюю от Мозыря к Бобруйску же, которая будет короче существующей ныне почтовой дороги между сими городами» [6, с. 90].

В мае 1812 г. работы по укреплению Мозыря были возложены на начальника инженеров 1-й Западной армии генерала Х. И. Трузсона. Для этого ему понадобился «план окружности города Мозыря с нивелированием», который в свое время К. И. Опперман передал в Депо карт для хранения «с прочими по секретной части». Для скорейшей доставки этого плана 20 мая 1812 г. военный министр предписал «прямо от себя в Депо карт» [7, с. 143; 12, л. 313].

В районе Мозыря Х. И. Трузсон провел ряд рекогносцировок. 21 мая он сообщил военному министру об исследовании пути Мозырь — Снейколова — Горынь — Давид-Городок [7, с. 157–161], 31 мая — о рекогносцировке пути Мозырь — Давид-Городок, состоянии дорог и берегов Березины и Припяти (прилагал проект упорядочения военных дорог) [7, с. 273] и представил свои замечания и проект создания переправ, бродов и др. [7, с. 275–276].

9 июня 1812 г., когда был получен из С.-Петербурга план Мозыря, Х. И. Трузсон провел рекогносцировку окрестностей города. После этого начальник инженеров 1-й Западной армии представил военному министру свои соображения относительно укрепления Мозыря [8, с. 90; 13, л. 161–161 об.].

Генерал отмечал, что «возвышенности, на которых находится Мозырь, образуют почти равноподнятые группы, которые сообщаются между собой посредством долин, одни из которых очень широкие, другие — очень узкие». На возвышенностях предлагалось создать постоянные укрепления, чтобы прикрыть ими выгодные позиции. При этом укрепление рекомендовалось «вынести вперед гребня, который возвышается над гласисом», поскольку за ним «возвышенности переходят в долину, идя к Давид-Городку, с одной стороны, и с другой, к Овручу». Данный замысел должен был обеспечить прикрытие войскам, обороняющим позиции [8, с. 90].

Х. И. Трузсон считал, что местоположение будет удобно для постоянной позиции, только если привести укрепления в соответствие с ре-

льефом местности. Генерал предлагал создать укрепления размером 150 саженей в длину и 6 саженей в ширину, при этом вырубив перед ними деревья и заросли, которые мешали обзору окружающей местности. В целом генерал считал, что проект нуждается в доработке, чем и планировал заняться в ближайшее время [8, 90].

Однако 9 июня 1812 г. через своего адъютанта инженер-капитана Тулайникова Х. И. Трузсон получил приказ вернуться в главный штаб 1-й Западной армии. Одновременно сообщалось, что К. И. Опперман вызвал в Мозырь инженеров из Киева, они и должны были заняться работами [8, с. 91]. Но через три дня начались военные действия, которые приостановили реализацию проекта по укреплению Мозыря.

Таким образом, в соответствии с проектом фортификационного прикрытия западного театра военных действий, в Мозыре предусматривалось возведение укрепленного лагеря. Хотя из-за сложности рельефа местности, строительство долгое время откладывалось. Рекогносцировки 1811 – начала 1812 г. подтвердили невозможность выполнения инженерных работ в районе Мозыря и необходимость значительных ресурсов и времени. В итоге к началу военных действий в 1812 г. укрепления в Мозыре находились лишь в начальной стадии. Поэтому задача прикрытия бассейна Припяти была возложена на полевые войска — 2-й резервный корпус под командованием генерала Ф. Ф. Эртеля.

Источники и литература

1. Отечественная война 1812 года: материалы Военно-ученого архива Главного штаба (далее — ВУА). — Отд. I. Переписка русских правительственных лиц и учреждений. — Т. I. Подготовка к войне в 1810 г. — Ч. I. Исходящая переписка генерала Барклая де Толли / под ред. Мышлаевского. — СПб.: Издание Воен.-ученого комитета Гл. штаба, 1900. — XXI, 120, XV с.
2. Отечественная война 1812 года: материалы ВУА. — Отд. I. — Т. I. — Ч. II. Входящая переписка генерала Барклая де Толли / под ред. Мышлаевского. — СПб.: Издание Воен.-ученого комитета Гл. штаба, 1900. — XII, 349, XXXVII с.; 2 л. илл., карт.
3. Отечественная война 1812 года: материалы ВУА. — Отд. I. — Т. IV. Подготовка к войне в 1811 г. (июль — август месяцы) / ред. Военно-ученого архива Гл. штаба. — СПб.: Издание Воен.-ученого комитета Гл. штаба, 1903. — XI, 334, LXI с.; 2 л. табл.
4. Отечественная война 1812 года: материалы ВУА. — Отд. I. — Т. V. Подготовка к войне в 1811 г. (сентябрь — октябрь месяцы). — СПб.: Издание Гл. штаба, 1904. — XV, 341, XXX с.
5. Отечественная война 1812 года: материалы ВУА. — Отд. I. — Т. VII. Подготовка к войне в 1811 г. (декабрь месяц; документы без дат). — СПб.: Издание Гл. управления Ген. штаба, 1907. — XIV, 342, XXXV с.

6. Отечественная война 1812 года: материалы ВУА. — Отд. I. — Т. X. Подготовка к войне в 1812 г. (март месяц). — СПб.: Издание Гл. управления Ген. штаба, 1908. — XV, 277, XLI с.
7. Отечественная война 1812 года: материалы ВУА. — Отд. I. — Т. XII. Подготовка к войне в 1812 г. (май месяц). — СПб.: Издание Гл. управления Ген. штаба, 1909. — XXIII, 318, XXXIII с.; 2 л. табл.
8. Отечественная война 1812 года: материалы ВУА. — Отд. I. — Т. XIII. Боевые действия в 1812 г. (июнь месяц). — СПб.: Издание Гл. управления Ген. штаба, 1910. — XXVI, 417, XXXII с.
9. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). — Ф. 422. — Оп. 1. — Д. 753. Описание дороги Житомир — Мозырь — Могилев. Сост. Е. И. Згуромали. 1810 г.
10. РГВИА. — Ф. 846. — Оп. 16. Военно-ученый архив. — Оп. 16. — Д. 423. Дело об обороне границ, крепостей и берегов. 1810 г.
11. РГВИА. — Ф. 846. — Оп. 16. — Д. 443. Дело об обороне границ, крепостей и берегов. 1811 г.
12. РГВИА. — Ф. 846. — Оп. 16. — Д. 3505. Входящий журнал 1812 г., ч. II.
13. РГВИА. — Ф. 846. — Оп. 16. — Д. 3506. Входящий журнал 1812 г., ч. III.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19.02.2013

А. Н. Можейко

Дело Ларки «Кровососа»: суеверия и предрассудки белорусского крестьянства XIX в.

Вера, что умершие могут выходить из могил и навещать живых, была широко распространена в белорусской народной культуре доиндустриального периода. Об этом в изобилии свидетельствуют различные фольклорные жанры — поверья, легенды, сказки, предания, былины, песни. Хотя особенности взаимоотношений между живыми и мертвыми могут многое рассказать о характере религиозной жизни и духовности обычных людей, а также об их образе жизни, социальных обычаях и эмоциях, в белорусской историографии исследования такого рода не получили должного внимания. В качестве источниковой базы для данной статьи выступили не только архивные документы, но и категория источников, которая практически не используется в историческом исследовании, — а именно фольклорные коллекции конца XIX – начала XX в. Несмотря на пренебрежение фольклорными материалами со стороны историков, их изучение позволяет лучше понять, как в народных представлениях сочетались архаические верования с христианскими

ценностями, что, в свою очередь, ведет к более глубокому пониманию ментальности изучаемой группы людей.

Насколько многочислен в славянской традиции сонм «существ», так или иначе ассоциировавшихся с «блуждающими» мертвецами, можно судить по богатству наименований, которые они получили: их называли *мертвяками, мрэцами, колдунами-покойниками, гробенями, ведьмаками, мрэлами* и т.д. В конце XIX в. классификацию персонажей так называемой «низшей мифологии» предложил польский и белорусский этнограф и фольклорист Михаил Федоровский, который выделил три категории духов: те, которые появляются по воле Бога, те, которые появляются по воле человека, и те, которые появляются по воле дьявола [2, s. 52]. В современных этнографических исследованиях покойников в соответствии с их посмертным статусом и взаимоотношениями с миром живых делят на «чистых» и «нечистых» [7, с. 118]. Первые, которые также назывались предками, были похоронены в соответствии со всеми погребальными нормами и получили успокоение на «том свете»; они наделялись сакральным статусом и считались покровителями и защитниками рода и хозяйства [9, с. 249]. В народном сознании особую опасность представляли «нечистые» покойники или покойники «заложные». К данной категории относились люди, умершие «не своей» смертью; нередко они наделялись демонологическими чертами. В белорусской народной традиции мертвецов, которые выходили из могил и недовольные своими родственниками будоражили их спокойствие, называли «непритомниками» [11, с. 342]. К «непритомникам» обычно относили «нечистых» покойников или покойников «заложных». Но они могли быть и «чистыми» покойниками, причиной «хождения» которых являлась тоска живых [5, с. 118]. Считалось, что сильные эмоциональные переживания, вызванные смертью близкого человека, «вытягивали» умершего из могилы, не давая ему покоя на том свете.

В Национальном историческом архиве Беларуси хранится дело о появлении «ходячего» покойника в белорусской деревне в середине 1840-х гг. 20 ноября 1845 г. к лепельскому уездному исправнику поступило прошение помещика Николая Гребницкого о расследовании дела о слухах и суевериях, связанных с «каким-то Кровососом» — мертвецом, который будто бы приходит в дом крестьянина Григория Семенова Побойни. В том доме, что располагался в деревне Окулино имения Паулье, принадлежащего Гребницкому, кроме собственно семьи 50-летнего Григория, состоявшей из него самого, жены и детей, проживали Авлас Никиперов Побойня (66 лет) с женою Мариною и детьми Артемом и Маланьей, Константин Мойсеев Авадень (55 лет) с женою Натальей и сыном Степаном и Илларион (Ларка) Михайлов Побойня с женой Юстиной и дочерью Феклой. Утром 11 июля 1845 г. возле дороги, что вела к фоль-

варку Горбатица, где крестьяне отрабатывали барщину, был найден умирающий Ларка Михайлов. В тот же день он скончался и вечером был похоронен на местном кладбище приходским священником Стефаном Заблоцким. Через три дня обитателей дома Григория начали беспокоить ночные посещения умершего. Очевидцы утверждали, что сначала покойник лишь заходил в сени и стучал в двери и стены. Со временем его действия стали более агрессивными: он проходил в середину дома, бросал камни и дрова с печи, щипал вдову Юстину, оставляя синяки на ее теле, срывал с нее шубу. Обеспокоенные крестьяне не раз обращались за помощью к представителям церкви: сначала Заблоцкий, а потом новорукоположенный приходской священник Иоанн Перебило отслужили обедню по покойнику и освятили дом, но эти действия не имели никакого результата. Дело дошло до того, что крестьяне из этой же деревни каждую ночь по два человека вместе с обитателями дома караулили покойника. Мертвец продолжал свои вредоносные действия, объектом которых стали члены его же семьи и знакомые. В отчаянии крестьяне отправились на кладбище и раскопали могилу. Открыв гроб, все увидели, что Ларка «лежит боком и правою рукою держит себя под бороду, сжимая платок, завязанный на шее» [10, л. 16 об.]. Было ясно, что умерший находится не в том положении, в каком должен был быть. Григорий полез в яму с заступом, чтобы отсечь голову, но так и не решился это сделать. Единственное, что он смог — убрать мертвому руку от шеи. В предобморочном состоянии он вылез, лег у могилы и едва пришел в себя. В это время Константин Мойсеев все-таки отрубил голову мертвецу. Яму зарыли. Все разошлись по домам. Хотя после этого «хождения» покойника не прекратились, но они стали более редкими и не такими вредоносными.

В фольклорных материалах часто встречаются легенды о «блуждающих» мертвецах. Российский и белорусский фольклорист и этнограф Павел Шейн описал похожую историю некоего Дригеля из деревни Нивки, что находилась в Мстижанской волости Борисовского уезда, который после смерти часто приходил в свой дом и ворочал предметы. Чтобы прекратить эти хождения, местные жители раскопали могилу, отсекли голову мертвецу и положили ему между ног [13, с. 321]. Однако случай с крестьянами деревни Окулино примечателен тем, что сохранились материалы расследования данного дела, которые дают широкую картину верований о «ходячих» покойниках, характерных для белорусских крестьян в XIX в.

Мертвецов, подобных вышеупомянутым Ларке и Дригелю, наносящих вред людям или домашнему скоту, часто называли вампирами или упырями, и их образ был неотделим от образа непритомников. Видимо, поэтому Ларка Михайлов получил прозвище «Кровосос», хотя какие-

либо свидетельства о том, что он высасывал кровь у живых существ, отсутствуют. В этнографическом очерке «Пережитки древняго міросозерцанія у бѣлоруссовъ» Адам Богданович называл вампиров чудовищными порождениями первобытного анимизма [6, с. 57]. Согласно материалам М. Федоровского, упырями становились люди, которые продали души черту, в связи с чем после смерти они вынуждены делать то, что им приказывает черт. В восточнославянской демонологии упырь — это прежде всего умерший колдун, ведьмак или еретик. Те же убеждения были распространены в западноевропейской традиции, где призрак и ведьма являлись для людей не просто близкими сущностями, а неотъемлемыми частями одной системы [1, p. 3]. Однако, как видно из описанных случаев, для белорусских народных поверий XIX в. связь между колдовством и «хождением» после смерти не была характерна.

При описании очевидцами встречи с мертвецом наиболее незначительной характеристикой является его внешний облик; указания на это отсутствуют даже в тех случаях, когда люди вступали в вербальное общение или физический контакт с покойником. Ни один из жителей деревни Окулино, который присутствовал при появлениях мертвого Ларки, не упоминал об особенностях его внешности. Показания свидетелей в основном акцентировались на признаках появления умершего человека и на его поведении по отношению к живым. Складывается впечатление, что его не столько видели, сколько ощущали присутствие, но при этом ни у кого не возникло сомнений по поводу того, кто именно мог «посещать» дом. Это подтверждает предположение, что представление о внешнем виде часто сводилось к характеристикам конкретного человека и не являлось существенным [7, с. 73].

Интересным является вопрос, что именно в представлениях обычных людей заставляло «ходить» умерших. В деле Ларки «Кровососа» многочисленные свидетельские показания, к сожалению, не дают точного ответа. Исходя из имеющейся информации, можно выделить ряд причин, но невозможно установить, одна ли из них или все в комплексе настолько повлияли на сознание и восприятие людей, что они поверили в «возвращение» покойного. Во-первых, согласно славянской традиции, заставить «ходить» умерших мог особый характер смерти — например, если она была преждевременной, неестественной или насильственной. Конкретная причина смерти Ларки так и не была озвучена в ходе следствия. Цирюльник, навещавший умирающего крестьянина, заявлял, что покойный был болен чахоткой и надежды на его выздоровление не было. То, что покойный при жизни отличался слабым здоровьем, подтвердили еще два человека — управляющий имением и приходской священник. Однако для родных Ларки его смерть была скорее неожиданностью. За день до своей смерти Ларка вместе с двумя крестьянами отпра-

вился отрабатывать барщину. Когда вечером он так и не вернулся, домочадцы были уверены, что он «по пристрастию к пьянству» пошел пить в корчму. Похоже, такое случалось не раз, и факт отсутствия его ночью никого особо не удивил. Лишь на следующее утро обеспокоенная Юстина отправилась искать мужа, который лежал возле дороги, «тяжело дышал, но уже ничего не мог произнести». Хотя не было надежды на то, что он выживет, обстоятельства, приведшие к его кончине, остались неясными и загадочными. В результате крестьяне могли поверить, что Ларка умер «не своей» смертью. Во-вторых, согласно народным поверьям, мертвец мог вернуться, если его смерть происходила с нарушением ритуальных норм. Например, по польским свидетельствам, упырем мог стать «обделенный», т.е. человек, умерший без исповеди [7, с. 76]. Приходской священник отказался прийти к находящемуся при смерти Ларке Михайлову, сославшись больным и добавив, что тот «был в большом посту в исповеди, да и уже не говорит, исповеди слушать нет возможности» [10, л. 22 об.]. Стоит отметить, что, согласно пасхалии, великая исповедь в 1845 г. приходилась на ночь с 26 на 27 апреля, т.е. за два с половиной месяца до смерти Ларки. В-третьих, важным для успокоения души человека являлось соблюдение всех ритуалов во время похорон. Вот как описывает П. Шейн похороны крестьянина в Лепельском уезде: «По смерти тело покойника после благословления кладут в дощатый гроб, который ставят в почетном углу избы и по обеим сторонам его зажигают восковые свечи. Родственники, особенно женщины, плачут, голосят над покойником, высказывая при этом все достоинства покойника, как им было легко жить на свете, пока он был жив, и чего они опасаются теперь, чего должны ожидать, оставшись без него. Тело умершего, не далее как на другой день после смерти, везут для погребения на ближайшее кладбище» [12, с. 372–373]. С учетом того, что Ларка был погребен в день своей смерти, можно с определенной долей уверенности утверждать, что его похороны прошли с ритуальными нарушениями. Такое пренебрежение погребальными традициями могло спровоцировать его «возвращение». Наконец, среди свидетельских показаний есть упоминание о проблемах бытового характера, которые возникали между главами семейств, проживавших в одном доме с покойным. По словам Григория Побойни, данный конфликт был улажен после того, как руководство хозяйством он взял на себя, и «чрез это никакой друг к другу злобы не имели» [10, л. 11 об.]. Данные слова могут, хоть и косвенно, указывать, что крестьяне рассматривали обиду и месть со стороны умершего как возможные причины его «хождения».

Основным мотивом «хождения» мертвых, в том числе и Ларки, являлись вредоносные действия по отношению к своим родным и близким. В некоторых фольклорных материалах описываются ситуации, когда

покойник беспокоил посторонних ему людей. В этих случаях живые сами провоцировали умершего: покушались на его личное имущество или какими-либо действиями оскверняли могилу. Нередко «хождение» мертвецов являлось предвестником смертей или болезней. Мертвец мог затянуть живого в могилу, или же человек, вступивший в контакт с мертвецом, заболевал и через какой-то промежуток времени умирал. Смерти могли быть не только единичными, но и массовыми. В 1759 г. в деревне Парцево на Подляшье умер местный житель Гаврила Онисюк [3, s. 1030]. После его смерти распространился слух, что он превратился в вампира. В это же самое время в деревне начали гибнуть люди. Вина за смерти была возложена на умершего. Чтобы пресечь это, местные жители выкопали тело покойного и отсекли ему голову. В деле Ларки есть упоминание, что его жена умерла в ходе следствия. Хотя внимание на этом абсолютно не заострено, и не известно, как домочадцы отнеслись к этому событию и как могли интерпретировать его в контексте «появления» мертвеца, данная смерть могла еще более укрепить веру людей в явления такого рода.

Существовало несколько способов борьбы с «блуждающими» мертвецами. Прежде всего, было широко известно, что они возвращаются в могилу, как только начинают петь петухи. Мертвецов могли отпугнуть ритуалы и действия религиозного характера: игра на органе и пение религиозных гимнов, освящение могилы или места, куда наведывался мертвец, осенение крестом при его появлении. В случае с Ларкой Михайловым подобные способы не являлись действенными — ни обедни, отслуженные священниками, ни освящения дома не отвадили покойника. Адам Богданович описывал метод, который предполагал освещение свечкой помещения, куда пришел вампир, а затем избиение его осиновым поленом. Все фольклористы выделяют самый действенный способ — прийти на могилу умершего, откопать его, отсечь голову и положить между ног, а в тело вбить осиновый кол. В некоторых интерпретациях вбивание осинового кола опускалось. Так поступили с трупом Гаврилы Онисюка в Парцево, с Дригелем из Нивок. Та же участь постигла мертвого Ларку из деревни Окулино. Во всех трех случаях такой способ оказался наиболее эффективным.

Не совсем однозначным было отношение представителей церкви к действиям крестьян по пресечению «хождения» мертвецов и в целом к проявлениям суеверий такого характера. В деревне Парцево в 1759 г. священник не только позволил произвести эксгумацию трупа, но даже присутствовал при ней, несмотря на возможность последующего отлучения от церкви. Есть сведения, что в некоторых случаях церковь позволяла откапывать мертвых. Так, в 1845 г. после нескольких недель «хождения» мертвеца Григорий обратился за советом к находившемуся в то

время недалеко от деревни благочинному протоиерею Околовичу, настоятелю Воронецкой церкви. Тот, решив, что Ларку на днях похоронили, а Григорий не присутствовал на погребении, по этому поводу сильно раскаивается и хочет проститься, разрешил ему «для собственного спокойствия» раскопать могилу и посмотреть, так ли умерший лежит, как его похоронили или «наружу переменил». Однако, узнав от приходского священника, что Ларка вот уже как несколько недель мертв, Околович запретил это делать. Более категоричен был приходской священник Иоанн Перебило, говоривший встревоженному Григорию: «Что более делать? Я обедню служил и освящал дом. Никакого совета я дать не могу. Откапывать мертвого и отсекать голову нельзя. Что хочешь делай» [10, л. 16]. Но при этом он проявил определенную долю безразличия к действиям крестьян непосредственно на кладбище. Идя по дороге домой из церкви, где только отслужил обедню, он увидел собравшийся народ. Поинтересовавшись, что происходит, ему сказали, что мертвого, который ночью ходит, выкопали и отрубили ему голову. Не в состоянии подойти ближе к могиле из-за гнилого запаха, Перебило приказал зарыть могилу, не предприняв больше никаких действий, а лишь позже, «вразумляя его [Григория], сделал ему увещение» [10, л. 24 об.]. При эксгумации присутствовал дьяк той же церкви Иван Васильев Любецкий, который, осмотрев мертвого, отметил, что тот «не так должен лежать», но пораженный увиденным, никаким образом больше не вмешивался в ход событий. Как видно, священники в XIX в. были не настолько суеверны как в XVIII в. Возможно, это связано с уровнем образования — чем лучше образование, тем меньшему количеству предрассудков люди подвержены. Снисходительность или в какой-то степени индифферентность, проявленная представителями церкви, находившимися в деревне Окулино, вероятно, была вызвана осознанием невозможности убедить крестьян в том, что мертвые не могут ходить.

Уже говорилось, что в деле Ларки три разных свидетеля отмечали тот факт, что покойный при жизни был слаб здоровьем и еле ходил. Один из этих свидетелей, священник Стефан Заблоцкий, во время допроса заявил, что, когда гроб с телом привезли в церковь для захоронения, «было теплое время суток, и при вскрытии на теле все признаки порчи были» [10, л. 22 об.]. Показания священника дают понять, что он сам в определенной мере был удивлен тому, с какой поспешностью Ларку подготовили к погребению: когда 11 июля пришел Григорий Побойня с сообщением, что Ларка умер и его нужно похоронить, священник никак не ожидал, что все произойдет этим же вечером. Он был уверен, что покойного привезут через дня два-три, т.к. именно столько времени обычно требовалось на изготовление гроба. Отправить назад умершего Заблоцкий не мог и вынужден был совершить отпевание. Как известно,

в XVIII – первой половине XIX в. в Европе был распространен страх перед «мнимой» смертью. Такие древние погребальные ритуалы, как *conclamatio* — троекратное окликание умершего по имени, обмывание и одевание покойника, выставление тела на всеобщее обозрение, громогласное оплакивание усопшего и молитвенное бдение над ним, выжидание в течение нескольких дней, прежде чем предать тело земле или кремировать, — все это являлось мерами предосторожности, призванными уберечь от погребения человека заживо [4, с. 332]. Некоторые из этих обычаев просуществовали вплоть до первых десятилетий XX в. и широко были распространены в XIX в. в Лепельском уезде, о чем свидетельствует описание похорон, сделанное П. Шейном. Возможно, быстрота всего произошедшего зародила в приходском священнике Заблоцком долю сомнения, а не похоронили ли Ларку живым, поэтому он активно указывал на его плохое здоровье при жизни и признаки разложения трупа в день похорон, пытаясь убедить не только следователя, но и себя.

Как видно из изложенных примеров, в XIX в. «ходячие» покойники (или вампиры) являлись не просто элементами фольклора, а представителями определенного социума, с которым людям приходилось периодически взаимодействовать. Для крестьян деревни Окулино вампир в ипостаси Ларки Михайлова был не мифологическим персонажем, а вполне реальной угрозой. Когда во время одной из очных ставок следователь с трудом уговорил Авласа Никиперова при каждом из свидетелей произносить: «Да к чему уже дальше запираться. И я пугал, и ты, и мы об этом знаем» [10, л. 5 об.], − все, кто свидетельствовали по делу, при этих словах приходили в крайнее изумление и продолжали настаивать, что происходившее по ночам не могло быть результатом намеренных действий кого-то из живых. У следователей возникли подозрения в том, что ночные звуки производили Авлас и его жена Марина, но эти подозрения оказались необоснованными. Крестьяне не могли не знать, что их действия по осквернению трупа не останутся безнаказанными. И то, с каким упорством они защищали свою позицию, показывает, насколько тверды были их убеждения. Двое крестьян, наиболее активно участвовавших в эксгумации трупа вампира в 1759 г., отлучены от церкви и вынуждены были заплатить штраф в 20 гривень в пользу местной церкви. 4 июня 1848 г. совестный суд вынес приговор крестьянам деревни Окулино: за раскапывание могилы все участники должны были быть наказаны розгами − количество ударов варьировалось от степени вовлеченности в эксгумацию. 30 июня 1849 г. телесное наказание было приведено в исполнение [10, л. 94].

Источники и литература

1. Bennett, G. Ghost and Witch in the Sixteenth and Seventeenth Centuries // Folklore. — 1986. — Vol. 97. — No. 1. — P. 3–14.
2. Federowski, M. Wiara, wierzenia i przesądy z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki / M. Federowski // Lud białoruski na Rusi Litewskiej: materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905. — T. 1. — Kraków, 1897.
3. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. — Rankraščių skyrius. — F. 41. — Sygn. 228–370.
4. Арьес, Ф. Человек перед лицом смерти / А. Арьес. — М.: Прогресс-Академия, 1992.
5. Байбурин, А. К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. К. Байбурин — СПб.: Наука, 1993.
6. Богданович, А. Е. Пережитки древняго міросозерцанія у бѣлоруссовъ. Этнографическій очеркъ / А. Е. Богданович — Гродна: Губернская типографія, 1895.
7. Виноградова, Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л. Н. Виноградова — М.: Индрик, 2000.
8. Левкиевская, Е. Е. Покойник «заложный» // Славянские древности. Этнолингвистический словарь / сост.: Т. А. Агапкина, О. В. Белова, М. М. Валенцова и др.; под ред. Н. И. Толстого. — Т. 4. — М. : Международные отношения, 2009. — С. 118–124.
9. Левкиевская, Е. Е. // Славянские древности. Этнолингвистический словарь / сост.: Т. А. Агапкина, О. В. Белова, М. М. Валенцова и др.; под ред. Н. И. Толстого. — Т. 4. — М.: Международные отношения, 2009. — С. 249–252.
10. НИАБ. — Ф. 2647 (Витебский совестный суд). — Оп. 1. — Д. 131. — Дело по представлению Лепельского уездного суда о предрассудках крестьян помещика Николая Гребницкого, 4 марта 1846 – 4 мая 1848 г.
11. Санько, С. Непрытомнікі / С. Санько // Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўнік / склад.: С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. — Мінск : Беларусь, 2004. — С. 342.
12. Шейн, П. В. Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний / П. В. Шейн — СПб.: Типография Майкова, 1874.
13. Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка Северо-Западного края / П. В. Шейн — Т. III. — СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1902.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 01.03.2013

Ф. А. Некрашевич

Военнослужащие Отдельного Литовского корпуса: этноконфессиональный аспект
(по материалам НИАБ)

Окончание наполеоновских войн привело к отказу от плана возрождения Речи Посполитой. По итогам Венского конгресса (1814–1815 гг.) в состав Российской империи вошли земли бывшего Герцогства Варшавского, которым российский император обещал дать конституцию. В 1815 г. было создано автономное Королевство Польское, имеющее свою собственную армию, конституцию, финансы. Общество белорусско-литовских губерний считало, что следующим шагом императора должно стать объединение Королевства Польского с северо-западными губерниями. Определенные меры, осуществленные императором, формально подтверждали это.

1 июля 1817 г. император Александр I подписал указ о создании Отдельного Литовского корпуса. Отличительной особенностью корпуса было то, что он комплектовался уроженцами западных губерний (Виленская, Волынская, Гродненская, Минская, Подольская), а также Белостокской области. Данное воинское формирование состояло из трех дивизий. В 1823 г. в состав корпуса входили: 27-я (Брестский, Белостокский, Виленский, Литовский пехотные, 47-й и 48-й егерские полки), 28-я (Волынский, Житомирский, Минский и Подольский пехотные, 49-й и 50-й егерские полки) пехотные, Литовская уланская (Волынский, Литовский, Польский и Татарский уланские полки) дивизии, а также отдельных небольших армейских подразделений. После подавления восстания 1830–1831 гг. в Польше, Литве и Беларуси корпус был расформирован [19, с. 172].

В Национальном историческом архиве Беларуси (НИАБ) в Минске хранится серия документов, отражающая этноконфессиональный аспект Отдельного Литовского корпуса. В фондах Минской духовной консистории и Слуцкого духовного правления широко представлены прошения о командировке священников православного вероисповедания в части Отдельного Литовского корпуса для исполнения религиозных треб, а также рапорты этих священников о проделанной работе. Также они позволяют почерпнуть сведения о системе комплектования корпуса, особенностях межэтнических отношений, примерном соотношении представителей христианских конфессий. О деятельности униатских священников в корпусе можно узнать из «Дела о назначении униатских священников в Отдельный Литовский корпус», которое хранится в «Канцелярии митрополита греко-униатской церкви в России» РГИА [1].

Отдельный Литовский корпус, в отличие от войск Королевства Польского, входил в состав российской армии. Поэтому первоначально он имел подобную с другими войсками организационную структуру. В каждом российском полку в обязательном порядке находился священник. Понятно, что священник обычно был православного исповедания. Вначале это касалось пехотных полков Отдельного Литовского корпуса. 24 февраля 1819 г. Виленский православный святодухов монастырь предоставил Виленскому пехотному полку церковь для проведения богослужений [7, л. 2].

Особая ситуация существовала в полках Литовской уланской дивизии. Вероятно, в этих полках вообще могло не быть полковых священников. В 1819 г., к наступлению Великого поста, в Польский уланский полк для проведения богослужения послали борисовского соборного священника П. Бориченского. Командир одного из эскадронов полка, майор Куцовский, был весьма удивлен его приезду, «т. к. в полку очень мало солдат благочестивого исповедания, которые могли бы исповедаться и у здешних униатских или римских священников» [8, л. 13]. Вполне возможно, майор имел в виду не полковых священников, а священников близлежащих униатских и католических церквей. Аналогичные проблемы в 1820 г. возникли и в 27-й артиллерийской бригаде, расквартированной в Слуцке. Командование бригады вынуждено было обратиться за помощью к протоиерею Минского кафедрального собора [9, л. 1].

Поскольку корпус состоял из рекрутов западных губерний, в отличие от остальных частей российской армии, в нем проходили службу представители сразу трех христианских конфессий: православной, католической и униатской. Полковой священник отвечал не только за улучшение морального состояния солдат, но и за непосредственное выполнение христианских обрядов — венчания и крещения детей. Существование в полках корпуса должности только православного священника могло привести к серьезным конфликтам на религиозной почве. Поэтому наиболее правильным решением в этой ситуации было назначение в Отдельный Литовский корпус священников католической и униатской конфессий.

3 апреля 1820 г. Императорским указом в состав Отдельного Литовского корпуса вводились, в дополнение к православным, католические и униатские священники [16, с. 138]. В соответствии с традиционной системой комплектования в состав пехотной дивизии из шести полков входили шесть священников. Каждый из них закреплялся за определенным полком. После указа от 3 апреля к каждой пехотной дивизии Отдельного Литовского корпуса было приписано по два католических, православных и униатских священника. Они закре-

плялись за дивизией и причислялись к определенным полкам. В 24-й пехотной дивизии, расквартированной в Гродненской губернии, православные священники должны были состоять в Брестском и 48-м егерском, униатские — в Белостокском и Виленском пехотных и католические — в Литовском и 47-м егерском полках [15, с. 119]. Например, в Белостокский пехотный полк зачислялся униатский священник Дмитрий Валевский [14, с. 101], а в Литовский — католический священник Франц Климович [15, с. 119]. В противном случае потребовалось бы иметь втрое больше священников (по одному из каждой конфессии на один полк). Священники всех трех конфессий должны были переезжать от одного полка к другому по мере необходимости и совершать богослужения. Указ об отправке униатских священников в Отдельный Литовский корпус был отдан униатским митрополитом 30 апреля 1820 г. [1, с. 256].

Присутствие в российской армии священников неправославного вероисповедания не было редким явлением. Можно вспомнить, например, исламских священников калмыцких полков во время войны 1812 г. Однако присутствие священников сразу трех христианских конфессий в одном корпусе — уникальный случай для российской армии первой половины XIX в. Все это делало Отдельный Литовский корпус «настоящим» национальным воинским формированием.

Между тем уже во второй половине 1820-х гг. жизнь внесла свои коррективы в деятельность священников корпуса. 10 августа 1827 г. издан указ, в соответствии с которым униатским и католическим священникам позволялось проводить религиозные обряды среди православных солдат Белостокского, Литовского, Виленского пехотных и 47-го егерских полков. Причиной такого решения стало «отсутствие православных священников грекороссийских в тех полках и в местностях, где они расположены» [17, с. 191].

С проблемой отсутствия православных священников столкнулись и офицеры других подразделений Отдельного Литовского корпуса. Так, для проведения религиозных обрядов среди солдат, которые квартировались в Слуцке, командир 1-й бригады Литовской уланской дивизии генерал-майор А. Н. Заборинский был вынужден обратиться в Слуцкое духовное правление, которое не имело никакого отношения к военному духовенству [13, л. 4]. Нижние чины православного вероисповедания Литовского пехотного полка не приводились к присяге священником с 1820 по 1823 г. [15, с. 145]. Указанные факты могут свидетельствовать о том, что солдат православного вероисповедания в названных полках Отдельного Литовского корпуса было не так много, и о плохой организации деятельности православной церкви на территории Гродненской и Минской губерний.

Впрочем, даже священники трех конфессий не обеспечивали все духовные потребности солдат Отдельного Литовского корпуса. В состав корпуса входил Татарский уланский полк, значительная часть которого была укомплектована белорусскими татарами, причем вопросы, затрагивающие интересы христиан (например, возможный брак между мусульманином и православной), решались не в пользу мусульман [10, л. 3].

Поскольку создание Отдельного Литовского корпуса диктовалось политическими целями, судьба данного воинского подразделения была непосредственно связана с общественно-политической жизнью Российской империи. В декабре 1825 г. на российский престол взошел Николай I. Новый император не являлся сторонником либеральной политики в отношении западных губерний.

В декабре 1825 г. произошло выступление в Литовском пионерном батальоне. Значительную помощь властям в расследовании восстания оказал священник Шлиссельбургского военного собора М. Барановский. Он был специально направлен в Отдельный Литовский корпус для проведения религиозной пропаганды среди бунтовщиков и для оказания помощи следственной комиссии в поисках лидеров Общества военных друзей. За это был награжден золотым наперстным крестом и возведен в сан протоиерея [18, с. 124].

Декабрьское выступление 1825 г. наглядно продемонстрировало Николаю I, что Отдельный Литовский корпус не является надежным воинским формированием. Российский император провел ряд мер, направленных на постепенную реорганизацию его. Начиная с рекрутского набора 1827 г. новобранцы Подольской и Виленской губерний направлялись в другие воинские части и замещались в Отдельном Литовском корпусе рекрутами из Псковской и Тверской губерний [2, с. 107; 4, с. 115]. В 1828 г. было изменено соотношение священников трех христианских конфессий. В каждой пехотной дивизии корпуса насчитывалось 4 православных, а также по одному католическому и униатскому священнику [15, с. 163]. 8 июля 1829 г. обер-священником Отдельного Литовского корпуса был назначен протоиерей И. Коношевич [3, с. 138], который выполнял функции главного духовного лица в больших воинских формированиях (армии и отдельных корпусах) [6, с. 42]. В Отдельном Литовском корпусе из-за его специфического этноконфессионального состава такой должности ранее просто не существовало. Появление обер-священника свидетельствовало о постепенной ликвидации одной из главных особенностей корпуса — деятельности священников сразу нескольких конфессий.

К началу восстания 1830–1831 гг. в войсках корпуса уже не осталось католических священников. Например, 24-я пехотная дивизия выступи-

ла в боевой поход, имея в составе трех православных священников и одного униатского [15, с. 172]. Следует отметить, что священнослужители корпуса принимали активное участие в боевых действиях. Во время восстания 1830–1831 гг. православные священники Литовского (П. Лаговский) и Подольского (Ф. Прокопович) полков вместе с протоиереем И. Коношевичем попали в плен [18, с. 114].

Изменения произошли и в Литовской уланской дивизии. Перед началом боевых действий командование Польского уланского полка передало на хранение православному Слуцкому Троицкому монастырю 5 икон (Антония Великого, Александра Невского, Архангела Михаила, Петра и Павла, Спасителя) [12, л. 2]. Это свидетельствует о том, что в полках уланской дивизии также присутствовали в основном православные священники. Подобные изменения вряд ли способствовали повышению боевого духа солдат католического и униатского вероисповедания.

Многие полковые священники также высказывали недовольство реформами в Отдельном Литовском корпусе. Так, в 1830 г. священник Польского уланского полка Д. Пожарский был исключен из полка из-за пьянства. Пытаясь оправдать свое неподобающее поведение, он жаловался на то, что во вверенном ему воинском подразделении практически нет солдат православного вероисповедания, что и привело священника сначала к безделью, а потом и к пьянству [11, л. 1].

Таким образом, идея об одновременной деятельности в российской армии священников нескольких конфессий не была утопической. Отдельный Литовский корпус комплектовался уроженцами западных губерний — региона многонационального и многоконфессионального, а потому и относительно толерантного. Именно поэтому в войсках корпуса могли совершать свои душпастырские обязанности священники сразу нескольких конфессий. Главная проблема заключалась не в религии, а в политике. Православные военные священники всегда являлись проводниками самодержавия, чего нельзя было ожидать от представителей католической и униатской церквей. После восстания 1830–1831 гг. служение священников нескольких конфессий в корпусе прекратилось.

Источники и литература

1. Архіў уніяцкіх мітрапалітаў / рэдкал.: С. І. Паўловіч, Т. М. Мальцава. — Бел. навук.-даслед. ін-т дакументазнаўства і арх. справы, Полац. грэка-каталіцкая грамада. — Мінск.: БелНДІДАС; Полацк: Сафія, 1999. — 383 с.
2. Аскенази, Ш. Царство Польское, 1815–1830 гг. / Ш. Аскенази. — М.: Книгоиздательство писателей в Москве, 1915. — 167 с.
3. Барсов, Т. В. Об управлении русским военным духовенством / Т. В. Барсов. — СПб.: тип. Ф. Елеонского и К°, 1879. — 168 с.

4. Корнилов, А. А. Русская политика в Польше со времени разделов до начала XX века: Исторический очерк / А. А. Корнилов. — Петроград: Огни, 1915. — 93 с.
5. Любавский, П. Приложение к краткому историческому очерку боевой деятельности 54-го пехотного Минского его королевского высочества князя болгарского Фердинанда полка за 100 лет его существования / П. Любавский. — Кишинев: тип. П. Л. Галантера, 1907. — 161 с.
6. Невзоров, Н. Исторический очерк управления духовенством военного ведомства в России / Н. Невзоров. — СПб.: тип. Ф. Г. Елеонской и А. И. Поповицкой, 1875. — 101 с.
7. НИАБ. — Ф. 136 (Минская духовная консистория). — Оп. 1. — Д. 4924. Рапорт настоятеля Виленского святодуховного монастыря от 24 февраля 1819 г. о предоставлении Виленскому пехотному полку церкви для проведения богослужений.
8. НИАБ. — Ф. 136. — Оп. 1. — Д. 4942. Дело о командировании священника для исповедания и причащения воинских чинов расквартированного в Минском повете Польского уланского полка.
9. НИАБ. — Ф. 136. — Оп. 1. — Д. 5355. Дело о командировании протоиерея Минского кафедрального собора Б. Соловьевича в г. Слоним для отправления треб в 27 арт. бригаде.
10. НИАБ. — Ф. 136. — Оп. 1. — Д. 8270. Дело по отношению командира Татарского уланского полка барона Большвинга 1-го о разрешении брака рядового С. Булашова, мусульманского вероисповедания, с православной Н. Ефимовой.
11. НИАБ. — Ф. 136. — Оп. 1. — Д. 8627. Дело об исключении из духовного звания священника расквартированного в г. Слуцке Польского уланского полка Д. Пожарского за пьянство.
12. НИАБ. — Ф. 136. — Оп. 1. — Д. 8724. Дело о передаче на хранение пяти икон Польского уланского полка церкви Слуцкого Троицкого монастыря до возвращения полка из похода.
13. НИАБ. — Ф. 757 (Слуцкое духовное правление). — Оп. 1. — Д. 299. Дело по прошению командира 1-й бригады Литовской уланской дивизии генерала Заборинского об освящении штандартов.
14. Николаев, Е. П. История 50-го пехотного Белостокского его высочества герцога Саксен-Альтенбургского полка 1807–1907 гг. / Е. П. Николаев. — СПб.: т-во Р. Голике и А. Вилборг, 1907. — 426 с.
15. Павлюк, К. К. История 51-го пехотного Литовского Его Императорского Высочества Наследника Цесаревича полка : в 2 т. / К. К. Павлюк. — Одесса: тип. лит. штаба Одесс. воен. окр., 1909. — Т. 1. — 490 с; — Т. 2. — 400 с.
16. Полное собрание законов Российской империи. Собрание I: С 1649 по 12 декабря 1825 г.: в 45 т. — СПб.: Тип. II отделения Собств. е. и. в. канцелярии, 1830–1851. — Т. XXXVII: 1820–1821. — 1830. — 983 с.
17. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи. — Т. 1. Царствование госу-

даря императора Николая I / под ред. Ф. И. Виноградова. — СПб.: тип. 1-й Петр. трудовой артели, 1915. — 938 с.
18. Столетие Военного министерства. 1802–1902. — Т. XIII. Управление церквами и православным духовенством Военного ведомства. — Кн. 1. Исторический очерк / сост. А. А. Желобовский. — СПб.: Тип. поставщиков Двора е.и.в. М. А. Вольф, 1902. — 130 с.
19. Швед, В. В. Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі / В. В. Швед. — Гродна: ГрДУ, 2001. — 416 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25.02.2013

Ю. В. Нестерович

Концепция трансформации документа в исторический источник и корреляция понятий исторического источника и исторического документа

В научном дискурсе термин «трансформация документа» употребляется в значении изменения первоначального целевого назначения документа. Такое значение коррелятивно идее стадиальности бытования продукта деятельности с закрепленной информацией (ПДЗИ).

Е. М. Добрушкин подчеркивает в гносеологическом аспекте, что идея «существования стадий, или этапов получения знаний о прошлом» является парадигмой исторического познания. Вместе с этим он исходит из теоретической значимости разрабатываемой в начале XX в. И. Ф. Колесниковым и А. Е. Пресняковым концепции трансформации «документального памятника» в критически проверенный исторический источник (ИИ) [1, с. 12–13]. В конце XX в. концепция трансформации документа (КТД) в ИИ вышла на новый уровень теоретического осмысления. Сегодня КТД — междисциплинарная система теоретических моделей, предположений и их обоснований, обобщающая и синтезирующая знания источниковедения, архивоведения, документоведения и археографии, развивающая идею стадиальности бытования документа.

В построениях К. Г. Митяева, касающихся КТД, изложение процесса трансформации документа в ИИ противоречиво. Он, полагая, что «основную массу ИИ обычно собирают и хранят архивы», обосновывает: «до того как источник попадает в руки исследователей», становясь объектом источниковедческого анализа, он обрабатывается архивистами, имеющими историческое образование и источниковедческие знания

[2, с. 130]. С одной стороны, автор идентифицирует оперативные ПДЗИ, взятые на ретроспективное архивное хранение, как ИИ. Это соответствует наделению документов функцией служить ИИ до фазы архивного хранения. С другой стороны, он обосновывает, что исторические источники архивными делает обработка их архивистами. Поскольку К. Г. Митяев подчеркивал источниковедческий акцент обработки, то более точным будет рассматривать трансформацию архивного документа в ИИ на этапе экспертизы ценности документов и их отбора на госхранение. Именно данная процедура «является начальной стадией источниковедческого исследования» [3, с. 154].

Однако С. О. Шмидт и В. Н. Автократов отвергли данную точку зрения, исходя из того, что документы на стадии архивного хранения, не будучи «объектом изучения», являются лишь «предисточниками», «потенциальными историческими источниками» [4; 5, с. 31–32]. М. П. Илюшенко противоречиво полагает, что «документ становится ИИ с момента его возникновения, а не тогда лишь, когда он поступил на архивное хранение» [6, с. 16–17].

Взгляды О. М. Медушевской на «природу» документа и сущность ее трансформации эволюционировали: «документ — материальный продукт человеческой деятельности — помимо непосредственного целевого назначения в реальной действительности может иметь еще и вторичное назначение — быть потенциальным ИИ» [7]. В приведенном обосновании присутствует синонимия терминов «ИИ» и «источник информации о прошлом» («источник ретроспективной информации»). В этом же «русле» ею обосновывается тезис, что «любой документ может стать источником информации о прошлом, учитывая неопределенность разделения времени на «прошлое» и «настоящее»» [8, с. 20]. Если исходить из синонимии терминов «ИИ» и «источник информации о прошлом», то это равносильно отвержению формирования понятия ИИ на основе признака — являться объектом исторического изучения. Обосновывая «двуединую природу» документа, предложенную Е. А. Плешкевичем [10], Медушевская исходит из того, что документ-источник функционирует в различных документальных системах. Тем самым основополагающим становится понятие документальной системы, а не документа. Синонимия терминов «ИИ» и «источник информации о прошлом» при этом недопустима. Обусловленность статуса ПДЗИ его функционированием в определенной документальной системе предполагает трансформацию потенциального ИИ в актуальный ИИ, если, разумеется, не отказываться при этом от «двуединой природы» документа.

С. Г. Кулешов, отталкиваясь от производимого В. Н. Автократовым деления трансформаций документа на фазу использования по целевому назначению и фазу архивного хранения [5], использует понятия «дина-

мического» и «статического» документа. При этом он исходит из того, что в документ заложены свойства — быть источником и оперативной, и ретроспективной информации. Автор полагает, что «аргументом того, что архивный документ является ИИ еще до его источниковедческого исследования историком, выступает утверждение об объективном существовании ретроспективной документной информации». С. Г. Кулешов замечает, что «архивный документ в процессе своего хранения может так и не быть использован как ИИ, но может служить основанием для решения юридических вопросов, привлекаться при проведении патентных исследований, составления научно-технических либо управленческих прогнозов» и т.д. Это показывает «кратковременную возможность выполнения «статичным» документом функций «динамичного»» [14].

В построенной Е. А. Плешкевичем модели динамической инфоструктуры общества статус архивного документа закрепляется за «результатами архивирования ретроспективного материала» [10, с. 28]. Если исходить из того, что под архивированием он подразумевает образование, комплекс, собрание сохраняемых документов, то в соответствии с этим к архивным документам следует относить не только ПДЗИ, являющийся элементом архивного фонда, выступающий объектом комплекса архивных работ (осуществляемых в архивном учреждении), а и всякий комплекс ПДЗИ, содержащих ретроспективную информацию.

Первоначально синтезируя знания только архивоведения и источниковедения, В. П. Козлов обосновывал тезис: «архивный документ становится ИИ только тогда, когда он становится публичным» [11, с. 5]. В соответствии с этим объектом трансформации выступает не документ, а архивный документ. «Углубляя» КТД через модель трех фаз бытования документа в социосреде, он показывает, что в «фазе покоя» документа, в случае его актуализации (в частности, способом опубликования) документ трансформируется в ИИ [12, с. 87–91]. Автор обосновывает, что «документ, трансформированный в ИИ, обладает, по меньшей мере, одним из четырех признаков»: публичностью, доступностью в использовании, стратификацией, наличием публикации документа, осуществленной эдитором [13. с. 35–36]. При таком обосновании ПДЗИ, опубликованный эдитором в соответствии с нормами эдиции, является ИИ, а без соблюдения норм эдиции ИИ не является.

С. Г. Кулешов исходит из того, что архивный документ используется в качестве ИИ в случае «реализации передачи информации». Аналогично этому, в частности различаются музейный предмет как объект хранения в запасниках и музейный экспонат как экспонированный музейный предмет. Однако производимое им различение представляется

недостаточно обоснованным. Документ, взятый в «ведомственный архив», приемлемо рассматривать как архивный документ вне зависимости от того, хранится он либо используется в процессах управления. С. Г. Кулешов утверждает, что «официально статус ИИ архивный документ получает, когда информация о нем включается в каналы научной коммуникации (т.е. в публикацию научной статьи, монографии, материалов научной конференции, археографическую…)» и т.п. Тем не менее в оперативных публикациях ИИ в оборот водятся ПДЗИ, информация которых не стала ретроспективной (принципиально не может использоваться в качестве источника исторических знаний). Ученый делает вывод: «архивы хранят документы как «предисточники», обладающие свойствами ИИ. Архивный документ пребывает в состоянии ИИ в процессе его изучения для решения задач исторического исследования». В архивном фонде «также находятся документы, имеющие официальный статус ИИ» [14]. Тем самым в наличии двойная идентификация архивных документов, как потенциальных и как актуальных ИИ. Изъяном концепций КТД является придерживание «широкой» трактовки документа, которое делает, в конечном счете, ее построения противоречивыми.

Мы усматриваем эпистемологическую несоразмерность КТД, проявляющуюся в изложении о документах и архивных документах как об ИИ и исторический документ (ИД). Она обусловлена тем, что понятия документа и архивного документа, формируются относительно реального теоретического объекта познания, а понятия ИИ и археографического материала — относительно абстрактного теоретического объекта познания [15, с. 44–45]. Оптимизируя КТД, точнее вести изложение о трансформации ПДЗИ, а не документа поскольку в отличие от термина «документ» термин «ПДЗИ» не является полисемичным. ПДЗИ, наделенный в процессе документирования и документооборота оперативными функциями в деятельности учреждения/организации, оперативными общественно значимыми функциями в регулировании общественной деятельности, идентифицируется как деловой, правовой документ. После утраты первоначального целевого назначения и поступления на архивное хранение он функционирует в качестве архивного документа, утрачивая и целевые функции, приобретаемые в связи с изменениями законодательства (например, студенческий билет, получивший назначение подтверждать право льготного проезда в городском общественном транспорте). Этот же ПДЗИ, привлекаемый для извлечения историками ретроспективной информации, используется в качестве источника исторических знаний. Служит в сфере исторических исследований ИИ, т.е. для формирования знаний о прошедших событиях, процессах, явлениях общественной жизни.

Для обозначения объекта эдиции в литературе по археографии используются прежде всего терминоэлементы «документ», «материал», «источник». Распространены термины «ИИ» и «ИД» [16]. Употребляются термины «письменный источник» [17, с. 21], «источниковый материал» [18, с. 144]. Используется терминоэлемент «памятник» прежде всего в терминах «Дл-памятник», «памятник письменности». В. А. Черных концептуализирует: «археография рассматривает рукописи, книги, документы не столько как источник по истории тех или иных общественных явлений и процессов, сколько как памятники истории и культуры, и процессы, представляющие самостоятельную научную и культурную ценность». Она «изучает сами памятники, а не такие их комплексы, как архивы, фонды, «дела» и т.п.» [19. с. 62–64]. Специфичность объекта эдиции в приведенном терминировании не показана. Учитывая, что термин «документ» в научном дискурсе омонимичен [20, с. 182–219], обозначение им объекта эдиции не просто неточно, а представляется немотивированным. Таким же немотивированным выступает и обозначение объекта эдиции терминоэлементом «источник», учитывая его востребованность для обозначения объекта источниковедческой работы в рамках источниковедения. Получил распространение для обозначения объекта эдиции, обеспечивающей материалами историков, термин «археографический материал» [21]. М. В. Довнар-Запольский для обозначения объекта археографической работы употреблял термины «материалы», «источники», «первоисточники» [22, с. 280]. Д. И. Довгялло при упоминании ПДЗИ, выполняющих оперативные общественно и учрежденчески значимые функции, употреблял термин «документ». При изложении о них как об ИИ и объектах публикации он применял именно термин «материал (к истории)» [23, с. XLIII; 24]. Этот термин для обозначения объекта эдиции часто употреблял и С. Н. Валк [42]. Корреляция базисных понятий археографии и смежных областей знаний указывает на оптимум обозначения его термином «ИД». При этом он коррелятивен понятию ИИ.

Приемлемо выделять «узкую» трактовку ИИ как «материального объекта, созданного в *процессе человеческой деятельности*» и служащего «для получения данных о процессах общественного развития» [25, с. 16] (курсив — Ю. Н.). В соответствии с ней к ИИ не относимы продукты духовной культуры. Кстати, в культурологии письменные документы, издания и иные ПДЗИ идентифицируются как формы духовной культуры. По отношению к ПДЗИ, включающим компонент материального носителя информации, данная идентификация неадекватна, поскольку они выступают и формой материальной культуры [26]. «Широкой» трактовке ИИ соответствует, например, дефиниенс с отсутствующей предметной характеристикой: «всё, непосредственно отражающее

исторические процессы и дающее изучать прошлое человеческого общества» [27, с. 62–63]. В обоих приведенных определениях термина понятие ИИ не наделяется признаком быть объектом исторического исследования. Это адекватно, принимая во внимание, что в кино, видео, изоизданиях представляются ПДЗИ, служащие для формирования знаний о прошедших событиях, но в принципе не ставшие еще объектом исторического исследования.

Признак связи познающего субъекта с источником информации о прошлом для понятия ИИ обосновывается О. М. Медушевской [28]. В рамках когнитивной истории она сформировала «модерн-источниковедческософскую» трактовку, исходя из того, что источниковедение изучает не просто ИИ, а систему отношений человек — произведение — человек. Его объектом выделяются «интеллектуальные продукты, созданные в ходе целенаправленной человеческой деятельности». При этом макрообъектом исторической науки выступает «вся совокупность интеллектуальных продуктов», «всегда структурированных под цель их создания», а ИИ — «основа понимания смысла человеческой деятельности». ИИ и вещь характеризуются О. М. Медушевской как «реализованный продукт целенаправленной человеческой деятельности», включающий «фиксацию полученной информации» [29].

Изъяном приведенных трактовок является наделение понятия ИИ существенным специфическим признаком — быть источником информации об исторических событиях и явлениях. На необходимость устранения данного изъяна обращает внимание С. Г. Кулешов. Он исходит из того, что данный признак приемлем для понятия памятника письменности. На его взгляд «анэпиграфические памятники, не содержащие никакой зафиксированной социоинформации в письменной или протописьменной форме, не могут нести никакой информации» для историков о событиях, процессах, явлениях общественной и частной жизни. Наделяет понятие ИИ признаком служить для формирования знаний об исторических событиях и явлениях, но подвергает критике данную нами характеристику ИИ — содержать ретроспективную социоинформацию о событиях, процессах, явлениях общественной жизни, за игнорирование отображения в ней частной жизни [30]. Ответим, что мы исходим из дихотомии: общественная — личная деятельность, при придерживании которой частная жизнь выступает «ответвлением» общественной жизни. Мы обосновывали целесообразность дифференциации и межинтеграции понятия ИИ на понятия исторического свидетельства и ИИ [31]. Такое построение представляется гомологичным различению С. Г. Кулешовым ретросоциоинформации с продуктами деятельности, служащими для формирования знаний об исторических событиях и явлениях, а также о

всяких объектах исторического исследования, из которых извлекается ретросоциоинформация, на основании изучения чего формируются исторические знания.

Попытку модификации понятия ИИ предпринял В. А. Святец. Ссылаясь на данную И. Д. Ковальченко достаточно расплывчатую характеристику ИИ как «носителя информации», он полагает, что «в исторической науке произошло отождествление источника и носителя информации, в результате чего сформировалось понятие ИИ, затемнившее собой истинный источник — непосредственно историческую реальность как основу неоднородности информационного поля». Тем самым автор опирается на расплывчатые конструкты. Его концептуализация изобилует противоречиями и неадекватными положениями. Например, «“источник” является продуктом лиц, коллективов или природных явлений, т.е. содержит некоторую *авторскую* информацию» [32, с. 42, 54] (курсив мой. — *Ю. Н.*).

Е. М. Добрушкин декларирует «достаточную условность» термина (понятия) «ИД» [1, с. 68], не давая логико-эпистемологического обоснования тезиса. Е. А. Плешкевич осветил формирование источниковедческой концепции документа как исторического свидетельства [33, с. 23–33], в рамках которой не употребляется термин «ИД». Тем не менее, принимая во внимание, что объекты источниковедения — продукты деятельности с ретросоциальной информацией, а историческое исследование не направлено на современность, «документ» в них приемлемо рассматривать как усечение термина «ИД». Усвоение отмеченной концепции привело к распространению в советском дискурсе с 1960-х гг. употребления термина «ИД» в значениях письменного источника — летописи, хроники, записи и т.п., свидетельствующих о каком-либо историческом событии, лице, эпохе и т.п.; вещественного доказательства — остатка старины, являющегося материалом к истории. ИД взятые для исторического изучения предстают традиционными, прежде всего письменными, техногенными и комбинированными продуктами деятельности с закрепленной ретросоциальной информацией, вне комплекса с устными произведениями. В данном случае имеет место синонимия терминов «ИД» и «исторические материалы», употребляемых в значении подготовленных эдитором к изданию ИИ. При этом от подготовленных эдитором ИД отличают «издаваемые записи и надписи» [34, с. 315–316, 351]. В Правилах 1969 и 1990 гг. термин «ИД» употребляется как синоним термина «ИИ» либо в неопределенном значении. Данная синонимия несостоятельна, поскольку круг объектов эдиции значительно уже круга объектов, относимых к ИИ [35]. Учитывая, что историческое исследование может выступать как ИИ, но его неадекватно идентифицировать как ИД.

К. Г. Митяев наделял понятие документа признаками — быть первоначальным запечатлением информации, служить источником исторических сведений [36, с. 30–31]. Если исходить из данной трактовки документа при формировании источниковедчсекой трактовки ИД, то последний предстает «остатком культуры», но не «историческим преданием» (данное деление ИИ восходит к Э. Бернгейму [37, с. 146–147]).

Такая «узкая» трактовка документа как ИИ, усвоенная советскими учеными и через труды А. С. Лаппо-Данилевского [38], привела к делению письменных исторических источников (ПИИ) на документальные и повествовательные ИИ. Соответственно этому термин «ИД» выступает синонимом термина «документальный ПИИ».

Выделение С. М. Каштановым в соответствии с критерием «характера информации» трех родов письменных ИИ — повествовательных, дидактических и документальных [39, с. 10] — еще более «сужает» понятие ИД, исходя из частичной синонимии ИД и документального письменного ИИ, которая восходит к тому времени, когда отсутствовали техногенные ПДЗИ и соответственно техногенные ИИ, а потому является несостоятельной. Наряду с этим, в источниковедении имеет место синонимия терминоэлементов «ИИ» и «документ», терминов «документальный ИИ» и «документ». При этом к числу документов относят и машиночитаемые [40]. Однако это не дает оснований для использования термина «ИД» в качестве гиперонима. Использование термина «ИД» в рамках археографии предполагает коннотацию — быть взятым в качестве объекта эдиции. Тем не менее ИД при его источниковедческой трактовке не охватывает в полной мере объект эдиции [31]. Объектами эдиции выступают различные ПДЗИ, рассматриваемые как ИИ. При этом они не обязательно становятся объектом полновесного и даже элементарного исторического исследования. Поскольку объекты эдиции не совпадают с объектами, относимыми к ИИ, последний «нуждается» в обозначении особым термином.

Итак, в рамках источниковедения значение термина «ИД» не обосновано. Его целесообразно использовать в рамках археографии для обозначения объекта эдиции. В этом случае он будет использоваться аналогично использованию термина «исторический акт» в рамках дипломатики. Используя в качестве экспликатом понятия ИД понятие ИИ, опираясь на выдвинутый С. Г. Кулешовым в КТД концепт статуса ИИ, целесообразно различать потенциальные и актуальные ИД. Следствием обозначения объекта эдиции термином «ИД» является изложение об ИИ, введенном в оборот через эдицию, как о ИД. Литературные произведения, публикуемые историком-эдитором, выступают в качестве ИД, а публикуемые текстологом-эдитором выступают памятниками письмен-

ности, поскольку при этом реализуется цель освещения истории текста произведения.

Систематизация трактовок понятий ИД и ИИ позволяет приступить к их непротиворечивой корреляции. При этом методологически правильно придерживаться положения, что понятие, терминируемое как ИД, — базисное понятие археографии. Данное положение согласуется с положениями о том, что понятие документа — это базисное понятие документоведения, понятие архивного документа — базисное понятие архивоведения, а понятие ИИ — базисное понятие источниковедения. Понятие, обозначаемое термином «ИД», не является логическим видом по отношению к понятию документа (при «узкой» трактовке документа). Опираясь на КТД, понятие ИД оптимально формировать, используя его в качестве логического вида по отношению к понятию такого рода ИИ, как ПДЗИ. При этом к ИИ относим ПДЗИ — документы, архивные документы, эпиграфические памятники, продукты речевой коммуникации, служащие (непосредственно либо опосредованно) источником для формирования знаний о прошедших событиях, процессах, явлениях общественной жизни, а также внедеятельностные объекты (предметы, процессы, явления), пригодные для изучения в процессе исторического исследования и служащие источником приращения исторических знаний. В рамках терминосистемы археографии за термином «ИД» целесообразно закрепить значение ИИ, доступного для «широкого» использования научным сообществом, введенного в научный (общественный) оборот ПДЗИ (проекта, подлинника, копии нормативного правового акта, управленческого, делового и иного типа документа, оригинала, варианта, редакции, списка нарративного произведения и т.д.), ставшего объектом эдиции (комплекса работ по выявлению и отбору ИИ для опубликования, передачи текста и др.). За термином «ИД» также возможно закрепить значение опубликованного эдитором ПДЗИ, который был доступен для использования научным сообществом, но не введен в научный (общественный) оборот до осуществленной эдитором публикации.

Источники и литература

1. Добрушкин, Е. М. Основы археографии: Учеб. пос. — М.: РГГУ, 1992.
2. Митяев, К. Г. О методологии классификации и экспертизы документов // Труды МГИАИ. — Т. 29. — М., 1967.
3. Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР // Труды ВНИИДАД. — Т. 4. Ч. 1. — М., 1974.
4. Шмидт, С. О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение: теоретические и методологические проблемы. — М., 1969.

5. Автократов, В. Н. Некоторые аспекты исследования объекта и предмета архивоведения // Труды ВНИИДАД. — Т. VI. Ч. 1. — М., 1976.
6. Илюшенко, М. П. К вопросу о функциях документа // Советские архивы. — 1973. — № 5.
7. Медушевская, О. М. Источниковедение на современном этапе // Советские архивы. — 1979. — № 2.
8. Медушевская, О. М. Источниковедение: теория, история, метод / отв. ред. М. Ф. Румянцева. — М., 1996.
9. Медушевская, О. М. Архивоведение и источниковедение: единство и различие как проблема междисциплинарного взаимодействия // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе. Докл. и тез. выст. на второй Всероссийской конференции. 12–13 марта 1996 г. — М., 1997.
10. Плешкевич, Е. А. Объект и предмет исследования в документоведении: сравнительный анализ // Делопроизводство. — 2007. — № 4.
11. Козлов, В. П. О некоторых современных теоретико-методологических проблемах архивоведения и источниковедения // Отечественные архивы. — 1995. — № 2.
12. Казлоў, У. П. Дакумент у стане спакою: архіўны, крыніцазнаўчы, археаграфічны аспекты // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 4. — Мінск: БелНДІДАС, 2003.
13. Козлов, В. П. Основы теоретической и прикладной археографии. — М.: РОССЭН, 2008. — 224 с.
14. Кулешов, С. Г. Документ как исторический источник: свойство, состояние, статус // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе. Докл. и тез. выст. на третьей Всероссийской конф. 25–26 февраля 1999 г. — М., 1999.
15. Нестерович, Ю. В. Проблема экспликации понятия архивного документа (логико-эпистемологический аспект) // Сучасныя праблемы дакументазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі. Матэрыялы навук.-практ. канф., прысвечанай 85-годдзю Дзяржаўнай архіўнай службы і 80-годдзю Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. — Мінск: БелНДІДАС, 2007.
16. Степанский, А. Д. Состав и содержание публикуемых источников как археографическая проблема // Актуальные вопросы теории, методики и истории публикации исторических источников. Межвузовский сборник научных трудов. — М., 1972.
17. Селезнев, М. С. Предмет и вопросы методологии советской археографии. — М., 1959.
18. Глебова, И. И. Археография в историко-культурном аспекте // Вестник архивиста. — 2004. — № 2.
19. Черных, В. А. Археография и текстология // Археография Южного Урала. — Уфа, 1976.
20. Нестерович, Ю. В. Труды по экспликации базисных понятий научных теорий. Т. I: Экспликация базисных понятий документоведения

и инфософии. — Мінск.: ГНУ «Институт истории НАН Беларуси», 2010. — 312 с.
21. Ад рэдакцыйнай калегіі // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 1. — Мінск: БелНДІДАС, 2000.
22. Довнар-Запольский, М. В. Рецензия: Акты Литовской Метрики. — Т. 1. Вып. 1. — 1413–1498 гг. / Собр. Ф. О. Леонтовичем, Варшава, 1896 г. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1896. — № 11/12.
23. Беларускі архіў. Т. 2 (XV–XVI стст). — Мінск, 1928.
24. Первая всебелорусская конференция архивных работников. 12–15 мая 1924 г.: Док. и матер. / сост. М. Ф. Шумейко. — Минск: БелНИИДАД, 1999.
25. Делопроизводство и документоведение. Краткий словарь современной терминологии / авт.-разраб. С. В. Жумарь и др. — Минск: БелНИИДАД, 2001.
26. Воробьева, Ю. С. Теоретическое осмысление принципов отбора важно, но терминология требует обсуждения // Отечественные архивы. — 2001. — № 3.
27. Пушкарев, В. Н. Источниковедение // Советская историческая энциклопедия. — М., 1965. — Т. 6.
28. Медушевская, О. М. Теоретические проблемы в советском источниковедении // Теория и методы источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин: Межвуз. сб. — М., 1985.
29. Медушевская, О. М. Теория и методология когнитивной истории. — М., 2008.
30. Рецензия на рукопись научной работы «Терминология археографии и базисные термины смежных научных дисциплин (опыт логико-эпистемологической экспликации)» / зав. отделом документоведения УНИИАДД, докт. ист. наук, проф. С. Г. Кулешов. — 2009.
31. Нестерович, Ю. В. О целесообразности дифференциации понятия исторического источника // Архіварыус: Зб. навук. паведамл. і арт. — Вып. 5. — Мінск: НГАБ, 2007. — С. 121–137.
32. Святец, Ю. А. Исторический источник: современная научная категория или архаизм? // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: Навук. зб. — Вып. 6. — Мінск: БДУ, 2011.
33. Плешкевич, Е. А. Эволюция теоретических представлений о документе. — М.: Пашков дом, 2011. — 96 с.
34. Правила издания документов XVI–XVII вв. // Проблемы источниковедения. — Вып. I. — М., 1956.
35. Правила издания исторических документов в СССР. — М., 1969; 2-е изд. — М., 1990.
36. Митяев, К. Г. Документоведение, его задачи и перспективы развития // Вопросы архивоведения. — 1964. — № 2.
37. Данилевский, И. Н. Источниковедение: теория, история, метод. Источники российской истории / Данилевский И. Н., Кабанов В. В., Медушевская О. Н., Румянцева М. Ф. — М., 2004.

38. Лаппо-Данилевский, А. С. Методология истории. — Ч. 1: Теория исторического познания. — СПб., 1910.
39. Каштанов, С. М. Актовая археография. — М., 1998.
40. Гельман-Виноградов, К. Б. О некоторых особенностях исследования машиночитаемых источников по истории советского общества // Гельман-Виноградов К. Б. Особая миссия документов: Избр. тр. — М., 2009.
41. Нестерович, Ю. В. Объект и основные аспекты эдиционной археографической работы (терминологический аспект) // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Вып. 7. — Мінск: БелНДІДАС. — 2006.
42. Валк, С. Н. Судьбы археографии // Избранные труды по археографии. — СПб., 1991.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15.03.2013

В. И. Новоселова

«Книга знаний» — малоизвестный источник по исторической географии Восточной Европы

Интерес к источникам Средневековья неизменно возрастает в последние десятилетия, так как они представляют собой сосредоточение информации, помогающей заполнить белые пятна в истории и культуре разных народов и стран. По периоду Средневековья появилось немало работ, в которых нашли отражение не только новые знания, но и переосмысленное античное наследие. Средневековые путешественники стремились дать описание всему, что представлялось им важным и необходимым, и это способствовало поэтапному расширению представлений об ойкумене. Примером тому является испанский географический трактат XIV века «Книга знаний о всех королевствах, землях и владениях, которые есть в мире, и о их эмблемах и гербах» (далее — «Книга знаний»). В статье рассматривается малоизвестный источник, имеющий большое значение для характеристики средневековой картины мира, в том числе и для изучения исторической географии Восточной Европы.

В 1978 г. во время торгов в лондонской галерее Сотбис (Sotheby's) был продан ценный манускрипт XV в. «Книга знаний». Рукопись была приобретена английским книготорговцем, а в 1981 г. попала в Баварскую государственную библиотеку в Мюнхене (Bayerische Staatsbibliothek München; Cod. hisp. 150). Ученый мир сразу проявил интерес к произведению и впоследствии появился целый ряд исследований. После реставрации этот уникальный памятник вновь стал досту-

пен для исследователей как источник по географии, истории, геральдике не только Испании, но и средневековой Европы в целом. В 1999 г. вышло в свет факсимильное издание трактата по рукописи, хранящейся в Баварской государственной библиотеке, которое было подготовлено группой испанских ученых. Проект осуществили с помощью Марии Кармен Лакарра (*Maria Carmen Lakarra*) — исследователя в области средневекового искусства, а также филологов — Марии Хесус Лакарра (*Maria Jesus Lakarra*) и Алберто Монтанера (*Alberto Montaner*). Факсимильное издание не только предоставляет в распоряжение исследователей текст трактата, но и позволяет составить общее представление об уникальном памятнике средневекового книжного искусства.

Кроме приведенной рукописи, получившей в науке обозначение Z, известны еще три рукописные копии трактата, которые введены в научный оборот под названиями R, N, S.

Манускрипт R находится в библиотеке университета Саламанка (*Biblioteca de la Universidad de Salamanca*, шифр хранения — 1890) и состоит из 42 листов. Кроме геральдических изображений в тексте присутствуют и другие рисунки, но выполнены они менее аккуратно, чем в копии Z. Английский ученый начала XX в. Клементс Маркам (Clements Markham) считает, что эта рукопись является самой поздней из всех списков трактата [12, с. 7]. Однако здесь необходимо учитывать наличие только трех копий (R, N, S) в распоряжении Маркама.

Манускрипт N находится в Национальной библиотеке Мадрида (*Biblioteca Nacional de Madrid*, шифр хранения — 9 055). Возможно, данная копия является неполной, так как не хватает одного или двух листов, настоящий вариант состоит из 66 листов. Не учитывая флаги и гербы описываемых территорий, текст снабжен дополнительными иллюстрациями: вставками цветных рисунков грубой фактуры.

Манускрипт S находился в XIX в. в библиотеке известного библиографа дона Эстебана Кальдерона (*Don Estebanez Calderon*), а сейчас — в Национальной библиотеке Мадрида (*Biblioteca Nacional de Madrid*, шифр хранения — 1977). Манускрипт попал к Кальдерону уже в поврежденном виде. Количество листов этой копии составляет 49. Если говорить о художественной обработке текста, то рукопись является наиболее богато украшенной среди всех четырех вариантов. На заглавной букве Е на первой странице нарисована миниатюра пишущего человека в синем одеянии с красной мантией. Как считает один из исследователей рукописи, Хесус Домингес Бордона (*Jesús Domínguez Bordona*), специалист по средневековым миниатюрам, рукопись S принадлежала маркизу Сантильяна (*Marquis of Santillana*), так как миниатюра с изображением пишущего автора идентична рисункам в других манускриптах, выполнен-

ных для поэта, и принадлежит руке его художника Хорхе Инглеса (*Jorge Inglés*) [6, I, с. 266–267, fig. 238].

Все четыре рукописи были написаны в формате 1/4 доли листа (кварто), с гербами или эмблемами всех перечисленных стран в каждой главе. Название на первой странице рукописей R и N: «Эта книга — книга знаний о всех королевствах и землях, и владениях, которые есть в мире; и о их эмблемах и гербах, которые есть у каждой земли и у каждого владения, и о королях и властелинах, которые ими правят». Название в варианте S отсутствует. В манускрипте Z название самое короткое: «Книга знаний о всех королевствах, землях и владениях, которые есть в мире, и о их эмблемах и гербах». Под этим названием трактат вошел в научный оборот.

Вернемся к манускрипту Z, который находится в Баварской государственной библиотеке Мюнхена. В рукописи Z текст сопровождается богатой полихромной орнаментацией и миниатюрой на фронтисписе со сценой, где автор приносит рукопись в дар королю. Иконографическое и стилистическое изучение миниатюры привело экспертов к заключению, что рукопись датируется примерно третьей четвертью XV в., выполнена в готическом стиле и принадлежит, возможно, арагонскому мастеру [9].

Ученые располагали небольшой информацией о существовании этого манускрипта и до появления на торгах в лондонской галерее в 1978 г., но они не располагали достаточными сведениями, которые могли бы помочь отыскать рукопись. Исследователь манускрипта Z Мария Хесус Лакарра утверждает, что в середине XVI в. рукопись находилась у знаменитого арагонского хрониста Херонимо Суриты (*Jeronimo Zurita*), чью подпись обнаружили на фронтисписе и чьей руке принадлежат примечания и подчеркивания. Дальнейшая судьба манускрипта после смерти великого историографа не была известна научному миру, но исследователь предполагает, что до 1680 г. она находилась в Сарагосе в библиотеке второго графа Сан Клементе (*el segundo conde de San Clemente*). Дальнейшая ее судьба, вплоть до ее появления на аукционе, неизвестна [10, с. 6].

Необходимо рассказать об изданиях трактата, предпринятых в XIX и XX вв. Первым предоставил трактат широкому кругу читателей известный библиограф Маркос Хименес де ла Эспада (*Marcos Jimenez de la Espada*). Для публикации исследователь выбрал рукопись s. Работу издали в Мадриде в 1877 г. с алфавитным указателем топонимов и личных имен, насколько это было возможно. Флаги и гербы всех описываемых владений в целях экономии места напечатаны на одной странице, а не перед каждой главой [11]. В 1912 г. английский ученый Клементс Маркам (*Clements Markham*) подготовил издание английской версии трактата для общества Хэклит (*the Hakluyt society*). Лондонское издание сдела-

но также по рукописи S, но отличается от мадридского тем, что геральдическое сопровождение расположено перед главами [12].

Издание этого источника вызвало большой интерес, к информации трактата обращались ученые разных направлений и стран. Один из первых исследователей «Книги знаний», немецкий ученый Оскар Пешель (*Oscar Peschel*), выдвинул две версии: в одной работе он подчеркивает достоверность некоторых сведений трактата [14, с. 58], но в другой говорит о том, что в трактате много абсурдных данных, которые превращают его в «большую шутку» (т.е. в фиктивное повествование) [13, с. 174(n)]. Альфред Морель-Фатио (*Alfired Morel-Fatio*) отметил, что «Книга знаний» написана по карте, похожей на Каталанский атлас 1375 г., это явилось важным для дальнейшего изучения трактата [12, с. 9]. Английский издатель Ричард Генри Майор (*Richard Henry Major*) высказал мнение, что трактат не является хроникой реального путешествия, а представляет собой беспорядочную компиляцию географических сведений и пересказ арабского географа XII в. Аль-Идриси [4, с. 102–103]. Известный историк Чарльз Реймонд Бизли (*Charles Raymond Beazley*), который использовал «Книгу знаний» для своей работы «Рассвет современной географии», считал, что трактат — это запись почти полностью придуманного путешествия [3, с. 10, 416, 421, 422]. Испанский издатель Маркос Хименес де ла Эспада пришел к выводу, что автор трактата был путешественником, а не простым компилятором [11, с. 6].

Таким образом, с самого начала изучения трактата существуют две основные версии: по одной из них автор является только компилятором, а по другой — реальным путешественником и самостоятельным исследователем. Возникает вопрос, откуда он мог брать информацию? Исследователями была отмечена тесная связь текста «Книги знаний» с итальянскими и испанскими картами-портоланами. Автор мог опираться на следующие источники: Пизанскую карту (1300 г.), карту Кариньяно, на которой был изображен балтийский регион, карту Марино Санудо (1321 г.), карту Ангелино Дульчерто (примерно 1330 г.), карту братьев Пицигани (1367). Следует отметить, что прослеживается тесная связь между Каталонским атласом (1375 г.) и «Книгой знаний». Белорусский исследователь А. В. Мартынюк считает, что Каталонский атлас заслуживает особого внимания, ввиду того что данный портолан является единственным картографическим памятником XIV в., который охватывает весь известный в XIV в. мир (Европа, Северная Африка, Ближний Восток, Центральная Азия вплоть до Китая и Индии) [2, с. 80]. Данное обстоятельство и роднит Каталонский атлас с «Книгой знаний», так как в ней дается обзор всех известных к середине XIV в. государств и земель.

Трактат представляет картину мира в форме рассказа от первого лица. В начале своего повествования автор говорит, что он родился в королевстве Кастилия в 1305 г. и не добавляет никакой другой личной информации. В научной литературе устоялось мнение о том, что автором «Книги знаний» является монах-францисканец, однако на это нет прямых указаний в тексте. Вероятнее всего, данное предположение основывается на престиже ордена после поездок миссионеров в XIII веке (Иоанн де Плано Карпини, Вильгельм Рубрук и др.). Маркос Хименес де ла Эспада провел специальное исследование с целью установить имя анонимного монаха-францисканца, но это исследование не принесло результатов [11, с. 10].

Сведения, которые приводит автор трактата, являются предельно лаконичными. Описывая различные страны, он ограничивается перечислением главных городов, гор, рек или островов, очерчивая территорию королевства. Однако в некоторых главах автор не обходится без средневековых фантазий (различных монстров, прекрасных островов, чудес природы и т.д.), особенно если повествование идет о далеких регионах. В качестве примера типичного описания можно привести отрывок о королевстве *«Leon»* (г. Львове). Здесь и далее чтение трактата приводится по рукописи S, так как по нашему мнению, данная копия является наименее искаженной:

«Я отправился из королевства Polonia и пошел в королевство Leon (которое немцы называют Lunbret), в котором есть пять больших городов. Первый называют Leon, другой China, другой Basadino, другой Trues, другой Çever. И знайте же, что это королевство Leon граничит с провинцией Romania и с королевством Suana. И король этого Leon имеет в качестве символа зеленый флаг с алым крестом, как это видно здесь» [7, с. 14].

Поскольку автор ставил целью описать географическое положение, а исторические события упоминал лишь вскользь, не уточняя временных рамок, то дату его написания определить трудно. Большая часть исторической информации относится к середине XIV в. Исходя из этого — его первый издатель Маркос Хименес де ла Эспада датировал создание трактата примерно 1350 г. Однако внимательное изучение текста позволило современному исследователю Марии Хесус Лакарра перенести дату на конец XIV в., так как в трактате, по ее мнению, упоминаются некоторые события, касающиеся завоевания острова Лансароте после 1385 г. [9]. Авторитетный исследователь в области геральдики Мартин де Рикер (*Martín de Riquer*) в одной из своих статей утверждает, что «Книга знаний» — важный источник по гербам и флагам XIV в., особенно по известным на то время странам Европы. Ученый датирует манускрипт по геральдике, в котором самым поздним изображением, соглас-

но его мнению, является герб Франции (1376 г.). При этом М. де Рикер делает оговорку, что датировка «Книги знаний» после 1376 г. может противоречить одному из основных событий, описанных в трактате, — войне между каталонцами и генуэзцами (февраль 1352 г. – март 1360 г.). Однако он все же отдает предпочтение геральдической составляющей и склоняется к датировке после 1376 г. [15, с. 319]. В свою очередь литературовед А. Д. Дейермонд (*A. D. Deyermond*), опираясь на датировку войны между каталонцами и генуэзцами, придерживается мнения о том, что «Книга знаний» была написана между 1350 и 1360 гг. [5, с. 276]. На данный момент вопрос о датировке «Книги знаний» остается открытым, так как исследования, связанные с хронологическим аспектом этого трактата, все еще продолжаются.

Одна из ценнейших черт «Книги знаний» — это то, что текст снабжен иллюстрациями гербов, флагов и эмблем в цвете. В четырех манускриптах имеются небольшие различия. Это самая ранняя репрезентация флагов всех известных в средневековой Европе государств, своего рода геральдический справочник. Автор трактата хорошо осведомлен о символике европейских государств, но гербы азиатских и африканских государств во многих случаях выглядят фантастическими. В самом названии трактата («Книга знаний о всех королевствах, землях и владениях, которые есть в мире, и о их эмблемах и гербах») автор делает акцент на двух базовых компонентах его содержания: географических сведениях и информации о геральдике. Оба компонента являются крайне необходимыми для восприятия текста.

«Книга знаний» чрезвычайно важна с точки зрения развития географических представлений в период Средневековья. Автор был первым, кто описал Канарские и Азорские острова, дал первое описание Африки южнее Сахары, отдаленных областей Азии и т.д. Во многих случаях описание настолько подробное, что создается впечатление как будто это результат его собственных наблюдений. Особенно важна «Книга знаний» для исследователей, изучающих Восточную Европу периода Средневековья, поскольку данный трактат является первым системным описанием этого региона.

Вероятно, автору в контексте изучения истории государств Восточной Европы были доступны разные письменные источники, а также картографические памятники, как уже говорилось выше. Так, например, начиная с карты Ангелино Дульчерта (1339), средневековые картографы вводили цветные флажки и гербы отдельных стран, чтобы помочь с первого взгляда отличить христианские страны от язычников. Уже в первой половине XIV в. на картах-портоланах появилась первая точная информация о Причерноморье, Балтийском регионе, Центральной и Восточной Европе. В отличие от птолемеевской традиции и карт эрудитов пре-

дыдущего времени, карты-портоланы были наполнены реальными сведениями (крупные города, порты, реки и т.д.).

Обратимся к конкретной информации о Восточной Европе, которую предоставляет в наше распоряжение «Книга знаний». Автор описывает Литву, используя название *Litefama* (вместо *Litefania* на портолане Ангелино Дульчерта 1339 г. и *Litefanie pagana* на Каталонском атласе 1375 г.), а также Куронию-Курляндию, названную *Catalant* (*Carelant* на портолане Ангелино Дульчерта и Catelant paganis на Каталонском атласе). Он говорит о Польше (*Polonia*), перенося ее слишком далеко на восток, что предопределило включение в этот отрывок города *Rinalia* (вероятнее всего *Rivalia* — Ревель). Упоминается Новгород (*Nugradia*). К сфере традиционных географических представлений относится река Дон (*Tanaiz*), которая отделяет Европу от Азии. Этим же названием (*Tanaiz*) обозначается озеро, из которого вытекает река *Nu* (Нева), впадающая в Балтийское море. Скорее всего, такая подача информации связана с описанием реки *Echan*, рождающейся в горах *Trasmontana* (горах Северных земель) и текущей через Polonia. Для трактовки данных сведений представляется необходимым использование портолана Ангелино Дульчерта, из которого, автор мог черпать географическую информацию. На этой карте в восточную часть Балтийского моря впадает река *Nu* вместе со своим притоком Tanay, протекающим через озеро с идентичным названием. Между устьем реки *Nu* до Балтийского моря и устьем реки Echam есть надпись *Nogrado* (Новгород). Если *Nu* означает Нева, то для *Echan* («Книга знаний») / *Echam* (портолан Ангелино Дульчерта) — это другой гидроним северо-восточной Балтики: река Нарва, вытекающая из Чудского озера, или, Ботнического залива. Таким образом, сведения о Балтийском регионе представляются весьма фрагментарными, несмотря на подробное его описание.

Еще один очень значимый для исторической географии Восточной Европы отрывок — описание Галицко-Владимирской Руси. Для нее автор использовал название «королевство *Leon*», «которое немцы называют *Lunbret*» (Львов/Лемберг) (см. приложение 1). Далее идет перечисление пяти городов, среди которых можно четко идентифицировать только два: *Leon* — Львов и *China* — Киев. Польский историк Александр Гейштор (*Aleksander Gieysztor*) предположил, что город *Basadino* можно сопоставить или с Вараждином, или, что вероятнее всего, с *Valadimo* (Владимир), одной из столиц Галицко-Владимирской Руси. Подобным образом исследователь трактовал и *Trues*, который мог бы происходить от названия Турова через форму *Tiuer*, а *Çever* определял как Север (Новгород Северский) [8, с. 408]. Все эти топонимы, кроме Львова и Киева, не были известны картографам, так как они имели слабые представления об этой территории. Таким образом, све-

дения о «Львовском королевстве» поступали путем различных устных сообщений. Торговое положение Львова было основой для появления этого города на портоланах XIV в. При описании автор трактата использует, как правило, название главного города для государства в целом. Борьба за присоединение Галицкой-Волынской Руси, которую начал польский король Казимир Великий в 1349 г., не лишила ее государственной самостоятельности, польская дипломатическая канцелярия продолжала и дальше использовать понятие *Regnum Rusiae*, соединенного с польской короной. По этой причине выделение Галицко-Волынской Руси в «Книге знаний» в отдельное королевство под названием *Leon* в целом соответствует историческим реалиям середины XIV в.

Геральдическая часть «Книги знаний» представляет безусловный интерес для белорусских историков, потому что автором приводится изображение герба Литвы (*Litefama*) — в виде черной шестиконечной звезды на белом фоне: *«И король этих мест имеет в качестве символа белый флаг с этим черным знаком» (картинка с гербом Litefama)* [7, с. 14] (см. приложение 1). По мнению А. В. Мартынюка, использование данного символа обусловлено упоминанием в тексте «христиан–схизматиков», автор применяет его для маркирования регионов с православным населением [1, с. 28]. Исследователь приводит сведения из текста манускрипта о еще двух территориях с аналогичными символами и, пытаясь реконструировать логические размышления автора трактата, приходит к выводу, о том, что *Litefama* была знакома уроженцу Кастилии как регион с преобладанием православного населения [1, с. 28]. Но в дополнении к тексту «Книги знаний» А. В. Мартынюк предлагает учитывать и информацию Каталонского атласа о «языческой Литве», которая позволяет сделать общее заключение о достаточно адекватном восприятии исторической и этноконфессиональной ситуации в этой части Восточной Европы.

Сложной для анализа и интерпретации в историческом и культурологическом аспектах является ситуация с гербом, приписываемым «королевству *Leon*», под которым понимаются Львов и земли Галицко-Волынского княжества. Изображение герба в вариантах N и Z представлено в виде красного «якорного» креста на белом поле: *«И король этого Leon в качестве герба имеет следующий» (картинка с гербом Leon)* [10, с. 158]. Таким же гербом в этих манускриптах «Книги знаний» обозначено и «королевство *Polonia*», что, несомненно, связано с событиями 1349 г. и политическими амбициями польского короля Казимира Великого. А вот в варианте S герб имеет следующее описание: *«И король этого Leon имеет в качестве символа зеленый флаг с алым крестом, как это видно здесь»* [7, с. 14].

Исходя из анализа разделов манускрипта, связанных с Восточной Европой, необходимо отметить, что сведения о Литве, Галицко-Волынской Руси, северных территориях Руси и т.д., весьма фрагментарны и отрывочны. Геральдические представления автора отражают как реальные представления о политической ситуации в Восточной Европе, так и собственные фантазии автора. Тем не менее значение трактата для исследователей Восточной Европы является очевидным, так как «Книга знаний» предоставляет общую картину мира Средневековья, в которую с этого времени включен и регион Восточной Европы, а также впервые представлены геральдические знаки провинций и королевств в этой части европейского континента.

Подводя итог, можно сказать, что «Книга знаний» — важный источник по исторической географии Восточной Европы. Этот трактат насыщен сведениями географического, исторического и геральдического характера. В последнее время «Книга знаний» является предметом активного изучения. Спорными моментами продолжают оставаться датировка трактата, авторство текста, источники информации и т.д. Основная черта «Книги знаний» — ее противоречивость, реальные данные переплетаются с фантазией автора. В четырех копиях (R, N, S, Z) есть определенные различия, что затрудняет изучение трактата. Однако проведение анализа различных рукописей и комплексного сопоставления данных «Книги знаний» с картографическим материалом эпохи Средневековья открывает возможности для дальнейшего изучения исторической географии Восточной Европы в этот период.

Приложение 1

Герб королевства Leon (Lunbret)

Герб провинции Litefama

Источники и литература

1. Мартынюк, А. В. Герб Литвы: взгляд из Европы XIV века / А. В. Мартынюк // Исследования по истории Восточной Европы = Studia Historica Europae Orientalis: науч. сб. / Гос. учреждение образования “Респ. ин-т высш. шк.”, Каф. ист.-культур. наследия Беларуси; редкол.: А. В. Мартынюк (ред.) [и др.]. — Минск, 2009. — Вып. 2. — С. 23–29.
2. Мартынюк, А. В. Каталонский атлас 1375 г. как источник по истории золотой орды и других монгольских государств XIV века // Труды междунар. нумизматических конф. “Монеты и денежное обращение в монгольских государствах XIII–XV веков”: IV МНК–Болгар 2005, V МНК–Волгоград 2006: сб. ст. / Рос. акад. наук, Ин-т востоковедения. — М., 2008. — С. 79–83.
3. Beazley, C. R. The dawn of modern geography: 3 vol. / C. R. Beazley. – Oxford: At the Clarendon Press, 1906. — Vol. III.: A history of exploration and geographical science from the middle of the thirteenth to the early years of the fifteenth century. — 642 p.
4. Bontier, P. The Canarian, or book of the conquest and conversion of the Canaries in 1402 by Messire Jean de Bethencourt / P. Bontier, J. le Verrier; translated and edited by R. H. Major. — London: The Hakluyt Society, 1872. — 310 p.
5. Deyermond, A. D. La Edad Media, en Historia de la literature española / A. D. Deyermond. — Barcelona: Ariel, 1973. — 276 p.
6. Domínguez Bordona, J. Manuscritos con pinturas; notas para un inventario de los conservados en colecciones públicas y particulares de España / J. Domínguez Bordona. — Madrid: [Blass, s.a.], 1933. — 2 v. illus. (facsims.).
7. El libro del conoscimiento de todos los reinos = The book of the knowledge of all kingdoms / Ed., translation and study by N. F. MARINO. — Tempe: Arizona Center for medieval and renaissance studies, 1999. — 138 p. — (Medieval and renaissance text and studies; 198).
8. Gieysztor, A. Polska w “El libro del Conoscimiento” z polowy XIV wieku / A. Gieysztor//Przegladhistoryczny.—1965.—T. LVI—Zesz.3.—s. 395–411.
9. Lacarra, M. J. El Libro del conoscimiento de todos los reinos del mundo: la lectura sapiencial de un libro de viajes imaginarios // Memorabilia: Boletín deLiteraturaSapiencial. — 2000. — № 4. — Mode of access http://parnaseo.uv.es/memorgral/Portada4.htm. — Date of access: 10.01.2011.
10. Lacarra, M. J. Libro del conosçimiento de todos los rregnos et tierras et señoríos que son por el mundo, et de las señales et armas que han / M. J. Lacarra, M. C. Lacarra Ducay, A. Montaner. — Zaragoza: Institución «Fernando el Católico», 1999. — 280 p.
11. Libro del conoscimiento de todos los reinos y tierra y señoríos que son por el mundo; escrito por un franciscano español a mediados del siglo XIV / con notas de Márcos Jiménez de la Espada. — Madrid: Imprenta de T. Fortanet, 1877. — XV, 300 p.

12. Markham, C. Book of the Knowledge of all the Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World / C. Markham. — London: The Hakluyt Society, 1912. — 86 p.
13. Peschel, O. Geschichte der erdkunde bis auf A. v. Humboldt und Carl Ritter / O. Peschel. — München: J. G. Cotta, 1865. — 706 p.
14. Peschel, O. Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen / O. Peschel. — 2. aufl. — Stuttgart: J. G. Cotta, 1877. — 536 p.
15. Riquer, M. “La heráldica en el Libro del conocimiento y el problema de su datación” / M. Riquer // Dicenda. — 1987. — № 6. — P. 313–319.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.09.2012

С. Н. Рындин

Мероприятия гражданских властей белорусских губерний по выселению иностранных подданных в 1914–1915 гг.

С началом Первой мировой войны подданные Германии и Австро-Венгрии, проживавшие в России, стали рассматриваться властью и обществом как внутренние враги. Позднее в таком же положении оказались подданные Турции и Болгарии. По всей империи проходила масштабная кампания по ограничению прав данной группы населения. Осуществлялось принудительное перемещение части «неприятельских» подданных из прифронтовых западных губерний в центральные и восточные. Выдворение «неблагонадежных элементов», включая и подданных воюющих с Россией государств, в полной мере затронуло белорусские губернии. Решение этой сложной задачи было возложено на местную гражданскую администрацию.

В статье на примере проведения депортаций освещается функционирование гражданских властей белорусских губерний в чрезвычайных условиях военного времени. Рассматривается законодательство, регламентировавшее порядок выселения из западных губерний, и его исполнение на практике органами губернской власти. Все даты в тексте исследования приводятся по старому стилю.

Хронологические рамки статьи охватывают период от начала Первой мировой войны и до декабря 1915 г. В октябре — декабре 1915 г. начальники жандармских управлений неоккупированных Витебской, Минской и Могилевской губерний сообщали в МВД о завершении пла-

нового перемещения в отдаленные регионы России военнообязанных подданных Германии, Австро-Венгрии и Турции.

В работе широко используются материалы фондов Национального исторического архива Беларуси. Основополагающим документом в данном исследовании выступает циркуляр исполняющего дела начальника Штаба Двинского военного округа на театре военных действий № 16823/102 от 16 августа 1914 г. Циркуляр был направлен губернаторам в пределах Двинского военного округа. Представляет интерес пункт 2, в котором оговорены правила выселения германских и австро-венгерских подданных. Документ предотвращал возможность полного выдворения независимо от пола, возраста, отношения к воинской повинности, политической благонадежности [13, л. 2–2 об.].

В белорусские губернии препровождалась документация от центральных органов государственной власти: объявление минского губернатора Гирса от 8 февраля 1915 г. о российско-германском соглашении, предоставлявшем право негодным к военной службе немцам покинуть Россию, копия телеграммы МВД № 2365 от 5 марта 1915 г. о льготах для военнообязанных славян — подданных Германии и Австро-Венгрии [8, л. 83, 208–208 об.]. Правительственные циркуляры, появившиеся в силу тех или иных обстоятельств, проливают свет на организацию доставки ссыльных иностранцев в глубь России. В циркуляре МВД № 34565 от 15 декабря 1914 г. констатируются значительные трудности в перевозке высланных и предлагаются пути их разрешения [9, л. 30]. О несостоятельности принятых мер свидетельствует циркуляр Военного министерства № 83701 от 25 апреля 1915 г., который вводит новые правила транспортировки ссыльных иностранцев [14, л. 7].

В канцелярии местных властей поступали документы, имевшие непосредственное отношение к белорусским губерниям. Циркуляр МВД № 23242 от 13 марта 1915 г. разрешал высланным славянам, признанным благонадежными, возвращаться в западные губернии [12, л. 36]. В своем предписании № 45212 от 18 января 1915 г. минской губернатор назначает Уфимскую губернию местом ссылки иностранных подданных [9, л. 42]. О невыполнении властями этого требования свидетельствует циркуляр минского губернатора № 47825 от 25 июля 1915 г. о недопустимости размещения высланных в Могилевской губернии [8, л. 467].

Существенное место в исследовании занимают рапорты уездных и городских чиновников гражданским губернаторам. Они отражают реалии общественной жизни рассматриваемого региона. В деле «О иностранных подданных, коим разрешено остаться в России» содержатся рапорты уездных исправников и городских полицмейстеров Витебской губернии о подданных Германии и Австро-Венгрии. К рапортам

двинского полицмейстера, себежского и режицкого уездных исправников приложены списки иностранцев с указанием имени и фамилии, членов их семьи, домашнего адреса, страны подданства, национальности, иногда трудовой занятости. Рапорты сопровождались ходатайствами чиновников перед губернаторами о невыселении благонадежных иностранцев. Благодаря этим спискам можно увидеть, что среди подданных неприятельских стран были представители славянских народов [11].

Ввиду жесткой позиции центральных и местных властей относительно возвращения высланных в белорусские губернии любопытен рапорт витебского уездного воинского начальника витебскому губернатору № 4074 от 16 сентября 1914 г. о прибытии в Витебск на постоянное жительство двух австро-венгерских подданных, ранее выдворенных в Вологду [10, л. 15–15 об.]. Представляют интерес дела австро-венгерских подданных, чехов Богуша Петрачека и Иосифа Клика, которые были упущены из виду властями после высылки [6; 7]. Такие случаи имели прямое влияние на разработку новых правил перевозки ссыльных, отображенных в циркуляре Военного министерства № 83701 от 25 апреля 1915 г. [14, л. 7].

Важную роль в освещении данной темы играют прошения иностранных подданных о невыселении. Они служат источником информации о самих просителях. На их основании провинциальные чиновники составляли рапорты губернаторам, к которым прикладывали подробные именные списки. Значительное количество прошений собрано в делах под названиями: «О иностранных подданных, коим разрешено остаться в России» [11] и «Ходатайства иностранных подданных о возвращении их на прежнее место жительства» [4]. По данным прошениям власти выносили как положительные, так и отрицательные резолюции [4; 11].

На события в белорусских губерниях проливают свет и архивные источники, хранящиеся в России. Особый интерес имеют секретные рапорты начальников губернских жандармских управлений (далее — ГЖУ), собранные в фонде Департамента полиции МВД, который находится на хранении в Государственном архиве Российской Федерации. Начальники ГЖУ подробно характеризовали социально-экономическую и политическую обстановку в белорусских губерниях времени Первой мировой войны. Уделено внимание и мероприятиям властей по выселению иностранных подданных [1; 2; 3].

Правила, которыми надлежало руководствоваться в отношении германских и австро-венгерских подданных, были доведены до губернаторов через соответствующие циркуляры начальников штабов западных военных округов. В циркуляре исполняющего дела начальника Штаба Двинского военного округа на театре военных действий № 16823/102 от 16 августа 1914 г. местным гражданским властям разъяснялось следую-

щее: «По соглашению МВД с Военным Министерством установлено: австрийские и германские будут находиться в ведении МВД, Военное же Министерство будет распоряжаться военнопленными, взятыми на театре военных действий. Поэтому все австрийские и германские подданные мужского пола в возрасте от 18 до 45 лет, способные носить оружие, считаются военнопленными и подлежат немедленному аресту и высылке в нижеуказанные местности. Арестованные с уликами в шпионстве передаются военному суду, арестованные по подозрению в шпионстве, но без определенных улик, немедленно высылаются в местности, перечисленные ниже. Все остальные австрийские и германские подданные, мирно занимающиеся и находящиеся вне всякого подозрения, могут оставаться на своих местах и пользоваться покровительством наших законов или выехать за границу, кроме признанных военнопленными, выезд коих из России воспрещен. Равным образом, аресту и высылке не подлежат заведомо больные и неспособные к военной службе, если только они не подозреваются в шпионстве» [13, л. 2–2 об.].

До того как данные правила были опубликованы, четкой регламентации проведения выселения не было. Таким образом, под угрозой депортации находились все подданные Германии и Австро-Венгрии, проживавшие в белорусских губерниях. Многие из них стали писать губернаторам ходатайства о невыселении, ссылаясь на различные обстоятельства: болезнь, возраст, славянское происхождение, долгое проживание в России.

24 июля 1914 г. вдова австрийского подданного богемская чешка Анна Осиповна Петрик, проживавшая в городе Себеже Витебской губернии, обратилась к витебскому губернатору с прошением: «Имею честь заявить Вашему Превосходительству, что мне более 70 лет, а проживаю я в России более 30-ти лет, приняла православие, но несмотря на свое желание не успела перейти в русское подданство, в настоящее время я проживаю у своего зятя, женатого на единственной моей дочери, бывшего исправника Толвинского и по случаю дряхлости и старости больна и нуждаюсь в постороннем уходе, а потому ходатайствую о не выселении меня из города Себежа и о принятии в русское подданство. Других детей кроме дочери, вышедшей замуж за Толвинского, или родственников, как в России, так и заграницей, я не имею. О моей долголетней жизни и политической благонадежности может засвидетельствовать Вашему Превосходительству помощник начальника Витебского губернского жандармского управления — Говорович. Прошение доверяю подать моему зятю Толвинскому» [11, л. 6]. Месяц спустя, 25 августа, витебский губернатор разрешил Анне Петрик не уезжать из Витебской губернии. Но при этом за ней устанавливалось наблюдение [11, л. 7].

Прошения на имя губернаторов писали и российские подданные. 25 июля 1914 г. с прошением к витебскому губернатору обратился заведующий двинским кожевенным заводом Грилихес: «Распоряжением полиции выселяется главный мастер моего завода австрийский подданный Грейпнер, проживающий в России больше сорока лет, служит мне безупречно двадцать лет, без его руководства принужден остановить завод, лишив много сотен рабочих заработка» [11, л. 9]. Эммануэлю Юльяновичу Грейпнеру, галицийскому славянину, было позволено остаться.

Такое же разрешение получили три жителя города Двинск Витебской губернии, которые также были квалифицированными рабочими: главный пивовар на заводе наследников Гурвича, австрийский подданный, чех по национальности Венцель Серб, главный мастер на кожевенном заводе Вальденберга, прусский подданный Фридрих Иешке, главный мастер на пивоваренном заводе Бруссованского, германский подданный Густав-Вильгельм Гетервилье. Все были признаны негодными к военной службе ввиду возраста. Всего 59 человек из числа германских и австрийских подданных (старики, женщины, дети) оставлены в Двинске по решению местных властей от 31 июля 1914 г. [11, л. 104, 105, 106].

28 июля 1914 г. режицкий уездный исправник подал витебскому губернатору вместе с рапортом № 3889 список проживавших в пределах подведомственного ему уезда 7 иностранцев мужчин в возрасте от 25 до 53 лет. Шестеро из них состояли в прусском подданстве, один — в австрийском. 31 июля 1914 г. по этому рапорту губернатором была вынесена положительная резолюция [11, л. 27–27 об].

30 июля 1914 г. себежский уездный исправник рапортовал витебскому губернатору о том, что в городе Себеж оставлены под наблюдением полиции 31-летняя германская подданная Мария Курек, ее трехлетний сын Леопольд, 71-летняя австрийская подданная Анна Петрик, 47-летний прусский подданный Михаил Кшеминский [11, л. 113–113 об.].

Таким образом, на основании прошений частных лиц местные власти могли принять во внимание смягчающие обстоятельства и оставить иностранцев на прежних местах жительства. Окончательное решение было за губернатором, перед которым ходатайствовали провинциальные чиновники.

В то же время принимались жесткие меры. Так, летом 1914 г. на территории Гродненской губернии по подозрению в шпионаже и других преступлениях задержано 327 германских подданных [13, л. 20].

В первые недели войны избежать выселения возможно было и при наличии свидетельства о «водворении в Россию». 31 июля 1914 г. двинский полицмейстер сообщал витебскому губернатору об оставленных в Двинске 19 прусских, 6 германских, 5 австрийских подданных.

Среди них числились даже мужчины призывного возраста. Например, австрийский подданный Самуил-Петр Ивашко (26 лет), германский подданный Бруно-Густав-Иоган Юлиусов Бартель (28 лет), прусский подданный Адольф Августов Сальковский (29 лет) и др. [11, л. 50–50 об.].

Выселяемым надлежало ехать за свой счет в Вологодскую, Вятскую, Оренбургскую, Заволжскую, Костромскую и другие губернии. Однако не все ссыльные располагали необходимыми средствами. Например, в августе 1914 г. на имя минского губернатора поступило прошение от Юзефа Зака, проживавшего в Минском ночлежном доме: «Будучи выселен из пределов Волынской губернии и не имея средств заехать в Оренбургскую губернию, куда меня выселяют на жительство, я желаю в настоящее время принять русское подданство» [5, л. 2].

В случае сопротивления властям предполагался этапный порядок следования депортированных. Но такой переезд часто проходил с большими трудностями. Из-за нехватки транспортных средств на пересыльных пунктах возникали пробки. Для решения этой проблемы Департамент полиции МВД в циркуляре № 34565 от 15 декабря 1914 г. предлагал местным властям отправлять иностранных подданных за их счет партиями или по одному под надзором полицейской стражи. Это считалось возможным ввиду того, что некоторые арестанты везли с собой крупные суммы в 3–5 тысяч рублей [9, л. 30]. Однако в сопроводительных документах, выдаваемых иностранцам, не всегда указывался пункт назначения, что также вызывало заминку в движении поездов [8, л. 44].

Нередко власти не могли проследить маршрут следования некоторых высланных, не имели представления о том, где они находились после выселения. Подобное происходило при отправке одиночным порядком. Так, например, безвестно пропал выселенный из Минска в августе 1914 г. австро-венгерский подданный, чех по национальности Богуш Осипов Петрачек. Он в числе других 17 задержанных был помещен в минскую тюрьму как военнопленный. Перед тем как покинуть Минск он успел подать на имя минского губернатора прошение об освобождении из тюрьмы и принятии в российское подданство на основании славянского происхождения. Прошение не было удовлетворено [6, л. 3, 17]. Аналогичный случай произошел и с австро-венгерским подданным, чехом Иосифом Францевым Кликом [7, л. 2, 14].

Чтобы предотвратить повторение таких случаев, Главное управление Генерального штаба, согласно циркуляру № 83701 от 25 апреля 1915 г., распорядилось высылать подданных неприятельских стран только партиями. Всю информацию о маршрутах депортации и каких-либо в них изменениях следовало передавать начальнику местного жан-

дармского управления или отделения, а также в местные исполнительные органы [14, л. 7].

18 января 1915 г. минский губернатор в секретном циркуляре № 45212 сообщил начальникам полиции Минской губернии, что местом водворения германских и австрийских подданных, находившихся в пределах Минской губернии, МВД назначает Уфимскую губернию [9, л. 42].

Гражданские власти не всегда четко выполняли постановление военных властей о высылке «неприятельских» подданных за пределы территории, находящейся на военном положении. 25 июля 1915 г. минский губернатор Гирс отправил начальникам полиции Минской губернии циркуляр № 47825: «В Могилевскую губернию прибывают на жительство по разрешениям подлежащих властей военнообязанные славяне — неприятельские подданные, которых затем приходится выселять из Могилевской губернии, состоящей на военном положении. Ввиду сего и вследствие требования Департамента полиции от 2 сего июля за № 28828 предлагаю начальникам полиции прекратить выдачу разрешений неприятельским подданным на проезд в Могилевскую губернию, если на то не последует согласие военных властей» [8, л. 467].

Многие иностранцы, будучи в ссылке, пытались получить разрешение на ее отмену. Руководство прифронтовых губерний в редких случаях разрешало некоторым высланным вернуться. В сентябре 1914 г. такое разрешение получили австрийские подданные Болеслав Намысловский и Мирослав Чишевский [10, л. 15–15 об.]. Они выехали из Вологды обратно в Витебскую губернию на основании поручительства за их лояльность, предоставленного «известными и заслуживающими доверия людьми».

В тяжелом положении оказались семьи, оставшиеся без кормильцев. В октябре 1914 г. проживавшая в Витебском уезде жена германского подданного Екатерина Федоровна Келиг подала прошение на имя министра внутренних дел. Просительница сообщала: «Муж мой Павел Фердинанд Келиг, как германский подданный, был арестован и содержался под арестом при караульном помещении Витебского уездного воинского начальника. Сейчас он находится в г. Великом Устюге Вологодской губернии. Оставшись без всяких средств к существованию, с 7 малолетними детьми, умоляю Ваше Превосходительство сделать зависящее распоряжение о возвращении моего мужа из г. Великого Устюга» [11, л. 159].

Но большинство ссыльных не имело шансов на возвращение до конца войны. 13 марта 1915 г. минский губернатор получил циркуляр № 23242 из Департамента полиции МВД, в котором предлагалось следующее: «Для облегчения положения военнообязанных славян австрийских, венгерских и германских подданных, когда славянские народы

вынуждены сражаться со своими единоплеменниками, признано возможным облегчить возвращение в места жительства тех из них польского происхождения (по ходатайствам последних или их семей и обязательно признанных властями людьми благонадежными и одобрительного поведения), которые в качестве военно-обязанных выселены из девяти губерний Западного края (т.е. Витебской, Могилевской, Минской, Виленской, Ковенской, Гродненской, Киевской, Подольской и Волынской) и водворены в пределах вверенной Вам губернии» [12, л. 36].

В марте 1915 г. попытку реабилитироваться предпринял высланный в Вятскую губернию австрийский подданный Станислав Францев Тихий. Ввиду дружественного отношения российского правительства к иностранным славянам Тихий в своем прошении на имя вятского губернатора отметил, что является не австрийцем, а поляком. Губернатор не отклонил прошение Тихого, однако из Минской губернии пришел категорический отказ. Ходатайство Тихого было отклонено минским губернатором в июне 1915 г. Пребывание военнопленного в пределах территории, состоящей на военном положении, считалось недопустимым [4, л. 2, 6]. Аналогичный ответ отсылался и другим просителям.

7 мая 1915 г. минский полицмейстер отправил начальнику сыскного отделения и приставам города Минска копии телеграммы МВД № 2365 от 5 марта 1915 г. относительно льгот, установленных для военнообязанных славян — подданных воюющих с Россией стран. Разрешалось повсеместное жительство в империи, за исключением местностей, включенных в театр военных действий и объявленных на военном положении. Водворенные в отдаленные губернии славяне имели право переехать в центральную часть страны, для чего им следовало представить ходатайства губернаторам по месту жительства. Льгота не распространялась на высланных по обвинению в шпионаже и «вообще неблагонадежных» [8, л. 208–208 об.].

В военное время между российским и германским правительствами было достигнуто соглашение, по которому ограниченная часть германских подданных, пребывавших в России, получила право выехать в Германию. Минский губернатор Гирс 8 февраля 1915 г. объявил по всей губернии, что правом выезда могут воспользоваться все женские лица, а также мужчины младше 17 и старше 45 лет, за исключением военных, как действительных, так и отставных, а также уголовных преступников. Разрешение на выезд полагалось и негодным к военной службе по состоянию здоровья лицам мужского пола от 17 до 45 лет. Независимо от возраста покинуть Россию могли врачи и священники, кроме тех из них, кто состоял при войсках. Выехать из страны можно было либо через Финляндию, либо через границу с Румынией [8, л. 83].

Практическая реализация этого соглашения столкнулась с рядом проблем. До местных властей не было сразу доведено, что не могут выехать те, кому исполнилось 45 лет после объявления войны. Таких лиц задерживали на границе. По Минской губернии уточняющий циркуляр губернатора № 47336 был разослан только 22 июня 1915 г. [4, л. 378]. Вместе с тем, как сообщало посольство США в июне 1915 г., большое число престарелых германцев не получало разрешения на выезд. Минский губернатор Гирс 22 июня 1915 г. отправил начальникам полиции Минской губернии эту информацию с требованием «не задерживать германских подданных, получивших на основании заключенного с Германией соглашения право выезда за границу, и принять меры к скорейшему направлению ходатайств таких германцев о выдаче им заграничных паспортов» [4, л. 377].

Об итогах депортаций в Министерство внутренних дел сообщали начальники губернских жандармских управлений. Их секретные рапорты представлены в фонде Департамента полиции МВД Государственного архива Российской Федерации. Начальник Минского ГЖУ 24 октября 1915 г. рапортовал: «Военнообязанные немцы все были выселены с началом военных действий, а впоследствии выселены и их семьи» [2, л. 2 об.]. В рапорте начальника Могилевского ГЖУ 5 декабря 1915 г. было написано: «В губернии оставлены исключительно иностранные подданные, дети и женщины, занимающие должности гувернанток, бонн, прислуги и исполняющие другие служебные обязанности у помещиков, с которыми крестьяне почти не имеют никакого общения» [3, л. 2]. О полном выселении из Витебской губернии военнообязанных германских и австро-венгерских подданных сообщал начальник Витебского ГЖУ 8 ноября 1915 г. [1, л. 2 об.].

Таким образом, губернские власти, несмотря на организационные сложности, успешно справлялись с возложенной на них задачей. Подлежащие выселению контингенты иностранцев перемещались на восток, на прежнем месте жительства под должным наблюдением оставались те из них, кто был неспособен к военной службе и не подозревался в неблагонадежности. Российское правительство не стало осуществлять тотальное выселение, и политика депортации в рассматриваемый период не вела к исчезновению немецкой диаспоры на территории Беларуси. Вместе с тем среди германских и австро-венгерских подданных были представители славянских народов, что вынуждало российские власти изыскивать пути смягчения репрессивной политики: в частности, принимать льготы для неприятельских подданных из военнообязанных славян. В деятельности местных властей также видны и лояльные шаги по отношению к «обрусевшим» немцам.

Источники и литература

1. Государственный архив Российской Федерации (далее — ГАРФ). — Ф. 102 (Департамент полиции Министерства внутренних дел. Особый отдел). — Оп. 1915. — Д. 167. — Часть 2. — Дело Департамента полиции. Витебская губерния.
2. ГАРФ. — Ф. 102. — Оп. 1915. — Д. 167. — Часть 44. — Дело Департамента полиции. Минская губерния.
3. ГАРФ. — Ф. 102. — Оп. 1915. — Д. 167. — Часть 45. — Дело Департамента полиции. Могилевская губерния.
4. Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). — Ф. 295 (Канцелярия минского гражданского губернатора). — Оп. 1. — Д. 9132. –Ходатайства иностранных подданных о возвращении их на прежнее место жительства.
5. НИАБ. — Ф. 299 (Минское губернское правление). — Оп. 2. — Д. 15802. — По прошению австрийского подданного Юзефа Францева Зака о принятии в подданство России.
6. НИАБ. — Ф. 299. — Оп. 2. — Д. 15804. — По прошению австрийского подданного Богуша Осипова Петрачека о принятии в подданство России.
7. НИАБ. — Ф. 299. — Оп. 2. — Д. 15805. — По прошению австрийского подданного Иосифа Францева Клика о принятии в подданство России.
8. НИАБ. — Ф. 300 (Минское городское полицейское управление). — Оп. 1. — Д. 65. — Обязательные постановления и объявления начальника Минского военного округа, минского губернатора, циркуляры Департамента полиции и минского губернатора.
9. НИАБ. — Ф. 300 (Минское городское полицейское управление). — Оп. 1. — Д. 69. — Циркуляры минского губернатора.
10. НИАБ. — Ф. 1430 (Канцелярия Витебского гражданского губернатора). — Оп. 1. — Д. 48815. — Дело о высылке военнопленного австрийского подданного Мирослава Чишевского из пределов Витебской губернии.
11. НИАБ. — Ф. 1430. — Оп. 1. — Д. 53820. — Дело о иностранных подданных, коим разрешено остаться в России.
12. НИАБ. — Ф. 2508 (Витебское губернское по городским и земским делам присутствие). — Оп. 1. — Д. 6014. — Циркуляры МВД об обеспечении продовольствием населения, о запрещении завышения цен на продукты, об облегчении положения военнообязанных славян и др.
13. НИАБ. — Ф. 2687 (Управление Витебского уездного воинского начальника). — Оп. 1. — Д. 250. — Дело о направлении руководства о военнопленных в распоряжение Витебского военного начальника
14. НИАБ. — Ф. 2687 (Управление Витебского уездного воинского начальника). — Оп. 1. — Д. 264. — Дело об отправке этапным путем военнопленных.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27.02.2013

Генеалогія і геральдыка

Ю. Н. Снапковский

Бароны Меллер-Закомельские герба собственного: опыт поколенной росписи

После героической смерти сраженного в разгар русско-турецкой войны 1787–1792 гг. командующего артиллерией русской армии генерал-аншефа Ивана Ивановича Меллера, незадолго до этого заслуженно возведенного Екатериной II в баронское достоинство с наименованием «Меллер-Закомельский» (от названия войтовства Закомельского Полоцкого наместничества, где ему «в вечное и потомственное владение» были пожалованы имения), свойственные ему энергия, целеустремленность и боевой дух обрели преемственность среди целой плеяды потомков бравого родоначальника. На протяжении длительного периода с конца XVIII до начала XX в. бароны Меллер-Закомельские были одними из лучших представителей служилого дворянства Российской империи. Причем они получили известность не только как династия одаренных военачальников, но и как деятели разных сфер государственного управления и общественной жизни. Среди Меллер-Закомельских мы встречаем полководцев, военного министра, гражданского губернатора, генерал-губернатора, чиновника особых поручений при губернаторе, полицмейстера, уездного предводителя дворянства, председателя губернской земской управы, членов Государственного совета, учредителей крупного акционерного общества, участников Белого движения и даже идеолога русского национал-социализма. На протяжении своей истории бароны Меллер-Закомельские породнились с такими известными дворянскими родами, как Фредериксы, Лёшерн-фон-Герцфельдты, Горичи, Шидловские, Майковы, Засецкие, Мещерские, Мосальские, Одинцовы, Лейхтенбергские, Капнисты и другими.

Родовой герб Меллер-Закомельских имеет следующее описание: «Щит герба разделен на три части: в верхней — в золотом поле выходящий до половины — двуглавый орел, в знак нашей императорской ми-

лости за отличные его [генерал-аншефа И. И. Меллера] заслуги; в правой — в пурпуровом поле — шпага с лавровою ветвью, в знак его [генерал-аншефа И. И. Меллера] храбрости, оказанной при взятье города Очакова; в левой — в красном поле — мортира, означающая вступление и продолжение его [генерал-аншефа И. И. Меллера] службы в артиллерии; щит увенчан обыкновенною баронскою короною без намета» [19, с. 446]. Изображение герба есть в 1-й части «Общего гербовника дворянских родов Всероссийской империи» [81, л. 36].

Определением Витебского дворянского депутатского собрания от 10 мая 1832 г. бароны Меллер-Закомельские были внесены в 5-ю часть дворянской родословной книги Витебской губернии [71, л. 99 об.]. Десятилетие спустя, когда отдельные лица стали подавать прошения о сопричислении их к роду, «дело о роде Меллер-Закомельских, представленное в Герольдию 22 мая 1832 г. за № 1259, в архиве ее не отыскано и, было ли какое по оному производство, из настольных регистров не видно», и потому, по предписанию Герольдии, Меллер-Закомельским пришлось снова представлять в дворянское депутатское собрание грамоты Екатерины II, дарованные их родоначальнику генерал-аншефу Ивану Ивановичу Меллеру [66, л. 137 об.–138].

Представленная ниже поколенная роспись отражает как генеалогический аспект истории рода Меллер-Закомельских, так и личный вклад его представителей в общую историю восточнославянской ойкумены. При составлении росписи мы не ограничивались одним лишь перечислением имен и дат, но старались дать максимально развернутую биографическую справку о каждой персоне. Это вызвано не столько стремлением придать нашей публикации оригинальной характер, сколько желанием устранить ряд фактологических ошибок и неточностей, имеющих место в различной литературе, напрямую или косвенно относящейся к Меллер-Закомельским.

Довольно противоречивые сведения имеются в литературе о происхождении самого родоначальника баронов Меллер-Закомельских — генерал-аншефа Ивана Ивановича Меллера. Энциклопедия «Немцы России» говорит о нем как о сыне петербургского купца [35]. Белорусский историк С. Е. Рассадин утверждает (без ссылки на источник), что Иоганн Меллер происходил «всего только из мещан г. Динабурга» [102, с. 374]. Однако наибольшую путаницу в этот вопрос вносит изданный несколько лет назад энциклопедический справочник Р. М. Португальского и В. А. Рунова «Военная элита Российской империи», где сказано, что основатель рода Меллер-Закомельских, изначально именовавшийся Иоганном-Альфредом Меллером, родился в Силезии и «в семилетнем возрасте в связи с поступлением на русскую службу отца Альфреда-Вильгельма (Александра Борисовича) Меллера (1689–1754) переехал в

Эстляндию на хутор Вилими близ Тапу» [100, с. 389]. На наш взгляд, представленные в этом справочнике сведения даже с большой натяжкой нельзя назвать достоверными. Создается впечатление, что авторы справочника спутали генерал-аншефа Ивана Ивановича Меллера с каким-то совершенно другим военачальником (возможно, однофамильцем), так как некоторые факты военной биографии, которые они приводят, не имеют никакого отношения к основателю баронского рода Меллер-Закомельских. Например, в статье о генерал-аншефе Меллер-Закомельском утверждается, будто он «похоронен в имении отца в Эстляндии» [100, с. 389], хотя общеизвестно, что свой последний приют он нашел у северной приалтарной стены Свято-Екатерининского собора в Херсоне, рядом со своим сыном Карлом, и до сегодняшнего дня сохранились их могилы, над которыми «возвышаются два призматических надгробия, выложенные из известняка и украшенные колонками и урнами» [103, с. 256; 114, с. 30; 115; 124]. На интернет-сайте «Города Украины в улицах и лицах» можно посмотреть фотографию этих надмогильных памятников [82].

Наиболее убедительная версия происхождения Ивана Ивановича Меллера была изложена в двух недавних публикациях петербургского историка Л. Л. Сардака [113; 114]. Ссылаясь на документы архива Военно-исторического музея артиллерии, инженерных войск и войск связи, а также на исследование В. Рихтера «История медицины в России» (М., 1820), документальное приложение к книге К. Штакельберга «Полтора века Конной гвардии. 1730–1880» (СПб., 1881) и один из номеров газеты «Санкт-Петербургские ведомости» за 1746 г., Л. Л. Сардак утверждает, что генерал-аншеф Иван Иванович Меллер был сыном хирурга Иоганна Дитриха Миллера, служившего лекарем в элитном драгунском полку — Лейб-Регименте и которого в 1731 г. зачислили штаб-лекарем в штат только что сформированного «первого в российской армии полка конной гвардии» [113, с. 318; 114, с. 7]. Семья штаб-лекаря Миллера проживала в Санкт-Петербурге на Литейной стороне в собственном деревянном доме. По мнению Л. Л. Сардака, интерес будущего генерал-аншефа Меллера к артиллерийскому делу развивался не без влияния находившихся по соседству с его домом Пушечного двора, мастерских Литейного двора, казарм и других строений полка полевой и осадной артиллерии.

Если говорить о представителях второго поколения баронов Меллер-Закомельских, то и тут мы встречаем в литературе противоречивые сведения. Больше всего вопросов вызывает возраст детей генерал-аншефа и очередность их рождения. «Когда, в 1788 году, открылась война с турками, — говорится в «Российской родословной книге» князя П. Долгорукова, — Меллер отправился на войну с тремя

сыновьями, из коих, под Очаковом, один был убит, а другой тяжело ранен» [105, с. 283]. Идентифицировать этих трех генеральских сыновей особого труда не составляет, так как известно, что двое из них, Петр и Егор, за взятие Очакова получили орден Св. Георгия 4-й степени, а третий, Карл, при штурме Очакова был смертельно ранен и затем похоронен в ограде Свято-Екатерининского собора в Херсоне. Кто из них был «тяжело ранен», но остался жив, историческая литература умалчивает, но, скорее всего, это был Егор (Георг) Иванович, будущий генерал-лейтенант, известный своим подорванным на поле брани здоровьем. В том, что самым старшим из названных сыновей являлся Петр (Петер Альбрехт) Иванович (1755/1756 г.р.), будущий военный министр, сомнений нет. Путаница в литературе возникает с двумя другими сыновьями — Карлом и Егором. Вопреки утверждению С. Е. Рассадина [102, с. 375], Карл Иванович, павший при взятии Очакова, не был младшим сыном генерал-аншефа. Хотя дата рождения Карла нам и не известна, однако, несомненно, он был старше своего брата Егора, ведь последний родился в 1766/1767 г. [21; 41, с. 254], а Карл уже в 1774 г. окончил Артиллерийский и инженерный шляхетный кадетский корпус [20]. Таким образом, Карл был средним сыном генерал-аншефа, являясь младшим лишь по отношению к своему брату Петру.

В некоторых публикациях (Р. И. Брюховецкий, С. Е. Рассадин и др.) также ошибочно считается, что Карл Иванович Меллер на момент штурма Очакова состоял в чине полковника [20; 102, с. 375; 115]. Однако источники и военно-историческая литература ясно говорят нам о том, что до полковника он не дослужился и погиб в чине майора артиллерии [47, с. 51; 93, с. 90; 94, с. 198]. Наконец, Л. Л. Сардак в своей статье цитирует донесение Г. А. Потемкина Екатерине II, где сказано, что при штурме Очакова майор артиллерии Карл Меллер лез на стену крепости «с отличной неустрашимостью» [113, с. 329–330]. Полковником Карл не мог быть хотя бы и в силу того, что даже его старший и младший братья, покоряя Очаков, имели чин подполковника. Должно быть, исследователей до сегодняшнего дня вводит в заблуждение дореволюционная надпись на надгробии Карла Меллера [34; 103, с. 256], где он, по непонятной причине, назван полковником, к тому же убитым при осаде Килии (1790), а не при штурме Очакова (1788). Надпись эта, как нам кажется, была сделана спустя многие годы после его смерти (возможно, вместо обветшалой первоначальной надписи), поскольку она полностью не соответствует историческим реалиям. К тому же, покойный в ней именуется Меллер-Закомельским, в то время как майор артиллерии Карл Иванович к моменту штурма Очакова в 1788 г. еще не успел стать бароном Закомельским и умер просто Меллером, хотя его жена и дети

затем «получили право носить фамилию Меллер-Закомельских» [114, с. 27].

Теперь скажем несколько слов о ситуации с дочерьми генерал-аншефа Ивана Ивановича Меллер-Закомельского. Л. Л. Сардак, работавший с документами российских архивов, говорит, что дочерей было трое [112, с. 149]. Имена их нам известны. Но опять-таки возникают проблемы с возрастом. Самой старшей дочерью, по всей видимости, была Мария Ивановна, которая вышла замуж за барона Андрея Ивановича Фредерикса, адъютанта князя Г. А. Потемкина. Родилась она не ранее 1762 г., так как в 1778 г. у нее родился сын Александр, ставший впоследствии известным генерал-лейтенантом (на момент рождения ребенка ей должно было быть как минимум 16 лет). Другая дочь генерал-аншефа Екатерина, как гласит «Петербургский некрополь», родилась в 1769 г. [92, с. 90]. Можно утверждать, что она была старше третей дочери — Анны, которая, согласно «Генеалогическому справочнику балтийского рыцарства», родилась в 1780 г., а своего первенца от Карла Карловича Лёшерн-фон-Герцфельдта (будущего витебского, а затем гродненского гражданского губернатора) родила в 16 лет [137, s. 246]. Однако Л. Л. Сардак отмечает, что самым младшим ребенком в семье генерал-аншефа Ивана Ивановича Меллера был Федор (будущий могилевский гражданский губернатор), появившийся на свет в 1772 г. [112, с. 149]. Если Л. Л. Сардак прав и «Генеалогический справочник балтийского рыцарства» относительно даты рождения Анны Ивановны дает неточные сведения, тогда Анна окажется младше, а возможно, и старше своей сестры Екатерины. Как нам кажется, в пользу утверждения Л. Л. Сардака говорят два обстоятельства. Во-первых, в самом «Генеалогическом справочнике балтийского рыцарства» дата рождения Анны указана лишь предположительно, поскольку заключена в квадратные скобки. Во-вторых, если Анна родилась в 1780 г., то ее матери Анне Карловне (1731 г.р.) на тот момент было почти 50 лет, что для женщины, в подавляющем большинстве случаев, является возрастом, не характерным для деторождения. Но, поскольку другая дата рождения Анны Ивановны в литературе не встречается, в поколенную роспись мы включили именно 1780 г. — и, следовательно, Анна представлена там как самый младший ребенок генерал-аншефа Меллера.

Имеет место путаница и в датах рождения представителей третьего поколения, а именно — детей Петра Ивановича Меллер-Закомельского, военного министра. Д. Н. Шилов в справочнике «Государственные деятели Российской империи» перечисляет девять его детей, за исключением самого старшего Карла (1795 г.р.). Рано ушедший из жизни (в 1817 г.), Карл Петрович не попал в послужной список своего отца за 1818 г., на который Д. Н. Шилов опирается в своей публикации [126]. Однако он

упоминается в протоколах Витебского дворянского депутатского собрания как поручик лейб-гвардии артиллерийской бригады [66, л. 134 об.]. В качестве самого младшего ребенка военного министра у Д. Н. Шилова фигурирует Александр, сам факт существования которого мы ставим под вопрос, поскольку, во-первых, Д. Н. Шилов приписывает ему даты рождения (05.10.1811) и смерти (25.06.1862), указанные на могиле другого сына Петра Ивановича — Владимира [92, с. 91], а во-вторых, упоминаний об Александре нет ни в дворянских родословных книгах, ни в протоколах дворянского депутатского собрания. Датой же рождения Владимира Петровича Д. Н. Шилов считает 1807 г. Кстати, почти все сыновья военного министра окончили Пажеский Его Императорского Величества корпус — самое элитное военно-учебное заведение Российской империи. Приблизительный возраст (около 1808 г.р.) одной из дочерей Петра Ивановича Меллер-Закомельского, Анны, ставшей женой генерала от артиллерии Михаила Аполлоновича Майкова, Д. Н. Шилов вычислил, видимо, по «Петербургскому некрополю», согласно которому, она умерла 17 ноября 1875 г. в возрасте 67 лет [92, с. 8]. В «Родословном сборнике русских дворянских фамилий» В. В. Руммеля и В. В. Голубцова приводится другая, на наш взгляд, менее вероятная, дата ее рождения — 1798 г. [107, с. 4, № 26].

Теперь обратим внимание на другие наиболее яркие ошибки и неточности в литературе. Уже упомянутый нами энциклопедический справочник Р. М. Португальского и В. А. Рунова «Военная элита Российской империи» вызывает большее недоверие не только из-за указанной выше путаницы в биографии родоначальника Меллер-Закомельских, но и в силу ряда других грубейших фактологических ошибок. Так, в статье о генерале от инфантерии Александре Николаевиче Меллер-Закомельском сказано, что его дедом был «Иван Егорович Меллер-Закомельский (1790–1856), генерал-майор, участник Отечественной войны 1812 г. и Заграничных походов русской армии», а прадедом — «Егор Иванович (1867–1818), генерал-лейтенант, генерал-адъютант, участник русско-турецкой и русско-шведской войн» [100, с. 388]. В действительности же, дедом Александру Николаевичу приходится отставной штабс-капитан Иван Карлович Меллер-Закомельский (1787–1846), а прадедом — майор артиллерии Карл Иванович Меллер-Закомельский, смертельно раненный при штурме Очакова в 1788 г. Генеалогическая связь между этими лицами четко прослеживается в протоколах Витебского дворянского депутатского собрания [67, л. 336 об.–337]. Совершенно непонятным и даже странным нам представляется и утверждение о том, что генерал от инфантерии Александр Николаевич Меллер-Закомельский «скончался в 1916 г. (по другим данным, в 1915 г.) в Петрограде, где и похоронен» [100, с. 389], ведь достоверно известно, что, будучи

эмигрантом, он умер в 1928 г. в Ницце (департамент Приморские Альпы, Франция) и был похоронен там же на Русском кладбище Кокад [75, с. 494; 18].

Наибольший интерес у нас вызывает родословная баронов Меллер-Закомельских по линии младшего сына генерал-аншефа — Федора (Фридриха) Ивановича (1772 г.р.), который, по верному замечанию С. Е. Рассадина, как могилевский гражданский губернатор более всех других представителей этого рода имеет отношение к истории Беларуси [102, с. 377]. Единственной на сегодняшний день посвященной ему публикацией является статья Л. Л. Сардака «Забытый генерал. Барон Федор Иванович Меллер-Закомельский», увидевшая свет в 2012 г. в составе сборника трудов Третьей международной научно-практической конференции «Война и оружие. Новые исследования и материалы» [112]. В немецкоязычной метрической книге об умерших Полоцкого евангелическо-лютеранского прихода нам удалось отыскать запись о его смерти, последовавшей 9 августа 1848 г. в результате апоплексического удара («Schlagfluss») [61, л. 130 об.–131, № 40].

От жены Варвары Яковлевны, урожденной княжны Козловской, у Федора Ивановича Меллер-Закомельского было трое сыновей и пятеро дочерей, из которых особую известность никто не получил, и о них мы имеем довольно скудные сведения. Двое сыновей, Федор (~1810 г.р.) и Егор (~1815 г.р.), служили в Санкт-Петербургском уланском полку [63, л. 59 об.; 65, л. 208–208 об.]. Дочь Наталья (1816 г.р.) состояла в замужестве за полковником Виктором Павловичем Соколовым [65, л. 208 об.; 93, с. 125, 128]. Старшая дочь Екатерина (~1808 г.р.) вышла замуж за гвардии ротмистра Петра Ивановича Горича [63, л. 59; 101, 8 об.–9], чей дядя — бригадир Иван Петрович Горич-Большой, происходивший из воинствующего кавказского племени и в 1774 г. пожалованный Екатериной II в дворяне, — при штурме Очакова в 1788 г. вел за собой в атаку сыновей генерал-аншефа Ивана Ивановича Меллера и, покоряя крепостной бастион, «первым взошел на вал, но первым же был убит, запечатлев славною смертию свое служение отечеству» [94, с. 197–198].

К сожалению, прямое потомство барона Федора Ивановича Меллер-Закомельского мы смогли проследить лишь по линии его младшего сына Петра (1820 г.р.), отставного штабс-капитана, да и то только до третьего колена. Как выяснилось из протоколов Витебского дворянского депутатского собрания, адрес-календарей и памятных книжек, один из внуков могилевского губернатора, Владимир Петрович Меллер-Закомельский, принимал участие в русско-турецкой войне 1877–1878 гг., затем в разное время служил старшим чиновником особых поручений при ковенском губернаторе, ковенским полицмейстером и управляющим удельным имением в Беловежском удельном округе, а другой внук, Ни-

колай Петрович Меллер-Закомельский (~1859 г.р.), в 1880–1890-е гг. служил при Департаменте общих дел Министерства государственных имуществ сначала производителем работ по составлению, предъявлению и выдаче бывшим государственным крестьянам владенных записей, затем начальником счетного отделения Департамента, после чего занимал должность управляющего государственными имуществами в Прибалтийских губерниях. Умер он в 1895 г. в возрасте 36 лет «от паралича мозга», о чем свидетельствует актовая запись о его смерти, обнаруженная нами в метрических книгах Рижского кафедрального собора [28, л. 144 об.–145, № 4].

Источниками для составления публикуемой поколенной росписи и биографических справок на фигурирующих в ней лиц послужили дворянские родословные книги Витебской губернии, журналы и протоколы Витебского дворянского депутатского собрания, указы Сената о дворянском происхождении и другие документы, хранящиеся в Национальном историческом архиве Беларуси, а также российские некрополи, гербовники, месяцесловы и адрес-календари, памятные книжки и другие издания, преимущественно справочного характера. Вместе с тем мы вполне осознаем, что составленная нами поколенная роспись далека от полноты и совершенства. В генеалогии баронов Меллер-Закомельских пока еще много пробелов и неясностей. Мы лишь попытались обобщить и систематизировать доступную нам на сегодняшний день информацию из архивных и опубликованных источников и различной литературы, в том числе интернет-ресурсов.

Для одиннадцати представителей рода Меллер-Закомельских в нашей поколенной росписи места не нашлось, поскольку без соответствующего корпуса источников (формулярных списков, метрических книг и др.) нам не удалось установить степень их родства с уже известными лицами. Их список мы поместили отдельно, вслед за росписью. Хочется надеяться, что в свое время появятся исследователи, которые, приняв во внимание нашу работу, продолжат исследование генеалогии славного баронского рода Меллер-Закомельских, значительно расширив источниковую базу за счет документов Российского государственного военно-исторического архива (г. Москва), Российского государственного исторического архива (г. Санкт-Петербург) и других архивов стран СНГ и Прибалтики.

Сокращения и условные обозначения:

вероисп. — вероисповедание
губ. — губерния
ев.-лют. — евангелическо-лютеранский
им. — имение
и.о. — исполняющий обязанности
и.д. — исправляющий должность
л.-гв. — лейб-гвардия
прав. — православный
с. — село
ст. — степень
у. — уезд
* — рождение
+ — смерть
< — до
> — после
~ — около

I. Поколенная роспись баронского рода Меллер-Закомельских

I колено

1. **Иван Иванович Меллер-Закомельский (Möller-Sakomelsky)**, из немецких мещан, сын штаб-лекаря Иоганна Дитриха Миллера (?–22.06.1740), *1725, ев.-лют. вероисп., 20.05.1740 поступил на службу канониром артиллерии, 12.08.1741 зачислен капралом в 3-ю канонирскую роту Санкт-Петербургского полка осадной артиллерии, фурьер (03.02.1743), каптенармус (16.11.1743), сержант (10.09.1745), штык-юнкер (04.1749), подпоручик (25.04.1752), поручик (25.12.1755), с 28.06.1756 заведующий Достопамятным залом, 31.08.1758 награжден чином майора за создание новых артиллерийских орудий, 01.01.1759 произведен в подполковники за организацию грандиозного новогоднего фейерверка перед императорским дворцом, в период Семилетней войны 1756–1763 отличился в боях за овладение Кольбергом (05.12.1761), полковник (02.1762), 22.09.1764 произведен в генерал-майоры за усовершенствование артиллерийских орудий, в 1766–1768 представитель генерал-фельдцейхмейстера в Москве, с 1768 присутствующий член Канцелярии главной артиллерии и фортификации, с 1770 директор Канцелярии большого Ладожского канала, в 1772–1785 член Совета Императорского Сухопутного шляхетного кадетского корпуса, генерал-поручик (21.04.1773), 24.11.1783 произведен в генерал-аншефы и назначен и.о. генерал-фельдцейхмейстера, участник русско-турецкой войны 1787–1792, разработал план штурма Очакова, за взятие которого (06.12.1788) награжден орденами Св. Георгия 2-й ст. (16.12.1788), Св. Андрея Первозванного (14.04.1789) и возведен в баронское достоинство (30.06.1789), 16.05.1790 получил «в вечное и потомственное владение» Бармутинскую и Череухинскую части Закомельского войтовства Усвятского староства Велижского у. Полоцкого наместничества с правом именоваться бароном Меллер-Закомельским, +10.10.1790 под Килией в результате пулевого ранения, похоронен 16.10.1790 в ограде Свято-Екатерининского собора в Херсоне; кавалер орденов Св. Анны 1-й ст. (24.02.1769), Св. Александра Невского (1775) и Большого креста ордена

Св. Владимира 1-й ст. (22.09.1785) [19; 25, с. 133; 40, с. 60; 41, с. 254; 74; 103, с. 256; 105, с. 283–284; 113; 114; 115; 125, с. 326, № 461; 129, с. 84–86]; изображен на акварели М. М. Иванова «Лагерь Г. А. Потемкина под Очаковом» (1788); жена — Анна Карловна Бекельман (12.1731–21.08.1819) [73; 93, с. 90; 126, с. 404].

II колено

2/1. **Петр (Петер Альбрехт)**, *28.10.1755 или 20.10.1756 в Санкт-Петербурге, ев.-лют. вероисп., 16.06.1767 поступил на службу кадетом во 2-й кадетский корпус, 30.11.1769 произведен в прапорщики и назначен адъютантом к своему отцу генерал-майору И. И. Меллеру, 01.01.1772 произведен в подпоручики и переведен в Инженерный корпус, 05.06.1773 произведен в капитаны армии и назначен адъютантом в Бомбардирский полк, участник русско-турецкой войны 1768–1774, капитан артиллерии (10.07.1775), майор (02.10.1781), подполковник (01.01.1787), участник русско-турецкой войны 1787–1792, за взятие Очакова (06.12.1788) награжден орденом Св. Георгия 4-й ст. (16.12.1788), полковник (25.03.1791), участник подавления восстания 1794, генерал-майор (01.01.1795), 29.11.1796 назначен шефом Нарвского драгунского полка, 07.10.1797 уволен от службы, 07.03.1802 вновь принят на службу и назначен состоять по артиллерии, с 11.03.1802 присутствующий в Артиллерийской экспедиции, генерал-лейтенант (14.07.1802), участник русско-австро-французской войны 1805 и русско-прусско-французской войны 1806–1807, с 20.12.1807 присутствующий в Военной коллегии и управляющий Артиллерийской экспедицией, с 19.01.1808 по 01.01.1810 генерал-инспектор всей артиллерии, в 1808–1810 заведующий Провиантским департаментом, с 28.02.1812 директор Артиллерийского департамента Военного министерства, в период войны 1812 находился при 1-й армии, в 1813–1814 находился при резервной армии в герцогстве Варшавском, генерал от артиллерии (18.05.1814), с 27.04.1815 командующий резервной армией в герцогстве Варшавском, в 1817 руководил составлением «Положения об управлении артиллериею, при войсках состоящею» (СПб., 1817), с 06.05.1819 временно управляющий Военным министерством, сенатор (23.11.1819), с 25.11.1819 по 14.03.1823 военный министр, с 02.12.1819 член Государственного совета, +09.06.1823 во время отпуска на Кавказских Минеральных Водах, похоронен на Волковском лютеранском кладбище в Санкт-Петербурге; в 1790 получил по наследству им. Глазуново, а в 1801 — фольварок Заголодье «с деревнями» Велижского у. Витебской губ.; кавалер орденов Св. Анны 1-й ст. (1806), Св. Владимира 2-й ст. (1807), Св. Александра Невского (24.04.1809) с алмазными знаками (20.11.1815) и Св. Владимира 1-й ст. (02.02.1814), награжден золотой шпагой с надписью «За храбрость» с алмазами [25, с. 134; 41, с. 254; 66, л. 133 об.–134 об.; 92, с. 91; 99; 126; 134]; жена — баронесса София-Кристина Петровна Кнутсен (23.01.1774–11.12.1851) [22; 66, л. 134 об.; 92, с. 91; 126, с. 404; 134].

3/1. **Карл**, ев.-лют. вероисп., в 1774 окончил Артиллерийский и инженерный шляхетный кадетский корпус, с 1779 капитан артиллерии Бомбардирского полка, майор артиллерии (1786), участник русско-турецкой войны 1787–1792, 06.12.1788 смертельно ранен при штурме Очакова, похоронен в ограде Свято-Екатерининского собора в Херсоне [20; 43, с. 88; 44, с. 61; 45, с. 61; 47, с. 51; 67, л. 336 об.–337; 115]; жена — Александра Петровна Резвых (02.02.1768–21.06.1814) [66, л. 134; 93, с. 90].

4/1. **Мария**, *<1762, ев.-лют. вероисп., в 1801 получила по наследству «деревни: Авсейково, Нивы Авсейковские, Пикарово, Большие и Малые, Потошня, Гривы, Волосяны, Ракозы, Нивы Глазуновские и Авсейково» Велижского у. Витебской губ. [66, л. 133 об.–134; 105, с. 283]; муж — барон Андрей Иванович Фредерикс (26.03.1759–04.10.1843), бригадир, адъютант князя Г. А. Потемкина [93, с. 384; 105, с. 281].

5/1. **Егор (Георг)**, *1766/1767, ев.-лют. вероисп., получил домашнее образование, в 1781 поступил на службу сержантом л.-гв. Преображенского полка, откуда выпущен капитаном артиллерии и определен адъютантом к своему отцу генерал-аншефу И. И. Меллеру, в 1784–1788 капитан артиллерии Бомбардирского полка, 28.06.1788 произведен в подполковники и переведен во 2-й батальон Бугского егерского корпуса под командованием М. И. Кутузова, участник русско-турецкой войны 1787–1792, за взятие Очакова (06.12.1788) награжден орденом Св. Георгия 4-й ст. (14.04.1789), 02.09.1793 произведен в полковники и переведен в Тверской карабинерный полк, в начале 1797 определен в Рязанский кирасирский полк, 14.04.1797 уволен в отставку, 02.11.1800 вновь принят на службу, 15.03.1801 произведен в генерал-майоры и назначен командиром Глуховского кирасирского полка, с 06.09.1801 шеф Тверского драгунского полка, с 14.09.1803 командир уланского Е. И. В. цесаревича Константина Павловича полка, участник русско-австро-французской войны 1805, в битве под Аустерлицем (20.11.1805) ранен и взят в плен, после подписания Тильзитского мира (25.06.1807) возвратился в Россию, с 29.10.1808 шеф Мариупольского гусарского полка, участник похода в Галицию 1809, генерал-адъютант (01.07.1810), с 12.07.1810 по 01.04.1811 генерал-провиантмейстер, с 25.01.1812 командир 1-го резервного корпуса, в период войны 1812 находился при главной квартире 1-й Западной армии, командовал полками 1-го кавалерийского корпуса, участвовал в сражениях под Бородином (26.08.1812), Тарутином (06.10.1812), Малоярославцем (12.10.1812) и Красным (03–06.11.1812), генерал-лейтенант (16.06.1813), 17.12.1815 уволен от службы «по болезни», +1830; в 1801 получил по наследству фольварок Церковище «с деревнями» Велижского у. Витебской губ., с 17.11.1809 арендовал им. Невойце Губра Россиенского у. Виленской губ.; кавалер ордена Св. Анны 1-й ст. (1808) и Большого креста ордена Св. Владимира 2-й ст. (1811), награжден золотой шпагой с надписью «За храбрость» с алмазами; изображен на картине Дж. Доу «Портрет Е. И. Меллер-Закомельского» [21; 25, с. 133; 41, с. 254; 44, с. 61; 46, с. 57; 66, л. 133 об.–134; 96; 97].

6/1. **Екатерина**, *20.05.1769, ев.-лют. вероисп., в 1801 получила по наследству «деревни: Рудню с пустошью Лукуши, Большое селение, Зеваки и Почонки» Велижского у. Витебской губ., +03.04.1826, похоронена на Волковском лютеранском кладбище в Санкт-Петербурге, эпитафия: «Нежные чувства дружбы и любви к родным возвышали благородную душу ее, а снисхождение к ближним и строгость к самой себе было правилом ее жизни» [66, л. 133 об.–134; 92, с. 90].

7/1. **Иван**, + >1790 [114, с. 27].

8/1. **Федор (Фридрих)**, *1772 в Санкт-Петербурге, ев.-лют. вероисп., в 1776 записан на военную службу сержантом гвардии, в 1786 произведен в капитаны и назначен флигель-адъютантом при своем отце генерале от артиллерии И. И. Меллере, майор (09.1786), с 09.1786 по 10.10.1790 генерал-адъютант при генерал-аншефе бароне И. И. Меллер-Закомельском, 18.10.1790 произведен в подполковники Харьковского легкоконного полка, 05.05.1792 переведен в Тверской карабинерный полк, в 1792 в составе группы русских офицеров-волонтеров под командованием генерал-майора графа В. А. Зубова участвовал в походе на Варшаву, в 1794 за участие в бою при Броках против повстанцев Т. Костюшко пожалован орденом Св. Владимира 4-й ст., 21.04.1796 назначен командующим Волгским казачьим полком на Кавказской линии, 03.06.1796 за взятие крепости Дербента награжден чином полковника, 18.12.1796 переведен в Астраханский драгунский полк, 15.02.1798 уволен от службы, 22.11.1800 принят на службу с назначением в драгунский графа Палена 3-го полк, 15.03.1801 произведен в генерал-майоры и назначен командиром драгунского графа Палена 3-го полка, с 20.03.1801 шеф Каргопольского драгунского полка, с 24.08.1806 шеф Дерптского драгунского полка, с 05.10.1806 шеф Каргопольского драгунского полка, 08.04.1807 награжден орденом Св. Владимира 3-й ст. за участие в сражении против французских войск при Прейсиш-Эйлау (26.01.1806), 05.11.1808 уволен от службы «за болезнями», проживал в своем им. Адамово Велижского у. Витебской губ., 19.02.1820 поступил на гражданскую службу в чине действительного статского советника, с 19.02.1820 по 24.07.1822 могилевский гражданский губернатор, вице-президент Могилевского отделения Российского Библейского общества, после увольнения от должности губернатора числился при Герольдии, в 1834 отправлен на пенсию, с 1844 вел судебное дело против своего беглого дворового человека М. А. Котельникова, пытавшегося подложным путем записаться в дворянское сословие, +09.08.1848 в с. Адамово Велижского у. Витебской губ. от апоплексического удара («Schlagfluss»), похоронен на кладбище Маковской Свято-Воздвиженской церкви Велижского у.; в 1801 получил по наследству фольварок Адамово «с деревнями» Велижского у. Витебской губ. [32, с. 391; 56; 57; 58, л. 84; 61, л. 130 об.–131, № 40; 62, л. 631–631 об.; 63, л. 59–59 об.; 65, л. 208–208 об.; 68, л. 42–43 об.; 96; 112; 127]; жена — княжна Варвара Яковлевна Козловская

(<1789 – >1858) [59, л. 23–23 об.; 63, л. 59; 65, л. 208 об.; 66, л. 133 об.–134, 136 об.–137].

9/1. **Анна**, *[1780] в Санкт-Петербурге, ев.-лют. вероисп., в 1801 получила по наследству «деревни: Малое селение, Корчму Закомельскую, Высокое, Хралово, Мохимцово, Бармутино, Кисели, Хмелище, Боярщина и Прудище» Велижского у. Витебской губ., +18.03.1858 в Санкт-Петербурге [66, л. 133 об.–134; 91, с. 658; 137, s. 246]; муж — Карл Карлович Лёшерн-фон-Герцфельдт (11.11.1761–1818), генерал-майор (1803), в 1812–1813 витебский, а в 1813–1816 гродненский гражданский губернатор [91, с. 658; 137, s. 246].

III колено

10/2. **Карл**, *1795, поручик л.-гв. артиллерийской бригады, +1817 [66, л. 134 об.].

11/2. **Егор (Георгий)**, *1798, 20.04.1817 выпущен из Пажеского корпуса л.-гв. в 1-ю артиллерийскую бригаду прапорщиком, подпоручик (17.02.1819), адъютант начальника Главного штаба Е. И. В. генерала от инфантерии князя П. М. Волконского (на 01.01.1820), поручик (21.04.1822), капитан (11.08.1829), за отличие в русско-турецкой войне 1828–1829 награжден золотой саблей с надписью «За храбрость» (06.12.1829), 13.01.1831 уволен от службы, на 1833 числился при Департаменте уделов Министерства уделов, надворный советник, + >1861; получил в приданое за женой имение в с. Кунье Изюмского у. Харьковской губ.; в 1854 переуступил наследственное им. Глазуново Велижского у. Витебской губ. своему брату Петру; кавалер орденов Св. Анны 2-й ст., Св. Анны 3-й ст., Св. Владимира 4-й ст., награжден серебряной медалью «В память русско-турецкой войны 1828–1829» и прусским орденом Св. Иоанна [29, с. 96, № 210; 33, с. 186, № 48; 42, с. 49; 49, с. 97; 66, л. 134 об.–135, 136; 84, с. 193; 90; 126, с. 404]; жена — Екатерина Николаевна Шидловская (1798 – >1861), изображена на картине К. П. Брюллова «Автопортрет с баронессой Меллер-Закомельской и девочкой в лодке» (1830-е) [29, с. 96, № 210; 66, л. 135].

12/2. **Анна**, *1798 или ~1808, фрейлина Высочайшего двора, +17.11.1875, похоронена на Волковском лютеранском кладбище в Санкт-Петербурге [66, л. 134 об.; 92, с. 8; 107, с. 4, № 26]; муж — Михаил Аполлонович Майков (09.05.1799–01.03.1881), генерал от артиллерии [93, с. 9; 107, с. 4, № 26].

13/2. **Федор**, *1799, в 1819 выпущен из Пажеского корпуса в 63-ю батарейную артиллерийскую роту, поручик (1823), в 1823 адъютант генерал-лейтенанта барона Левенштерна, 12.12.1828 уволен от службы в чине майора, + >1862, похоронен в им. Глазуново Велижского у.; владел им. Глазуново Велижского у. Витебской губ., которое в 1854 переуступил своему брату Петру; на 1832 холост [50, с. 223; 51, с. 232; 52, с. 236; 63, л. 59–60; 65, л. 208, 209; 66, л. 134 об., 136; 84, с. 217; 116, с. 240–241; 126, с. 404; 127].

14/2. **Борис**, *1801, в 1826 выпущен из Пажеского корпуса с чином XIV класса, участник русско-турецкой войны 1828–1829, поручик (на 1832), командир 5-го резервного кавалерийского корпуса (на 1832), + >1854; кавалер ордена Св. Анны 3-й ст., награжден серебряными медалями «В память русско-турецкой войны 1828–1829»; на 1832 холост [60, л. 8; 65, л. 208 об.–209; 66, л. 134 об.; 84, с. 256; 126, с. 404].

15/2. **Иван**, *1803, в 1826 выпущен из Пажеского корпуса с чином XII класса, поступил на службу сверхштатным чиновником при начальнике Одесского таможенного округа, чиновник Департамента внешней торговли Министерства финансов (на 1854), + >1861; в 1854 переуступил наследственное им. Глазуново Велижского у. Витебской губ. своему брату Петру [53, с. 228; 66, л. 134 об., 136; 84, с. 256; 126, с. 404].

16/2. **Петр**, *07.02.1806 в Санкт-Петербургской губ., 13.04.1825 выпущен из Пажеского корпуса в прапорщики л.-гв. Измайловского полка, подпоручик (06.12.1826), поручик (21.04.1830), штабс-капитан (28.01.1835), капитан (06.12.1839), подполковник (27.12.1842), полковник (22.08.1844), за отличие в делах против горцев награжден золотой шпагой с надписью «За храбрость» (28.11.1845), генерал-майор (06.12.1848), командовал Куринским полком, 17.09.1853 уволен от службы «по домашним обстоятельствам», +04.09.1869 в Нуре, похоронен на Волковском лютеранском кладбище в Санкт-Петербурге; в 1854 его братья Егор, Федор, Иван и Владимир переуступили ему наследственное им. Глазуново Велижского у. Витебской губ.; кавалер орденов Св. Георгия 4-го класса, Св. Владимира 2-й ст., Св. Владимира 3-й ст., Св. Владимира 4-й ст., Св. Анны 1-й ст., Св. Анны 2-й ст., Св. Анны 3-й ст. с бантом, Св. Станислава 1-й ст., Св. Станислава 2-й ст., награжден серебряными медалями «В память русско-турецкой войны 1828–1829» и «За взятие приступом Варшавы 25 и 26 августа 1831», польским знаком отличия «За военное достоинство» 4-й ст., знаком отличия «За XX лет беспорочной службы» [25, с. 134; 33, с. 218, № 13; 66, л. 134 об., 135–136; 84, с. 249; 92, с. 91; 126, с. 404]; жена — София Петровна Засецкая (? – после 1853) [66, л. 135 об., 136 об.; 127].

17/2. **София**, *1806, + >1815 [66, л. 135; 126, с. 404].

18/2. **Владимир**, *1807 или 05.10.1811 в Санкт-Петербургской губ., ев.-лют. вероисп., 22.09.1830 выпущен из Пажеского корпуса в конно-артиллерийскую 13-ю роту прапорщиком, подпоручик (23.07.1834), поручик (28.07.1836), штабс-капитан (31.12.1845), капитан (06.12.1847), полковник (11.04.1848), 26.09.1854 уволен от службы «за болезнию» в чине генерал-майора, 15.01.1856 вторично поступил на службу в чине полковника с состоянием по полевой пешей артиллерии, 08.05.1857 уволен от службы «за болезнию» в чине генерал-майора, +25.06.1862, похоронен 27.06.1862 на Казанском иноверческом кладбище в Царском Селе; проживал в Санкт-Петербурге по адресу: 1-я Адмиралтейская часть, 3-й квартал, дом № 76; в 1854

переуступил наследственное им. Глазуново Велижского у. Витебской губ. своему брату Петру; кавалер ордена Св. Анны 2-й ст. [66, л. 134 об., 135 об.–136, 460–460 об.; 84, с. 280; 92, с. 91; 126, с. 404]; жена — Клавдия Александровна Зотова (25.03.1826–04.02.1897) [66, л. 136; 92, с. 91].

19/3. **Иван**, *27.06.1787, штабс-капитан л.-гв. Семеновского полка, адъютант при генерал-майоре Фоке, 12.03.1812 уволен от службы «за болезнею», +23.07.1846, похоронен на Митрофановском кладбище в Санкт-Петербурге; в 1801 получил по наследству фольварок Шивцово «с деревнями и крестьянами» Велижского у. Витебской губ., на 1832 владел им. Васильцово Велижского у. Витебской губ.; кавалер ордена Св. Анны 3-й ст., награжден золотой шпагой с надписью «За храбрость» [48, с. 40; 63, л. 59–60; 65, л. 208 об.–209; 66, л. 133 об.–134; 67, л. 336 об.; 92, с. 91]; жена — Наталья Григорьевна Шелехова (18.07.1793–20.05.1868) [23, с. 234; 64, л. 143; 65, л. 208 об.].

20/3. **Анна**, в 1801 получила по наследству фольварок Шивцово «с деревнями и крестьянами» Велижского у. Витебской губ. [66, л. 133 об.–134; 116, с. 240].

21/8. **Варвара**, *21.01.1807, +27.04.1892, похоронена на Смоленском православном кладбище в Санкт-Петербурге [65, л. 208 об.; 92, с. 90].

22/8. **Екатерина**, *~1808, на 1844 проживала с мужем в его им. Лесохино Велижского у. Витебской губ.; муж — Петр Иванович Горич (~1799 – <07.04.1880), гвардии ротмистр [63, л. 59; 65, л. 208 об.; 72, л. 14, 15; 101].

23/8. **Федор**, *~1810, корнет Санкт-Петербургского уланского полка (на 1832), + >1851 [56, л. 80 об.; 63, л. 59 об.; 65, л. 208–208 об.].

24/8. **Егор**, *~1815, юнкер Санкт-Петербургского уланского полка (на 1832), + >1832 [63, л. 59 об.; 65, л. 208–208 об.].

25/8. **Наталья**, *14.05.1816, +28.06.1872, похоронена в Сергиевой пустыни под Санкт-Петербургом [65, л. 208 об.; 93, с. 125]; муж — Виктор Павлович Соколов (20.08.1815–17.02.1878), полковник [93, с. 128].

26/8. **Мария**, *02.03.1819 в с. Адамово Велижского у. Витебской губ., прав. вероисп., до своей смерти проживала в г. Ковно по Инженерной ул. в собственном доме, +14.08.1905 в Ковно; замужем не была [36, л. 2, 3, 28 об.; 65, л. 208 об.; 66, л. 136 об.–137].

27/8. **Петр**, *21.12.1820 в с. Адамово Велижского у. Витебской губ., прав. вероисп., отставной штабс-капитан (на 14.01.1867), на 08.05.1867 проживал в с. Троицкое Поречского у. Смоленской губ., на 07.10.1905 проживал в им. Витково Острожского у. Волынской губ.; определением Ковенского окружного суда от 20.09./04.10.1905 получил по наследству от сестры Марии одноэтажный деревянный дом в г. Ковно [36, л. 3, 24, 28–29; 63, л. 59 об.; 65, л. 208 об.–209; 66, л. 137 об.; 69, л. 29–29 об.; 116, с. 240].

28/8. **Анна**, *02.1823, + 17.04.1906, похоронена на Смоленском православном кладбище в Санкт-Петербурге [65, л. 208 об.; 92, с. 90].

IV колено

29/11. **Петр**, *1839, в 1855 окончил Ришельевский лицей, служил при одесском генерал-губернаторе, +10.09.1912 или 19.03.1913, похоронен на Аут-кинском кладбище в Ялте [79, с. 20; 90; 103, с. 256; 135].

30/16. **Мария**, *09.04.1853, +1901/1902, похоронена в им. Глазуново Велижского у. Витебской губ. [66, л. 136 об.; 116, с. 240–241; 121, л. 2; 122, л. 6; 127]; муж — граф Людвиг Игнатьевич Парравичини (~1846 – >1914), коллежский асессор (1905), кавалер ордена Св. Анны 3-й ст. (1904), в 1900–1914 заседатель Полоцкой дворянской опеки [70, л. 179; 85, с. 220; 121, л. 1–2; 123, л. 17 об.–18].

31/18. **Екатерина**, *02.08.1854, прав. вероисп., учредитель «Акционерного общества Кыштымских горных заводов» (03.07.1900), в годы Первой мировой войны попечительница убежищ для беженцев Российского общества защиты женщин, +18.10.1927 в замке Сеон (Зеeон) в Верхней Баварии, 23.10.1927 похоронена на местном кладбище [66, л. 136 об.; 77, с. 267; 78, с. 148]; муж — Романов (? – <03.07.1900), коллежский советник [77, с. 267; 78, с. 148].

32/18. **Григорий**, *15.10.1855, прав. вероисп., титулярный советник, в 1892–1893 корреспондент Главного управления государственного коннозаводства по Дагестанской губ., коллежский асессор (1893), в 1893–1916 корреспондент Главного управления государственного коннозаводства по Енисейской области, надворный советник (на 1899), учредитель «Акционерного общества Кыштымских горных заводов» (03.07.1900), статский советник (на 1908), +29.05.1918, похоронен в Красном Селе [7, стб. 682; 8, стб. 694; 10, стб. 742; 11, стб. 886; 12, стб. 1091; 13, стб. 1205; 37, с. 175; 66, л. 136 об.; 78, с. 148]; жена — княжна Юлия Яковлевна Мещерская (1872 – >03.1930) [31; 80, с. 451].

33/18. **Федор**, *25.10.1856, прав. вероисп., в 1884–1892 штаб-ротмистр л.-гв. Кирасирского Его Величества полка, вышел в отставку в чине капитана гвардии, учредитель «Акционерного общества Кыштымских горных заводов» (03.07.1900), +20.10.1905, похоронен в Красном Селе; жена — Ольга Александровна Философова (~1862–27.03.1899) [1, стб. 211; 6, стб. 185; 37, с. 175; 38, с. 85; 66, л. 136 об.; 78, с. 148].

34/18. **Клавдия**, *14.02.1858, прав. вероисп., учредитель «Акционерного общества Кыштымских горных заводов» (03.07.1900), на 25.01.1917 проживала в Петрограде [16, с. 444; 66, л. 136 об.; 78, с. 148].

35/18. **София**, *14.08.1859, прав. вероисп., +14.03.1865, похоронена в Новодевичьем монастыре в Санкт-Петербурге [66, л. 136 об.; 92, с. 91].

36/18. **Мария**, *21.10.1861, прав. вероисп., учредитель «Акционерного общества Кыштымских горных заводов» (03.07.1900), +1907, похоронена на Ямбургском городском кладбище Санкт-Петербургской губ. [66, л. 136 об.,

460 об.; 104; 108, с. 533]; муж — князь Сергей Федорович Мосальский (16.02.1855–16.12.1891), надворный советник, российский вице-консул в Париже [78, с. 148; 92, с. 174; 104].

37/18. **Владимир**, *31.03.1863, прав. вероисп., в 1883 произведен из камер-пажей Пажеского корпуса в корнеты л.-гв. Конного полка, в 1886 уволен в запас, в 1892 вошел в состав Главного правления Кыштымского горного округа, в 1899 избран ямбургским уездным предводителем дворянства, учредитель «Акционерного общества Кыштымских горных заводов» (03.07.1900), в 1904–1905 начальник Главного управления Алтайского горного округа Министерства Императорского двора и уделов, в 1905–1912 председатель Санкт-Петербургской губернской земской управы, член Центрального комитета «Союза 17 Октября» (октябристов), член Петербургского клуба общественных деятелей, в 1908 избран председателем Комиссии по законопроекту выделения городов в самостоятельные земские единицы, в 1908 и 1909 председатель Комиссии по законопроекту преобразования учреждений губернского управления, член Государственного совета (1912), статский советник (1912), с 1913 возглавлял в Государственном совете группу «Центр», в 1915 принимал активное участие в формировании «Прогрессивного блока», с 08.1915 член Особого совещания для обсуждения и объединения мероприятий по обеспечению топливом, 07.1917 избран председателем съезда Всероссийского союза земельных собственников, в начале 1918 переехал в Москву, участвовал в заседаниях Совета общественных деятелей, осенью 1918 прибыл в Киев и вошел в состав бюро Особого совещания членов Государственной думы всех созывов и Государственного совета, с 10.1918 по 04.1919 председатель Совета государственного объединения России, председатель русской делегации на Ясском совещании (16.11.1918–06.01.1919), +29.03.1920 в Константинополе от тифа; в 1893 приобрел им. Падога Ямбургского у. Санкт-Петербургской губ. [78, с. 148; 83; 84, с. 715; 110; 111]; жена — баронесса Елизавета Логгиновна Зедделер (13.07.1875–16.03.1931) [75, с. 493–494].

38/19. **Владимир**, *1812, подпоручик л.-гв. Семеновского полка, +18.03.1831, похоронен на кладбище при Императорском фарфоровом заводе под Санкт-Петербургом [92, с. 91].

39/19. **Николай**, *17.10.1813, прав. вероисп., в 1833 окончил школу гвардейских подпрапорщиков и кавалерийских юнкеров, 08.11.1833 поступил на службу офицером л.-гв. Семеновского полка, в 1842–1845 участвовал в Ичкеринской экспедиции генерал-майора П. Х. Граббе и в военных действиях отряда полковника Р. К. Фрейтага против кавказских горцев, полковник (1849), в 1849–1855 командир гренадерского эрц-герцога Франца-Карла полка, в 1855–1863 командир л.-гв. Литовского полка, генерал-майор (26.08.1856), во время восстания 1863 занимал должность помощника начальника Варшавского гвардейского отряда и командовал отдельными отрядами, генерал-

лейтенант (30.08.1863), в 1863 назначен начальником 3-й гвардейской пехотной дивизии, генерал-адъютант (21.09.1868), в 1877 командовал 5-м и 6-м армейскими корпусами, 16.04.1878 произведен в генералы от инфантерии и назначен членом Военного совета, +08.09.1887 в Царском Селе, похоронен на кладбище с. Большого Кузьмина возле Царского Села; в 1866 пожалован майорат в Царстве Польском с ежегодным доходом в 3000 руб.; кавалер орденов Св. Анны 3-й ст. с бантом (1843), Св. Станислава 1-й ст. (1859), Св. Анны 1-й ст. (1861) и Императорской Короны к нему (1864), Св. Владимира 2-й ст. (1867), Белого Орла (1870), Св. Александра Невского (1874), австрийских орденов Железной Короны 1-й ст. (1870), Леопольда 1-й ст. и Большого креста к нему (1878), прусского ордена Красного Орла 1-й ст. (1878), награжден золотой саблей с надписью «За храбрость» (03.07.1863) и знаком отличия «За XL лет беспорочной службы» (1876) [25, с. 133–134; 33, с. 255, № 10; 41, с. 254; 65, л. 208 об., 209 об.; 67, л. 336 об.–337; 92, с. 91; 98; 117, с. 68]; жена — Софья Михайловна Кусовникова (?–28.05.1911) [131].

40/19. **Дмитрий**, *11.02.1815, паж при Высочайшем дворе (на 1832), +1846, похоронен на Смоленском православном кладбище в Санкт-Петербурге [65, л. 208 об., 209 об.; 92, с. 91].

41/19. **Александр**, *23.11.1820, + >1832 [63, л. 59–60; 65, л. 208 об., 209 об.].

42/19. **Мария**, *31.03.1829, +14.04.1853, похоронена на Митрофановском кладбище в Санкт-Петербурге [92, с. 91]; муж — Фридрих-Франц фон Клитцинг (03.06.1823–24.10.1870) [132].

43/19. **Анна**, *25.07.1832, прав. вероисп., + >1843 [64, л. 143].

44/27. **Владимир**, прав. вероисп., окончил Николаевское инженерное училище, в службе с 1870, участник русско-турецкой войны 1877–1878, коллежский секретарь (на 1881), в 1881 старший чиновник особых поручений при ковенском губернаторе, в 1881–1888 ковенский полицмейстер, титулярный советник (1885), коллежский асессор (на 1891), в 1891–1892 окружной надзиратель Беловежской удельной конторы, в 1892–1895 управляющий 8-м Острожским удельным имением Беловежского удельного округа, + >06.09.1905; кавалер орденов Св. Анны и Св. Станислава 3-й ст. с мечом и бантом, награжден медалью «В память русско-турецкой войны 1877–1878»; на 1888 женат [6, стб. 55; 7, стб. 66; 8, стб. 68; 9, стб. 71; 36, л. 24 об.; 39, с. 165; 69, л. 29–29 об.; 88, с. 51, 395; 89, с. 108, 394; 116, с. 240].

45/27. **Николай**, *~1859, с 1882 на службе, губернский секретарь (на 1885), с 1885 и.д. старшего производителя работ по составлению, предъявлению и выдаче бывшим государственным крестьянам владенных записей Департамента общих дел Министерства государственных имуществ, в 1888 произведен в титулярные советники и утвержден в занимаемой должности, коллежский асессор (1891), с 1891 по 23.11.1892 начальник 3-го (счетного) отделения Департамента общих дел Министерства государственных имуществ, с 23.11.1892 по 25.04.1895 и.д. управляющего государственными

имуществами в Прибалтийских губерниях, +11.10.1895 в Риге от паралича мозга, похоронен 13.10.1895 на Покровском кладбище в Риге [2, стб. 553; 3, стб. 555; 4, стб. 545; 5, стб. 537; 6, стб. 530; 28, л. 144 об.–145, № 4; 69, л. 29–29 об.; 86, с. 81; 87, с. 87; 116, с. 240; 133].

V колено

46/32. **Иван**, *1899, получил военное образование, с 06.1919 на службе в Окружной артиллерийской школе в Москве, 20.09.1919 арестован как участник контрреволюционного заговора, заключен в Бутырскую тюрьму [31; 80, с. 450].

47/32. **София**, *1901 в Смоленске, получила домашнее воспитание, проживала в Москве, с 1907 работала медсестрой, после 1917 работала вязальщицей-надомницей, летом 1927 арестована с мужем по групповому делу и заключена в тюрьму, 02.09.1927 освобождена с ограничением проживания, выехала с сыновьями в Нижний Новгород, 28.03.1928 вновь арестована и заключена в тюрьму, 10.04.1928 освобождена по ходатайству юридического отдела Помощи политическим заключенным, осталась отбывать наказание по старому приговору в Нижнем Новгороде, 09.1929 получила разрешение на свидание с мужем, на 02.1930 находилась в Нижнем Новгороде [31; 80, с. 452]; муж — князь Павел Павлович Мещерский (1890-е – >02.1930) [31; 80, с. 452].

48/33. **Варвара**, *1886, в 1928–1930 находилась на территории африканских владений Бельгии [17]; муж — Глеб Николаевич Одинцов (1889–05.06.1972), полковник, участник Белого движения [76, с. 205].

49/33. **Николай**, *~1891, прав. вероисп., +07.03.1899, похоронен в Красном Селе [37, с. 175].

50/33. **Владимир**, *21.07.1894 или 01/13.09.1894 в Колычевке, 01.10.1914 выпущен из Пажеского корпуса корнетом л.-гв. Конного полка, участник Первой мировой войны, служил в Белой армии на Восточном фронте, участник Великого Сибирского Ледяного похода (14.11.1919–03.1920), произведен в ротмистры, находился в эмиграции в Харбине, Шанхае, Франции и США, +05.06.1962 в Фонтане или Лос-Анджелесе (штат Калифорния, США); жена — герцогиня Наталия Георгиевна Лейхтенбергская (16/29.05.1900–01.08.1995) [27, с. 313; 38, с. 85; 75, с. 494].

51/33. **Клавдия**, *08.10.1896 в Гатчине Царскосельского у. Санкт-Петербургской губ., +13.07.1923, похоронена на кладбище Тестаччо в Риме [106, с. 65]; муж — граф Петр Михайлович Капнист (1896–02.07.1971), гвардии капитан, участник Белого движения [27, с. 219; 106, с. 65].

52/33. **Александра**, на 1916 проживала в Царском Селе [15, с. 440].

53/37. **Александр**, *1898, учился в Александровском лицее, в 1916 поступил на службу корнетом л.-гв. Конного полка, в годы Гражданской войны служил

в Добровольческой армии и Вооруженных силах Юга России, воевал в составе кавалерийского эскадрона и пулеметной команды, произведен в штабс-ротмистры, награжден орденом Святителя Николая Чудотворца, эмигрировал в Париж, участвовал в евразийском движении, в 1933 переехал в Берлин и вступил в Русское Освободительное Народное Движение (РОНД), редактор партийных газет «Голос РОНДа» и «Пробуждение России», преподавал политическую грамоту на общеобразовательных курсах для эмигрантской молодежи, разработал основу учебного курса «Политическая критика марксизма» для идеологических школ Российского Фашистского Союза в Китае и других странах, непродолжительное время состоял в Партии Российских Освобожденцев и руководил нацистской группой «Немецко-русский штандарт», возглавлял Кружок российских культурно-политических исследований и Русский национал-социалистический семинар, с 1937 начальник Отдела пропаганды Российского Национального и Социального Движения (РНСД) и редактор ежемесячника «Осведомительный Вестник Отдела Пропаганды РНСД», один из основателей Российского Национального Фронта, член «Антикоминтерна», в годы Второй мировой войны активно сотрудничал с нацистами на почве антисемитизма, +05.05.1977 в Барселоне (Испания); автор книг «Страшный вопрос о России и еврействе» (Париж, 1923), «Евангелист ненависти. Жизнь Карла Маркса» (Берлин, 1933), «У истоков великой ненависти. Очерки по еврейскому вопросу» (Берлин, 1942) и ряда статей в оккупационной прессе [27, с. 313; 30, с. 41; 55; 75, с. 494].

54/39. **Александр**, *01.11.1844, прав. вероисп., в 1862 окончил Николаевское кавалерийское училище, 13.06.1862 поступил на службу корнетом л.-гв. Гусарского Его Величества полка, участник подавления восстания 1863–1864, поручик (17.04.1863), штабс-ротмистр (27.03.1866), с 10.1866 по 09.1868 обучался в Николаевской академии Генерального штаба (отчислен вследствие столкновения с одним из профессоров во время выпускных экзаменов), майор (04.02.1869), в 1870–1876 участвовал в завоевании Средней Азии, в 1870 получил ранение в голову, подполковник (14.08.1870), с 08.04.1871 по 20.08.1874, с 14.08.1875 по 04.03.1876 и с 22.04.1876 по 07.05.1876 командир 2-го Туркестанского линейного батальона, с 02.02.1872 по 07.05.1876 военный начальник укрепления Ура-Тюбес, отличился в Хивинском походе (1873), полковник (08.11.1873), в 1874–1875 состоял под следствием за убийство на дуэли гражданского чиновника, в 1875–1876 участвовал в Кокандском походе, флигель-адъютант (1876), с 07.05.1876 по 09.11.1877 и.д. помощника командующего войсками Ферганской области, с 09.11.1877 по 06.11.1879 командир 6-го Либавского пехотного полка, участник русско-турецкой войны 1877–1878, отличился в Забалканском походе отряда генерала М. Д. Скобелева, в сражении при Шейново (26–28.12.1877) получил контузию, с 08.06.1880 по 15.05.1883 состоял в распоряжении временного одесского генерал-губернатора, с 15.05.1883 по 10.05.1889 служил в запасных войсках, генерал-майор (03.01.1889), с 10.05.1889 по 12.02.1890 командир

2-й бригады 17-й пехотной дивизии, с 12.02.1890 по 22.01.1894 командир 2-й бригады 10-й пехотной дивизии, с 22.01.1894 по 10.06.1898 начальник 47-й пехотной резервной бригады, с 10.06.1898 по 16.06.1901 начальник 10-й пехотной дивизии, генерал-лейтенант (06.12.1898), с 16.06.1901 по 10.02.1904 начальник 3-й гвардейской пехотной дивизии, с 10.02.1904 по 05.07.1906 командир 7-го армейского корпуса, руководил подавлением Севастопольского восстания (11–16.11.1905), в конце 1905 – начале 1906 возглавлял карательную экспедицию в Забайкалье на Самаро-Златоустовской и Сибирской железных дорогах, с 05.07.1906 по 20.08.1906 состоял в распоряжении военного министра, с 28.08.1906 по 17.10.1906 командир 5-го армейского корпуса, с 17.10.1906 по 12.07.1909 временный прибалтийский генерал-губернатор, генерал от инфантерии (06.12.1906), с 12.07.1909 по 01.05.1917 член Государственного совета, во время Первой мировой войны инспектор лечебных заведений Петрограда, после Февральской революции 1917 допрашивался Чрезвычайной следственной комиссией Временного правительства, 12.1917 декретом СНК уволен от службы с 25.10.1917 с правом подачи прошения о пенсии, в 1918 эмигрировал во Францию, +15.04.1928 в Ницце (департамент Приморские Альпы, Франция), похоронен на Русском кладбище Кокад; владел майоратными имениями в Витебской и Волынской губерниях; кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. с мечами и бантом (1863), Св. Анны 3-й ст. с мечами и бантом (1863), Св. Станислава 2-й ст. с мечами (1875), Св. Георгия 4-й ст. (19.02.1876), Св. Анны 2-й ст. с мечами (1877), Св. Владимира 4-й ст. с мечами и бантом (1879), Св. Станислава 1-й ст. (1894), Св. Анны 1-й ст. (1898), Св. Владимира 2-й ст. (1902), Белого Орла (1906), Королевского Викторианского ордена (1908), Св. Александра Невского (1909) с бриллиантовыми знаками (1912), награжден золотой саблей с надписью «За храбрость» (09.01.1874) [18; 24, с. 351; 25, с. 133; 33, с. 286, № 7; 41; 67, л. 336 об.–337; 75, с. 494; 116, с. 240; 120, с. 51; 128]; жена — Ол. Адол., на 1916 проживала в Царском Селе [15, с. 440]; двое детей [119, с. 370].

55/39. **Николай**, *14.11.1845, +26.11.1846, похоронен на Митрофановском кладбище в Санкт-Петербурге [92, с. 91].

56/39. **Сергей**, *05.10.1848, прав. вероисп., 01.09.1861 записан на военную службу, участник военной кампании 1863, в 1865 окончил Николаевское кавалерийское училище, корнет гвардии (07.08.1865), поручик (16.04.1867), штаб-ротмистр (30.08.1872), флигель-адъютант (1873), ротмистр (30.08.1875), с 07.05.1876 по 30.07.1877 командир 5-го сводного казачьего полка в Туркестанском военном округе, за отличие в русско-турецкой войне 1877–1878 награжден золотой саблей с надписью «За храбрость» (06.09.1877), подполковник (10.09.1877), с 10.09.1877 по 23.11.1880 командир 9-го стрелкового батальона, полковник (28.10.1877), участник военной кампании 1881 в Средней Азии, с 07.02.1887 по 21.12.1893 командир 105-го пехотного Оренбургского полка, генерал-майор (21.12.1893), с 21.12.1893 по 11.08.1899 командир 2-й бригады 35-й пехотной дивизии,

с 11.08.1899 начальник 60-й пехотной резервной бригады, +19.12.1899, похоронен в Новодевичьем монастыре в Москве; кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (1869), Св. Анны 3-й ст. (1871), Св. Станислава 2-й ст. с мечами (1875), Св. Владимира 4-й ст. с мечами и бантом (1876), Св. Георгия 4-й ст. (23.05.1876), Св. Анны 2-й ст. с мечами (1877), Св. Владимира 3-й ст. (1889), Св. Станислава 1-й ст. (1898) [24, с. 351; 25, с. 134; 33, с. 295, № 80; 67, л. 336 об.–337; 116, с. 240; 118, с. 692]; на 01.09.1899 женат, двое детей [118, с. 692].

II. Представители рода Меллер-Закомельских, генеалогическую связь с которыми установить не удалось

- **Меллер-Закомельская София,** *18.04.1838, +11.05.1839, похоронена при Донском монастыре в Москве [54, с. 246].
- **Меллер-Закомельская Александра Ильинична**, *~1863, +10.09.1910, похоронена на Ауткинском кладбище в Ялте [103, с. 256].
- **Меллер-Закомельский Мишель,** *~1887, русский, проживал в Париже, 11.03.1913 прибыл с женой в США через остров Эллис (пункт приема иммигрантов) на корабле «La Touraine» из Гавра (Франция); жена — Антуанетта (~1891 – >11.03.1913) [130; 136].
- **Меллер-Закомельская Евгения Семеновна**, баронесса, на 25.01.1917 проживала в Петрограде по адресу: Каменноостровский проспект, 9 [16, с. 444].
- **Меллер-Закомельский Сергей Леон[идович?]**, барон, член Русского фотографического и Московского автомобильного обществ, на 1917 проживал в Москве по адресу: Лялин переулок, 20 [14, с. 325].
- **Меллер-Закомельский N**, барон, корнет Отдельного корпуса пограничной стражи, служил в 1-м эскадроне 1-го кавалерийского дивизиона Добровольческой армии, убит 15.01.1918 в Таганроге [26].
- **Меллер-Закомельский Сергей Владимирович**, *1888, барон, выпускник Киевского кадетского корпуса, офицер 11-го гусарского полка, расстрелян большевиками 26.01.1918 в Киеве [26].
- **Меллер-Закомельский Адольф Владимирович**, в годы Второй мировой войны служил в 30-м Полку Пехоты Войска Польского, «убит в боях против немецких захватчиков»; жена — Лидия Георгиевна, на 12.02.1947 проживала по адресу: Московская обл., Дмитриевский р-н, п/о Орудьево, торфопредприятие «Облептово» [95].
- **Меллер-Закомельская Елена Владимировна**, баронесса, + <28.07.1952 в Тюбингене (Германия); муж — Полуэктов (?–?) [76, с. 558].

- **Меллер-Закомельская София Владимировна**, баронесса, +28.02.1968 в Варшаве; муж — Николай Ипполитович Мацнев (01.09.1903–02.1963) [75, с. 461].
- **Меллер-Закомельская** (урожд. Мещельская) **N**, +1971, похоронена на Русском кладбище Кокад в Ницце [109].

Источники и литература

1. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1885 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1885. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 497 с.
2. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1886 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1886. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 495 с.
3. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1888 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1888. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 500 с.
4. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1889 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1889. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 496 с.
5. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1891 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1891. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 506 с.
6. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1892 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1892. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 497 с.
7. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1893 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1893. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 597 с.
8. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1894 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1894. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 610 с.
9. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1895 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1895. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 637 с.

10. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1896 год. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1896. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 678 с.
11. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1900 год. — СПб. : Сенатская типография, 1900. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 721 с.
12. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1908 год. — СПб. : Сенатская типография, 1908. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 869 с.
13. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1916 год. — Пг. : Сенатская типография, 1916. — Ч. I: Власти и места центрального управления и ведомства их. — 1013 с.
14. Алфавитный указатель адресов жителей г. Москвы и ее пригородов // Вся Москва на 1917 год. — М., 1917. — 570 с.
15. Алфавитный указатель жителей города Петрограда, Гатчины, Колпина, Красного Села, Ораниенбаума, Павловска, Петергофа, Сестрорецка и Царского Села // Весь Петроград на 1916 год. Адресная и справочная книга г. Петрограда. — Пг. : Типография Т-ва А. С. Суворина — «Новое время», 1916. — 930 с.
16. Алфавитный указатель жителей города Петрограда, Гатчины, Колпина, Красного Села, Ораниенбаума, Павловска, Петергофа, Сестрорецка и Царского Села // Весь Петроград на 1917 год. Адресная и справочная книга г. Петрограда. — Пг.: Типография Т-ва А. С. Суворина — «Новое время», 1917. — 806 с.
17. Алфавитный указатель имен русских женщин, находившихся в период с 1917 по 1945 годы на территории Африки / сост. В. П. Хохлова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.inafran.ru/sites/default/files/page_file/%20АЛФАВИТНЫЙ%20УКАЗАТЕЛЬ%20ИМЕН%20РУССКИХ%20ЖЕНЩИН,НАХОДИВШИХСЯ%20В%20ПЕРИОД%20С%201917%20ПО%201945%20В%20АФРИКЕ.pdf. — Дата доступа: 21.04.2012.
18. Барон Меллер-Закомельский Александр Николаевич [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=2616. — Дата доступа: 19.04.2012.
19. Богданович, М. И. Меллеры-Закомельские. 1790 г. / М. И. Богданович // Русская старина. — 1881. — Кн. 2. — С. 445–446.
20. Брюховецкий, Р. И. Меллер-Закомельский Карл Иванович / Р. И. Брюховецкий [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://viupetra2.3dn.ru/publ/meller_zakomelskij_k_i/13-1-0-459. — Дата доступа: 14.04.2012.
21. Вершинин, А. А. Меллер-Закомельский Егор Иванович / А. А. Вершинин // Отечественная война 1812 года: Энциклопедия / ред. кол.: В. М. Безотосный и др. — М. : РОССПЭН, 2004. — С. 455.

22. Вершинин, А. А. Меллер-Закомельский Петр Иванович / А. А. Вершинин // Отечественная война 1812 года: Энциклопедия / ред. кол.: В. М. Безотосный и др. — М. : РОССПЭН, 2004. — С. 455–456.
23. Виленский православный некрополь / сост. епископ Иосиф. — Вильна : Типография И. Блюмовича. — 427 с.
24. Военный орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия. Именные списки 1769–1920. Биобиблиографический справочник / отв. сост. В. М. Шабанов. — М. : Русскiй мiръ, 2004. — 928 с.
25. Волков, С. В. Генералитет Российской империи: энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II / С. В. Волков; под общ. ред. В. А. Благово и С. А. Сапожникова. — М. : Центрполиграф, 2010. — Т. 2: Л–Я. — 831 с.
26. Волков, С. В. Офицеры армейской кавалерии: Опыт мартиролога / С. В. Волков. — М. : Русский путь, 2004. — 624 с.
27. Волков, С. В. Офицеры российской гвардии: Опыт мартиролога / С. В. Волков. — М. : Русский путь, 2002. — 568 с.
28. Государственный исторический архив Латвии. Ф. 232 (Церковные книги православных приходов Латвии). — Оп. 4. — Д. 16. Метрические книги о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Рижского кафедрального собора за 1893–1895 гг. — 156 л.
29. Государственный Русский музей. Живопись / науч. ред. Е. Петрова — СПб. : Palace Editions, 2002. — Т. 2: Первая половина XIX века. Каталог (А–И) / науч. ред. Г. Голдовский. — 232 с.
30. Жуков, Д. А. Русские эсэсовцы / Д. А. Жуков, И. И. Ковтун. — М. : Вече, 2010. — 464 с.
31. Заклейменные властью. Анкеты, письма, заявления политзаключенных в Московский Политический Красный Крест и Помощь политзаключенным, во ВЦИК, ВЧК-ОГПУ-НКВД (по категориям репрессированных) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.memo.ru/pkk/page%202/KNIGA/Me.html. — Дата доступа: 27.04.2012.
32. Записка исправляющего должность секретаря Российского Библейского общества коллеж. асессора Николая Серова митрополиту Серафиму. 12-го февраля 1826 г. // Сборник исторических материалов, извлеченных из архива Собственной его императорского величества канцелярии / под ред. Н. Дубровина. — СПб. : Государственная типография, 1903. — Вып. XII. — С. 379–401.
33. Исмаилов, Э. Э. Золотое оружие с надписью «За храбрость». Списки кавалеров. 1788–1913. — М. : Старая Басманная, 2007. — 544 с.
34. История Килии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://kiliya-od.narod2.ru/. — Дата доступа: 13.03.2013.
35. Катин-Ярцев, М. Меллер-Закомельские / М. Катин-Ярцев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://rusdeutsch-panorama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=2909. — Дата доступа: 23.03.2013.

36. Каунасский уездный архив. — Ф. I–106 (Ковенская казенная палата). — Оп. 1. — Д. 3285. Дело об имуществе, оставшемся после смерти баронессы М. Ф. Меллер-Закомельской (09.09.1905–16.11.1913). — 69 л.
37. Красносельский синодик [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.hram-ks.ru/docs/MON-DUX.DOC. — Дата доступа: 20.04.2012.
38. Красюков, Р. Г. Герцоги Лейхтенбергские // Дворянский календарь: справочная родословная книга российского дворянства / отв. ред. А. А. Шумков. — СПб., 1998. — Тетр. 5. — С. 70–90.
39. Краткий список чинов Министерства уделов / 15 декабря 1894 года. — СПб., 1894. — 211 с.
40. Маковская, Л. К. Хранители Достопамятного зала / Л. К. Маковская // Военное прошлое государства Российского: утраченное и сохраненное. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 250-летию Достопамятного зала. 13–17 сентября 2006 года / отв. ред. С. В. Ефимов. — СПб., 2006. — С. 60–71.
41. Меллер-Закомельские // Военная энциклопедия / под ред. К. И. Величко и др. — Пб. : Т-во И. Д. Сытина, 1914. — Т. 15. — С. 253–254.
42. Месяцеслов и общий штат Российской империи на 1833. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1833]. — Ч. 1. — 860 с.
43. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1780. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1780]. — 523 с.
44. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1785. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1785]. — 480 с.
45. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1787. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1787]. — 420 с.
46. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1788. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1788]. — 396 с.
47. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1789. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1789]. — 392 с.
48. Месяцеслов с росписью чиновных особ, или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1812. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1812]. — Ч. 1. — 692 с.
49. Месяцеслов с росписью чиновных особ, или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1821. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1821]. — Ч. 1. — 533 с.
50. Месяцеслов с росписью чиновных особ, или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1822. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1822]. — Ч. 1. — 854 с.

51. Месяцеслов с росписью чиновных особ, или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1823. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1823]. — Ч. 1. — 908 с.
52. Месяцеслов с росписью чиновных особ, или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1824. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1824]. — Ч. 1. — 950 с.
53. Месяцеслов с росписью чиновных особ, или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1829. — СПб. : При Императорской Академии наук, [1829]. — Ч. 2. — 570 с.
54. Московский некрополь / [сост. В. И. Саитов]. — СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1908. — Т. 2: К–П. — 487 с.
55. Наумов, С. Меллер-Закомельский Александр Владимирович / С. Наумов // Большая энциклопедия русского народа [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.rusinst.ru/articletext.asp?rzd=1&id=6022&searchword=%EC%E5%EB%EB%E5%F0. — Дата доступа: 01.04.2012.
56. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). — Ф. 145 (Минская палата уголовного суда). — Оп. 2. — Д. 300. Дело по обвинению крестьянина им. Адамово Велижского у. Витебской губ. помещика действительного статского советника барона Ф. И. Меллера-Закомельского М. А. Котельникова в самовольном проживании с семьей в г. Минске по подложным документам на имя дворян Бородзичей и служащего Минской городской думы дворянина Ф. А. Василевского в исходатайствовании для Котельникова дворянских документов (18.08.1848–19.12.1855). — 109 л.
57. НИАБ. — Ф. 159 (Минский уездный суд). — Оп. 1. — Д. 1048. Дело о незаконном проживании крестьянина им. Адамово Велижского у. Витебской губ. помещика действительного статского советника барона Ф. И. Меллера-Закомельского М. А. Котельникова с семьей в г. Минске под именем дворян Бородзичей (16.06.1844–05.04.1854). — 342 л.
58. НИАБ. — Ф. 1297 (Канцелярия генерал-губернатора витебского, могилевского и смоленского). — Оп. 1. — Д. 174. Указы Сената (07.01.1820–07.11.1820). — 452 л.
59. НИАБ. — Ф. 1297. — Оп. 1. — Д. 20447. Дело о назначении пенсии вдове бывшего могилевского гражданского губернатора действительного статского советника барона Ф. И. Меллер-Закомельского (02.02.1849–11.05.1850). — 24 л.
60. НИАБ. — Ф. 1416 (Витебское губернское правление). — Оп. 2. — Д. 10181. Дело по отношению Санкт-Петербургского опекунского совета об описи заложенного им. Глазуново Велижского у. баронов Миллер-Закомельских за долги (27.03.1853–19.11.1854). — 9 л.
61. НИАБ. — Ф. 1952 (Евангелическо-лютеранские церкви Беларуси). — Оп. 4. — Д. 3. Метрические книги о родившихся, бракосочетавшихся и умерших Полоцкого евангелическо-лютеранского прихода за 1846–1851 гг. (нем.).
62. НИАБ. — Ф. 2003 (Могилевское губернское правление). — Оп. 1. — Д. 17. Указы Сената (03.01.1822–26.12.1822). — 954 л.

63. НИАБ. — Ф. 2512 (Витебское дворянское депутатское собрание). — Оп. 1. — Д. 177. Дворянская родословная книга Витебской губ. за 1832 г. — 208 л.
64. НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 1. — Д. 300. Докладная книга о внесении дворян в родословную книгу (1843). — 547 л.
65. НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 1. — Д. 446. Родословная книга о дворянском происхождении разных лиц за 1827–1833 гг. — 408 л.
66. НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 1. — Д. 571. Протоколы Витебского дворянского депутатского собрания о дворянском происхождении разных лиц за 1862 г. — 525 л.
67. НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 1. — Д. 576. Журналы Витебского дворянского депутатского собрания о дворянском происхождении разных лиц за 1863 г. — 442 л.
68. НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 1. — Д. 577. Указы Сената о дворянском происхождении разных лиц (21.01.1863–19.11.1863). — 105 л.
69. НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 1. — Д. 654. Указы Сената о дворянском происхождении разных лиц за 1867 г. — 66 л.
70. НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 1. — Д. 880. Протоколы Витебского дворянского депутатского собрания за 1891 г. — 318 л.
71. НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 3. — Д. 3. Алфавитная книга дел Витебского дворянского депутатского собрания. — Ч. 1: А–К. — 137 л.
72. НИАБ. — Ф. 2626 (Канцелярия витебского губернского предводителя дворянства). — Оп. 1. — Д. 383. Переписка по разным вопросам (26.01.1880–16.12.1880). — 68 л.
73. НИАБ. — Ф. 3219 (Белорусское губернское правление). — Оп. 1. — Д. 880. Дело по указу Сената о наложении запрещения на имение баронессы А. К. Меллер-Закомельской за долги ее сына отставного полковника барона [Е. И.] Меллер-Закомельского (09.11.1798–25.12.1798). — 99 л.
74. НИАБ. — Ф. 3310 (Полоцкая палата гражданского суда). — Оп. 2. — Д. 27. Описание деревень и жителей Велижского у. Полоцкого наместничества, предоставленных в вечное и потомственное владение командующему артиллерией генерал-аншефу барону И. И. Меллер-Закомельскому (18.08.1787–31.01.1795). — 69 л.
75. Незабытые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917–1999 / сост. В. Н. Чуваков. — М., 2004. — Т. 4: Л–М. — 699 с.
76. Незабытые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917–1999 / сост. В. Н. Чуваков. — М., 2004. — Т. 5: Н–П. — 633 с.
77. Незабытые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917–1999 / сост. В. Н. Чуваков. — М., 2005. — Т. 6, кн. 1: Пос–Скр. — 602 с.
78. Неклюдов, Е. Г. Владение Кыштымскими заводами на Урале предками и семьей В. Г. Дружинина / Е. Г. Неклюдов // Памяти Василия Григорьевича Дружинина (1869–1936): Материалы научных чтений 10 августа 2010 г. / отв. ред. И. М. Беляева. — СПб. : БАН, 2010. — С. 136–152.
79. Некрополь: Из записной книжки старого генеалога / сост. В. И. Чернопятов. — Тула : Типография Е. И. Дружининой, 1915. — 28 с.

80. Обречены по рождению… По документам фондов: Политического Красного Креста. 1918–1922. Помощь политзаключенным. 1922–1937 / сост. Л. Должанская, И. Осипова. — СПб. : Издательство журнала «ЗВЕЗДА», 2004. — 576 с.
81. Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи, начатый в 1797 году. — [СПб. : Сенатская типография, 1799]. — Ч. 1.
82. Отец и сын Меллер-Закомельские // Свято-Екатериненский собор и пантеон Херсонской крепости [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.familyface.net/herson/photo.php?7752. — Дата доступа: 13.03.2013.
83. Павлов, Д. Меллер-Закомельский Владимир Владимирович / Д. Павлов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://rusdeutsch-panorama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=3691. — Дата доступа: 23.03.2013.
84. Пажи за 183 года (1711–1894). Биографии бывших пажей, с портретами / собрал и издал О. Р. фон Фрейман. — Фридрихсгамн : Типография Акционерного общества, 1894. — 970 с.
85. Памятная книжка Витебской губернии на 1914 год. — Витебск : Губернская типография, 1914. — 404 с.
86. Памятная книжка и адрес-календарь Лифляндской губернии на 1893 год. — Рига: Лифляндская губернская типография, 1893. — 299 с.
87. Памятная книжка и адрес-календарь Лифляндской губернии на 1894 год. — Рига: Лифляндская губернская типография, 1894. — 266 с.
88. Памятная книжка Ковенской губернии 1882 года. — Ковно: Типография губернского правления, 1881. — 363 с.
89. Памятная книжка Ковенской губернии на 1886-й год. — Ковно: Типография губернского правления, 1885. — 371 с.
90. Парамонов, А. Ф. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии / А. Ф. Парамонов. — Кн. 1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://old.mediaport.info/spezproekts/family/index.php?page=12. — Дата доступа: 14.03.2013.
91. Петербургский некрополь / сост. В. Саитов. — СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1912. — Т. 2: Д–Л. — 753 с.
92. Петербургский некрополь / сост. В. Саитов. — СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1912. — Т. 3: М–Р. — 653 с.
93. Петербургский некрополь / сост. В. Саитов. — СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1913. — Т. 4: С–Ѳ. — 726 с.
94. Петров, А. Н. Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787–1791 г. / А. Н. Петров. — СПб. : Типография Р. Голике, 1880. — Т. 1: 1787–1789 гг. — 298 с.
95. Письмо Военного Атташе при Посольстве Польской Республики в Москве полковника Бардаха начальнику Управления по учету погибшего и пропавшего без вести рядового и сержантского состава МВС СССР генерал-майору Шавельскому от 12.02.1947 о судьбе военнослужащего Меллер-Закомельского Адольфа Владимировича // Центральный архив Ми-

нистерства обороны Российской Федерации. — Ф. 58. — Оп. 977531. — Д. 62. — Л. 244 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.obd-memorial.ru/memorial/imagelink?path=58023e38-58c6-4c18-9cdc-4b20a943e5b8. — Дата доступа: 23.03.2013.

96. Подмазо, А. Шефы и командиры регулярных полков русской армии (1796–1825) / А. Подмазо [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/library/podmazo/alfshcom_m.html. — Дата доступа: 15.03.2013.
97. П[оливанов], М. Меллер-Закомельский Егор Иванович / М. П[оливанов] // Русский биографический словарь: Маак – Мятлева / сост. М. П. Лепехин. — М. : Аспект Пресс, 1999. — С. 130–131.
98. П[оливанов], М. Меллер-Закомельский Николай Иванович / М. П[оливанов] // Русский биографический словарь: Маак – Мятлева / сост. М. П. Лепехин. — М. : Аспект Пресс, 1999. — С. 131.
99. П[оливанов], М. Меллер-Закомельский Петр Иванович / М. П[оливанов] // Русский биографический словарь: Маак – Мятлева / сост. М. П. Лепехин. — М. : Аспект Пресс, 1999. — С. 131–132.
100. Португальский, Р. М. Военная элита Российской империи. 1700–1917: Энциклопедический справочник / Р. М. Португальский, В. А. Рунов; ред. сов.: В. Н. Лобов (пред.) и др. — М. : Вече, 2009. — 640 с.
101. Посемейный список дворянина им. Лесохино Велижского у. Витебской губ. отставного гвардии ротмистра П. И. Горича за 1844 г. // НИАБ. — Ф. 2512. — Оп. 1. — Д. 306. — Л. 8–9.
102. Рассадин, С. Е. Князья, графы и бароны в Беларуси (конец XVIII – начало XX в.). История титулов в биографическо-личностном аспекте / С. Е. Рассадин. — Минск: Издательство Белорусского Экзархата Московского Патриархата, 2010. — 432 с.
103. Река Времен. Кн. 4. Русский Провинциальный Некрополь: Картотека Н. П. Чулкова из собрания Государственного Литературного музея / ред. кол.: С. Г. Блинов, С. Д. Воронин, А. А. Дорохов и др. — М. : Эллис Лак; Река Времен, 1996. — 416 с.
104. Родословная роспись князей Мосальских (первая ветвь) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.genealogia.ru/users/rurik/Rospisi/Mosal.htm. — Дата доступа: 27.04.2012.
105. Российская родословная книга, издаваемая князем Петром Долгоруковым. — СПб. : Типография Эдуарда Веймара, 1855. — Ч. 2. — 328 с.
106. Российский некрополь. Вып. 6. Тестаччо. Некатолическое кладбище для иностранцев в Риме: Алфавитный список русских захоронений / сост. В. Гасперович, М. Ю. Катин-Ярцев, М. Г. Талалай, А. А. Шумков. — СПб. : ВИРД, 2000. — 160 с.
107. Руммель, В. В. Родословный сборник русских дворянских фамилий / В. В. Руммель, В. В. Голубцов. — СПб. : Издание А. С. Суворина, 1887. — Т. II. — 925 с.
108. Русский провинциальный некрополь / сост. В. Шереметевский. — М. : Типолитография Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1914. — Т. 1. — 1017 с.

109. Русское Православное кладбище Кокад [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.elisanet.fi/lahnaja/Caucade/List.html. — Дата доступа: 17.04.2012.
110. Сардак, Л. Л. Барон В. В. Меллер-Закомельский // Немцы в Санкт-Петербурге. — СПб. : МАЭ РАН, 2009. — Вып. 5: Биографический аспект. XVIII–XX вв. / отв. ред. Т. А. Шрадер. — С. 145–163.
111. Сардак, Л. Л. Барон В. В. Меллер-Закомельский (1863–1920) / Л. Л. Сардак // Новый исторический вестник. — 2006. — № 14. — С. 139–145.
112. Сардак, Л. Л. Забытый генерал. Барон Федор Иванович Меллер-Закомельский / Л. Л. Сардак // Война и оружие: Новые исследования и материалы. Труды Третьей международной научно-практической конференции (16–18 мая 2012 г.) / науч. ред. С. В. Ефимов. — СПб. : ВИМАИВиВС, 2012. — Ч. 3. — С. 148–157.
113. Сардак, Л. Л. Командующий артиллерией русской армии генерал-аншеф И. И. Меллер-Закомельский / Л. Л. Сардак // Война и оружие: Новые исследования и материалы. Материалы Второй Международной научно-практической конференции (18–20 мая 2011 года) / науч. ред. С. В. Ефимов. — СПб. : ВИМАИВиВС, 2011. — Ч. 2. — С. 318–334.
114. Сардак, Л. Л. Меллер Иван Иванович — родоначальник баронов Всероссийской империи Меллеров-Закомельских // Немцы в Санкт-Петербурге. — СПб. : МАЭ РАН, 2011. — Вып. 6: Биографический аспект / отв. ред. Т. А. Шрадер. — С. 7–33.
115. Свято-Екатерининский собор и пантеон Херсонской крепости [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.familyface.net/herson/street.php?1102. — Дата доступа: 13.03.2013.
116. Списки титулованным родам и лицам Российской империи / издание Департамента Герольдии Правительствующего Сената. — СПб. : Типография Правительствующего Сената, 1892.
117. Список генералам по старшинству / исправлено по 1-е января. — СПб. : Военная типография, 1885. — 860 с.
118. Список генералам по старшинству / составлен по 1-е сентября 1899 года. — СПб. : Военная типография, 1899. — 1024 с.
119. Список генералам по старшинству / составлен по 1-е сентября 1901 года. — СПб. : Военная типография, 1901. — 1222 с.
120. Список генералам по старшинству / составлен по 15-е апреля 1914 года. — Пг. : Военная типография императрицы Екатерины Великой, 1914. — 1012 с.
121. Формулярный список о службе заседателя Полоцкой дворянской опеки коллежского секретаря Л. И. Парравичини за ноябрь 1901 г. // НИАБ. — Ф. 1416. — Оп. 2. — Д. 20195. — Л. 1–4.
122. Формулярный список о службе заседателя Полоцкой дворянской опеки коллежского секретаря Л. И. Парравичини от 29.11.1902 // НИАБ. — Ф. 1416. — Оп. 2. — Д. 20195. — Л. 5–8.

123. Формулярный список о службе заседателя Полоцкой дворянской опеки коллежского асессора Л. И. Парравичини от 28.02.1907 // НИАБ. — Ф. 1416. — Оп. 2. — Д. 20195. — Л. 16–18.
124. Херсонская крепость [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.mycity.kherson.ua/pamyat/krepost_h.html. — Дата доступа: 22.03.2013.
125. Хоруженко, О. И. Дворянские дипломы XVIII века в России / О. И. Хоруженко. — М. : Наука, 1999. — 419 с.
126. Шилов, Д. Н. Меллер-Закомельский (Меллер) Пётр Иванович / Д. Н. Шилов // Государственные деятели Российской империи: Главы высших и центральных учреждений (1802–1917): Биобиблиографический справочник / Д. Н. Шилов. — СПб. : Дмитрий Буланин, 2001. — С. 404–405.
127. Шилов, Д. Н. Неопубликованные материалы к «Русскому провинциальному некрополю» в фондах Российского государственного исторического архива / Д. Н. Шилов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.petergen.com/publ/shilovrpnrgia2.shtml. — Дата доступа: 18.04.2012.
128. Шляхов, А. Меллер-Закомельский Александр Николаевич / А. Шляхов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.rusdeutsch-panorama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=2539. — Дата доступа: 12.03.2013.
129. Энгельгардт, Л. Н. Записки / Л. Н. Энгельгардт. — М. : Новое литературное обозрение, 1997. — 256 с.
130. Antoinette Zakomelsky [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ellisisland.org/search/passRecord.asp?MID=04145816600890933120&LNM=ZAKOMELSKY&PLNM=ZAKOMELSKY&first_kind=1&last_kind=0&TOWN=null&SHIP=null&RF=2&pID=100573040092. — Дата доступа: 22.06.2012.
131. Meller-Zakomel’skij Baron, Nikolai / Ivanov. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=35471. — Дата доступа: 21.02.2013.
132. Meller-Zakomelskaja, Maria [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=35469. — Дата доступа: 21.02.2013.
133. Meller-Zakomelskij Baron, Nikolaj Petr. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=35472. — Дата доступа: 21.02.2013.
134. Meller-Zakomelskij Baron, Peter / Ivanovič [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=35474. — Дата доступа: 21.02.2013.
135. Meller-Zakomelskij Baron, Petr Egorovič [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=35473. — Дата доступа: 21.02.2013.

136. Michel Meller Zakomelsky [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ellisisland.org/search/passRecord.asp?MID=04145816600890933120&LNM=ZAKOMELSKY&PLNM=ZAKOMELSKY&first_kind=1&last_kind=0&TOWN=null&SHIP=null&RF=2&pID=100573040091. — Дата доступа: 22.06.2012.
137. Stackelberg, O.M. von. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil: Estland / O.M. von Stackelberg. — Görlitz, 1930. – Band II, Lieferung 1. – 290 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27.03.2013

В. В. Урублеўскі

Генеалогія і гісторыя святарскага роду Струкоўскіх у канцы XVIII – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ)

Пытанне генеалогіі і гісторыі святарскіх родаў не атрымала дагэтуль грунтоўнага асвятлення ў айчыннай гістарыяграфіі. Дамінантная ўвага навукоўцаў да канфесійных і царкоўных праблем мінае асобы людзей, прадстаўнікоў старажытных святарскіх дынастый, іх жыццёвы шлях, вопыт пастырскай дзейнасці, прыклад служэння царкве і Хрысту.

На сённяшні дзень самай комплекснай працай, прысвечанай беларускаму святарскаму роду, можа лічыцца даследаванне А. В. Зіноўева па гісторыі і генеалогіі Плышэўскіх, святароў Міншчыны, з XVIII – да пачатку XX ст. [1] Аўтарам не проста падаюцца біяграфічныя звесткі і сямейнае становішча, але публікуюцца і дакументы аб прызначэннях, узнагароджаннях, метрычныя запісы аб нараджэнні і смерці, кліравыя і спавядальныя ведамасці, справаводная дакументацыя Мінскай духоўнай кансісторыі. Прыведзенае даследаванне дазваляе прасачыць не столькі «генезіс святасці», як адзначаецца В. А. Цяпловай [1, с. 18], колькі стварае перадумовы да вызначэння абставін жыццядзейнасці, рэакцыі на іх, лёсу канкрэтнага святара. Асобныя звесткі з генеалогіі святарскіх дынастый прадстаўлены ў працах Л. У. Маракова [3], Г. Э. Шчаглова [27–29], М. Ф. Шумейкі [26] і іншых. Спіс крыніц і літаратуры да біяграфіі і генеалогіі прадстаўніка святарскага роду і царкоўнага гісторыка Фёдара Андрэевіча Жудро апублікаваны Ю. М. Снапкоўскім і З. Л. Яцкевічам у зборніку «Архіварыус» [25].

Дадзены артыкул ставіць сваёй мэтай знаходжанне радавых каранёў і духоўных вытокаў прадстаўніка старадаўняй беларускай святарскай дынастыі Івана Фёдаравіча Струкоўскага (1895–1991), святара Целяханскай царквы Брэсцкай епархіі. Жыццёваму шляху і служэнню айца Іаана ў гады суровага прасследавання савецкай уладай прысвечаны артыкул В. С. Івановай, у якім выкарыстаны шматлікія вусныя і пісьмовыя сведчанні, фатаграфічныя матэрыялы [2].

Асноўнай крыніцай па генеалогіі святарскіх родаў з’яўляюцца кліравыя ведамасці цэркваў Мінскай епархіі XIX – пачатку XX ст., дзе змяшчаюцца звесткі аб адукацыі, служэнні, узнагароджанні, сямейным становішчы (з указаннем узросту, у т.л. членаў сям’і) прадстаўнікоў царкоўнага кліру, а менавіта святара, дзяка, псаломшчыка, прасфорні, царкоўнага старасты, заштатных свяшчэнна- і царкоўнаслужыцеляў. Гэтыя дакументы зберагаюцца ў фондзе Мінскай праваслаўнай кансісторыі Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Звесткі аб прызначэнні на пасады і выбыцці з пасад па Мінскай губерні змяшчаюцца ў «Мінскіх епархіяльных ведамасцях» [3]. Немалую цікавасць уяўляюць і матэрыялы судовага справаводства, якія праз канкрэтныя выпадкі раскрываюць абставіны святарскага служэння. Артыкул пабудаваны на падставе пералічаных відаў крыніц канфесіянальнай гісторыі.

Струкоўскія не згадваюцца ў XVIII ст. сярод уніяцкіх святароў. У 1780-я гг. асобныя прадстаўнікі роду служылі ў праваслаўных прыходах Давыд-Гарадокскай пратапопіі ў Мазырскім павеце [15]. Так, святаром Троіцкай царквы ў сяле Белавуша (цяпер Столінскі р-н Брэсцкай вобл.) з’яўляўся іерэй Гаўрыла Іванавіч Струкоўскі (1786–1794). Святарамі Іаана-Багаслоўскай царквы ў сяле Малешава (цяпер в. Вялікае Малешава Столінскага р-на Брэсцкай вобл.) паслядоўна былі Іван (1786–1789) і яго сын Сямён (1789–1794) Струкоўскія [15, арк. 267–276, 370–384 адв., 483–498, 813–815 адв., 830–839 адв., 887–895, 1065–1073 адв., 1190–1199 адв., 1276–1279, 1305–1319, 1432–1437, 1461–1472].

Дакументы пазнейшага часу фіксуюць сямейнае і маёмаснае становішча пералічаных сямей Струкоўскіх. Паводле кліравай ведамасці Белавушскай Свята-Троіцкай царквы за 1796 г. святар Гаўрыла Струкоўскі меў 42 гады, навучаўся грамаце і царкоўнай службе пры бацьку, быў рукапакладзены 13 красавіка 1781 г. Трымаў паўтары валокі ворнай зямлі і сенажаць на 40 вазоў. Характарызаваўся добрапрыстойнымі паводзінамі. Яго 20-гадовы сын Іван знаходзіўся пры бацьку дзячком, навучаўся ў Слуцкай семінарыі [6, арк. 11 адв. – 12]. Святар з Малешава Сямён Струкоўскі даводзіўся Гаўрыле братам. Паводле кліравай ведамасці за 1800 г. яго ўзрост складаў 45 гадоў. Як і Гаўрыла, навучаўся дома, з 1787 г. служыў дзячком пры бацьку ў Малешаўскай царкве, затым рукапакладзены ў святары (10.05.1793). Быў жанаты, меў трох дзя-

цей: Еўдакію (6 г.), Ірыну (3 г.), Грыгорыя (1 г.). Згодна з прадпісаннямі свайго начальства ахайна запаўняў метрычныя кнігі і спавядальныя ведамасці, вёў улік царкоўных рэчаў, па нядзельных і святочных днях звяртаўся да прыхаджан з пропаведзямі. Да гаспадаркі Струкоўскага належала адна валока ворнай зямлі і сенажаць на 80 вазоў. Дзячком пры царкве быў старэйшы брат Гаўрылы і Сямёна 53-гадовы Трафім, які пачаў служыць у Малешаве яшчэ ў 1768 г. У склад яго сям'і ўваходзілі жонка, чатыры дачкі: Параскева (16 г.), Пелагія (12 г.), Яўхімія (7 г.), Фядосія (5 г.) [7, арк. 136 адв. – 137].

Згаданыя кліравыя ведамасці падаюць звесткі пра яшчэ аднаго прадстаўніка святарскай дынастыі Струкоўскіх. У 1800 г. пры Свята-Міхайлаўскай царкве ў сяле Рэмля (цяпер в. Рамель Столінскага р-на Брэсцкай вобл.) праходзіў служэнне 42-гадовы Павел Іванавіч Струкоўскі. Да ўступлення ў святарскі сан з 1788 г. выконваў абавязкі дзячка, 18 мая 1796 г. рукапакладзены. У шлюбе меў сыноў Пятра (5 г.) і Мікалая (3 г.). Складанне метрычных кніг і спавядальных ведамасцяў, выкананне прапаведніцкай місіі праводзіліся ў айца Паўла на належным узроўні. Трымаў адну валоку ворнай зямлі і сенажаць на 40 вазоў [7, арк. 134 адв. – 135]. Як вынікае з ранейшай кліравай ведамасці за 1796 г. дзячком пры Рэмельскай царкве з'яўляўся пляменнік Паўла 22-гадовы Ісідор Трафімавіч Струкоўскі, які за год да гэтага яшчэ служыў панамаром у Малешаве [6, арк. 23 адв. – 24]. На момант 1800 г. пасада дзячка ў с. Рэмля стала вакантнай па прычыне ад'езду і жаніцьбы Ісідора Струкоўскага на Матроне, дачцэ Марціна Філіпава Шалковіча, святара Раства-Багародзіцкай царквы сяла Ленін [7, арк. 134 адв. – 135, 152 адв. – 153]. Такім чынам, на падставе матэрыялаў метрычных кніг і кліравых ведамасцяў Мінскай епархіі канца XVIII ст. мы можам з пэўнай доляй упэўненасці сведчыць, што Трафім (*каля 1747), Гаўрыла (*каля 1754), Сямён (каля *1755) і Павел (каля *1758) Струкоўскія былі сынамі Івана Струкоўскага, святара Малешаўскай Іаана-Багаслоўскай царквы, які пачаў выконваць там свае пастырскія абавязкі прыблізна ў сярэдзіне XVIII ст.

Будучы іерэй Іван Паўлавіч Струкоўскі нарадзіўся 26 верасня 1803 г. у сям'і Паўла Іванавіча Струкоўскага, настаяцеля Свята-Міхайлаўскай царквы с. Рэмля, і яго жонкі Марыі Мікалаеўны. Хрышчаны Амяльянам Варсобай, святаром Альшанскай Свята-Параскеўскай царквы [16, арк. 641 адв.]. Па сканчэнні курса навук у Мінскай духоўнай семінарыі з атэстатам другога разраду (15.07.1827) накіраваны на служэнне ў Загальскую Троіцкую царкву Рэчыцкага павета (24.05.1828). Для ўласнага пражывання айцец Іван атрымаў дом пры царкве, які апісваецца на момант 1837 г. як «зусім трухлявы, у якім пражывае з вялікай складанасцю святар, пабудаваны на царкоўнай зямлі». Матэрыяльнае станові-

шча царкоўнага прычта, да якога таксама належалі сем'і дзячка Івана Герасімава Сускага і псаломшчыка Феадосія Лукіна Транцэвіча, было няпростым. Бадай, адзінай крыніцай яго даходаў з'яўляўся даўні мясцовы звычай збіраць усім мірам васемнаццаць гарцаў жыта для святара і па дзевяць гарцаў жыта для дзячка і псаломшчыка. Паводле кліравай ведамасці за 1837 г. у склад сям'і айца Іаана ўваходзілі яго жонка Вольга Паўлаўна (27 г.), сыны Анастасій (7 г.) і Парфірый (2 г.), дочкі Марыя (8 г.) і Таццяна (4 г.). Сын Анастасій навучаўся пры бацьках чытанню на царкоўнаславянскай мове («буквару славенскаму навучаецца дома»). Айцец Іван падчас нядзельных і святочных набажэнстваў чытаў пропаведзі, праводзіў з прыхаджанамі «сінадальныя гутаркі» [21].

Айцец Анастасій Струкоўскі па сканчэнні з атэстатам другога разраду курса багаслоўскіх навук у Мінскай духоўнай семінарыі (12.07.1853) рукапакладзены ў святары і накіраваны ў прыход Прылуцкай Раства-Багародзіцкай царквы (12.12.1853). У памяць Крымскай вайны 1853–1856 гг. атрымаў цёмна-бронзавы крыж на Уладзімірскай ленце для нашэння на шыі (17.10.1859), узнагароджаны архіепіскапам мінскім і бабруйскім Міхаілам набедранікам за актыўнасць па службе і добрыя паводзіны (21.08.1866), у памяць падаўлення паўстання 1863–1864 гг. атрымаў цёмна-бронзавы медаль на ленце, складзенай з дзяржаўных колераў, для нашэння на грудзях (31.01.1869). Як адзначана ў кліравай ведамасці за 1870 г., у нядзельныя і святочныя дні айцец Анастасій навучаў прыхаджан, царкоўны статут ведаў дастаткова. Характарызаваўся добрымі паводзінамі, судзімасці не меў. Сям'я святара жыла ў драўляным доме, які патрабаваў капітальнага рамонту. За свае душпастырскія абавязкі святар і дзяк атрымлівалі заробак па 160 руб. у год. Жонка Анастасія-Разалія Фёдараўна Струкоўская (*15.04.1834) ва ўзросце 36 гадоў з'яўлялася маткай дзевяці сыноў. Старэйшыя — Антоній (*20.01.1856), Аляксандр (*01.09.1857) і Кіпрыян (*11.02.1859) — навучаліся ў Мінскім духоўным павятовым вучылішчы. Малодшыя — Стафан (*26.12.1860), Георгій (*04.02.1863), Фёдар (*04.03.1864), Іван (*03.07.1866), Мікалай (*05.08.1868), Павел (*1869) — знаходзіліся пры бацьках [9; 12, арк. 219 адв. – 220]. Пазней нарадзілася адзіная дачка Вольга (*19.10.1871) [12, арк. 219 адв. – 220; 13, арк. 308 адв. – 309]. З кліравай ведамасці 1855 г. вядомы старэйшы сын Струкоўскіх гадавалы Канстанцін, але пазней ён не прыгадваецца, пэўна, рана памёр [8, арк. 104 адв. – 105].

Аб характары і неабыякавасці святара Анастасія Струкоўскага да жыцця сваіх прыхаджан сведчыць судовая справа, складзеная па абвінавачанні яго ў намаўленні сялян да непадпарадкавання валасному старшыні, а затым і міравому пасрэдніку, якога выклікалі для праверкі дзейнасці старшыні. 17 ліпеня 1865 г. быў складзены акт праверачнай камісіі

ў складзе міравога пасрэдніка Бярэзіна, старшыні камісіі Іеўлева і члена камісіі Казарынава. У дакуменце занатавана, што святар Струкоўскі выказаў абурэнне з прычыны вынікаў праверкі дзеянняў валаснога старшыні і пераапытання сялян-гаспадароў, затым выйшаў да сабраных вяскоўцаў і сведчыў перад імі, што паколькі «старшыня Ваш нягоднік», то яны могуць перамяніць яго і без пасрэдніка, які, відавочна, не выклікаў у яго даверу. У адказ на вымову пасрэдніка аб тым, што святар не мае права казаць такое сялянам, Струкоўскі, звяртаючыся да іх, адзначыў: «Я, прыхаджане, ніколі Вас не вучыў нічаму благому». Далей падчас апытання камісіяй сялян Струкоўскі звярнуўся да іх са словамі аб няправільнасці дзеянняў пасрэдніка Бярэзіна, які абараняў старшыню, а затым выказаў намер асабіста паехаць да губернатара. Камісія расцаніла гэта як імкненне выклікаць у сялян недавер да пасрэдніка Бярэзіна. Калі апытанні былі скончаны і сялянам загадалі разысціся, яны, паслухаўшы Струкоўскага, заўпарціліся: «Не пойдзем, ляжым тут усе!». Пасрэднік быў вымушаны пакінуць сход першым, аб чым сведчыў перад губернатарам. На думку Бярэзіна, першаснай прычынай згаданага сялянскага бунту стала «асабістая нянавісць» Струкоўскага да валаснога старшыні. Аднак аўтарытэт айца Анастасія сярод прыхаджан Прылуцкай царквы не выклікае сумненняў [20].

Кліравая ведамасць 1880 г. ужо згадвае матушку Разалію Струкоўскую ва ўдоўім стане. Чатыры дзесяціны з трыццаці трох, адведзеных царкве, знаходзіліся ў яе пажыццёвым уладанні. Смерць мужа, айца Анастасія, верагодна, адбылася каля 1876 г., бо ўжо 10 сакавіка таго ж года на пасаду святара Прылуцкай царквы быў прызначаны Іосіф Мацвеевіч Жалезняковіч [10].

Праз некаторы час пасля сканчэння Мінскай духоўнай семінарыі (1883), службы псаломшчыкам пры Падлескай царкве Слуцкага павета (17.09.1883–17.09.1884), а затым пры Стаўпецкай Марыі-Магдалінінскай царкве Мінскага павета (1884–1885) быў рукапакладзены ў святары Стафан, чацвёрты сын Анастасія і Разаліі. Святарскія абавязкі выконваў у прыходах Крывіцкай Св. Аляксандра-Неўскай царквы Мінскага павета (1885–1886), Стараельнянскай Св. Троіцкай царквы Навагрудскага павета (1887–1890). Адначасова з выкананнем апошняга з названых служэнняў з'яўляўся дэпутатам ад духавенства першай благачыннай акругі Навагрудскага павета па акружных вучылішчных з'ездах (15.01.1887–15.01.1890). Да Прылуцкай Раства-Багародзіцкай царквы пераведзены на падставе ўласнага прашэння 14 сакавіка 1892 г., у тым жа годзе прызначаны законанастаўнікам Прылуцкага народнага вучылішча (1892). Епіскапам мінскім і тураўскім Сімеонам быў узнагароджаны набедранікам (22.09.1890) [12, арк. 218 адв. – 219]. Яго смерць, верагодна, адбылася каля 1898 г. У шлюбе з Антанінай Іванаў-

най (*26.01.1866) меў дзяцей: Любоў (*16.02.1887, на момант 1912 г. замужам за святаром Сенніцкай царквы Іаанам Перхаровічам), Ксенію (*09.02.1889, у 1912 г. знаходзілася ў Пецярбургу на прыватнай службе), Міхаіла (*01.01.1891, у 1912 г. навучаўся ў Варшаўскім універсітэце), Сяргея (*22.11.1892, у 1912 г. навучаўся ў Кіеўскім універсітэце), Ніну (*каля 1896, у 1912 г. навучалася ў Лібаўскай гімназіі) [12, арк. 219 адв. – 220; 13, арк. 306].

Мікалай Анастасьевіч Струкоўскі, восьмы з дзевяці сыноў Анастасія і Разаліі Струкоўскіх, па сканчэнні курса навук у Мінскай духоўнай семінарыі (1893) займаўся адукацыйнай дзейнасцю — працаваў настаўнікам у двухкласнай царкоўнай школе ў Ракаве (13.05.1894–1897), праслухаўшы курс педагагічных навук у Маскве быў пераведзены на пасаду старшага настаўніка ў двухкласнае царкоўнае вучылішча ў Рэчыцы (14.09.1897), адкуль праз месяц накіраваны ў якасці настаўніка трохкласнага вучылішча на станцыю Радзівілішкі Ковенскай губерні (11.10.1897–24.05.1898). Рукапакладзены ў святары з прызначэннем на служэнне ў Прылуцкую царкву 24 мая 1898 г. Выконваючы абавязкі святарскага служэння, з'яўляўся адначасова настаўнікам Прылуцкага народнага вучылішча (з 1898 г.), загадчыкам Прылуцкай царкоўнай школы (з 15.10.1899 г.), членам благачыннай рады 1-й акругі Мінскага павета (з 1908 г.), членам рэвізскага камітэта пры Мінскім духоўным вучылішчы (з 1905 г.) [13, арк. 305 адв. – 306].

У 1902 г. айцец Мікалай быў узнагароджаны набедраннікам, у 1904 г. — Бібліяй, у 1905 г. — скуф'ёй. Меў медалі ў памяць служэння цару Аляксандру III і ў памяць 25-годдзя царкоўнай школы. Атрымліваў заробак ад казны 400 руб., скарбонкавага даходу — 195 руб., за выкладанне і ўтрыманне школы — 75 руб. Характарызаваўся добрымі паводзінамі. З'яўляўся шчырым пастырам, навучаў паству. Жонка — Ганна Арсеньеўна Вішнякова (*05.01.1879), дачка Арсенія Іванавіча Вішнякова, святара з с. Скаваратынь Ржэўскага павета Цвярской губерні, скончыла курс Царскасельскага духоўнага вучылішча. На момант 1912 г. у Мікалая і Ганны меліся дзеці: Марыя (*22.06.1900, навучалася ў Мінскім жаночым вучылішчы), Барыс (*08.06.1902, навучаўся там жа), Кірыл (*16.04.1904), Валянціна (*30.03.1911) [13, арк. 305 адв. – 306].

Ва ўласнасці айца Мікалая знаходзіліся пабудаваныя ім за свой кошт драўляны свіран, садовая варыўня, птушнік, крытая гонтам царкоўная школа, крытая саломай царкоўная вартоўня. У паселішчы царкве належалі гумно, манеж (пляцоўка для вываду коней), тры драўляныя хлявы (адзін з гонтавым і два з саламянымі дахамі), свіран, стайня, хлеў, вазоўня, склеп, ляднік. На гары, недалёка ад хаты святара, царквы і школы, айцец Мікалай у 1899 г. на свае ўласныя сродкі пасадзіў невялікі лясок. Каля хаты таксама меўся фруктовы сад у 150 дрэў. На зямлі, належнай

маці настаяцеля Разаліі Струкоўскай, быў разведзены сад у 400 пладовых дрэў [13, арк. 303 адв.].

З вялікай сям'і Струкоўскіх, акрамя Стафана і Мікалая, дынастычнае святарскае служэнне працягваў несці толькі адзін з маладзейшых братоў — Фёдар Анастасьевіч. Атрымаўшы адукацыю ў Мінскай духоўнай семінарыі (1887), паступіў псаломшчыкам у Іваньскую царкву Слуцкага павета, дзе з'яўляўся настаўнікам царкоўна-прыходскай школы. Затым рукапакладзены ў святары і накіраваны ў Старажовіцкую царкву Мазырскага павета (18.12.1888). На працягу выканання пастырскіх абавязкаў у Старажоўцах Фёдар з'яўляўся членам будаўнічага камітэта трэцяй акругі Мазырскага павета (1889–1905), дэпутатам Епархіяльнага з'езда духавенства ў г. Мінску (1893), дэпутатам Пінскага акружнога з'езда духавенства ў г. Пінску (1895–1898), старшынёй прыходскага папячыцельства Старажовіцкай царквы (1889–1907) і законанастаўнікам Старажовіцкай царкоўна-прыходскай школы (1889–1903), якую восем гадоў размяшчаў у сваёй кватэры без грашовай падтрымкі ад дзяржавы і грамадства. У 1907 г. быў пераведзены ў Грозаўскую Мікалаеўскую царкву, дзе служыў настаўнікам у трох народных вучылішчах і Грозаўскім двухкласным вучылішчы. На момант 1912 г. працягваў несці служэнне ў Грозаўскім прыходзе [14, арк. 102 адв. – 103]. У 1913–1917 гг. месцам служэння Фёдара Струкоўскага працягвала быць мястэчка Грозава Слуцкага павета. На падставе запіса з яго фотаздымка ад 24 верасня 1928 г., адрасаванага сыну Івану, можна бачыць, што напрыканцы 1920-х гг. айцец Фёдар пражываў у сяле Дрычын (цяпер — Пухавіцкі р-н) і з'яўляўся настаяцелем Цітвянскай царквы. Памёр 1 сакавіка 1931 г. і пахаваны на могілках вёскі Цітва [2].

Айцец Фёдар ушанаваны ўдзячнасцю епархіяльнага начальства за знаходжанне сродкаў на рамонт Старажовіцкай прыходскай царквы (1892), срэбным медалём за служэнне імператару Аляксандру III (1906), удзячнасцю імператара Мікалая II за працу ў правядзенні Усеагульнага перапісу ў Расійскай імперыі 1897 г. (1907), цёмна-бронзавым медалём на ленце з трох дзяржаўных колераў за працы па перапісе насельніцтва (1897), удзячнасцю епархіяльнага начальства за збор ахвяраванняў і ўпрыгажэнне храма (1898), срэбраным медалём за служэнне ў царкоўных школах (1911). Гадавы заробак складаў 391 руб. 68 кап. Характарызаваўся добрымі паводзінамі, навучаў прыхаджан. У 1912 г. яго сям'я складалася з жонкі Сафіі Пятроўны з роду Яхневіч (43 г.), дзяцей: Мікалая (22 г.), Веры (18 г.), Надзеі (17 г.), Івана (16 г.), Любові (12 г.), Кацярыны (9 г.), Анастасія (8 г.), Сяргея (5 г.) [14, арк. 102 адв. – 103]. Жыццяпісы рэпрэсаваных у савецкі час святароў Мікалая, Івана і Сяргея Струкоўскіх змешчаны ў другім томе выдання Л. Маракова, прысве-

чанага тэматыцы рэпрэсій супраць праваслаўных свяшчэнна- і царкоўнаслужыцеляў Беларусі ў 1917–1967 гг. [3, с. 315–318].

Айцец Фёдар па спадчыне ад бацькі меў даволі складаны характар, што не раз прыводзіла яго да пэўных канфліктных сітуацый. У 1889 г. абвінавачваўся ў нанясенні крыўды мешчаніну Абраму Фрыдману, у чым быў апраўданы. У 1891 г. самавольна пакінуў свой прыход у першы тыдзень Вялікага посту, за што аштрафаваны на 5 руб. на карысць Епархіяльнага папячыцельства. У тым жа годзе абвінавачваўся ў самавольнай высечцы дуба на могілках в. Хочань свайго прыхода і вымагальніцтве з прыхаджан грошай за выкананне трэбаў (пры гэтым віноўным быў прызнаны толькі ў тым, што без дазволу высек дуб на могілках) [5, арк. 66 адв. – 67 адв.].

24 кастрычніка 1890 г. на Мазырскім з'ездзе міравых суддзяў разглядалася справа па скарзе памешчыцы Ірыны Сямёнавай, удавы калежскага асэсара, на Фёдара Струкоўскага. Святар абвінавачваўся ў знішчэнні яе плаціны і рыцці канавы з мэтай пашкодзіць рабоце млына, а таксама ў нанясенні абраз яе сыну Пятру, што апошні аспрэчыў. Айцу Фёдару прад'яўляўся іск у памеры 150 руб. Гэта справа завяршылася папярэджаннем ад благачыннага «сваім вобразам дзеяння не ўзбройваць супраць сябе суседзяў». Аднак Струкоўскі не спыніўся на дасягнутым і 21 снежня таго ж года заклікаў да адказнасці селяніна Цімафея Быханя, які на судзе сведчыў, быццам асабіста бачыў як святар руйнуе грэблю. Фёдар аргументавана давёў, што Быхань не мог гэтага назіраць, бо знаходзіўся на той час у іншым месцы, ва ўрочышчы Скрыпіца [18, арк. 3–4]. Селянін Ерамей Чачко сведчыў, што Быхань крыўдаваў на Струкоўскага за адмову выдаць яму ў арэнду ўчастак зямлі. Акрамя гэтага, Быхань ездзіў на суд за сродкі арандатараў Сямёнавай, якія перад судом частавалі яго гарэлкай. На думку Чачко, усё гэта магло падштурхнуць Быханя да дачы ілжывых паказанняў [18, арк. 4 адв.]. У выніку 18 студзеня 1893 г. Мінскі акружны суд прызнаў Цімафея Быханя вінаватым. У якасці пакарання для яго прадугледжвалася прымяніць царкоўнае пакаянне [18, арк. 33 адв.]. Па прычыне ўпартасці айца Фёдара гэта гісторыя мела далейшы працяг. Царкоўнае пакаянне Быхань мусіў прынесці Богу пры пасрэдніцтве свайго прыходскага святара, якім з'яўляўся якраз Струкоўскі. Верагодна, па прычыне адсутнасці ў Цімафея пакаяння і з нагоды ўласнай крыўды Струкоўскі не дапусціў яго да споведзі, прычасця і крыжацалавання, за што Быхань паскардзіўся на святара ў кансісторыю. Новае папярэджанне айцу Фёдару змяшчала ў сабе наступнае: «Па абвінавачанні гэтаму святар Струкоўскі вызначэннем 11/17 снежня 1893 г. пакінуты ў падазрэнні, з папярэджаннем, што калі і затым паступяць на яго скаргі ад прыхаджан, то епархіяльнае

начальства вымушана будзе перамясціць яго на другі, горшы, прыход» [5, арк. 66 адв. – 67 адв.].

Усе пералічаныя судзімасці былі прыведзены ў гучнай справе пазнейшага судовага працэсу над Струкоўскім. Чарговае абвінавачанне адбылося, за тое што 14 студзеня 1896 г. святар правёў заручыны сялян Арцемія Галаты і Марфы Жыткавец без іх наступнага вянчання (па прычыне адсутнасці хроснай метрыкі жаніха). Гэты факт выклікаў абурэнне ў начальства Мінскай кансісторыі, бо мог стаць падставай для незаконнага пражывання разам, а таксама прывесці да падзення статуса і змены значэння хрысціянскага шлюбу для прыхаджан. Са Струкоўскага ўзялі абяцанне, што пасля заручын ён абавязкова будзе праводзіць вянчанне, аднак пазней айцец Фёдар пачаў апраўдваць свой учынак, спасылаючыся на трэбнік [5, арк. 47–51]. У сувязі з гэтым ён атрымаў месячную епітым'ю на два тэрміны (14–29.10; 15–30.11.1897) з накіраваннем у Пінскі Багаяўленскі манастыр. Знаходзячыся там, Струкоўскі паводзіў сябе адказна і станоўча, прынёс пакаянне [5, арк. 78].

Абвостранае пачуццё справядлівасці і жаданне пакараць віноўнага на зямлі, з тым каб пазбавіць яго пакарання на небе, знайшло адбітак яшчэ ў адной судовай справе. У 1898 г. Фёдару Струкоўскаму давялося трапіць пад новае судовае следства ў якасці абвінавачанага па справе знікнення ў настаўніка Старажоўскай царкоўна-прыходскай школы Ісідора Галавача 45 руб., што адбылося 7 красавіка 1898 г. Аднак давесці гэты факт перад судом Галавач не здолеў, на што Фёдар Струкоўскі адрэагаваў абвінавачаннем у ілжывым даносе, якое было разгледжана, і ў выніку настаўнік прызнаў сябе вінаватым [19].

Адзіная дачка Анастасія і Разаліі Вольга была замужам за Міхаілам Паўлавічам Гаховічам, святаром Засульскай царквы Мінскага павета (1893), пазней — Барбароўскай царквы Рэчыцкага павета (1912). Усе астатнія дзеці абралі для сябе свецкія прафесіі. Аляксандр служыў участковым прыставам у Варшаве (1893), капітан-ад'ютантам ва Уладзівастоку (1912); Антон — настаўнікам рэальнага вучылішча ў Панявежы Ковенскай губерні (1893), стваральнікам і загадчыкам вучэбнай часткі Слуцкага прыватнага жаночага вучылішча, а затым гімназіі (1907–1912), выкладчыкам гісторыі Мінскага прыватнага жаночага камерцыйнага вучылішча (1913); Кіпрыян — настаўнікам Гомельскага духоўнага вучылішча (1893), затым Кацярынадарскага чыгуначнага вучылішча (1912); Георгій — участковым у Варшаўскай паліцыі (1893), затым чыноўнікам казённай палаты (1912); Іван — штатным чыноўнікам па Варшаўска-Цярэспальскай чыгунцы (1893), земскім начальнікам 1-га участка Барысаўскага павета (1912) [12, арк. 219 адв. – 220; 13, арк. 308 адв. – 309; 22, с. 142; 23, с. 80; 24, с. 354].

Айцец Парфірый Іванавіч Струкоўскі па сканчэнні курса навук у Мінскай духоўнай семінарыі быў звольнены з яе з атэстатам другога разраду і рукапакладзены ў святары з накіраваннем у Старынскую царкву (19.01.1858), з якой пераведзены ў Ліцвянскую (05.09.1860). За адказнае нясенне службы і прыкладныя паводзіны ўзнагароджаны архіепіскапам мінскім і бабруйскім Міхаілам набедранікам (21.08.1866). Новым і апошнім пераводам для яго было накіраванне на выкананне святарскіх абавязкаў у Пятра-Паўлаўскую царкву мястэчка Узда (28.05.1875). Там жа ён атрымаў прызначэнне на пасаду настаўніка закона Божага пры мясцовым народным вучылішчы. Пазней загадам Мінскай духоўнай кансісторыі айца Парфірыя прызначылі акружным следчым па другой акрузе Ігуменскага павета (30.03.1883). У студзені 1884 г. яго ўзнагародзілі скуф'ёй, а 1 жніўня 1888 г. ён атрымаў падзяку Епархіяльнага навучальнага Савета за руплівасць у справе народнай адукацыі. Праз два гады атрымаў удзячнасць савета Дырэкцыі за добрае навучанне дзяцей закону Божаму, а таксама за іх стараннасць і паспяховасць (16.07.1890 і 08.10.1890). На ўсіх набажэнствах айцец Парфірый выступаў перад прыхаджанамі з павучаннямі. Праводзіў гутаркі з імі і ў вольны час. Падобных гутарак з 1875 па 1891 г. ім праведзена 47. Паводзіны былі прыкладнымі, судзімасці не меў. Сям'я айца Парфірыя складалася з жонкі Алены Феліцыянаўны (51 г. на момант 1891 г.), дзяцей Івана (33 г.), Паўла (30 г.), Пятра (28 г.), Вячаслава (26 г.), Зінаіды (19 г.) [11].

Паводле норм царкоўнага права, якое было замацавана ў заканадаўстве Расійскай імперыі, шлюб разглядаўся як цялесны і духоўны саюз мужчыны і жанчыны. Пры гэтым у выпадку смерці мужа не дапускаўся шлюб удавы з блізкім сваяком нябожчыка, бо гэта падпадала пад судовы артыкул аб кровазмяшэнні. Менавіта аб такім выпадку ў рапарце Мінскай кансісторыі сведчыў 8 снежня 1889 г. святар Уздзенскай царквы Парфірый Струкоўскі. Сялянка вёскі Сыманчыцы Ганна Андрэева Пяткевіч пасля смерці мужа Фёдара Восіпава Пяткевіча, з якім мела двух сыноў Міхала і Анісіма, для дапамогі сабе ўзяла на гаспадарку яго роднага брата Івана. Паколькі вянчацца сваякам было забаронена, яны 13 гадоў пражылі ў «грамадзянскім» шлюбе і нажылі пяцёра дзяцей. Іх сваяцтва характарызавалася «другім сцепенем двухроднага свойства». У якасці пакарання абодвух належала накіраваць на чатыры месяцы ў манастыр і «падвергнуць царкоўнаму пакаянню па распараджэнні іх духоўнага начальства» [17, арк. 21–23, 38, 46–50].

Парфірый Струкоўскі памёр 16 сакавіка 1898 г. і быў пахаваны на цвінтары Уздзенскага храма. На яго магіле надпіс «будаўнік Пятра-Паўлаўскай царквы». Будаўніцтва новага мураванага храма ў мястэчку Узда было завершана толькі ў 1905 г. Побач з айцом Парфірыем пахаваны

яго жонка Алена Феліцыянаўна (+17.03.1898) і малодшы сын Вячаслаў (+10.02.1898).

Прыведзены артыкул акцэнтуе ўвагу на найбольш перспектыўных пры рэканструкцыі святарскай генеалогіі і штодзённасці дакументах, якімі з'яўляюцца кліравыя ведамасці і судовыя справы. На падставе кліравых ведамасцяў можна высветліць абставіны і шляхі рассялення святарскіх родаў, назіраць асаблівасці іх службовай дзейнасці. Разгляд асобнай біяграфіі ці генеалогіі з дапамогай судовых крыніц дазваляе прасачыць гісторыю жыцця святара або яго роду з нечаканых ракурсаў. Асобы выступаюць тут не толькі як служыцелі Бога, а таксама як грамадскія і царкоўныя дзеячы, выразнікі людскіх настрояў, станоўчы або адмоўны прыклад для вернікаў. Генеалагічная каштоўнасць крыніц падкрэсліваецца праз прысутнасць прамой генеалагічнай інфармацыі ў кліравых ведамасцях, прамой або ўскоснай адпаведнай інфармацыі ў судовых матэрыялах. Абодва віды крыніц узаемадапаўняюць адзін аднаго і прадстаўляюць вялікую значнасць пры незахаванасці метрычных запісаў.

Крыніцы і літаратура

1. Зиновьев, А. В. Плышевские — православные священно- и церковнослужители Беларуси XVIII–XX веков / А. В. Зиновьев. — Минск: Белорусская Православная Церковь, 2008. — 584 с.
2. Іванова, В. С. "Чалавек ад Бога". Біяграфія протаіерэя Іаана Струкоўскага (па дакументах асабістага архіва і ўспамінах родных і знаёмых) / Вольга Іванова // Праваслаўе. — 2010. — № 16. — С. 136–141.
3. Маракоў, Л. У. Рэпрэсаваныя праваслаўныя свяшчэнна- і царкоўнаслужыцелі Беларусі. 1917–1967. Энцыклапедычны даведнік у 2-х тамах. Т. 1: Абаленскі — Кушнер / Л. Маракоў. — Мінск: Беларускі экзархат, 2007. — 460 с.; Т. 2: Лабяк — Яцкевіч / Л. Маракоў. — Мінск: Беларускі экзархат, 2007. — 648 с.
4. Минские епархиальные ведомости / Духов.-просвет. и информ. изд. // Мин. епархия. — Минск, 1868–1917.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). — Ф. 136 (Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя). — Воп. 1. — Спр. 36601. — Справа па абвінавачанні Фёдара Струкоўскага, святара Старажовіцкай царквы Мазырскага пав., у здзяйсненні абрада заручынаў без вянчання паміж Арцеміям Якаўлевым Галатай, селянінам с. Старажоўцы, і Марфай Фёдаравай Жыткавец, сялянкай в. Сямурадцы. 1896–1897 гг.
6. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 40390. — Арк. 11–12, 23–24, 27–28. — Кліравыя ведамасці Белавушскай Троіцкай, Рэмельскай Свята-Міхайлаўскай, Малешаўскай Іаана-Багаслоўскай цэркваў Давід-Гарадоцкай пратапопіі Мінскай епархіі. 1796 г.

7. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 40414. — Арк. 134–137, 152–153. — Кліравыя ведамасці Рэмельскай Свята-Міхайлаўскай, Малешаўскай Іаана-Багаслоўскай, Ленінскай Раства-Багародзіцкай цэркваў Мінскай епархіі. 1800 г.
8. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 40777. — Арк.103–106. — Кліравая ведамасць Прылуцкай Свята-Духаўскай царквы Мінскай епархіі. 1855 г.
9. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 40902. — Арк. 144–147 адв. — Кліравая ведамасць Прылуцкай Раства-Багародзіцкай царквы Мінскага пав. 1870 г.
10. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 40965. — Арк. 196–199 адв. — Кліравая ведамасць Прылуцкай Раства-Багародзіцкай царквы Мінскага пав. 1880 г.
11. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр 41042. — Арк. 262 адв. – 264. — Кліравая ведамасць Уздзенскай Пятра-Паўлаўскай царквы Ігуменскага пав. 1891 г.
12. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41055. — Арк. 217–222. — Кліравая ведамасць Прылуцкай Раства-Багародзіцкай царквы Мінскага пав. 1893 г.
13. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41145. — Арк. 303–309. — Кліравая ведамасць Прылуцкай Раства-Багародзіцкай царквы Мінскага пав. 1912 г.
14. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41149. — Арк. 99–106. — Кліравая ведамасць Грозаўскай Мікалаеўскай царквы Слуцкага пав. 1912 г.
15. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 13. — Спр. 306 а. — Метрычная кніга аб народжаных, абвенчаных і памерлых па цэрквах Давыд-Гарадоцкай пратапопіі Мінскай епархіі. 1786–1794 гг.
16. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 13. — Спр. 317. — Арк. 640–644. — Метрычная кніга Рэмельскай Свята-Міхайлаўскай царквы Мінскай епархіі аб народжаных, абвенчаных і памерлых. 1803 г.
17. НГАБ. — Ф. 183 (Мінскі акружны суд). — Воп. 2. — Спр. 4546. — Справа па абвінавачанні Івана Восіпава Пяткевіча і яго братавай Ганны Андрэевай Пяткевіч, сялян в. Сыманчыцы Уздзенскай вол. Ігуменскага пав. Мінскай губ., у кровазмяшэнні. 1890 г.
18. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 2. — Спр. 6514. — Справа па абвінавачанні Цімафея Цітава Быханя, селяніна в. Сямурадцы Тураўскай вол. Мазырскага пав., у ілжывым сведчанні па справе паміж памешчыцай Ірынай Сямёнавай і святаром Фёдарам Струкоўскім. 1892–1893 гг.
19. НГАБ. — Ф. 183. — Воп. 2. — Спр. 13195. — Справа па абвінавачанні запаснога фельдшарскага вучня і настаўніка Старажовіцкай царкоўнай школы Ісідора Васільева Галавача, з сялян в. Млынок Жыткавіцкай вол. Мазырскага пав., у ілжывым даносе на Фёдара Струкоўскага, святара Старажовіцкай царквы Тураўскай вол. Мазырскага пав. 1900–1901 гг.
20. НГАБ. — Ф. 242 (Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць). — Воп. 1. — Спр. 535. — Справа па абвінавачанні Анастасія

Струкоўскага, святара Прылуцкай царквы, у падбухторванні сялян да непавінавення старшыні праверачнай камісіі Іеўлеву і міравому пасрэдніку Бярэзіну. 1865 г.
21. НГАБ. — Ф. 1204 (Загальская царква Рэчыцкага пав. Мінскай губ.). — Воп. 1. — Спр. 2. — Кліравая ведамасць Загальскай Троіцкай царквы Рэчыцкага павета. 1837 г.
22. Памятная книжка Минской губернии и календарь на 1912 год. — Минск: Губернская типография, 1911. — 224, 211, III с.
23. Памятная книжка Минской губернии и календарь на 1913 год. — Минск: Губернская типография, 1912. — 232, 197, III с.
24. Самусік, А. Слуцкія жаночыя гімназіі / А. Самусік // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Т. 6. — Ч. 1. — Мінск, 2001. — С. 354.
25. Снапковский, Ю. Н. Федор Андреевич Жудро — историк, археограф, краевед, публицист (опыт биобиблиографии) / Ю. Н. Снапковский, Д. Л. Яцкевич // Архіварыус: зборнік навук. арт. і паведамл. — Вып. 8. — Мінск: НГАБ, 2010. — С. 298–310.
26. Шумейко, М. Ф. Архивист и археограф Дмитрий Иванович Довгялло. — Минск: БелНИИДАД, 2002. — 164 с.
27. Щеглов, Г. Э. Преосвященный Виктор Садковский, первый минский Архиепископ. — Минск: Изд-во Белорусского Экзархата, 2007. — 134 с.
28. Щеглов, Г. Э. Светильник Христов. Изд. 2-е, перераб. и доп. — Минск: Братство в честь Святого Архистратига Михаила в г. Минске Минской епархии БПЦ, 2008. — 95 с.
29. Щеглов, Г. Э. Степан Григорьевич Рункевич (1867–1924). Жизнь и служение на переломе эпох / Г. Э. Щеглов. — Минск: ВРАТА, 2008. — 436 с.

Артыкул пастyпіў у рэдакцыю 11.01.2013

Я. А. Чарнецкі

Да праблемы паходжання роду Фядкевічаў з Кіеўскага ваяводства (XVI–XVII стст.) [1]

У першай палове XVII ст. Фядкевічы (Хвядкевічы) належалі да асяроддзя дробнай шляхты, якая жыла на поўначы Кіеўскага ваяводства. Увага да гэтага роду абумоўлена ўжо тым, што ва ўказаны перыяд Герасім і яго сын Арцемій знаходзіліся ў асяроддзі аднаго з самых уплывовых мясцовых панскіх родаў — Нямірычаў. Арцемій Фядкевіч у сваім тастаменце 1646 г. звярнуўся з просьбай аб міласці да

[1] Пераклад з украінскай мовы зроблены Г. М. Мажэйка, на той час вядучым навуковым супрацоўнікам аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. — *Рэд.*

Юрыя Стэфанавіча Нямірыча (1612–1659), кіеўскага падкаморыя і будучага канцлера Вялікага Княства Рускага. Сын Яўстафія Арцемій зрабіў кар'еру ў часы гетмана Івана Выгоўскага і дасягнуў пасады корсунскага палкоўніка і генеральнага пісара Украінскага гетманата. Яго подпіс стаіць сярод іншых пад актам Гадзяцкай уніі 1658 г. Сын гэтага казацкага старшыні Канстанцін або Яўстафій-Канстанцін у адрозненне ад значнай часткі паплечнікаў свайго бацькі, якія перайшлі на левабярэжную гетманшчыну, застаўся ў Рэчы Паспалітай і працягваў збіраць пераважна закладныя маёнткі ў Кіеўскім і Валынскім ваяводствах. Яго сыны наўгародскі казначэй Ян і оўруцкі гараднічы Міхал належалі да кіеўскай і луцкай палестры [2], былі актыўнымі дзеячамі мясцовых сеймікаў і праваслаўнага руху ў канцы XVII і на працягу першай паловы XVIII ст.

Адной з надзённых праблем гісторыі роду Фядкевічаў з'яўляецца яго паходжанне, звязанае з Менскім ваяводствам.

Памесную сітуацыю першых вядомых нам Фядкевічаў, якія жылі ў другой палове XVI – першай палове XVII ст., вызначае тастамент Арцемія Фядкевіча 1646 г. Тастатар даручыў сваім дзецям дасягнуць паразумення з нашчадкамі яго родных дзядзькаў і атрымаць спадчыну, што знаходзілася ў Вялікім Княстве Літоўскім, а менавіта ў сяле Навасёлкі Менскага ваяводства. Як адзначана ў тастаменце, у свой час Герасім Фядкевіч з сям'ёй (у прыватнасці, і сынам Арцеміем) пераехаў у Кіеўскае ваяводства, а сваю частку нерухомасці ў Навасёлках даручыў родным братам [1, арк. 310 адв. – 311].

З гэтых звестак вынікае, што ўласнасць братоў Фядкевічаў у Навасёлках была агульнай, непадзельнай і, мяркуючы па ўсім, вельмі сціплай. Менавіта гэта магло ўскладніць ці нават зрабіць немагчымым вылучэнне часткі для аднаго з братоў. Таму і саміх братоў Фядкевічаў можна аднесці да дробных землеўласнікаў — баяр.

Аналіз тастамента, а менавіта яго фрагмента, які адрасаваны да Стэфана і Юрыя Нямірычаў, пратэктараў сям'і тастатара, дазваляе зрабіць выснову аб пасяленні Герасіма Фядкевіча ў Чарняхоўскай воласці Нямірычаў паміж 1609 і 1630 гг. [1, арк. 311]. Менавіта тады гэтымі маёнткамі валодаў Стэфан Нямірыч, якога Герасім Фядкевіч удзячна ўспамінае, звяртаючыся да яго сына Юрыя з просьбай аб літасці.

Нягледзячы на адсутнасць у Арцемія Фядкевіча ўласнай ці нават закладнай нерухомасці ў Кіеўскім ваяводстве, сыны так і не рэалізавалі свае правы на частку ў Навасёлках. Пра гэта паведамляе тастамент Яўстафія-Канстанціна Фядкевіча, унука Арцемія, складзены ў 1702 г. Тастатар услед за сваім дзедам сведчыў, што гэта «старажытная фартуна» ў сяле Навасёлкі Менскага ваяводства засталася неабцяжаранай ніякімі

---

[2] Палестра — карпарацыя юрыстаў і адвакатаў. — *Я. Ч.*

абавязкамі, і даручыў атрымаць яе ў сваякоў сваім сынам Яну і Міхалу. Яўстафій-Канстанцін таксама адзначыў, што на працягу жыцця часта распавядаў дзецям пра гэту радавую ўласнасць [2, арк. 8].

Такім чынам, невялікая спадчына, пакінутая ў Навасёлках, на працягу XVII ст. была часткай сямейнай гісторыі Фядкевічаў, памяць аб якой перадавалася з пакалення ў пакаленне. Невядома, ці спрабаваў хто з іх атрымаць зямлю ў сваё валоданне, аднак усе яны пра яе ведалі.

Гісторыя аб перасяленні Герасіма Фядкевіча з сям'ёй з Менскага ваяводства ў Кіеўскае, якую мы закранулі вышэй, адлюстравалася ў адной з сямейных славутасцяў. Гаворка ідзе пра вялікую генеалагічную схему з малюнкам сямейнага герба пад назвай «Enologia domu slachetnie ur. pp. Fedkiewiczow». Першы варыянт гэтай радовай каштоўнасці Фядкевічаў створаны, як мы лічым, у 1670–1680-х гг. Пасля яна прыцярпела некалькі пераробак з нагоды змен у афіцыйнай канструкцыі роду. Адна з версій гэтага помніка захоўвалася аж да пачатку 1840-х гг. у сяле Ражкі Таращанскага павета Кіеўскай губерні ў невялікім сямейным архіве нашчадкаў адзінага вядомага ўнука Яўстафія-Канстанціна — Тамаша Фядкевіча. Затым разам з іншымі дакументамі яна трапіла ў архіў Кіеўскага губернскага праўлення. Менавіта «Enologia domu slachetnie ur. pp. Fedkiewiczow» змяшчае імёны братоў Герасіма Фядкевіча, хоць і звязвае іх не з Навасёлкамі, а з Волкавым Сялом: «z Wołkowoho Sieła Matwiey, Łukasz Sielczuk y Harasym Fedkiewiczowie bracia rodzeni obywatele wdztwa Minskiego W. X. Litt.» [3, арк. 76].

Не выключана, што памяць аб Волкавым Сяле была звязана з жонкай Арцемія Фядкевіча Анастасіяй (Настай) Волкаўнай, якая згадваецца ў яго тастаменце [1, арк. 311]. Яна магла належаць да роду Ваўкоў з Менскага павета. У попісе войска Вялікага Княства Літоўскага 1567 г. у гэтым павеце згаданы:

- 20 ліпеня сталі Яхім Воўк (конь, кафтан, калчан, шабля) і Марцін Гаўрылавіч Воўк (конік, калчан, шабля);
- 1 жніўня Фёдар Васілевіч Воўк, які служыў у роце пана Глябовіча, паставіў замест сябе слугу Марціна (конь, панцыр, прылбіца [3], рагаціна, корд), а ўдава Васілева Волкава замест свайго маленькага сына, які служыў пану віленскаму цівуну, выставіла слугу Андрэя (кляча, панцыр, прылбіца, калчан, рагаціна, корд);
- 8 жніўня Амос Воўк, сыны якога служылі панам, а сам ён быў стары, выставіў слугу Ігната (конік, калчан, шабля) [4, с. 1216, 1218–1219].

---

[3] Прылбіца — частка ўзбраення, якая выкарыстоўвалася для аховы галавы і шыі рыцара. — *Рэд.*

З гэтых звестак відаць, што Ваўкі належалі да дробных землеўладальнікаў Менскага павета. Між іншым, ні адзін з Фядкевічаў не згаданы ў Менскім павеце ў попісе 1567 г., што можа таксама сведчыць аб іх сціплым сацыяльным статусе. Гэтым можна было б растлумачыць, чаму Фядкевічы ў канцы XVII ст. упрыгожылі сваю ганаровую генеалагічную табліцу не дробнай спадчынай у Навасёлках, аб якой кожны раз згадвалі ў тастаментах, а Волкавым Сялом — магчымым радавым гняздом сваёй бабулі і прабабулі Анастасіі Волкаўны.

Што ж тычыцца Навасёлак, то ў перапісе 1567 г. яны згадваюцца ў Менскім павеце двойчы. Сярод шляхты, якая была запісана ў надворнай харугве вялікага князя, быў і Стэфан Гладкі. Сам ён служыў пану падканцлеру. Са свайго маёнтка Навасёлкі ў Менскім павеце Стэфан выстаўляў слугу Марціна Мядзевіча (тры кані, панцыр, прылбіца, шчыт, древ. [4]). Ён жа выставіў двух драбаў (пешых ваяроў) з мячамі і ручніцамі [4, с. 535]. У той жа крыніцы пазначана, што Васілёва Гладка Аляксандрава з маёнтка Навасёлкі накіравала слуг Цішка і Петрака (два кані, панцыры, прылбіцы, рагаціны, шаблі) [4, с. 1229]. Гэтыя звесткі паказваюць, што маёнтак Навасёлкі Менскага павета, які належаў Гладкім у 1567 г., ужо быў падзелены паміж членамі гэтага роду на часткі.

Дастаткова сціплыя звесткі аб Гладкіх прывёў Адам Банецкі, згадаўшы каралеўскага двараніна Дашка Раманавіча Гладкага (1548 г.). Таксама ён падаў звесткі пра Гладковічаў, з якіх Федзя і Юшко былі мсціслаўскімі баярамі (1536 г.). Найбольш цікавымі з’яўляюцца звесткі пра Васіля Грыньковіча Гладковіча, слугу віленскага біскупа Паўла Гальшанскага. Апошні запісаў Васілю сяло Навасёлкі, а вялікі князь Жыгімонт-Аўгуст пацвердзіў гэты запіс у 1548 г. [6, s. 90; 7, s. 71]. Не выключана, што Васілёва Гладка Аляксандрава ў 1567 г. магла быць жонкай ці ўжо ўдавой Васіля Грыньковіча.

Звяртаюць на сябе ўвагу і звесткі аб Гладкіх, прыведзеныя ў гербоўніку графа Севярына Урускага. У прыватнасці, гэты гербоўнік змяшчае згадкі за 1591 г. аб менскім земскім пісары Стэфане, а таксама Лукашы, які быў жанаты на Дароце з Крэмпскіх [8, s. 153]. У кантэксце наяўных крыніц можам асцярожна параўнаць двух Стэфанаў Гладкіх — слугу падканцлера 1567 г. і менскага земскага пісара 1591 г.

Параўноўваючы інфармацыю аб уладальніках Навасёлак Менскага павета са звесткамі аб продках Фядкевічаў, мусім канстатаваць, што апошнія, найбольш верагодна, маглі быць слугамі Гладкіх. Разам з тым нельга выключаць і таго, што Фядкевічы — адно з адгалінаванняў роду Гладкіх з Навасёлак. Пры гэтым можна параўнаць Герасімавага брата Лукаша Сельчука з Навасёлак з Лукашом Гладкім з 1591 г.

---

[4] Значэнне скарачэння “древ.” не высветлена. Так у тэксце дакумента. — *Я. Ч.*

Адным з аргументаў супраць апошняй здагадкі з'яўляюцца гербы Гладкіх і Фядкевічаў. Калі Гладкія карысталіся гербам уласным (у блакітным полі срэбны паўмесяц рожкамі ўверх, над якім срэбны кавалерскі крыж) [5, s. 123; 8, s. 153], то герб Фядкевічаў фактычна з'яўляецца варыяцыяй герба «Сас» (страла вастрыём уверх, якая прабівае паўмесяц рожкамі ўніз з шасціпрамянёвымі зоркамі на канцах) [3].

У любым выпадку праблема паходжання Фядкевічаў патрабуе далейшых даследаванняў.

Крыніцы і літаратура

1. Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў Украіны ў г. Кіеў. — Ф. 2. — Воп. 1. — Спр. 6.
2. Дзяржаўны архіў Житомірскай вобласці. — Ф. 146. — Воп. 1. — Спр. 1189.
3. Дзяржаўны архіў Кіеўскай вобласці. — Ф. 1. — Воп. 295. — Спр. 29234.
4. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской археографической комиссией. Том 33. Литовская метрика. Отдел первый. Часть третья: книги публичных дел. Переписи войска литовского. — Петроград: Типография Главного управления уделов, 1915.
5. Gajl, T. Herbarz polski od średniowiecza do XX wieku. — Gdańsk: L&L, 2007.
6. Herbarz polski. Część I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał Adam Boniecki. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903. — Tom VI.
7. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku / Ułożył i wydał A. Boniecki. — Warszawa: J. Berger, 1887.
8. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / Opracowany przez s. hr. Uruskiego przy współudziale A. A. Kosińskiego, wykończony i uzupełniony przez A. Włodarskiego. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1908. — Tom V.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13.05.2013

Ф. В. Чарняўскі

Матэрыялы да генеалогіі Ратамскіх

Прозвішча Ратамскі ў XVIII ст. найбольш часта сустракаецца ў дакументах, якія прайшлі актыкацыю ў судах Аршанскага, Ашмянскага і Менскага паветаў. Неаднаразова сустракаюцца ўпамінанні пра Ратамскіх і ў матэрыялах судоў іншых паветаў і ваяводстваў ВКЛ. Значным уплывам карысталіся прадстаўнікі гэтага роду ў межах Аршанскага павета, куды яны перасяліліся з Менскага павета яшчэ ў

канцы XVI ст. З цягам часу Ратамскія ўвайшлі ў склад эліты Аршанскага павета і канкурыравалі з Галінскімі за ўплыў на ход падзей у гэтай частцы ВКЛ. У першай палове XVIII ст. Ратамскія трымалі многія ўрады і пасады ў Аршанскім павеце. На жаль, гісторыкі да гэтага часу не звярталі належнай увагі на складанне генеалогіі роду Ратамскіх.

На нашу думку сапраўдны росквіт гэтага роду адбыўся менавіта ў XVI ст., калі яны яшчэ месціліся ў межах той часткі Віленскага павета, якая пасля 1567 г. увайшла ў склад новаўтворанага Менскага павета. З прадстаўнікоў гэтага роду, спачатку зямян Віленскага, а потым і Менскага ваяводстваў, якія нарадзіліся і жылі ў XVI ст., нашу ўвагу прыцягнулі Яцка (Якуб) Іванавіч і яго сын Канстанцін, каралеўскія дыпламаты, якія прысвяцілі сваё жыццё ўстанаўленню добрасуседскіх адносін з дзяржавамі, што ўзніклі пасля распаду Залатой Арды, Лаўрын Канстанцінавіч і яго сын Міхал, каралеўскія ротмістры, якія са зброяй у руках абаранялі межы краіны.

Праведзеная намі праца па збору і апрацоўцы гістарычных матэрыялаў, маючых адносіны да гісторыі роду Ратамскіх, паказала, што захавалася дастаткова звестак пра жыццё і дзейнасць вышэйпазначаных асобаў, менавіта пра Яцку Іванавіча Ратамскага, яго сына Канстанціна, унука Лаўрына і праўнука Міхала. Захавалася таксама некаторая колькасць дакументаў, датычных жыцця і дзейнасці тых Ратамскіх, якія ў канцы XVI і пачатку XVII ст., пасля перасялення з Менскага павета, набылі землі ў Пінскім павеце, што ўваходзілі ў склад Берасцейскага ваяводства, і трымалі ўрады гэтага павета.

Як сведчыць Севярын Урускі, сапраўднае прозвішча Ратамскіх было Вінк, а Ратамскімі яны сталі толькі пасля атрымання ў сваё валоданне зямель у Ратам’і (цяпер Ратамка Мінскага р-на Мінскай вобл. — *Ф. Ч.*), размешчаным непадалёку ад Менска [49, s. 173].

Атрыманне продкамі Ратамскіх зямель у ваколіцах тагачаснага Менска, на нашу думку, адбылося ў другой палове XV ст., яшчэ пры каралю Казіміру. У канцы праўлення Казіміра Ягелончыка, менавіта 4 індыкта 24 красавіка, з даходаў смаленскага мыта выдадзена ўзнагарода за каралеўскую службу ў 6 коп грошай лічбы літоўскай Федку Вінкаву [13, арк. 24 адв.]. Не выключана, што і каралеўскі прывілей на землі ў Ратам’і атрымаў сам Федка Вінк. Адзін з сыноў першага ўладальніка зямель у ваколіцах Менска пачаў ужываць прозвішча Ратамскі.

У дакуменце, які прайшоў актыкацыю ў Менскім гродскім судзе ў другой палове XVIII ст., нам сустрэлася паведамленне аб Івану Ратамскім, які нібыта ў 1502 г. займаў пасаду намесніка крэўскага і мядзельскага [33, арк. 100]. Праверка дакумента выклікала сумненне ў яго сапраўднасці. Не выключана, што дакумент быў падроблены і фальшывы непасрэдна перад яго актыкацыяй у актавых кнігах Менскага гродскага

суда. Як даводзіць А. Рахуба, яшчэ 4 сакавіка 1501 г. пасаду намесніка крэўскага займаў Станіслаў Нарбутавіч. Ужо 5 жніўня 1502 г. і 15 лютага 1505 г. у дакументах выконваючым абавязкі намесніка крэўскага пазначаны князь Сестранец [48, № 49–50, s. 62]. Іван Ратамскі мог выконваць абавязкі намесніка крэўскага толькі ў перыяд з 4 сакавіка 1501 г. і да пачатку жніўня 1502 г. На жаль, у нас адсутнічаюць звесткі аб асобах, якія займалі ў гэты перыяд пасаду намесніка мядзельскага.

Як пазначана ў дакуменце, Альбрыхт Марцінавіч Гаштольд, які нібыта займаў на гэты час пасады ваяводы віленскага і канцлера ВКЛ, яшчэ да 7 сакавіка 1502 г. прадаў Мікалаю Іванавічу Францкевічу, старасту браслаўскаму, сяло Мацкаўка на беразе ракі Сервеч [33, арк. 100]. Аднак ваяводам і канцлерам ВКЛ Альбрыхт Гаштольд на гэты час яшчэ не быў. У сапраўднасці пасады ваяводы і канцлера Гаштольд заняў толькі ў 1522 г. [44, арк. 500]. Ды і Мікалай Іванавіч Францкевіч, калі толькі ён жыў у гэты час, мог займаць пасаду намесніка браслаўскага, але толькі не старасты судовага браслаўскага. Гэтая пасада была ўведзена значна пазней. Дарэчы, пасаду браслаўскага намесніка да 23 чэрвеня 1501 г. займаў Станіслаў Янавіч Заберазінскі, гаспадарскі падстолі, а ў чэрвені 1502 г. прызначэнне на гэтую пасаду атрымаў Іван Сямёнавіч Сапега, гаспадарскі пісар, канцлер каралевы польскай і вялікай княгіні літоўскай Алены [48, № 4616–4617, s. 588]. У канцы дакумента паведамляецца аб яго пацвярджэнні 27 мая 1620 г. у Галоўным трыбунале ВКЛ. Сярод іншых асобаў подпіс пад дэкрэтам паставіў і Мікалай Янавіч Глябовіч, кашталян віленскі. У той жа час вядома, што прывілей на гэтую пасаду Глябовіч атрымаў толькі ў наступным, 1621 г. [45, арк. 53]. Зусім дзіўным з’яўляецца ўпамінанне аб удзеле ў зацвярджэнні дакумента Яна Осціка, суддзі земскага Віленскага ваяводства. Як устанавіў А. Рахуба, суддзя склаў тастамент яшчэ 12 верасня 1611 г. і неўзабаве пакінуў гэты свет [48, № 919, s. 172].

У другой палове XVIII ст. на тэрыторыях усходніх паветаў і ваяводстваў ВКЛ, якія былі далучаны да Расійскай імперыі, пачалася праверка шляхты з мэтай пацвярджэння правоў кожнага, хто лічыў сябе шляхцічам, на знаходжанне ў шэрагах прывіліяванага стану. За мінулыя часы шмат дакументаў, якія пацвярджалі правы сапраўдных шляхцічаў, было страчана. Да таго ж атрымлівалі адукацыю і прадстаўнікі тых сацыяльных слаёў, якія мелі дастаткова грошай, але не маглі карыстацца тымі правамі, што дзейнічалі ў ВКЛ. Забяспечваліся імі толькі высакародныя. Зразумела, што гэтыя людзі таксама не маглі прымірыцца з існуючым парадкам і шукалі выйсця са свайго становішча. У Вялікім Княстве Літоўскім атрымала шырокае распаўсюджванне фальсіфікацыя дакументаў, якія пацвярджалі правы на шляхецтва. Знайшлося нямала асобаў, абазнаных у гісторыі ВКЛ, якія прымянялі свае веды дзеля за-

давальнення жадання ахвочых давесці сваю шляхетнасць. У некаторых выпадках выкарыстоўваліся сапраўдныя дакументы. У новы дакумент, не змяняючы цалкам тэксту, упісвалі толькі прозвішчы мяркуемых продкаў чалавека, жадаючага пацвердзіць сваю радавітасць. На нашу думку, у дадзеным выпадку фальсіфікатары пайшлі менавіта гэтым шляхам і ў дакуменце захавалася ўпамінанне аб рэальна існуючай асобе. На жаль, мы не маем пацвярджэння тоеснасці гэтай асобы і бацькі каралеўскага дыпламата. Улічваючы знаходжанне Яцка Іванавіча Ратамскага ў пачатку XVI ст. пры двары Жыгімонта I у якасці каралеўскага адзвернага, не выключана, што памянёная ў дакуменце асоба і была бацькам Яцка Іванавіча Ратамскага.

На працягу XVI ст. у Ратам'і карысталіся землямі як Ратамскія, так і прадстаўнікі сем'яў, якія працягвалі ўжываць прозвішча Вінк. Сучаснікам Яцкі Ратамскага і яго суседам быў Іван Вінк. Яго сын Андрэй Іванавіч Вінк у сярэдзіне XVI ст. знаходзіўся на службе ў Мікалая Юр'евіча Радзівіла, на той час яшчэ падчашага ВКЛ, а ў канцы жыцця ён займаў пасады вялікага гетмана і канцлера ВКЛ [21, арк. 390]. Унук Івана Вінка Езоф Андрэевіч Вінк, які дзякуючы роднасці з Андрэем Мікалаевічам Станкевічам, старастам судовым менскім, займаў у канцы XVI ст. пасаду падстарасты судовага гродскага Менскага ваяводства, як і яго дзед і бацька, валодаў землямі ў Ратамцы. Нам не трапілі ў рукі дакументы, якія былі складзены сумесна прадстаўнікамі абедзвюх галін гэтага роду. Невядомы нам і матэрыялы судовых працэсаў паміж Ратамскімі і Вінкамі.

Адначасова з Яцкам Іванавічам Ратамскім у Ратам'і пражывалі родныя браты Фёдар і Андрушка (Андрэй) Ратамскія. У канцы першай паловы XVI ст. іх дзеці Гаўрыла і Іван звярнуліся ў суды Віленскага ваяводства па справе прыналежнасці каня-паходніка. У кастрычніку 1551 г. Гарайн, зяць Міхала Ратамскага, яшчэ аднаго зямяніна з Ратам'і, па даручэнні цесця пачаў судовую справу з Грышкам Іванавічам Перапечам, зямянінам Слонімскага павета, абвінавачваючы яго пасерба (пасынка. — *Ф. Ч.*) у невяртанні 100 коп грошай [24, арк. 152 адв.]. Гарайны, зямяне Навагародскага павета, прыехалі ў Менскі павет пасля 1542 г., часу атрымання Васілём Тышкевічам, у якога яны знаходзіліся на службе ў менскім гродскім судзе, каралеўскага прывілея на менскае судовае староства. Шлюб Гарайна на дачцы Міхала Ратамскага адбыўся да 1550 г.

На жаль, мы не змаглі ўстанавіць іх роднасных сувязей з Яцкам Ратамскім. Не выключана, што прозвішча Ратамскі маглі ўжываць і асобы, якія належалі да іншых шляхетных родаў і валодалі землямі ў Ратам'і. Такія выпадкі былі нярэдкімі ў ВКЛ. Многія асобы, атрымаўшы землі ў новых мясцінах, з цягам часу пераставалі ўжываць свае ранейшыя прозвішчы і карысталіся прозвішчамі, утворанымі ад назваў тых

паселішчаў, у якіх знаходзіліся іх зямельныя валоданні. Можна прывесці ў якасці прыкладу гісторыю Свентарэцкіх. Спачатку яны карысталіся прозвішчам Юхновічы, але пасля атрымання зямель на берагах ракі Свенты, пачалі ўжываць падвойнае прозвішча Юхновічы Свентарэцкія. У канцы XVII – пачатку XVIII ст. тая частка роду, якая набыла землі ў межах Менскага павета, адмовілася ад ужывання падвойнага прозвішча і карысталася толькі прозвішчам Свентарэцкія.

У канцы XVII ст. некаторыя прадстаўнікі роду Ратамскіх пачалі ўжываць падвойнае прозвішча Ратамскія-Вінкі. 10 сакавіка 1688 г. Міхал Ратамскі Вінк, падчашы рэчыцкі, набыў за 10 000 злотых у Казіміра Сенькавіча Дуброўскага, зямяніна Менскага ваяводства (павета), частку фальварка Ломжына Вайшнароўскага, размешчанага ў межах Менскага павета [30, арк. 121].

Першыя паведамленні пра Яцку Ратамскага сустрэліся нам у дакументах, складзеных падчас мецяжу Міхала Глінскага, або непасрэдна пасля спынення ваенных дзеянняў з маскоўскімі войскамі. Прычым у адным з такіх дакументаў паведамляецца аб падзеях, якія, на нашу думку, мелі месца яшчэ ў канцы жыцця Аляксандра, караля польскага і вялікага князя літоўскага.

Для вырашэння складаных пытанняў у Маскву, яшчэ да 1506 г., Аляксандрам Казіміравічам Ягелончыкам было накіравана вялікае пасольства. Для яго суправаджэння і аховы ў цяжкім падарожжы ў суседнюю краіну па загаду караля выдзелілі атрад літоўскай шляхты, які ўзначалілі смаленскія баяры, браты Багдан Рыгоравіч і Васка Жабы. У склад атрада залічылі Яцку і Сеньку Іванавічаў Ратамскіх. Адносіны паміж ВКЛ і Маскоўскім княствам на гэты час, нягледзячы на ўступленне ў шлюб Аляксандра, караля польскага і вялікага князя літоўскага, з Аленай, дачкой вялікага князя маскоўскага, пагоршыліся настолькі, што паміж дзвюма краінамі магла пачацца непажаданая для ВКЛ вайна. Аб тым, як у Маскве абышліся з літоўскімі пасламі паведамілі ў сваім «чоломбіцці» Жыгімонту I Багдан і Васка Жабы ўжо пасля вяртання дамоў. Смаленскія баяры пісалі, што «будучы на службе брата нашого, славное памяти Алексанъдра, короля его м(и)л(о)сти, впали в руки людемъ великого князя московъского и тамъ в нятстве были и надзу теръпели, а тыми часы отътол вышли и не мають ся чымъ пожывити» [5, № 438, s. 324].

Не выключана, што пасольства, у склад якога ўваходзілі Яцка і Сенька Ратамскія, было затрымана ў Маскве яшчэ ў 1500 г. Сярод асобаў, якія з Васкам Жабай у Маскве сядзелі і ў 1509 г. атрымалі каралеўскую даніну, пазначаны і Ян Юр'евіч Глябовіч. Ён атрымаў «20 копъ грошей з бобровъшчинных пенезей в Полоцку в Полубенского» [5, № 565, арк. 413]. У 1500 г. вялікі князь маскоўскі ў сваіх граматах неаднаразо-

ва абвінавачваў Аляксандра і яго бліжэйшых слуг і дарадчыкаў у тым, што «Олександр по докончанью ни в чом не правит (не выконвае ўмовы мірнай дамовы. — *Ф. Ч.*), великую княгиню Елену и панов русских князей нудит к римскому закону» (прымушае іх да пераходу ў каталіцкую веру. — *Ф. Ч.*) [41, арк. 77]. З мэтай улагоджвання ўзнікшых супярэчнасцяў у гэтым жа годзе ў Маскву накіраваўся Ян Юр'евіч Глябовіч, як пазначана ў «Выписках из посольских книг о сношениях российского государства с польско-литовским за 1487–1572 гг.» [41, арк. 77], ваявода трокскі, маршалак земскі ВКЛ. Ён спрабаваў упэўніць Івана Васільевіча, вялікага князя маскоўскага, у беспадстаўнасці яго абвінавачванняў, але беспаспяхова. Паслоў і Яна Глябовіча затрымалі ў Маскве, а ў ВКЛ накіравалася вялікая армія, якая пачала пустошыць памежныя воласці Літоўскага княства. Як паведамляецца ў «Выписках из посольских книг...», «государевы воеводы на Ведроши литовских людей побили, воеводу князя Костянтина Острожского с товарыщи» [41, арк. 77].

У «Выписках из посольских книг...» Ян Юр'евіч Глябовіч памылкова пазначаны ваяводам трокскім і маршалкам земскім ВКЛ. Ваяводам трокскім Глябовіч ніколі не быў, а на пасаду маршалка земскага атрымаў прызначэнне толькі ў 1514 г. У цудам захаваных дакументах пачатку XVI ст., якія датычацца перамоў Аляксандра Ягелончыка з вялікім князем маскоўскім, знаходзяцца ўпамінанні пра Станіслава Глябовіча, ваяводу полацкага, стрыя (брата бацькі. — *Ф. Ч.*) Яна Юр'евіча Глябовіча. Ваявода полацкі, які памёр у 1513 г., па загаду караля з 1501 г. па 1504 г. некалькі разоў наведваў Маскву ў якасці пасла з дыпламатычнымі даручэннямі. На нашу думку, Ян Юр'евіч Глябовіч сапраўды прымаў удзел у адным з пасольстваў у Маскву і не па сваёй волі затрымаўся там некаторы час. Але сумнеўна, каб маладому чалавеку даручылі правесці перамовы з маскоўскімі ўладамі.

«Выписки з пасольских книг...» складаліся каля 1572 г., і зразумела, што складальнікі ведалі аб кар'ерным росце Яна Глябовіча, які пасля 1540 г. заняў пасаду канцлера ВКЛ, але заблыталіся ў дэталях. У нас няма сумневу ў сапраўднасці паведамленняў маскоўскіх пасольскіх дзякаў, якія карысталіся дакументамі, складзенымі яшчэ ў пачатку XVI ст., але пазней знішчаных часам.

Намі не ўстаноўлена, колькі часу знаходзілася пасольства ў Маскве і калі вярнуліся суправаджаючыя яго людзі дамоў. Магчыма, што менавіта аб гэтым пасольстве вяліся перамовы ў Маскве ў 1508 г. Летам гэтага ж года ў Маскву прыехаў пасол караля польскага і вялікага князя літоўскага Фёдар Святоша [41, арк. 104]. У сваім выступленні перад Васілём Іванавічам, вялікім князем маскоўскім, ён напамінаў аб нядаўнім вяртанні ў Літву людзей, затрыманых у Маскве. Аб часе затрымання паслоў Святоша не ўпамінае, але ўдакладняе, што гэта адбылося ў той

час, «как были королевские послы на Москве, и в те поры воевод своих в его землю вослал, а послов для того долго задержал».

Захаваныя архіўныя дакументы пацвярджаюць выснову аб вяртанні з маскоўскага вязення (турмы. — *Ф. Ч.*) літоўскага пасольства не пазней чым у 1507 г. Прывілей Ратамскаму «на имене на Обрыне в Новогородском повете» кароль падпісаў 10 мая 1507 г. [5, № 263, арк. 222]. У гэтым дакуменце Яцка Ратамскі названы каралеўскім падзверным (пазней адзверны. — *Ф. Ч.*).

У той жа час даручэнне аб наданні братам Жабам у карыстанне карчмы ў Барысаве на адзін год у якасці кампенсацыі за тыя нягоды, якія яны пацярпелі ў Маскве, кароль падпісаў толькі 7 ліпеня 1509 г. [5, № 438, арк. 324]. На нашу думку, сваё прашэнне аб наданні карчмы на адзін год у Барысаве, якую яшчэ нядаўна трымаў Сямён Ямантавіч, князь Падбярэзскі, Багдан і Васка Жабы падалі адразу ж пасля вяртання з Масквы, прыблізна ў 1507 г. У кіраўніцтва краіны, якое вяло ваенныя дзеянні з татарамі і атрадамі Міхала Глінскага, не хапала часу для ўзнагароджвання пацярпелых у час пасольства, — было дастаткова іншых клопатаў.

Зразумела, што для Ратамскіх падарожжа ў сталіцу Маскоўскага княства было нялёгкім. Верагодна і таму каралеўская ўзнагарода, якую яны атрымалі каля 15 мая 1509 г., лічылася вельмі значнай. Яцка Ратамскі атрымаў скуркі ліс на футру і 12 коп грошай з даходаў каралеўскіх зямель, размешчаных у ваколіцах Вільні, а яго брат Сенька такую ж колькасць грошай са штрафаў, накладзеных на ўладанні Бельскіх [5, № 565, арк. 413].

Пачатак XVI ст. быў вельмі цяжкім для краіны. Сярод тых, хто здрадзіў Радзіме і пад началам Міхала Глінскага ваяваў з кароннымі і літоўскімі войскамі, аказалася значная колькасць прадстаўнікоў сярэдняй і дробнай літоўскай шляхты праваслаўнага веравызнання. Прычын для незадавальнення шляхтай станам рэчаў, існуючым у ВКЛ, хапала. У 1504 г. на службу да вялікага князя маскоўскага са значнай колькасцю прыхільнікаў перайшоў Астафі Дашкевіч.

На баку прыхільнікаў Глінскіх ваявалі не толькі князі Адзінцэвічы-Гальцоўскія і Лукомскія. На бок Глінскага перайшоў і выдатны дыпламат часоў караля Аляксандра Якуб Івашэнцавіч, намеснік мазырскі, цесць Яцка Ратамскага. Калі Астафі Дашкевіч праз некаторы час вярнуўся на Радзіму і прысягнуў Жыгімонту І, то Івашэнцавіч застаўся жыць у межах Маскоўскай дзяржавы. На яго выбар ў некаторай ступені паўплывалі роднасныя сувязі: Якуб Івашэнцавіч узяў шлюб з дачкой аднаго з братоў Глінскіх. На нашу думку, немалы ўплыў на яго паводзіны аказалі і матэрыяльныя інтарэсы. Перад пачаткам паўстання не толькі Глінскія аказаліся ў каралеўскай апале і паступова пазбаўляліся каралеўскіх прывілеяў. Верагодна і ў Якуба Івашэнцавіча з'явілася адчуванне, якое

дыпламат і не думаў хаваць, аб адсутнасці з боку караля належнай ацэнкі яго высілкаў на службе. Аб сваіх крыўдах Івашэнцавіч паскардзіўся крымскаму хану, і той у адным са сваіх пасланняў Жыгімонту Старому прасіў караля аб вяртанні ласкі да дыпламата. Найбольш верагодна, што заступніцтва крымскага хана толькі пашкодзіла Івашэнцавічу, і кароль не змяніў сваіх адносін да дыпламата. У выніку Мазыр, які знаходзіўся ў пажыццёвым карыстанні каралеўскага дыпламата, на кароткі час стаў базай для ўступлення атрадаў Глінскага ў ВКЛ. Даведаўшыся аб здрадзе, кароль пазбавіў Якуба Івашэнцавіча ўсіх маетнасцяў і набыткаў у межах ВКЛ. Між тым жонка дыпламата засталася жыць у ВКЛ, і аб атрыманні дазволу Жыгімонта I на яе выезд у Маскву ішлі доўгія, але, верагодна, беспаспяховыя перамовы паміж пасламі абедзвюх краін. Лёс пані Якубавай Івашэнцавічавай нам не ўдалося ўстанавіць.

Яцка Ратамскі, нягледзячы на роднасныя адносіны, захаваў вернасць Жыгімонту I і заняў вакантнае месца свайго цесця на дыпламатычнай службе. На нашу думку, на стаўленне Яцка Ратамскага да мецяжу Міхала Глінскага паўплывала яго знаходжанне ў пасольстве ў Маскве і тыя цяжкасці, якія прыйшлося яму перажыць за гэты час.

У гады вайны, якую праводзіла ВКЛ з Масквой і мяцежнымі атрадамі Міхала Глінскага, Яцка Ратамскі неаднойчы ездзіў у Крым для перамоў з крымскім ханам Менглі Гірэем. Сваіх сіл для вядзення вайсковых дзеянняў з маскоўскімі войскамі і мяцежнікамі ў краіне не хапала. Неабходна было дамовіцца аб сумесных дзеяннях з крымскім ханам. Толькі ў выпадку аб'яднання сіл можна было прымусіць «непрыяцеля, вялікага князя маскоўскага» да пачатку вядзення перамоў аб устанаўленні міру і вяртанні захопленных зямель. 5 кастрычніка 1507 г. Яцка Ратамскі выязджае з Трокаў у далёкае падарожжа ў Крымскую Арду [5, № 511, арк. 87]. Вялікі гетман літоўскі з войскам ВКЛ чакаў каля Менска вынікаў перамоў, гатовы ўдарыць у спіну маскоўскім войскам, якія будуць адцягнуты для аказання супраціву татарскім загонам на мяжы Дзікага поля. Праз год, 11 чэрвеня 1508 г., Ратамскі зноў накіроўваецца ў Крым для паведамлення хану аб выніках мецяжу Глінскага [5, № 64, арк. 103]. Яму было даручана дабівацца ад хана хутчэйшага выканання яго ранейшых абяцанняў аб уступленні ў вайну «з нашым непрыяцелем, вялікім князем маскоўскім» [2, арк. 47, 50]. Яцка Ратамскі перадаў крымскаму хану не толькі лісты ад Жыгімонта I. У яго абозе аказаліся і значныя грашовыя сумы, якія, на думку караля і паноў рады ВКЛ, павінны былі павысіць зацікаўленасць хана ў выкананні яго абяцанняў аб ваеннай дапамозе ВКЛ. Паслы Вялікага Княства Літоўскага Ратамскі і Тамарскі паведамілі хану, што атрады Міхала Глінскага выгнаны з межаў краіны, а для канчатковага разгрому праціўніка да Старадуба накіравалася вялікае літоўскае войска, падрыхтаванае для вядзення су-

месных ваенных дзеянняў з татарскімі загонамі. Крымскі хан паабяцаў накіраваць войска да маскоўскіх рубяжоў, але яго ваяры на гэты раз так і не сустрэліся з маскоўскімі палкамі. Як тлумачыў хан у адным са сваіх лістоў Жыгімонту I, яму перашкодзілі зрабіць гэта мяцежныя нагайскія ханы. На працягу 1507–1509 гг. Яцка Ратамскі некалькі разоў наведаў стаўку крымскага хана.

Заслугі Яцка Ратамскага былі высока ацэнены каралём. 10 мая 1507 г. Жыгімонт I надае прывілей Ратамскаму на «імене на Обрыне в Новгородском повете» [5, № 263, арк. 222]. Па дзеючым у той час старадаўнім звычаі беспатомныя Івашка Турчын і яго жонка ўзялі Ратамскага за сына. Яцка Ратамскі павінен быў карміць старых і даглядаць іх належным чынам да самай смерці. У выпадку пачатку ваенных дзеянняў Ратамскі выстаўляў у войска ВКЛ колькасць ваяроў, адпаведную атрыманай зямлі. Гэты звычай быў пашыраны ў ВКЛ. Нават Радзівілы пагаджаліся браць на сябе абавязкі даглядаць нямоглых людзей, атрымліваючы ў сваё вечнае валоданне іх землі. Пасля смерці Турчына і яго жонкі Ратамскі павінен быў прасіць караля аб зацвярджэнні гэтых зямель у Навагародскім павеце ў сваё валоданне на вечнасць. Асноўная частка былых зямельных уладанняў Якуба Івашэнцавіча таксама перайшла ў рукі яго зяця Яцка Ратамскага. Каралеўскім прывілеем, нададзеным у дзень святых апосталаў Пятра і Паўла, 29 чэрвеня 1508 г., Ратамскі атрымаў былыя ленныя ўладанні Івашэнцавіча — Глівін і Упірэвічы, размешчаныя непадалёку ад Менска, а таксама і Церабоў каля Мазыра [37, арк. 20].

Пасля спынення цяжкай вайны Яцка Іванавіч працягваў выконваць шматлікія дыпламатычныя даручэнні караля. Асноўнай задачай Ратамскага да самай смерці стала падтрыманне сувязей з уладарамі Крымскай Арды. Пасля 8 сакавіка 1510 г. Яцка Ратамскі ў суправаджэнні татарскага атрада накіраваўся ў пасольства ў Крымскую Арду. У Кракаве яму было выдадзена са скарбу 14 локцяў высакаякаснай тканіны, 200 коп грошай і «шуба лисья завыикавая» [5, № 573, арк. 421].

Шлях у Арду праходзіў па незаселеных мясцінах і лічыўся вельмі небяспечным. Ахова пасольства пастаянна была напагатове для адбіцця нападу татарскіх атрадаў. Небяспека падсцерагала пасольства і ў Ардзе. Крыніцы з Метрыкі ВКЛ паведамляюць аб смерці пасля прыбыцця ў 1515 г. Ратамскага ў Арду яго памочніка Кіянскага, зямяніна Берасцейскага павета [43, № 459, арк. 1174].

Згодна з паведамленнем Севярына Урускага, Яцка Іванавіч Ратамскі, дыпламат каралёў Аляксандра і Жыгімонта I, у 1507–1509 гг. займаў вельмі адказную пасаду гараднічага менскага і павінен быў забяспечваць гатоўнасць муроў Менскай крэпасці для аказання адпору заваёўнікам [49, s. 173]. Аднак ні ў адным дакуменце за 1507–1509 гг., якія трапілі ў нашы рукі, мы не знаходзім прыкладаў выканання Яцкам Ратам-

скім гэтага ўрада. Сустракаюцца паведамленні аб удзеле Ратамскага ў 1507–1508 гг. у пасольствах да Менглі Гірэя, хана Крымскай Арды [5, арк. 87, 103, 141], у ваенных экспедыцыях, аб атрыманні ім узнагарод за выдатнае выкананне сваіх абавязкаў. У паведамленні аб накіраванні 8 сакавіка 1510 г. Яцкі Ратамскага ў Крымскую Арду таксама не ўпамінаецца аб наяўнасці ў яго якога-небудзь тытула або пасады [5, № 573, арк. 421]. Верагодна, што атрыманне прывілея магло мець месца толькі ў прамежак часу ад сярэдзіны 1510 г. і да пачатку 1511 г.

Адзінае ўпамінанне аб атрыманні Ратамскім урада гараднічага менскага сустрэлася нам у дэкрэце гаспадарскага (каралеўскага. — *Ф. Ч.*) суда, прынятага ў ліпені 1510 г. [43, № 10, арк. 10]. Людзі Яцкі Ратамскага падчас знаходжання яго з пасольствам у Ардзе, напалі на двор зямяніна Багдана Яраславіча і, як гэта даволі часта рабілася ў тыя часы, добра абрабавалі маёмасць. У дадатак слугі Яцкі Ратамскага звялі з хлева двух валоў. Уласна кажучы, гэтыя валы і аказаліся той прычынай з-за якой і адбыўся па загадзе Ратамскага напад яго падданых на двор, што належаў Багдану Яраславічу. Невядомыя людзі, у адсутнасць гаспадарскага пасла, напалі на двор Ратамскага і звялі гэтых валоў. За любую крыўду неабходна было адпомсціць. Яцка Ратамскі, даведаўшыся аб здарэнні, даручыў сваім «сочам» [1] узяць пад нагляд усе мясцовыя кірмашы. Падданы Багдана Яраславіча на валах наведаў адзін з такіх кірмашоў і быў заўважаны слугамі гараднічага менскага.

Адначасова з Яцкам Ратамскім у 1510 г. каралеўскую даніну атрымалі яшчэ некалькі дзясяткаў каралеўскіх дваран [5, № 573, арк. 421]. Некаторыя ўзнагароджаныя асобы, менавіта пан Іван, падскарбі дворны, Юры Мікалаевіч, ваяводзіч віленскі, Літавор, маршалак дворны, Вялічка, ключнік трокскі, Ян Шчыт, мечны літоўскі, пазначаны са сваімі тытуламі. Адсутнасць упамінання у такім дакуменце тытула або пасады, пры іх наяўнасці, нанесла б вялікую шкоду гонару Яцкі Ратамскага.

На нашу думку, Ратамскі вельмі кароткі час займаў пасаду гараднічага менскага і адмовіўся ад яе на карысць свайго сябра Валошкі Шапялевіча. Урад гараднічага менскага Шапялевіч атрымаў у канцы 1510 г. або ў самым пачатку 1511 г. Паведамленне пра Шапялевіча, які ўжо карыстаўся тытулам гараднічага менскага, сустрэлася ў матэрыялах Метрыкі, унесеных 6 сакавіка 1511 г. [5, № 151, арк. 159]. Аб добрых адносінах Шапялевіча з Яцкам Іванавічам Ратамскім сведчыць паведамленне, унесенае ў Метрыку. Да 13 снежня 1521 г. Шапялевіча запрасіў Яцка Ратамскі, які на той час ужо займаў пасаду дзяржаўцы аінскага. Аб гэтым сведчыць дакумент аб устанаўленні межаў паміж землямі

---

[1] Сочы — слугі, якія займаліся высочваннем злодзеяў, пошукам страчанай маёмасці. — *Ф. Ч.*

каралеўскага староства Аіны (цяпер Гайна. — *Ф. Ч.*) і Гаянамі, якія на той час знаходзіліся ў валоданні Багдана Васільевіча Таўкачэвіча [35, арк. 501–502].

У дакуменце, складзеным 8 сакавіка 1510 г., яго называюць панам. Сярод некалькіх дзясяткаў асобаў, пра якіх упамінаецца ў гэтым дакуменце, акрамя Ратамскага тытулаваны панамі толькі Астафі Дашкевіч, у будучым абаронца паўднёвых межаў ВКЛ, Юры Мікалаевіч Радзівіл, які з цягам часу атрымаў пасады кашталяна віленскага, маршалка надворнага літоўскага, старасты гарадзенскага, дзяржаўцы лідскага, і Станіслаў Барташэвіч, які да 1519 г. займаў пасаду каралеўскага маршалка [5, № 573, арк. 421].

У 1512 г. Яцка Ратамскі прыняў удзел у адным з першых попісаў літоўскага войска, што рыхтавалася да чарговай ваеннай экспедыцыі. Як пазначана ў попісе, Ратамскі «свайго імення не мае». На нашу думку, у гэтым выпадку мелася на ўвазе, што ў яго не было зямель у асабістым валоданні. Знаходжанне ў карыстанні ленных, пажыццёвых зямельных уладанняў дазволіла Яцку Іванавічу выставіць «почт» (атрад. — *Ф. Ч.*) у складзе чатырох ваяроў, што было магчымым пры наяўнасці ў яго каля 32 службаў людзей [5, № 158, арк. 163]. Ад сваіх спадчынных зямель у Ратамцы, на нашу думку, каралеўскі дыпламат адмовіўся на карысць роднага брата Сенькі (Сямёна. — *Ф. Ч.*) Іванавіча.

Каля 1515 г. Ратамскі атрымаў у сваё пажыццёвае карыстанне землі Аінскага староства, памеры якога на той час былі значна большыя, чым у канцы XVIII ст. На поўдні, непадалёку ад Менска, яно межавалася з землямі Гаян і Беларуч, на ўсходзе ў склад староства ўваходзілі Айнаравічы, Кашчыцы і Жырблевічы. Не выключана, што ў канцы XV ст. землі аінскай дзяржавы на поўначы дасягалі Пуцілава і Укропавіч. Да 1790 г. Гаенскае староства ў некалькі разоў зменшылася ў памерах і ў яго склад уваходзілі толькі мястэчка Гайна і сёлы Бухнавічы, Жылічы, Рацькавічы, Стайкі, Сліжына і Сярпішчана з сумежнымі з імі землямі. Прычым, акрамя Сярпішчана, якое было заснавана толькі ў першай палове XVIII ст., усе астатнія вёскі мелі на той час шматвяковую гісторыю.

Значную частку свайго часу дзяржаўца аінскі займаўся судовымі справамі, што ўзнікалі паміж мясцовымі зямянамі. Судовая ўлада дзяржаўцы аінскага далёка перасягала межы староства. У некаторых дакументах такое каралеўскае ўладанне, разам з сумежнымі земскімі землямі, на якія распаўсюджваліся правы дзяржаўцы, называлі паветам, або прысудам. Шляхта, валодаючы пажыццёвымі правамі на кіраванне каралеўскай маёмасцю, абавязана была вяршыць суд у межах вызначанай ім тэрыторыі. У распараджэнні дзяржаўцаў (пазней — стараст) знаходзіліся віжы, службовыя асобы, якія высылаліся на месца здарэння для агляду пацярпелых і вызначэння вінаватых.

Дзяржаўца аінскі абавязаны быў удзельнічаць і ў працы гаспадарскага суда. У 1516 г. ён на працягу некалькіх месяцаў засядаў у судзе разам са сваім сябрам Ваўчком Шапялевічам, гараднічым менскім, спрабуючы справядліва вырашыць справу аб прыналежнасці зямель. Нязгода ўзнікла паміж мітрапалітам Іосіфам з аднаго боку і княгіняй Аляксандравай Юр'евіча Гальшанскай і Станіславам Барташэвічам, гаспадарскім маршалкам з другога [43, № 217, арк. 879; № 218, арк. 881].

У абавязкі дзяржаўцаў уваходзіла і ўвязанне (увядзенне ў правы валодання. — *Ф. Ч.*) розных асобаў у землі, набытыя імі самімі, нададзеныя каралём, падараваныя блізкімі крэўнымі або магнатамі, на службе ў якіх знаходзіліся гэтыя шляхетныя асобы. 6 жніўня 1516 г. Жыгімонт I папярэджвае Якуба Іванавіча Ратамскага, намесніка аінскага, аб наданні Мікалаю Мікалаевічу Радзівілу, ваяводу віленскаму і канцлеру ВКЛ, возера «двора нашого Аинского на имя Мядзела, а трех ч(о)л(о)в(е)ков того озера на имя Бакуна и его двух товарищовъ, которые того озера стерегивали...» [6, № 636, арк. 348; № 693, арк. 372]. У ваколіцах каралеўскага мястэчка Аіны вялікія азёры адсутнічаюць. На паўночны захад ад Стаек у лясістай і балоцістай мясціне знаходзіцца невялікае возера Дзікае, але подступы да яго цяжкія і сёння, а ў тыя часы дабрацца да яго было значна цяжэй. З каралеўскага прывілея Мікалаю Радзівілу, ваяводу віленскаму і канцлеру ВКЛ, вынікае, што возера Мядзела знаходзілася непадалёку ад сяла Тумілічы над ракой Бярэзінай. Побач з нададзеным у пажыццёвае валоданне возерам Мядзел Радзівіл набыў за 20 коп грошай лічбы літоўскай у зямяніна Ашмянскага павета Станіслава Тамковіча, яго маці і айчыма яшчэ «шесть ч(о)л(о)в(е)ков его отчизных, которыи седят над рекою Березынею». Аднак дакумента аб увязанні Яцкам Ратамскім Мікалая Радзівіла ў валоданне землямі, купленымі ў Станіслава Тамковіча, мы не знайшлі.

Адбітак у матэрыялах Метрыкі ВКЛ пакінулі намаганні старасты аінскага па выкананні каралеўскіх пастаноў аб пошуку ў межах аінскай дзяржавы зямель, населеных сялянамі, для перадачы іх у валоданне асобаў, вызначаных каралём. Землі выдзяляліся і зямянам, выгнанцам са Смаленшчыны і памежных з ёю зямель. Пустаўшчыну (незаселеную землю) З'ялоўшчыну ў Аінскім павеце (старастве) атрымаў яшчэ пры жыцці Ратамскага Багдан Дробыш, продак Пятра Драбышэўскага, падстарасты судовага гродскага менскага, які займаў гэтую пасаду ў першай палове XVII ст. [15, арк. 225 адв.]. Паколькі зямля выдзялялася толькі пажыццёва, то ў 1537 г. Дробыш дабіўся атрымання прывілея на пераход былой пустаўшчыны ў асабістае валоданне. З кожным такім каралеўскім наданнем памеры аінскага старастваў, грошы з якога ішлі на дзяржаўныя патрэбы, паступова змяншаліся. Зразумела, што пры та-

кім падыходзе магчымасці дзяржаўнага скарбу станавіліся ўсё больш мізэрнымі.

Нярэдкімі былі выпадкі выдзялення аінскіх зямель і магнатам ВКЛ. Каралеўскія землі перадаваліся спачатку ў пажыццёвае карыстанне, а потым пераходзілі ў вячыстае дзедзічнае валоданне былых іх ленных карыстальнікаў.

Яцка Ратамскі карыстаўся любой магчымасцю для павелічэння сваіх зямельных уладанняў. Да 23 красавіка 1517 г. ён падае прашэнне аб замацаванні на вечныя часы за ім і яго спадкаемцамі каралеўскіх наданняў, атрыманых продкам яго жонкі ў мінулыя часы [6, № 666, арк. 362]. Некалі кароль Казімір падараваў продку яго жонкі Івану Міхальчукову сёлы Хамінічы, Цешывічы, Дзегна і Белы Ручай з усім, што да іх належала. На жаль, у тэксце прывілея не пазначана, у якой мясціне ВКЛ былі размешчаны гэтыя сёлы. Але дапаўненне, зробленае ў тэксце прывілея, аб тым, што былыя каралеўскія наданні Івану Міхальчукову, яшчэ да часу падпісання каралеўскага прывілея Яцку Ратамскаму, «отошли у сторону неприятеля нашого московског(о)», дазваляе зрабіць дапушчэнне аб іх знаходжанні на Смаленшчыне. Дзяржаўца аінскі прасіў караля замацаваць за ім і яго крэўнымі правы на сяло Лоеўскае на Прудах каля Смаленска і на двор у самім горадзе, спадзеючыся на тое, што «з Божею помочю тотъ замокъ нашь Смоленскъ отъ неприятеля нашого» зможам вызваліць.

13 снежня 1521 г. скончылася доўгая судовая справа па размежаванні зямель каралеўскага старасства Аіны з землямі Багдана Таўкачэвіча (пазней — Таўкача) Гаянскага ў Гаянах, якія падлягалі земскаму праву [35, арк. 501–502]. Дзякуючы высілкам прыяцеляў Ратамскага і Таўкачэвіча справа скончылася мірам, і бакі, адмовіўшыся ад некаторых прэтэнзій, правялі межаванне сваіх зямель. Яцка Ратамскі, як ён запісаў у дакуменце, «саступіў Багдану Таўкачэвічу лес, роспаш і сенажаці ад ракі і старыя межы, якія дзялілі грунты Аінскія з Беларучамі». Новая мяжа ішла ад Меркавіч да сяла Бяларучы. На той час Вялікія Бесяды яшчэ ўваходзілі ў склад аінскай дзяржавы. Мяжа, што падзяляла землі Гаян і Аіны, праходзіла ў ваколіцах Сёмкава. Па леваму баку дарогі з Бяларуч размяшчаліся землі аінскай дзяржавы, якая знаходзілася ў пажыццёвым кіраванні Яцкі Ратамскага. Суседзі дамовіліся аб сумесным выкарыстанні лесу і ловаў звярыных, а таксама вызначыліся з уласнасцю на бортныя дрэвы ў пушчы.

Праз шмат гадоў пасля атрымання прывілея на землі ў Абрыне Ратамскаму прыйшлося правесці вельмі складаны судовы працэс з навагародскімі зямянамі, суседзямі яго былых уладанняў. Спадзеючыся на адсутнасць належных дакументаў, яны паспрабавалі аспрэчыць правы Ратамскага на землі на Навагародчыне, якія некалі належалі Жыдавіна-

вічу і Івашку Турчыну. 26 ліпеня 1522 г. Яцка Ратамскі атрымаў каралеўскі вырак (пастанову. — *Ф. Ч.*) па скарзе навагародскіх зямян Федзькі Парфяновіча і яго зяця Грыня Абрагімовіча аб незаконным атрыманні наместнікам аінскім маёнтка Зенькаўшчына каля Абрынскай маетнасці ў Навагародскім павеце. У сваёй скарзе зямяне спасылаліся на тое, што гэтыя землі з'яўляюцца іх дзядзькаўшчынай, што належала некалі іх дзядзьку Зеньку Жыдавінавічу [11, № 2, арк. 42]. Яшчэ ў пачатку XVI стагоддзя Яцка Ратамскі быў узяты Івашкам Турчыным і яго жонкай, якія не мелі дзяцей, за сына і абавязаўся даглядаць старых людзей да іх смерці. Пасля іх смерці дзяржаўца аінскі папрасіў караля аб наданні яму прывілея на землі Івашкі Турчына і яго жонкі. Праз некаторы час Ратамскі падараваў землі на Навагародчыне, зразумела з дазволу караля, свайму сестранцу (пляменніку, сыну сястры. — *Ф. Ч.*) Іллі. Пасля такога падарунка навагародскія зямяне адчулі сябе моцна пакрыўджанымі і пазвалі Ратамскага ў каралеўскі суд, патрабуючы вяртання дзедзічных зямель. Згодна з прававымі нормамі, дзеючымі ў ВКЛ, іх уладальнікі пры любых абставінах мелі прыярытэтнае права на вяртанне такіх уладанняў у сваё вечнае карыстанне. На судзе нечакана для навагародскіх зямян высветлілася, што яны спрабавалі ўвесці каралеўскі суд у зман. Дзякі з вялікакняскай канцылярыі паведамілі, што яшчэ кароль Аляксандр, пасля смерці былога ўладальніка гэтых зямель, Зенькі Жыдавінавіча, надаў Зенькаўшчыну баярыну Івашку Турчыну, які ўступіў у шлюб з жонкай нябожчыка Зенькі з абавязкам спраўляць каралеўскую службу з зямель Жыдавінавіча, на што атрымаў дазвол Аляксандра. Як Зенька Жыдавінавіч, так і Турчын, не пакінулі нашчадкаў і ў дадатак да гэтага Жыдавінавіч не быў дзядзькам Парфяновіча. Зразумела, што Яцка Ратамскі, як выдатны юрыст, добра падрыхтаваўся да працэсу. Ды і дзякі вялікакняскай канцылярыі не па ўласным жаданні гарталі старонкі старых прывілеяў, а рабілі гэта, спадзеючыся на добрую аплату сваіх паслуг дзяржаўцам аінскім.

25 верасня 1522 г. кароль надаў новы прывілей, пацвярджаючы правы Яцка Іванавіча Ратамскага на некаторыя іншыя землі. Прычым у гэтым прывілеі даваліся пацвярджэнні не толькі на тыя землі, якія ім былі набыты ў зямян, што пражывалі ў наваколлі Менска, але і на выніки межаванняў яго зямель з суседзямі. У Міхно, Федзькі і Андрушкі Васковічаў Песляковічаў, аінскіх (пасля 1600 г. ужывалася найменне гаенскія. — *Ф. Ч.*) баяраў, якія з даўніх часоў жылі ў Дамашах, ён набыў на рацэ Вяча невялікае прудзішча (стаў. — *Ф. Ч.*) [11, № 17, арк. 54]. На той час і Дамашы яшчэ ўваходзілі ў склад аінскай дзяржавы. Кароль пацвердзіў і вынікі межавання зямель, погляды на межы якіх у Песляковічаў і Ратамскага вельмі разніліся. Адмежавальная лінія паміж іх землямі па згодзе абодвух бакоў устанаўлівалася ад аінскай мяжы па рацэ Ло-

пеніцы да мяжы з землямі зямян Мажэйкавічаў. Як тлумачылі Ратамскі і Песляковічы, гэта было зроблена для таго, «ажбы через тые границы один в другог(о) сторону ничым ся не уступовал». Гэтак жа мірам скончыліся спрэчкі Яцка Ратамскага з суседзямі Мажэйкавічамі. Абодва бакі на спрэчныя землі «судей своих там выводили и границы свои перед тыми судьями обводили, и в том межи собою свою ровность учынили». У выніку Ратамскаму дасталіся землі «по правой руцэ къ своей земли Семковской пропаши и лесы, и сеножати, и бортное дерево, а тые Можейковичы по левой руцэ къ своим двором земли». Такі мірны вынік зямельных спрэчак у тыя часы быў даволі рэдкай з’явай. У большасці выпадкаў вайна за зямлю паміж суседзямі вельмі часта набывала характар сапраўднай невялічкай вайны, што нярэдка прыводзіла да смерці яе ўдзельнікаў.

Адначасова кароль пацвердзіў Ратамскаму правы на валоданне некаторымі землямі і ў ваколіцах Бяларуч, на якія прэтэндаваў і ўладальнік зямель сяла Гаяны, гаспадарскі дваранін Багдан Таўкачэвіч. Некалі гэтыя землі Якуб Івашэнцавіч, дыпламат вялікага князя літоўскага Аляксандра, выдзеліў у якасці пасагу дачцэ, з якой узяў шлюб Яцка Іванавіч. Справа атрымала такі розгалас, што вырашэннем яе вымушаны быў заняцца сам Мікалай Радзівілавіч (Радзівіл. — *Ф. Ч.*), ваявода віленскі і канцлер ВКЛ. На дату прывілея канцлер ужо зышоў з гэтага свету, але, на нашу думку, справа пачала вырашацца яшчэ да атрымання Яцкам Ратамскім каралеўскага прывілея. Яго сусед, каб папярэдзіць падзеі, першым звярнуўся ў суд. Мікалай Радзівіл у гэтай справе Яцку Ратамскага «правог(о) знашол, и листъ свой на то ему дал» [11, № 17, арк. 54]. У выпадку судовай справы з Якубам Вяжэвічам, таксама менскім зямянінам, прыйшлося звяртацца ў суд да Канстанціна Іванавіча Астрожскага, ваяводы трокскага, гетмана ВКЛ. І ў гэтым выпадку землі ў Вычалпях і Лекарэўская зямля таксама былі прысуджаны Ратамскаму.

Асаблівай любоўю ў Яцкі Іванавіча карысталіся землі ў ваколіцах Буцавіч. Да 1522 г. ён набыў у менскай баярыні пані Барбары Марцінавай Юр’евай і яе сына Мацяса трэць яе зямельных валоданняў у Буцавічах, размешчаных ва ўрочышчы Перцаўшчына [11, № 17, арк. 54].

Пра сямейныя адносіны Яцкі Іванавіча Ратамскага звестак да нас трапіла вельмі мала. На іх аснове нельга рабіць высновы аб яго бацьках. Невядома калі памёр бацька былога гараднічага менскага, менавіта Іван Ратамскі. Не выключана, што ён памёр да 1508 г.

Некаторае святло на паходжанне маці дыпламата Жыгімонта I пралівае каралеўскі прывілей, падпісаны 18 лістапада 1522 г. Сястра Яцкі Ратамскага Федзька Ратамская прасіла караля аб замацаванні за ёй навечна Пацкаўшчыны, матчыных зямель, якія засталіся без гаспадароў [9, № 87, арк. 169]. Маці Ратамскага паходзіла з зямян, якія некалі ва-

лодалі землямі ў межах Крычаўскага староства. Аказалася, што Глеб, родны брат маці Яцкі і Сенькі Іванавічаў і іх сястры Федзькі, атрымаў у спадчыну частку зямель сваёй маці, бабулі, братоў і сястры Ратамскіх, і пасля доўгага карыстання імі памёр, не пакінуўшы дзяцей. Праз некаторы час памерла і яго жонка. Кароль ласкава аднёсся да просьбы сястры намесніка аінскага і загадаў крычаўскаму намесніку Васілю Сямёнавічу Жылінскаму ўвязаць (увесці. — *Ф. Ч.*) Федзьку Ратамскую ў валоданне землямі, якія некалі належалі яе дзядам і прадзедам па мацярынскай лініі. Не выключана, што і бацька Яцкі Ратамскага нарадзіўся і доўгі час жыў на ўсходзе ВКЛ і толькі пасля атрымання зямель у Ратам'і перасяліўся ў ваколіцы Менска.

Што ж датычыцца пані Федзькі Ратамскай, то яна, на нашу думку, у шлюб не ўступала і памерла беспатомнай. Маючы шмат гадоў за плячыма на час складання прашэння, яна карысталася толькі сваім дзявочым прозвішчам. Відаць, гэта была не адзіная сястра Яцкі Ратамскага. Яшчэ адна сястра выйшла замуж і пакінула пасля сябе сына Іллю, якому дзяржаўца аінскі пакінуў землі ў Абрыне.

У 1517 г. Яцка Ратамскі ў прашэнні каралю ўпамінае продка сваёй жонкі, Івана Міхальчукова, які служыў яшчэ каралю Казіміру, бацьку Жыгімонта Старога [6, № 666, арк. 362]. На жаль, мы не ведаем, колькі разоў уступаў у шлюб Ратамскі. Дакладна вядома, што першай яго жонкай была дачка Якуба Івашэнцавіча, выдатнага дыпламата каралёў Казіміра і Аляксандра, які не толькі падтрымліваў на патрэбным узроўні адносіны з уладарамі Крыма, але, выконваючы каралеўскія даручэнні, ездзіў на перамовы і ў Маскву. Аб лёсе пані Івашэнцавічаўны мы не маем ніякіх звестак. З дзяцей Яцкі Ратамскага нам вядома толькі аб існаванні дачкі і сына Канстанціна.

У той час калі дзяржаўца аінскі атрымліваў новыя і новыя каралеўскія наданні за сваю службу, баяры Ратамскія, прыпісаныя да гаспадарскага менскага двара, не вызначаліся асаблівай заможнасцю. У 1528 г. у час перапісу войска ВКЛ, ужо пасля смерці дзяржаўцы аінскага, Пётр (або Пятрашка) Ратамскі з братамі ставіў аднаго каня. Не вызначаўся заможнасцю і родны брат Яцкі Іванавіча Сенька, у якога хапала сродкаў таксама толькі на аднаго каня [42, арк. 61].

У 1523 г. Яцка Ратамскі, верагодна ў апошні раз, выпраўляецца ў далёкую і небяспечную дарогу ў Крым [8, № 159, арк. 148]. Адносіны паміж каралём польскім і ханам Крымскай Арды на гэты час былі моцна сапсаваныя. Уладары Крыма палічылі больш выгодным устанавіць добрыя стасункі з Масквой і нападалі на гарады і сёлы Літвы. У 1503–1510 гг. іх загоны неаднаразова даходзілі да Лагойска і дашчэнту руйнавалі ваколіцы Менска [46, арк. 507–508]. Асабліва цярпелі ад набегаў крымскіх татар паўднёвыя паветы і ваяводствы ВКЛ. Як напі-

саў у лісце Жыгімонт I, і ў гэтым годзе (у 1523 г. — *Ф. Ч.*) сын хана «Алпъ сольтан з немалыми людми землю нашу воевал, тежъ шкоду нам немалую вчынил». Ратамскаму даручалася перадаць хану каралеўскае пасланне з прамымі абвінавачваннямі ў правядзенні варожай палітыкі супраць Польскай кароны і ВКЛ. Жыгімонт I успамінаў аб часах добрасуседскіх адносін, якія існавалі паміж Крымскім ханствам і Польскай каронай у часы кіравання Крымам Менглі Гірэем, бацькам цяпершняга ўладара Крыма. Асноўнымі патрабаваннямі Жыгімонта I былі: спыненне набегаў на паўднёвыя землі ВКЛ і адпраўка ханам «сыновъ своихъ з воискомъ своим великимъ землю непрыятеля н(а)шого московского воевати». На нашу думку, і Жыгімонт I не ва ўсім быў чыстасардэчны ў адносінах са сваім паўднёвым суседам. Уладар Крыма даведаўся аб тым, што ў ВКЛ знаходзіцца ў вялікай пашане Шіг Ахмат, хан Заволжскай Арды, вялікі яго вораг, і патрабаваў выдачы Ахмата на суд у Крым. Разумеючы небяспечнасць сітуацыі для жыцця пасла, Жыгімонт I папярэджваў улады Крыма, каб ён, «брат нашъ, посла н(а)шого, пана Яцка Ивановича Ратамъского к нам отпустил».

Яцка Іванавіч Ратамскі памёр да 29 верасня 1524 г. На гэты час смаленскі баярын Іван Фёдаравіч Казарын атрымаў каралеўскі ліст на пяць служб людзей і на дзве зямлі пустыя. Усе гэтыя наданні павінен быў адшукаць у Аінскім павеце (прысудзе) Ратамскі, намеснік аінскі. Яцка Ратамскі паспеў выдзеліць Казарыну і яго маці толькі тры службы людзей у Кашчыцах, Кашалевічах і Мікішыне і дзве пустыя зямлі: Буракоўшчыну і Хачэўшчыну. Нечаканая смерць былога дыпламата не дазволіла яму выканаць каралеўскі загад. Выкананнем даручэння Жыгімонта I заняўся каралеўскі канюшы Васіль Багданавіч Чыж, які пасля смерці Ратамскага атрымаў каралеўскія землі ў Аіне ў сваё пажыццёвае карыстанне [9, № 386, арк. 325].

Пані Ратамская, удава дзяржаўцы аінскага, мела значна большыя зямельныя ўладанні, чым яго крэўныя, і выстаўляла ў войска 17 вояроў [42, арк. 56]. Нягледзячы на тое што значная частка ленных зямель пасля смерці дзяржаўцы аінскага трапіла ў распараджэнне караля, у яго жонкі заставалася яшчэ каля 140 служб падданых. Зразумела, што ў пані Ратамскай заставаліся некаторыя землі, якія пасля яе смерці таксама вярнуліся ў каралеўскае распараджэнне і былі аддадзены іншым асобам. Большая ж частка тых зямель, з якіх у войска ВКЛ Ратамскімі выстаўляліся ваяры, нададзена Яцку Ратамскаму навечна, у дзедзічнае валоданне. На гэты час мы знайшлі зямельныя ўладанні Ратамскіх і ў іншых частках ВКЛ. У літоўскае войска аднаго ваяра выставіла ў харугву Юрыя Вайдатавіча, мемежскага харужага, пані Ратамская [42, арк. 69]. Не выключана, што ваяра выстаўляла ўдава Яцкі Ратамскага, які, магчыма, валодаў землямі і ў ваколіцах Мемежа.

У нашы рукі трапіла і некаторая інфармацыя пра нашчадкаў каралеўскага дыпламата. Пра дачку Ратамскага нам сустрэлася толькі адно паведамленне. 23 кастрычніка 1509 г. Жыгімонт I падпісаў прывілей Тарноўскаму на атрыманне са скарбу 10 коп грошай літоўскіх [5, № 158, арк. 166; № 567, арк. 416]. Верагодна ў пачатку гэтага ж года Тарноўскі з почтам з чатырох ваяроў суправаджаў Цэскага ў час пасольства «да волахаў» (у Валахію. — *Ф. Ч.*). Тарноўскі ў дакуменце пазначаны як зяць Ратамскага. Гэта дазваляе дапусціць, што ў 1509 г. Яцка Ратамскі меў за плячыма не менш чым сорак гадоў жыцця. На жаль, у дакуменце не пазначана імя Тарноўскага. Невядомым засталося і імя дачкі Яцкі Іванавіча. Не выключана магчымасць таго, што Тарноўскага называлі зяцем Ратамскага з-за яго шлюбу з сястрой каралеўскага дыпламата.

У матэрыялах Метрыкі ВКЛ сустракаюцца ўпамінанні аб Аляксандры Тарноўскім, які ў пачатку XVI ст. знаходзіўся на службе ў каралевы і вялікай княгіні Алены, жонкі караля Аляксандра [7, № 62, арк. 73]. У дакументах, складзеных ужо ў пачатку 20-х гг. XVI ст., знаходзім паведамленні пра Аляксандра Тарноўскага, на гэты час намесніка ў Біржах, якія належалі Юрыю Мікалаевічу Радзівілу, кашталяну трокскаму, старасту гарадзенскаму [9, № 570, арк. 440].

У дадатак да ўсяго сказанага ў Аляксандра Тарноўскага ў Віленскім павеце жыў брат, аб імені якога, як і аб імені і прозвішчы яго жонкі, паведамленняў намі не знойдзена. На дадзеным этапе даследаванняў мы не маем пацвярджэнняў аб тоеснасці Тарноўскага, зяця Яцкі Ратамскага з Аляксандрам Тарноўскім, слугой каралевы Алены і ўпраўляючым радзівілаўскага маёнтка Біржы, або з яго братам. Хто з братоў быў у шлюбе з дачкой Яцкі Ратамскага, намі на гэты час не ўстаноўлена.

Калі пра брата Аляксандра Тарноўскага нам не сустрэлася дастатковай інфармацыі, то пра слугу каралевы Алены мы даведаліся значна больш. У першай палове 1520 г. Аляксандр Тарноўскі прадаў Грынашку Багданавічу Шалухіну (Шалусе), які пасля 1540 г. займаў пасаду гараднічага менскага, землі дварца Грынкоўскага ў ваколіцах Старога Сяла непадалёку ад Менска, якія ён атрымаў ад каралевы і вялікай княгіні Алены [7, № 62, арк. 73]. 10 чэрвеня 1520 г. Грынашку Багданавічу Жыгімонтам I нададзена пацвярджэнне аб набыцці ў Аляксандра Тарноўскага зямель дварца Грынкоўскага ў Гарадзенскім павеце (прысудзе. — *Ф. Ч.*). У Тарноўскага не склаліся адносіны з Шыкірамі, зямянамі князёў Слуцкіх. Адчуваючы вялікія страты ад наездаў суседзяў, Тарноўскі паскардзіўся каралеве і вялікай княгіні Алене і атрымаў яе дазвол на пакаранне свавольных зямян, што і выканаў з вялікім задавальненнем. Улічваючы, што каралева Аляксандравая Алена Іванаўна памёрла ў канцы студзеня 1513 г., наезд Аляксандра Тарноўскага мог мець месца каля 1509 г.

У пачатку 20-х гг. XVI ст. Аляксандр Тарноўскі паспрабаваў прыцягнуць да адказнасці Мікалая Аляксандравіча Гімбутавіча, зямяніна Віленскага павета, які забіў яго брата, жонку і не пашкадаваў нават іх сына, сестранца (пляменніка. — *Ф. Ч.*) Аляксандра Тарноўскага [14, арк. 320 адв.]. Настойлівыя спробы Тарноўскага пакараць злачынцу прывялі да ўзнікнення супрацьстаяння з Юрыем Мікалаевічам Радзівілам, працадаўцам Тарноўскага.

Магчыма, што Тарноўскі вельмі хутка атрымаў бы дзве галоўшчыны (штрафы за забойства яго брата з жонкай. — *Ф. Ч.*) памерам ў 300 коп лічбы літоўскай з Гімбутавіча, каб не ўмяшальніцтва Юрыя Радзівіла, старасты гарадзенскага. Гімбутавіч спачатку згадзіўся выканаць патрабаванні Аляксандра Тарноўскага і падпісаў усе паперы на пераход у валоданне Тарноўскага сваёй самай вялікай маетнасці ў Ушполі, якую яны ацанілі ў 300 коп. Потым Гімбутавіч (пазней прадстаўнікі гэтага роду ўжывалі прозвішча Гімбут. — *Ф. Ч.*) перадумаў. Спачатку ён жорстка расправіўся з тымі сваімі слугамі, якія прымалі ўдзел у злачынным забойстве сям'і брата Аляксандра Тарноўскага. Па загадзе Мікалая Гімбутавіча ўтапілі яго галоўнага памочніка ў гэтай справе Багдана Кунцэвіча. Магчыма, што такі ж лёс напаткаў і іншых яго слуг і падданых, якія ўдзельнічалі ў нападзе і забойстве Тарноўскіх. Нягледзячы на прыкладзеныя намаганні, Аляксандру Тарноўскаму ўсё ж не ўдалося знайсці ніводнага з памочнікаў забойцы [43, № 354, арк. 1073].

Мікалай Гімбутавіч прадпрыняў усе магчымыя дзеянні для ратавання сваёй асобы ад пакарання ў судах ВКЛ. Будучы беспатомным, ён прыняў старасту гарадзенскага за сына і нават прызначыў яго сваім апекуном, паабяцаўшы перадаць Радзівілу не толькі свае землі ва Ушполі, але і іншыя валоданні. Пры гэтым Гімбутавіч аддаліў (пазбавіў правоў на спадчыну. — *Ф. Ч.*) усіх сваіх крэўных. Юрый Радзівіл, адчуваючы магчымасць значна павялічыць свае зямельныя валоданні на захадзе ВКЛ, пачаў ратаваць Гімбутавіча ад пакарання. Адначасова Радзівіл выказаў сумненне ў неабходнасці выплаты Тарноўскаму двух галоўшчын памерам у 300 коп, звяртаючы ў сваім паведамленні ўвагу караля на тое, што згодна са старым звычаем выплата за забойства павінна быць у некалькі разоў меншай. Не павінны былі перайсці ў валоданне Тарноўскага і ўшпольскія землі. Па разліках старасты гарадзенскага землі Гімбутавіча ва Ушполі каштавалі значна болей, чым тыя 300 коп грошай лічбы літоўскай, у якую іх ацаніў Тарноўскі і вымушаны быў пагадзіцца Гімбутавіч. Аднак біржанскі ўпраўляючы аказаўся чалавекам з характарам і, нягледзячы на патрабаванні і пагрозы магната, не згадзіўся пайсці на прымірэнне з забойцам. У выніку абарона Гімбутавіча прынесла магнату вялікія грашовыя страты, ацэненыя Радзівілам у 600 коп грошай лічбы літоўскай. Юрый Радзівіл абвінаваціў былога ўрадніка

ў неналежным выкананні службовых абавязкаў і, падлічыўшы страты, запатрабаваў у якасці кампенсацыі перадаць яму маетнасці Тарноўскага на Пораве [9, № 570, арк. 440].

Гэтая справа вельмі яскрава сведчыць аб сутнасці тагачаснай судовай сістэмы. Адчуўшы немагчымасць на месцы, у Віленскім ваяводстве, улагодзіць справу, не падымаючы лішняга розгаласу, Радзівіл накіраваўся ў Варшаву. Падчас сустрэчы з каралём яму ўдалося дабіцца пацвярджэння пераходу апекі над Гімбутавічам у свае рукі. Кароль дазволіў Юрыю Мікалаевічу Радзівілу прыняць пад сваё кіраванне і выкарыстанне ўсе землі і набыткі свайго падапечнага. Адначасова манарх згадзіўся з просьбай Радзівіла аб вывадзе забойцы з падсуднасці віленскага ваяводы і канцлера ВКЛ Альбрыхта Марцінавіча Гаштольда і яго судовыхураднікаў. Такое рашэнне караля сур'ёзна падрывала эканамічныя і прававыя асновы існавання судовых структур Віленскага ваяводства, ды і не абмінала самога ваяводу і канцлера ВКЛ. На нашу думку, Гаштольд паведаміў каралю аб парушэнні ім права ВКЛ і аб сур'ёзным парушэнні права самім Радзівілам, які не паведаміў манарху аб усіх абставінах гэтай справы. Альбрыхт Марцінавіч Гаштольд, ваявода віленскі, канцлер ВКЛ, староста лідскі і мазырскі, папярэдзіў караля Жыгімонта I, што ў Гімбутавіча ёсць больш блізкія людзі, чым яго апякун і прыёмны сын Юрый Мікалаевіч Радзівіл. Па праву, якое дзейнічала ў ВКЛ, яны мелі бясспрэчныя правы на землі забойцы, на якія беспадстаўна прэтэндаваў Радзівіл [14, арк. 320 адв.]. У выніку кароль забараніў Юрыю Радзівілу ўвязвацца (у праўным парадку атрымаць у сваё распараджэнне. — *Ф. Ч.*) у землі Гімбутавіча.

Аляксандр Тарноўскі добра разумеў усе магчымыя наступствы свайго супрацьстаяння з Радзівілам. Ужо пасля сустрэчы Радзівіла з каралём, патаемна ад гарадзенскага старасты, ён прадаў Станіславу Мікалаевічу, дзяржаўцу ўшпольскаму і пенянскаму, толькі што атрыманыя ад Гімбутавіча землі ў Ушполе і атрымаў за подпісам караля дазвол на іх продаж. Адначасова ён атрымаў пацвярджэнне гаспадарскага суда на працяг праследавання Гімбутавіча. Не ведаючы ўсіх абставін справы, Жыгімонт I зацвердзіў усе дзеянні Аляксандра Тарноўскага і сваім подпісам пацвердзіў законнасць набыцця Станіславам Мікалаевічам ушпольскіх зямель. Зразумела, што гэта аказала негатыўны ўплыў на аўтарытэт каралеўскай улады, якая лічылася апошняй інстанцыяй у вырашэнні ўсіх судовых спраў. У выніку кароль загадаў забраць прысуджаныя Тарноўскаму 300 коп у скарб. Землі ва Ушполі, каб не дапусціць іх разрабавання, было загадана ўзяць пад ахову дзяржавы.

На нашу думку, учынак старасты гарадзенскага не аказаў сур'ёзнага ўплыву на становішча магната ў ВКЛ. У той жа час несумненна, што кароль пасля гэтых падзей пазбавіў Юрыя Радзівіла свайго даверу. Пры

праглядзе матэрыялаў Метрыкі ВКЛ намі знойдзены дакумент, складзены ў кастрычніку 1527 г., ужо пасля завяршэння разгляду вышэйпазначанай справы ў судах ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Несумненна, што ў гэтым дакуменце адчуваецца адгалосак справы Аляксандра Тарноўскага з Гімбутавічам. Васіль Багданавіч Чыж, дзяржаўца аінскі, узяў апошні свой шлюб з жанчынай, у якой засталіся непаўналетнія дзеці [14, арк. 317 адв.]. Па тастаменце нябожчыка дзяржаўца аінскі павінен быў узяць у сваё распараджэнне яго землі ў Гарадзенскім павеце і даглядаць іх да часу дасягнення спадчыннікамі паўналецця. Даведаўшыся аб гэтым, Юрый Мікалаевіч Радзівіл запатрабаваў у Васіля Чыжа прадстаўлення ў свой суд усіх дакументаў, якія пацвярджалі яго правы на трыманне маетнасцяў нябожчыка. Кароль забараніў дзяржаўцу аінскаму станавіцца на суд старасты гарадзенскага і перадаваць яму дакументы, што пацвярджалі б правы Васіля Багданавіча Чыжа.

Праз шмат гадоў пасля падзей, якія адбыліся ў пачатку 20-х гг. XVI ст., менавіта ў 1559 г., у актавых дакументах Метрыкі ВКЛ упамінаюцца Уршуля Войцахаўна Аляксандравая Тарноўская і яе сын Станіслаў [15, л. 781 зв.]. Бацька памёр, маці і сын вырашалі свае маёмасныя справы самастойна. У тым выпадку, калі размова ідзе пра былога зяця Ратамскага, то яго дачка, пані Аляксандравая Тарноўская, памерла каля 1520 г. і ў пачатку 20-х гадоў XVI ст. яе муж паўторна ўступіў у шлюб з Уршуляй Войцахаўнай.

Адзіны нам вядомы сын Яцкі Ратамскага Канстанцін да 1539 г. уступіў у шлюб з князёўнай Барбарай, дачкой Васіля Іванавіча Саламярэцкага, і запісаў ёй зямельныя надзелы ў ваколіцах Менска [27, арк. 20]. Барбара Саламярэцкая прынесла ў дом вялікі пасаг. Ад бацькі і маці яна атрымала значныя землі ў ваколіцах Айнаравіч, што размешчаны непадалёку ад Аіны. Сярод тых зямель, якія належалі яму на правах вечнасці, менавіта Айнаравічы карысталіся найбольшай яго любоўю.

Канстанцін Яцкавіч (Якубавіч) Ратамскі сваё жыццё прысвяціў службе дыпламата і працягваў справу бацькі па ўсталяванні добрых стасункаў з валадарамі Крымскага ханства і тымі дзяржавамі, якія ўзніклі пасля распаду Залатой Арды. Неаднаразова ён ездзіў у Крым, выконваючы даручэнні караля і канцлера ВКЛ. У 1542 г. такая паездка ледзьве не скончылася для каралеўскага пасла трагічна. Па загадзе крымскага хана Саіп Гірэя яго кінулі ў вязніцу [2, арк. 391].

З 1548 г. і да канца 1551 г. Канстанцін Ратамскі неаднаразова ўпамінаецца сярод суддзяў, устаноўленых падскарбіем дворным ВКЛ для разгляду спрэчак паміж зямянамі Віленскага ваяводства. Апошняе паведамленне пра Ратамскага датычыцца кастрычніка 1551 г.

На нашу думку, Канстанцін Ратамскі выдатна выконваў дыпламатычныя даручэнні караля, за што кароль шчодра адзначыў яго. За гады

свайго жыцця Канстанцін Ратамскі атрымаў у пажыццёвае, леннае, валоданне значную колькасць зямельных уладанняў, размешчаных у розных паветах і ваяводствах ВКЛ. Да 1550 г. Ратамскаму надаецца ў часовае карыстанне валозінская (валожынская. — *Ф. Ч.*) дзяржава. У сакавіку 1550 г. Ратамскі, спраўца (часовы выканаўца. абавязкаў дзяржаўцы каралеўскага маёнтка. — *Ф. Ч.*) гаспадарскага двара валозінскага, паслаў віжоў (службоўцаў. — *Ф. Ч.*) з Валожына для азнаямлення з сутнасцю справы, якая ўзнікла паміж Жданам Стэцковічам, вайтовічам слуцкім, і гаспадарскім дваранінам Сямёнам Мікулічам, у будучым войтам менскім [22, арк. 177 адв.]. У сярэдзіне чэрвеня 1550 г. Канстанцін Ратамскі высылаў віжа «валожынскай каралеўшчыны» Рыгора Валашаніна для ўчынення справядлівасці ў справе Сямёна Паўкозіча з Янам Багушэвічам [22, арк. 396 адв.].

Да ліпеня 1551 г. валожынская дзяржава перададзена ў пажыццёвае карыстанне Ярашу Карыцкаму, дзяржаўцу трабскаму. 29 ліпеня гэтага года ў гаспадарскім судзе разглядалася яго скарга на суседа, Паўла Каспаравіча Астравецкага, які з грамадой людзей па-суседску «заехаў» (напаў) ў яго маёнтак Астравецкі і абрабаваў маёмасць дзяржаўцы валожынскага і трабскага [23, арк. 13 адв.].

Не застаўся пакрыўджаным і Канстанцін Ратамскі. Да кастрычніка 1551 г. яму была нададзена «да жывата» (да смерці) дзяржава асцёрская. Яшчэ ў канцы 1550 г. землямі, прылеглымі да каралеўскага замка асцёрскага, карыстаўся Пётр Дзмітравіч Корсак, староста асцёрскі і быхаўскі, які неаднаразова ўдзельнічаў у судах Віленскага павета [22, арк. 500 адв.].

Не склаліся адносіны Канстанціна Ратамскага і яго сына Лаўрына з іх крэўнымі, нашчадкамі Якуба Івашэнцавіча. Спрэчкі, верагодна, пачаліся ўжо пасля смерці Яцкі Ратамскага. Так, праз пэўны час пасля згаданай падзеі нашчадак Якуба Івашэнцавіча, а менавіта Андрэй Макаровіч (сын Макара Івашэнцавіча пачаў першым у родзе Макаровічаў ужываць імя бацькі ў якасці прозвішча. — *Ф. Ч.*) Івашэнцавіч пазваў у 1551 г. у каралеўскі суд свайго крэўнага, Канстанціна Яцкавіча Ратамскага. Трэба думаць, што гаспадарскі суд не ўпершыню праводзіў судовае пасяджэнне па разглядзе прэтэнзій крэўных асобаў. Андрэй Макаровіч успомніў, што землі ў Бяларучах першапачаткова належалі прадстаўнікам роду Івашэнцавічаў [25, арк. 12]. Дэкрэт каралеўскага суда пакінуў гэтыя землі за Ратамскім. Верагодна, што Яцка Ратамскі атрымаў ад Жыгімонта I прывілей толькі на частку былых уладанняў Якуба Івашэнцавіча. Некаторая частка івашэнцавічаўскіх зямель кароль надаў і братам здрадніка, якія захавалі вернасць каралю.

Адносіны паміж Канстанцінам Ратамскім і яго шваграмі Саламярэцкімі на працягу яго жыцця заставаліся вельмі добрымі. У матэрыялах

Метрыкі ВКЛ захаваліся сведчанні аб сумесным выкарыстанні братамі Саламярэцкімі прыватнай вязніцы (турмы. — *Ф. Ч.*), пабудаванай каралеўскім дыпламатам у Айнаравічах. Неаднаразова Саламярэцкія, вяртаючыся пасля паспяховых нападаў на землі сваіх ворагаў, пакідалі на некаторы час захопленых імі слуг і падданых у вязніцы Канстанціна Ратамскага.

У пачатку кастрычніка 1551 г. Цімафей Фёдаравіч Лопат выклікаў Ратамскага, мянуючы яго дзяржаўцам асцёрскім, і Андрэя Макаровіча ў гаспадарскі суд [23, арк. 42 адв.]. Нам невядома, як Лопат аказаўся ўладальнікам той часткі Бяларуч, якая знаходзілася раней у валоданні Ратамскага і Андрэя Макаровіча. Па ўсім відаць, што да гэтага часу адносіны Ратамскага і Лопата былі самымі прыяцельскімі, і раней яны прыходзілі да ўзаемаразумення па спрэчных пытаннях. Аднак на гэты час сувязі былых сяброў моцна сапсаваліся. Ні Макаровіч, ні Ратамскі не пагаджаліся «даць дзел» (правесці падзел зямель. — *Ф. Ч.*) Цімафею Лопату і вызначыць лёс «карчмы вольнай», якую Ратамскі збудаваў на землях таго ж Цімафея Лопата. У дадатак стараста асцёрскі атрымаў ад Лопата зямлю Падрэзаўскую, на якой збудаваў сабе дварэц, а адмену даваць не хацеў. Суд быў прызначаны на «дзень святога Міхала».

Аднак, як паведамлялася ў дакуменце па судовай справе, узбуджанай Цімафеем Лопатам супраць Канстанціна Ратамскага, старасты асцёрскага, і Андрэя Макаровіча Івашэнцавіча, разгляд скаргі не адбыўся ў прызначаны дзень святога Міхала [23, арк. 42 адв.]. З-за «небяспечнасці ад паганства татарскага» Ратамскаму і Макаровічу было «наказана» (загадана) ад’ехаць на службу гаспадарскую ў Кіеў, а суд адклалі да спынення ваенных дзеянняў. Пасля вяртання з вайны Ратамскі неўзабаве памёр ад атрыманых раненняў у перыяд пасля кастрычніка 1551 г. і да 1562 г.

Справа з зямельнымі надзеламі ў Бяларучах не скончылася. Пасля смерці Канстанціна Ратамскага становішча ўдавы пагоршылася. На яе землі ўзнавілі прэтэнзіі Івашэнцавічы. Падданыя пані Ратамскай выдатна выкарысталі гэту сітуацыю. Ведаючы аб надзейнай абароне з боку сваёй гаспадыні, яны зжалі жыта, якое належала самому Андрэю Макаравічу [26, арк. 139]. Князёўна Барбара Васільеўна Саламярэцкая, у першым шлюбе Канстанцінавая Ратамская, старасціна асцёрская, запісваючы свайму другому мужу Васільевічу Каленіцкаму Тышкевічу землі ў Глівіне, Упірэвічах і Бяларучах успамінала аб чарговай спробе Фёдара, пляменніка яе першага мужа, і Андрэя Макаровіча Івашэнцавічаў вярнуць у сваё карыстанне тыя землі, якія некалі былі аддадзены іх продку, Якубу Івашэнцавічу [26, арк. 139].

На дадзеным этапе даследаванняў мы ведаем толькі аб нараджэнні сына Лаўрына ў Канстанціна Яцкавіча і князёўны Барбары Васільеўны

Саламярэцкай Ратамскіх. Нам невядома, ці нараджаліся яшчэ дзеці ў гэтай сям'і.

Каралеўскі ротмістр Лаўрын Канстанцінавіч Ратамскі за сваё жыццё атрымаў ад польскіх каралёў значныя зямельныя наданні. Верагодна, што самым вялікім з гэтых наданняў было асцёрскае староства, якое Ратамскі атрымаў праз некаторы час пасля смерці бацькі, 20 сакавіка 1566 г. [10, № 11, арк. 14]. У каралеўскім прывілеі дадзена высокая ацэнка дзейнасці не толькі самога Лаўрына Ратамскага, каралеўскага ротмістра, які «самъ служачи жолнерскую (службу) и не литуючи здоровя своего намъ, г(о)с(по)д(а)ру и Речипосполитои, такими ж службами своими добре ся подобал», але і яго бацькі Канстанціна Яцкавіча.

Пасля смерці Канстанціна Ратамскага асцёрская дзяржава яшчэ да кастрычніка 1562 г. была нададзена Філону Кміце. Восенню гэтага года пад Старадубам яго харугва ўшчэнт разбіла маскоўскага военачальніка князя Васіля Іванавіча Цёмкіна [3, арк. 7]. Атрымаўшы паведамленне аб перамозе, кароль загадаў Філону Кміце, мянуючы яго старастам асцёрскім, звярнуць асаблівую ўвагу на ўмацаванне асцёрскага замка, які знаходзіўся на маскоўска-літоўскім памежжы. Да 1565 г. Філон Кміта атрымаў вялікае Чарнобыльскае староства і адмовіўся ад асцёрскай дзяржавы. На нашу думку, асцёрскае староства было атрымана Ратамскім па цэсіі (згодзе. — *Ф. Ч.*) вядомага палітычнага дзеяча ВКЛ Філона Кміты Чарнобыльскага, у будучым старасты аршанскага. Не выключана, што на атрыманне цэсіі Філона Кміты на пераход староства ў карыстанне Лаўрына Ратамскага аказаў уплыў яго айчым Каляніцкі Васільевіч Тышкевіч, які, узначальваючы харугвы белагорскіх татараў, прымаў актыўны ўдзел у разгроме палкоў Васіля Цёмкіна.

Айнараўскія землі перайшлі ў валоданне Лаўрына Канстанцінавіча Ратамскага ад маці Барбары Васільеўны Саламярэцкай. Яны былі перададзены ёй бацькам Васілём Саламярэцкім пасля яе ўступлення ў першы шлюб з Канстанцінам Яцкавічам. Айчым Лаўрына, Каляніцкі Тышкевіч, набыў у суседзяў землі ў ваколіцах Айнаравіч памерам у тры валокі і далучыў іх да маетнасці [1, арк. 471–476]. Незадоўга да смерці Лаўрына Ратамскага яго айнараўскія надзелы моцна пацярпелі ад нападу яго суседа Станіслава Кеўліча [38, арк. 114]. Не выключана, што прычынай жорсткага нападу Кеўліча на землі старасты асцёрскага аказаліся супярэчнасці, якія ўзніклі яшчэ пры жыцці Тышкевіча і не знайшлі да гэтага часу вырашэння.

За выдатныя вайсковыя заслугі Лаўрын Ратамскі атрымаў ад караля некаторыя землі ленным правам. Ратамскі за ўласныя грошы набыў землі і ў ваколіцах Хатаевіч, якія ляжалі ў межах Менскага павета, а таксама маетнасць Узлы ў Ашмянскім. Верагодна, самай вялікай часткай яго валоданняў былі тыя землі, што яму пакінулі ў заставунае права Ян

Янавіч Глябовіч, спачатку кашталян менскі, а потым ваявода трокскі, і яго жонка Кацярына Кратоская, ваевадзянка інаўроцлаўская. Вялікія абшары зямель у межах Упіцкага павета памерам у 60 валок Лаўрын Ратамскі атрымаў, пазычыўшы ваяводзе трокскаму 3 000 коп грошай лічбы літоўскай. Пазыкаатрымальнікі зышлі з гэтага свету, не разлічыўшыся з даўгамі, а іх нашчадкі не мелі дастатковых грошай, каб выкупіць бацькоўскія землі. Ад дзеда і бацькі Ратамскаму засталіся землі ў Глівіне і Бяларучах, размешчаныя ў межах Менскага павета. Некалі гэтыя землі каралі польскія надалі прадзеду Лаўрына Ратамскага Якубу Івашэнцавічу, дыпламату Аляксандра, караля польскага і вялікага князя літоўскага. Жыгімонт І адабраў Глівін і Бяларучы ў Івашэнцавіча, які перайшоў на бок Міхала Глінскага, і надаў іх зяцю здрадніка, менавіта Яцку Іванавічу Ратамскаму, захаваўшаму адданасць каралю. У межах Менскага павета Ратамскі выкупіў у татар землі ў Раванічах і Дрэгчы, якія ім былі аддадзены ў даўно мінулыя часы за ваенную службу. У Мазырскім павеце староста асцёрскі валодаў землямі ў Міхнавічах, Церабове і Рашэлі. У Аршанскім павеце яму належалі землі за Бярэзінай: Латыголічы і Нежычы [1, арк. 471–476]. За ўдзел у паходах Стэфана Баторыя пад Віцебск, Полацк і Пскоў Лаўрын Ратамскі атрымаў Казловічы і Барысавічы ў Мазырскім павеце. Усе гэтыя землі былі размеркаваны ім пры складанні тастамента 7 лютага 1594 г. паміж дзецьмі, народжанымі ў першым і другім шлюбах.

Як і іншай шляхце, якая пастаянна прымала ўдзел у войнах ВКЛ з яе суседзямі, Лаўрыну Ратамскаму перад кожнай ваеннай экспедыцыяй патрабаваліся грошы для абнаўлення ваеннага рыштунка, як для сябе, так і для тых людзей, якіх ён выпраўляў у войска. Да 7 снежня 1582 г. Лаўрын Ратамскі застаўляў сваіх людзей і тыя «вяцкія» (на рацэ Вяча. — *Ф. Ч.*) землі, на якіх яны сядзелі ў маёнтку Бяларучы, Рыгору Андрэевічу Макаровічу, суддзі Галоўнага Трыбунала ВКЛ ад Менскага ваяводства (павета) [38, арк. 61]. Грошы пры жыцці старасты асцёрскага так і не былі вернуты крэдытору, але ў пачатку 1594 г. у сваім тастаменце Лаўрын Ратамскі патрабуе ад сваіх дзяцей, каму ён запісаў бяларуцкія грунты ў спадчыну, выплаціць Макаровічу, на гэты час ужо суддзі земскаму менскаму, пазыку і вярнуць у сваё распараджэнне застаўленыя землі.

Лаўрын Ратамскі некалькі разоў уступаў у шлюб. Ад шлюбу з Зафеяй Юр’еўнай Тышкевічаўнай, ваевадзянкай берасцейскай, нарадзіўся сын Міхал, які аддзедзічыў (атрымаў у спадчыну. — *Ф. Ч.*) па бацьку не толькі староства асцёрскае, але і значную частку бацькоўскіх набыткаў. У гэтым жа шлюбе нарадзіліся і тры дачкі: Фядора, на час смерці бацькі яшчэ не ў шлюбе, Аляксандра, якая была ў шлюбе з Рыгорам Корсакам, і Зося, у шлюбе з Адамам Руцкім, пісарам земскім Мазырскага павета [1, арк. 471]. Як паведамляе А. М. Нарбут, Лаўрын Ратамскі браў шлюб і са

старэйшай дачкой Рыгора Друцкага Горскага і Тамілы з князёў Заслаўскіх, менавіта з Ганнай [12, арк. 111]. На нашу думку, шлюб доўжыўся нядоўга, і жанчына памерла пасля 1580 г., не пакінуўшы пасля сябе дзяцей. Неабходна заўважыць, што сам Лаўрын Ратамскі ў тастаменце аб гэтым шлюбе не згадвае.

Захаваліся сведчанні аб уступленні Лаўрына Ратамскага ў шлюб з Аленай Рыгораўнай Друцкай Горскай, адной з малодшых сясцёр Ганны. Для Алены Друцкай Горскай гэта быў другі шлюб, у першы шлюб яна ўступіла з Матэвушам Тышкевічам [12, арк. 111]. Як паведамлялася ў тастаменце Лаўрына Ратамскага, у шлюбе з Аленай, князёўнай Друцкай Горскай, нарадзіліся дочкі Гелена і Марына і сыны Канстанцін і Рыгор, якія яшчэ не дасягнулі «гадоў зупольных» (сталасці. — *Ф. Ч.*) [1, арк. 471–476]. Да 1607 г. яшчэ адна дачка Лаўрына Ратамскага, на жаль, імя яе не ўстаноўлена, уступіла ў шлюб з Янам Гарабурдам, крэўным былога кашталяна менскага.

Памёр Лаўрын Ратамскі, стараста асцёрскі, да 11 лютага 1594 г., менавіта ў гэты дзень праведзена актыкацыя яго тастамента, складзенага 7 лютага [1, арк. 471–476]. Лаўрын Ратамскі пастараўся забяспечыць пасля сваёй смерці спакойнае жыццё жонцы і дзецям. Апекунамі дзяцей, сярод якіх былі і непаўналетнія, ён прызначыў самых уплывовых людзей павета: Фёдара Друцкага Горскага, роднага брата жонкі, Багдана Саламярэцкага, старасту крычаўскага, Івана Фёдаравіча Быкоўскага, войскага менскага, параднёнага з Тышкевічамі, і Яраша Ваўчка.

Пасля смерці мужа Алена Друцкая Горская новы шлюб не ўзяла і працягвала самастойна кіраваць сваімі маёнткамі ў Айнаравічах. Па нейкіх прычынах гэтае сяло карысталася дрэннай славай. Неаднаразова на Айнаравічы нападалі суседзі і наносілі вялікія шкоды яе падданым. 7 жніўня 1595 г. у сяло ўварваўся натоўп менскіх месцічаў і дашчэнту зруйнаваў не толькі сядзібу самой пані, але і пабудовы яе падданых [40, арк. 36].

5 лістапада 1599 г. Алена Друцкая Горская Лаўрынавая Ратамская, старасціна асцёрская, склала фундушовы дакумент на чацвёртую частку маёнтка Качынскага, размешчанага ў Менскім павеце [36, арк. 236]. Дакумент быў перададзены Мікалаю Марысу, плябану менскаму. Падараванне прадвызначалася аднаму з менскіх касцёлаў, дзе быў пахаваны яе заўчасна памерлы сын Андрэй, народжаны ў яе першым шлюбе з Матэвушам Тышкевічам. Мікалай Марыс, а потым і іншыя асобы, «якія будуць ксяндзамі... у маленнях сваіх павінны прасіць выратавання» для яе і яе блізкіх крэўных. Крыху раней яна ў гэтым касцёле «алтар у хвалу богу збудавала».

Алена Лаўрынавая Ратамская, старасціна асцёрская, і ў пачатку XVII ст. працягвала кіраваць сваімі землямі, не перадаючы іх у вало-

данне не толькі дзецям мужа ад яго першага шлюбу, але і сваім дзецям. 5 ліпеня 1608 г. у каралеўскім асэсарскім судзе скончыўся разгляд справы, узбуджанай менскімі месцічамі супраць пані Лаўрынавай Ратамскай і яе сыноў. Як паведамлялася ў скарзе, старасціна асцёрская захапіла і працягвала ўтрымліваць у сваім распараджэнні дом з пляцам на вуліцы Няміжскай, размешчаны каля дома менскага бальвера (лекара, які лячыў травамі. — *Ф. Ч.*) Паўла Скаржэўскага. Некалі гэты будынак належаў сыну Гелены Друцкай Горскай ад яе першага шлюбу Андрэю Мацвеевічу Тышкевічу. 8 ліпеня 1593 г., верагодна перад смерцю, Андрэй Тышкевіч падараваў гэты дом вернаму слузе Крыштофу Антаневічу. Пасля смерці апошняга і яго сына дом перайшоў ва ўласнасць удавы па Крыштофу Антаневічу мінскай месцічцы Варушы Жабчанцы. Пані Варуша Антаневічавая 19 мая 1599 г. сваім тастаментавым запісам пакінула дом з пляцам менскім шпіталям, якія былі створаны пры манастырах царквы Святой Тройцы [28, арк. 39].

Старэйшы сын Лаўрына Канстанцінавіча Ратамскага, старасты асцёрскага, народжаны ў яго першым шлюбе, Міхал на 1598 г. быў жанаты на Гальшцы Шчаснай Харлінскай, якая належала да ўплывовага роду, што меў значныя зямельныя валоданні ў межах Аршанскага, Віцебскага, Кіеўскага, Мазырскага, Новагародскага і Рэчыцкага паветаў. Частка зямель Харлінскіх у Мазырскім павеце перайшла ў якасці пасагу Міхалу і Гальшцы Ратамскім [18, арк. 306]. Аб наяўнасці дзяцей у гэтай сям'і звестак няма.

Землі ў Трусавічах, атрыманыя Міхалам Ратамскім па тастаменце бацькі, былі абцяжараны пазыкамі, атрыманымі яшчэ пры жыцці Лаўрына Ратамскага, так і не вернутых яго нашчадкамі. Верагодна, што і ў старасціча асцёрскага не было дастаткова грошай, каб выплаціць усе пазыкі свайго бацькі. У пачатку жніўня 1595 г. пасля доўгіх і цяжкіх спрэчак Міхал Ратамскі адмовіўся ад некаторых зямель у гэтым паселішчы і ўступіў іх аднаму з крэдытораў Лаўрына Ратамскага, Мікалаю Зароскаму з Дамашэвічаў (цяпер Дамашы. — *Ф. Ч.*) [40, арк. 3]. Пасля 1594 г. Міхал Лаўрынавіч Ратамскі дабіўся атрымання каралеўскага прывілея на староства асцёрскае, якое некаторы час было ў распараджэнні караля пасля смерці яго бацькі, Лаўрына Канстанцінавіча Ратамскага.

У студзені 1600 г. Міхал Лаўрынавіч Ратамскі, стараста асцёрскі, і яго жонка Гальшка Шчасная Харлінская выклікалі вознага ў тую частку Трусавіч, якая належала ім. Возных выклікалі па розных прычынах кожны дзень, і каб справіцца з гэтай нялёгкай працай, у кожным павеце аднačасова працавала некалькі асобаў, якія мелі каралеўскі прывілей на выкананне сваіх абавязкаў. Возны павінен быў правесці агляд пані Зафеі Паўлаўны Сапяжанкі Андрэевай Тышкевічавай, кашталянкі кіеўскай [31, арк. 10]. Нас не здзівілі клопаты Ратамскіх аб стане старой жан-

чыны. Пасля смерці каля 1591 г. першага мужа Андрэя, сына Рыгора і Настассі Гарнастаеўны Сангушкаў Ковельскіх, яна ўступіла ў шлюб са зводным братам Міхала Лаўрынавіча, Андрэем Тышкевічам, які таксама заўчасна зышоў з гэтага свету да 1599 г. [12, арк. 81, 160]. У той жа час А. М. Нарбут паведамляе ў сваёй працы, што пані Зафея Сапяжанка, дачка Паўла Іванавіча, кіеўскага кашталяна, і Ганны Хадкевічаўны, сястра вядомага па ўдзеле ў вайне з Маскоўскім княствам Яна Пятра Сапегі, старасты ўсвяцкага, гетмана Ілжэдзмітрыя, памерла ў 1591 г. [12, арк. 160]. На нашу думку, А. М. Нарбут памыляецца, сястра старасты ўсвяцкага памерла значна пазней пазначанай ім даты.

Як і многія іншыя зямяне ВКЛ, якія належалі да дробнай і сярэдняй шляхты, Міхал Лаўрынавіч Ратамскі прыняў удзел у авантуры Ілжэдзмітрыя, які прэтэндаваў на маскоўскі трон. Падчас знаходжання ў акружэнні Самазванца, яшчэ да яго каранавання на царскі прастол у Маскве, Міхал Ратамскі пасябраваў з сакратаром будучага маскоўскага цара, менавіта са Станіславам Слонскім, дробным зямянінам са Слонімскага павета. На нашу думку, сяброўскія адносіны паміж Слонскім і Ратамскім доўжыліся нядоўга. Карыстаючыся сваім становішчам, Слонскі «браў паборы каштоўныя і золатам» і толькі пасля гэтага дапускаў жадаючых да размовы з «праваслаўным вялікім царом маскоўскім князем Дзмітрыем Іванавічам» [34, арк. 568–569 адв.]. Як можна зразумець з захаваных дакументаў Станіслаў Слонскі не рабіў выключэнняў нават для сваіх сяброў і гэтым моцна пакрыўдзіў Ратамскага. Задоўга да 5 кастрычніка 1605 г. Міхал Ратамскі, як аб гэтым паведамляе Станіслаў Слонскі, «ад цара Маскоўскага з вялікай выслугай выехаў».

Міхал Ратамскі вярнуўся дамоў, але прага помсты авалодала старастам асцёрскім. Даведаўшыся, што праз Менск у складзе вялікага пасольства ад Ілжэдзмітрыя да караля Рэчы Паспалітай едзе і Станіслаў Слонскі, Міхал Ратамскі вырашыў падпільнаваць былога сябра і абрабаваць яго [34, арк. 568–569 адв.]. Па нейкіх прычынах Слонскі адстаў ад пасольства, якім кіраваў Афанас Уласаў, і з невялікай аховай ехаў у Польшчу. «5 кастрычніка 1605 г., у сераду тую, перад світаннем, калі ён начаваў у Талачыне, дарогаю дабравольнаю, ноччу месячнай ехаў, даганяючы вялікага пасла». Людзі Міхала Ратамскага каля Трасцянца, які на той час знаходзіўся ў валоданні старасты асцёрскага, пераняглі на дарозе Станіслава Слонскага, «сакратара праваслаўнага, вялікага цара маскоўскага Дзмітрыя Іванавіча, маскоўскага пасла». Верагодна, Станіслаў Слонскі, аказаўшыся сярод натоўпу нападаючых, моцна спалохаўся, але, убачыўшы твары Турчыновіча і Плуцінскага, слуг Ратамскага, знаёмых з часоў сумеснага побыту ў Дзмітрыя, пачаў «лагодна з імі застанаўляцца». Спачатку Турчыновіч і Плуцінскі паабяцалі забіць сакратара і пасла Дзмітрыя, але потым, абвінаваціўшы яго ў неаднаразовых паборах з іх пана,

запатрабавалі выплаты 1500 чырвоных злотых. Забраўшы грошы і двух яго слуг, памочнікі Ратамскага адпусцілі Слонскага. Несумненна, што людзі Ратамскага пагадзіліся адпусціць Слонскага толькі пасля таго, як атрымалі ад яго абяцанне захоўваць гэтую падзею ў таямніцы.

У Менску сакратар і пасол «вялікага цара маскоўскага» адразу ж накіраваўся да Андрэя Мікалаевіча Станкевіча, судовага старасты і мастаўнічага менскага, патрабуючы абароны ад рабаўнікоў. Аднак патрэбнай абароны і пакарання вінаватых у грабяжы Станіслаў Слонскі не дачакаўся. Уся эліта Менскага павета аднадушна стала на абарону Міхала Ратамскага. Як толькі Слонскі выказаў намер унесці ў Менскія судовыя гродскія актавыя кнігі маніфест аб нечуваным у грамадстве злачынстве, да яго прыйшлі і сталі прасіць: Станіслаў Свірскі, падсудак земскі Ашмянскага павета, Пётр Тышкевіч, ваяводзіч берасцейскі, у будучым кашталян, а потым і ваявода менскі, Мікалай Вольскі, дэпутат Галоўнага Трыбунала ВКЛ, Пётр Зяневіч, суддзя земскі Рэчыцкага павета, Рыгор Макаровіч, суддзя земскі менскі, і Ян Гарабурда, швагер Міхала Ратамскага. Абаронцы Міхала Ратамскага прасілі Слонскага не падымаць у судах княства гэтую справу, абяцаючы праз адну ноч прывезці ўсе грошы. На працягу пяці дзён да Слонскага прыязджалі прыяцелі Ратамскага і «уніжана» прасілі спачатку пачакаць некалькі дзён, а потым толькі некалькі гадзін. Праз сваіх сяброў Міхал Ратамскі абяцаў Слонскаму вярнуць грошы, кожны раз выстаўляючы новыя прычыны немагчымасці ў гэты момант вярнуць нарабаванае. Аднак грошы так і не былі вернуты іх гаспадару. Станіслаў Слонскі страціў цярпенне і вырашыў падаваць у суд. Але без рызыкі для жыцця ён мог зрабіць гэта толькі ў сваім родным Слонімскім павеце, куды і выехаў, зняважаны не толькі стратай грошай, але і ашуканствам уладаў павета і самога Міхала Ратамскага. Нам невядома аб вяртанні Міхалам Ратамскім грошай Слонскаму.

У маі 1606 г. Міхал Ратамскі з дэлегацыяй ад Менскага павета прыязджаў у Маскву да Дзмітрыя для ўдзелу ў вяселлі маскоўскага ўладара з Марынай Мнішак, ваевадзянкай сандамірскай. Нягледзячы на своечасовае папярэджанне, новы маскоўскі цар і яго вяльможныя госці не прынялі неабходных мер перасцярогі і пасля паўстання жыхароў Масквы, распачатага ў суботу 17 мая, большая частка палякаў і літоўцаў, якія знаходзіліся ў Маскве, як і цар Дзмітрый, былі перабіты паўстанцамі. Міхал Ратамскі, як паведамляюць архіўныя крыніцы, цудам застаўся ў жывых. Ад немінучай смерці яго выратаваў царскі канюшы, верагодна добры знаёмы старасты асцёрскага. Самуэл Маскевіч паведамляў аб знаходжанні ў палоне добра вядомых на той час асоб: Мнішка, ваяводу сандамірскага, і яго сына, Канстанціна князя Вішнявецкага, Малагоскага, пасла Жыгімонта ІІІ на вяселле, і Міхала Ратамскага, старасту асцёрскага [47,

s. 5]. Новыя маскоўскія ўлады «ўзяўшы (іх) да вязення, на замкі розныя іх разаслалі». Пасля ўступлення на царскі прастол Шуйскага большасць польскіх і літоўскіх палонных, якія не пагадзіліся прыняць прысягу на вернасць новым маскоўскім уладам, разам з ваяводам сандамірскім, яго дачкой і сынам адправілі дамоў. Да дому яны, аднак, не даехалі. Ілжэдзмітрый II перахапіў былых вязняў і прымусіў іх прыбыць у яго стаўку пад Тушынам. Паведамленняў аб знаходжанні Міхала Ратамскага ў Тушыне, а потым і ў асадзе ў Маскоўскім Крамлі мы не знайшлі. Не сустракаюцца ўпамінанні пра старасту асцёрскага і ў лістах на радзіму ад ваяроў, вязняў Маскоўскага Крамля.

Міхал памёр да 21 красавіка 1626 г., знаходзячыся ў маскоўскім палоне [19, арк. 148 адв.]. Неабходна мець на ўвазе, што ў ВКЛ лічылі вязнямі і тых, хто, страціўшы веру ў дапамогу сваёй Радзімы ў вяртанні дамоў, пагаджаўся прыняць прысягу і станавіўся на службу маскоўскім уладам. Не выключана, што Міхал Ратамскі, страціўшы надзею на выкуп з палону, прыняў прысягу на вернасць Маскве і памёр далёка ад родных мясцін, дасягнуўшы глыбокай старасці.

Пані Гальшка Харлінская Міхалавая Ратамская, старасціна асцёрская, жыла яшчэ ў 1610 г. У гэты час унутрысямейныя адносіны ў Ратамскіх абвастрыліся настолькі, што яна вымушана была звярнуцца да Жыгімонта III аб ахове ад варожых дзеянняў крэўных. 28 верасня гэтага ж года яна атрымала ад караля ахоўны ліст [29, арк. 48 адв.]. Гальшка тлумачыла, што яе муж, «які на паслузе нашай будучы, праз масквіціна, па забойстве Дзмітрыя, у вязенне непрыяцельскае маскоўскае ўзяты быў». Не чакаючы вяртання Міхала Ратамскага дамоў, яго маетнасці ў розных паветах і ваяводствах ВКЛ крэўныя яе мужа паспрабавалі «бяспраўна» забраць. Мала таго, яны пачалі «на яе здароўе отпаведзі і пахвалкі (пагрозы на жыццё. — *Ф. Ч.*) чыніць». У дакуменце ўпамінаюцца Сузанна Канстанцінавічаўна і брат мужа Рыгор Лаўрынавіч Ратамскія. Суд пастанавіў адкласці вырашэнне справы да вяртання з вязення Міхала Лаўрынавіча Ратамскага.

Калі пра нашчадкаў гараднічага менскага захавалася дастаткова дакументаў, неабходных для складання жыццяпісу, то інакш атрымалася ў адносінах да яго крэўных, менавіта дзяцей брата і сястры. У нашы рукі трапіла толькі адно паведамленне пра пляменніка Яцкі Ратамскага, пра Дзмітрыя Сямёнавіча Ратамскага. У жніўні 1550 г. ён сведчыць заставуны запіс Яна Карэйвы, які атрымаў у часовае карыстанне каштоўныя «шаты» (адзенне. — *Ф. Ч.*), Андрэю Сямёнавічу Адзінцэвічу на адну службу людзей [22, арк. 438].

У канцы XVI ст. у ВКЛ жылі не толькі нашчадкі Яцкі Ратамскага і яго крэўных. У межах Менскага павета адзначана пражыванне Ратамскіх, якія, на нашу думку, паходзілі не ад былога гараднічага менскага.

15 красавіка 1547 г. Гаўрыла Фёдаравіч Ратамскі ўнёс у каралеўскі суд дакумент аб неабходнасці пільнасці ў адносінах да яго крэўнага Івана Андрушавіча Ратамскага. Некалі Іван Ратамскі на некаторы час атрымаў ад Гаўрылы Фёдаравіча каня гнядога, так званага «паходніка» (які выкарыстоўваецца толькі ў выпадку вайсковых паходаў. — *Ф. Ч.*) і не вярнуў у абумоўлены тэрмін. Напамінанні аб неабходнасці вяртання «паходніка» не далі вынікаў і, нават на суд стрыечны брат не збіраўся. На нашу думку, атрыманне каня з'яўлялася пачаткам складанай камбінацыі, якая павінна была ў канчатковым выніку прывесці Івана Андрушавіча да вырашэння на сваю карысць даўніх непаразуменняў, што ўзніклі з братам па валоданні спадчыннымі землямі. Вяртанне каня стрыечны брат Гаўрылы абумоўліваў вяртаннем яму часткі гэтых зямель, якія, на яго думку, бяспраўна ўтрымліваліся Гаўрылам Фёдаравічам Ратамскім [20, арк. 175]. Сярод павятовай шляхты Гаўрыла Ратамскі быў даволі вядомай і аўтарытэтнай асобай. Яго імя і прозвішча ў канцы 50-х гг. XVI ст. неаднаразова сустракаюцца ў спісах суддзяў, якія разам з віленскім намеснікам удзельнічалі ў разглядзе судовых спраў.

Нам сустрэлася толькі адно паведамленне пра нашчадкаў Пятра (Пятрашкі) Ратамскага. У лістападзе 1559 г. у гаспадарскі суд паскардзілася жонка Давыда Тоўкача (Таўкачэвіча) Гаянскага на Андрэя і Богуша Пятрашкавічаў Ратамскіх. Сабраўшы дастатковую колькасць падданых, браты наехалі на яе ўласную пушчу і «пачынілі (нанеслі) шмат шкод, старыя межавыя знакі зруйнавалі і ўстанавілі новую мяжу», якая на погляд братоў больш адпавядала іх патрэбам [16, арк. 840 адв.].

Яшчэ адзін прадстаўнік роду Ратамскіх, Аляксандр Рыгоравіч, знаходзіўся на службе ў Юрыя Карыбутавіча Збаражскага, крайчага кароннага, судовага старасты пінскага. Аляксандр Ратамскі нарадзіўся ў сям'і Рыгора і Людмілы Барэйкаўны. Рыгор Ратамскі памёр да 8 студзеня 1567 г. Улічваючы ваенныя заслугі Рыгора Ратамскага перад краінай Жыгімонт Аўгуст прывілеем пацвярджае дажыватныя правы ўдавы на Столін (32, л. 232). Людміла Барэйкаўна Рыгоравая Ратамская памерла ў 1595 г., але змагла дабіцца атрымання каралеўскага прывілея на пераход Століна ў валоданне сына і яго нашчадкаў.

Аляксандр Рыгоравіч Ратамскі карыстаўся вялікай павагай і даверам князя Збаражскага. Яшчэ да 8 снежня 1591 г. Ратамскі атрымаў прызначэнне ад старасты судовага пінскага на заняцце пасады падстарасты судовага гродскага Пінскага павета і ў яго адсутнасць кіраваў штодзённай працай гродскага, або старасцінскага, суда гэтага павета [4, с. 58]. За сваю адданую службу князь Збаражскі добра ўзнагародзіў Ратамскага. У 1596 г. Аляксандр Ратамскі атрымаў каралеўскі прывілей на валоданне ленным правам землямі ў межах Пінскага павета [16, арк. 87]. Не выключана, што ў склад гэтых зямель уваходзіла і сяло Броніца. Адным са

сваіх запісаў стараста судовы пінскі непрадбачліва перадаў землі гэтага сяла свайму адданаму слузе і дабіўся атрымання каралеўскага прывілея, які пацвердзіў тое наданне. Пасля смерці Аляксандра Рыгоравіча Ратамскага, якая адбылася да 1614 г., Юрый Збаражскі паспрабаваў вярнуць у сваё валоданне землі сяла Броніцы [30, арк. 249, 255]. Па загаду старасты судовага Пінскага павета Ельскія ўчынілі наезд на Броніцу і паспрабавалі замацаваць гэтае сяло за Збаражскім. Загад Ельскія выконвалі з вялікай ахвотай: стараста судовы Пінскага павета перадаў пасаду падстарасты судовага гродскага пінскага ў пажыццёвае трыманне Мікалая Рыгоравіча Ельскага. Аднак далей справы пайшлі не так, як спадзяваліся Збаражскі і яго памочнікі. Сабраўшы натоўп шматлікіх слуг і падданых, Ратамскія і апекуны жонкі і дзяцей памерлага падстарасты судовага гродскага Пінскага павета выбілі Ельскіх з сяла і звярнуліся ў суды княства за справядлівым вырашэннем сваіх крыўд. У суды Пінскага павета, улічваючы ўплыў Збаражскага, Ратамскія не звярталіся, а свае скаргі падавалі ў суды Слонімскага павета і ў Галоўны Трыбунал ВКЛ. Па тастаменту Аляксандра Ратамскага сяло Броніца павінна было перайсці ў якасці пасагу ў валоданне яго дачкі Раіны, якая была ў шлюбе з Іванам Гадэбскім. Суды княства ўсклалі на Ельскіх пакаранне памерам у 20 коп грошай лічбы літоўскай за гвалтоўны наезд на Броніцу і пакінулі сяло за Гадэбскімі. Справа цягнулася яшчэ болей чым 70 гадоў. Спачатку гэтай справай займаўся сам Юрый Збаражскі, а потым яго спадчыннікі. Апошні вядомы нам дэкрэт Галоўнага Трыбунала ВКЛ па гэтай справе быў прыняты 26 мая 1689 г. І на гэты раз суд прызнаў правы Базыля Гадэбскага, сына Івана і Раіны Аляксандраўны Ратамскай Гадэбскіх, на Броніцу. Базыль Гадэбскі, лоўчы пінскі, на наступны дзень пасля прыняцця дэкрэта, менавіта 27 мая гэтага ж года, правёў актыкацыю ў актавых кнігах Галоўнага Трыбунала ВКЛ дароўнага запісу на Броніцу, складзенага яшчэ 9 студзеня 1689 г., сваёй жонцы Апалоніі Ігнатоўскай [30, арк. 261].

Калі Броніца перайшла ў валоданне дачкі Раіны, то Столін па тастаментаваму запісу бацькі знаходзіўся ў валоданні сына падстарасты судовага гродскага пінскага Самуэла Аляксандравіча Ратамскага. Пасля смерці апошняга на Столін у 1629 г. прад'явіў прэтэнзіі Раман Ельскі, які змог атрымаць каралеўскі прывілей на пераход сяла ў сваё пажыццёвае валоданне. Крыштоф Завіша і Яраш Пузына, апекуны дзяцей Самуэла Ратамскага, жанатыя на яго крэўных адпаведна Ганне і Марыі Ратамскіх (не выключана, што гэта былі дочкі Аляксандра Ратамскага. — *Ф. Ч.*), звярнуліся ў суды княства і дабіліся прызнання першапачатковага каралеўскага прывілея аб пераходзе Століна ў карыстанне дзяцей Самуэла Ратамскага. Зразумела, што бацька Аляксандра Рыгоравіча не мог нарадзіцца ў сям'і Лаўрына Ратамскага. Канстанцін і Рыгор Лаўрынавічы

Ратамскія былі народжаны ў другім шлюбе старасты асцёрскага і дасягнулі паўналецця толькі пасля 1594 г.

З цягам часу Ратамскія страцілі землі ў Ратам'і і асноўныя іх зямельныя ўладанні аказаліся ў межах Аршанскага, Ашмянскага і Пінскага паветаў ВКЛ. На нашу думку, гэты працэс пачаўся яшчэ ў канцы XVI ст. 1 красавіка 1594 г. возны менскі Ждан Сенніцкі выязджаў у Ратам'е для ўвязання (увядзення) у валоданне землямі ў сяле Мікалая Пузакевіча, які набыў іх у Васіля Ратамскага [39, арк. 160].

Крыніцы і літаратура

1. Акты, издаваемые Комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов в Вильне (далее — АВАК). — Т. 8: Акты Виленского гродского суда (1755–1790). — Вильно, 1875.
2. Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные археографической комиссией. 1506–1544. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1848.
3. Акты, относящихся к истории Северо-Западной Руси, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. 4. — Вильно, 1867.
4. Акты, относящихся к истории Северо-Западной Руси, собранные и изданные археографической комиссией. — Т. 6. — Вильно, 1869.
5. Lietuwos Metrika. Knyga 8/8 (1499–1514). — Vilnius, 1995.
6. Lietuwos Metrika. Kniga 9/9 (1511–1518). — Vilnius, 2002.
7. Lietuwos Metrika. Knyga 10/10 (1440–1523). — Vilnius, 1997.
8. Lietuwos Metrika. Knyga 11/11 (1518–1523). — Vilnius, 1997.
9. Lietuwos Metrika. Knyga 12/12 (1522–1529). — Vilnius, 2001.
10. Lietuwos Metrika. Knyga 51/51 (1566–1574). — Vilnius, 2000.
11. Lietuwos Metrika. Knyga 224/4 (1522–1530). — Vilnius, 1997.
12. Нарбут, А. Н. Генеалогия Белоруссии. Выпуск 2 (XVI–XVIII вв.). – Москва, 1994.
13. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ у Мінску). — КМФ 18 (Калекцыя мікрафільмаў «Літоўская метрыка»). — Воп. 1. — Спр. 4. — Кніга судовых пастаноў, дамоў на арэнду мыт, данін і пацвярджэнняў, складзеная падчас праўлення караля Казіміра, 1479–1490 гг.
14. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 14. — Кніга розных спраў і лістоў паточных, складзеная падчас праўлення караля Жыгімонта І, 1524–1529 гг.
15. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 21. — Кніга розных спраў, запісаных падчас візіта караля Жыгімонта І у Кракаў, 1536–1537 гг.
16. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 40. — Кніга Віленскага земскага суда, складзеная падчас канцлерства Мікалая Радзівіла Чорнага, маршалка земскага і ваяводы віленскага, 1558–1559 гг.
17. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 83. — Прывілеі, пацвярджэнні і пажалаванні, 1596–1598 гг.

18. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 84. — Прывілеі, пацвярджэнні і пажалаванні, 1596–1601 гг.
19. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 99. — Прывілеі на розныя пасады, староства, арэнды і пажалаванні ў ВКЛ, 1623–1631 гг.
20. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 233. — Кніга Віленскага замкавага суда, складзеная падчас канцлерства Яна Юр'евіча Глябовіча, 1546–1548 гг.
21. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 237. — Кніга Віленскага замкавага суда, складзеная пры Іване Гарнастаі, спраўцы абавязкаў ваяводы віленскага, 1549–1551 гг.
22. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 238. — Кнігі спраў судовых, складзеныя намеснікам віленскім Багданам Андрэевічам Эпімахам паводле загаду Івана Гарнастая, спраўцы абавязкаў ваяводы віленскага, і запісаныя дзякам Іванам Салтанавічам, 1549–1551 гг.
23. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 239. — Кніга спраў судовых, складзеная каралеўскім сакратаром Станіславам Якубавічам Камароўскім паводле загаду караля Жыгімонта ІІ Аўгуста, 1551 г.
24. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 242. — Кніга Віленскага замкавага суда, складзеная пры Іване Гарнастаі, спраўцы абавязкаў ваяводы віленскага, і падчас канцлерства Мікалая Радзівіла Чорнага, маршалка земскага і ваяводы віленскага, 1551–1552 гг.
25. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 243. — Кніга Віленскага замкавага суда, складзеная падчас канцлерства Мікалая Радзівіла Чорнага, маршалка земскага і ваяводы віленскага, 1551–1552 гг.
26. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 245. — Кніга Віленскага замкавага суда, складзеная падчас канцлерства Мікалая Радзівіла Чорнага, маршалка земскага і ваяводы віленскага, 1553–1554 гг.
27. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 251. — Метрыка спраў судовых і пацвярджэнняў, складзеная падчас праўлення караля Жыгімонта І, 1555–1558 гг.
28. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 292. — Метрыка спраў судовых і пацвярджэнняў, складзеная падчас канцлерства Льва Сапегі, 1608–1612 гг.
29. НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 293. — Сублевацыі, баніцыі, ахоўныя граматы, выдадзеныя ў час панавання караля Жыгімонта ІІІ, падчас канцлерства Льва Сапегі, 1609–1616 гг.
30. НГАБ. — Ф. 1702 (Галоўны Трыбунал ВКЛ). — Воп. 1. — Спр. 2. — Актавая вячыстая кніга, 1689 г.
31. НГАБ. — Ф. 1727 (Менскі гродскі суд). — Воп. 1. — Спр. 1. — Актавая паточная кніга Менскага гродскага суда, 1600 г.
32. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 13. — Актавая паточная кніга Менскага гродскага суда, 1758–1764 гг.
33. НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 23. — Актавая паточная кніга Менскага гродскага суда, 1784 г.

34. НГАБ. — Ф. 1737 (Слонімскі гродскі суд). — Воп. 1. — Спр. 8. — Актавая паточная кніга Слонімскага гродскага суда, 1605 г.
35. НГАБ. — Ф. 1769 (Менскі земскі суд). — Воп. 1. — Спр. 9. — Актавая паточная кніга Менскага земскага суда, 1777–1779.
36. НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 10. — Актавая паточная кніга Менскага земскага суда, 1779–1780.
37. НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 15. — Актавая паточная кніга Менскага земскага суда, 1784.
38. НГАБ. — Ф. 1926 (Павятовыя камісіі па праверцы актавых і метрычных кніг). — Воп. 5. — Спр. 1. — Рэестр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда № 11765–11766, 1582–1596 гг.
39. НГАБ. — Ф. 1926. — Воп. 5. — Спр. 2. — Рэестр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда № 11767–11768, 1593–1594 гг.
40. НГАБ. — Ф. 1926. — Воп. 5. — Спр. 3. — Рэестр дакументаў актавых кніг Менскага гродскага суда № 11769, 1595 г.
41. Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв. — Т. II. — «Выписки из посольских книг» о сношениях Российского государства с Польско-Литовским за 1547–1572 гг. / Ред. кол. И. Граля, М. Дыго, М. Нагельский, И. А. Тихонюк, Б. Н. Флоря, Ю. М. Эскин. — Москва–Варшава: Археографический центр, 1997.
42. Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. — Кніга 523. — Кніга публічных спраў 1. — Мінск: Беларуская навука, 2003.
43. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской археографической комиссией: В 33 т. — СПб., 1872–1927. — Т. XX. (Ав. Сост. С. А. Бершадский) / Под ред. П. А. Гильдебрандта. — СПб., 1904; Литовская Метрика. — Отд. 1. — Ч. 11. — Книги судных дел. — Т. 1 (Книги судовых спраў): (221) (1510–1517); 2: (222) (1506–1522); 3 (223) (1518–1522).
44. Нарбут, А. М. Гаштольды / А. М. Нарбут // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Т. 2. — Мінск, 1994. — С. 500.
45. Заяц, Ю. Глябовічы / Ю. Заяц // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Т. 3. — Мінск, 1996. — С. 53–54.
46. Спірыдонаў, М. Татарскія набегі на Беларусь / М. Спірыдонаў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Т. 6. — Ч. 1. — Мінск, 2001. — С. 507–508.
47. Dyaryusz Samuela Maskewicza. — Wilno, 1837.
48. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. — Spisy. — T. 1. — Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek. / red. A.Rachuba. — Warszawa, 2004.
49. Uruski, Seweryn. Rodzina. Herbarz szlachty Polskiej. — T. XV / Opr. A. Włodarski. — Warszawa, 1931.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 09.03.2013

А. І. Шаланда

Гербавыя пячаткі роду Быхаўцаў XVII–XVIII стст. (па матэрыялах НГАБ у г. Гродна)

Род Быхаўцаў паходзіў са Смаленскай зямлі, але прозвішча сведчыць пра тое, што родапачынальнік быў ураджэнцам Быхава. У 1510 г. кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Стары надаў родным братам Васілю і Ваську Мітковічам Быхаўцам, смаленскім баярам 12 незаселеных вёсак у Дарсунішскім павеце, а ў 1514 г., відаць, пасля страты Смаленска, дадаў Ваську яшчэ 8 вёсак. Трэці іх брат Андрэй Мітковіч Быхавец, дваранін ЯКМ у 1536 г. ад таго ж Жыгімонта Старога атрымаў розныя землі ў Троцкім павеце [1, s. 18]. Барташ Папроцкі першым згадаў Быхаўцаў, праўда, з перакручаным прозвішчам: «Bichowscy w trockiem», а іх герб назваў «Магілай» [2, s. 867]. Войцах Віюк Каяловіч зафіксаваў Быхаўцаў ужо як у Троцкім, так і ў Менскім ваяводствах, а пра герб удакладніў, што яны ўжывалі «Mogiły ze dwiema krzyżami» [3, s. 168]. Так у гербоўніках за гербам Быхаўцаў замацавалася назва «Магіла», якая тлумачыла іх клейнавы гербавы знак. У сваю чаргу, Каспар Нясецкі прыйшоў да памылковай думкі, што «Быхаўцы герба Магіла» і жамойты Білевічы таксама герба «Магіла» — адзін род [4, т. 2, s. 374]. Працуючы з дакументамі родавага архіва Быхаўцаў, якія сёння захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Гродна (ф. 1664, воп. 1), нам трапіліся шэсць адбіткаў гербавых пячаткаў прадстаўнікоў згаданага роду, жыўшых у XVII–XVIII стст.

(1). ***Быхавец Юстына***, зямянка гаспадарская Ваўкавыскага павета, 1653 г.

Герб: на тарчы чатырохкутнік з простымі крыжамі, якія выходзяць зверху і знізу, над тарчай гелм з каронай, у кляйноце тры пёры стравуса, вакол тарчы намёт, па баках кляйнота ініцыялы: «I[ustyna] B[ychowiec]».

Пячатка: адбітак, фігурная кустодзея, 10x11 мм, кепская захаванасць [5, арк. 1 адв.].

14 кастрычніка 1653 г. у Хруставе Юры Крыштафавіч Алендскі, суддзя земскі ваўкавыскі запячатаў пячаткай жонкі Юстыны Быхавец свой асабісты ліст да Базыля Быхаўца. Падпісаўся: «Jerzy Olendsky S: Z: W: mp». У гэтым жа лісце Ю. Быхаўцова Алендская зрабіла ад сябе прыпіску, дзе назвала Базыля Быхаўца стрыем. Падпісалася: «JBOlendska».

Згаданы ў лісце Базыль Быхавец быў віленскім гродскім пісарам у 1623–1632 гг. [6, s. 135]. У 1622–1628 гг.

ён судзіўся з Андрэем Вінкам па справе аб межах іх маёнткаў Таўкачэвічы і Шацк у Менскім ваяводстве. Апошні абвінавачваў Базыля ў тым, што «пан Быховец на поедынок его п[а]на Винка вызывалъ отповед и похвалку чынилъ» [7, арк. 2 адв.]. У 1640–1645 гг. меў судовую справу з Аляксандрам Кярдзеевічам Замайскім аб доўгу ў памеры 627 злотых польскіх [8, арк. 1; 9, арк. 1–2; 10, арк. 1–1 адв.]. Займаўся гаспадаркай, вырабляў з лесу «wanczos, pyple y tarcice», вёў гандлёвыя і фінансавыя справы ў Вільні і Караляўцы (Прусія) [11, арк. 1 адв.; 12, арк. 1; 13, арк. 1]. У 1641 г. (па стане на 27 ліпеня) валодаў маёнткамі Бакшты, Кавалевічы, Сяргеевічы, Таўкачэвічы, Хатляны, Касцюковічы і Грэбені ў Менскім ваяводстве (77 валокаў) [14, арк. 1]. 13 ліпеня 1647 г. Базыль Быхавец заставіў на тры гады за 2000 злотых польскіх Гераніму Дзежыцу, лідскаму мечніку маёнтак Падаўгі ў Троцкім ваводстве [15, арк. 1–4]. У 1651 г. валодаў у тым жа Менскім ваяводстве маёнткам Сідаровічы [16, арк. 1]. Памёр без нашчадкаў пасля 14 кастрычніка 1653 г. Роднымі братамі Базыля Быхаўца былі Януш і Аляксандр Пракоп [7, арк. 2; 17, арк. 1; 18, арк. 1]. Бацька іх нам не вядомы.

Януш Быхавец меў за жонку княжну Ганну Друцкую Горскую, маршалкоўну аршанскую, памёр да 8 мая 1622 г. Валодаў купленымі маёнткамі Таўкачэвічы (з 1617 г.) і Грэбені Дудзічы (з 1621 г.) у Менскім ваяводстве [19, арк. 1; 20, т. 2, s. 271]. У 1616–1621 гг. трымаў арэндай у суме 5000 злотых польскіх маёнтак Шацк у тым жа ваяводстве ад князя Аляксандра Галаўчынскага, ваяводы мсціслаўскага [21, арк. 1]. Пасля смерці Януша Таўкачэвічы і Грэбені Дудзічы адышлі да брата Базыля, які быў апекуном яго дзяцей: сына Яна і дачкі Леаноры [22, арк. 3]. Апошняя ў 1638 г. выхоўвалася ў віленскім кляштары Святой Кацярыны [23, арк. 1]. У 1645 г. згадваецца братам Янам як законніца рэгулы Святога Бенядыкта віленскага кляштара Святой Кацярыны [24, арк. 1].

Аляксандр Пракоп Быхавец меў за жонку Зоф'ю Белазор, падкамаранку ўпіцкую (бралі шлюб у Вільні 4 лютага 1646 г.) [17, арк. 1; 25, арк. 1; 26, арк. 1–4]. Валодаў маёнткамі Каралёў Мост у Гарадзенскім павеце (1625 г.), Падаўгі ў Троцкім павеце (1626 г.), Грэбені Дудзічы з вёскамі Дудзічы, Церабелі, Сяргеевічы і Кабылічы (1646 г.) [27, арк. 1; 28, арк. 1; 29, арк. 1]. Памёр да 29 1646 г., калі жонка аддала рухомыя рэчы нябошчыка Базылю Быхаўцу. Сярод іх былі: «Ornat Biały tabinowy zstułą y Manipularzem z Herbem Niebosczykowskim, Ornat Czerwony Adamaszkowy zstułą Manipularzem y z Herbem Niebosczykowskim, ... Mszał Rzym.[ski], Kielich srebrny złocisty z pateną na ktorym Herb niebosczykowski...» [30, арк. 1, 2]. Звернем увагу на тое, што аўтар згаданага рэестру — сам Базыль Быхавец — не называе герб брата «Магілай». У сувязі з гэтым, або такую назву свайго герба ў 1646 г. Быхаўцы яшчэ не ўжывалі, або пад «гербам нябошчыка» Базылём ра-

зумеўся асабісты складаны герб Аляксандра Пракопа Быхаўца, што малаверагодна.

Калі зыходзіць з таго, што Юстына Быхавец з мужам у лісце пытаюцца ў Базыля Быхаўца пра праўдзівасць чутак: «jakoby (czeo Boże uchoway) steo swiata miała ustąpic do gurnich niebieskjch pałacow panna Bychowcowa Synowica Wm meo ... pana A curka ... pani Stetkiewiczowey Chorązyney Pinskiey [1] ...» [5, арк. 1], то тады Аляксандр Пракоп Быхавец з Зоф’яй Белазор меў дачку. Пасля смерці мужа Зоф’я да 7 красавіка 1650 г. другі раз выйшла замуж за Вільгельма Стэткевіча, харужага менскага [2] [32, арк. 1].

Юстына Быхавец, як пляменніца Базыля Быхаўца, магла быць толькі старэйшай дачкой Януша Быхаўца. Яшчэ пры жыцці бацькі яна была выдадзена замуж за Юрыя Алендскага. Яе гербавая пячатка дае ўяўленне аб сапраўдным кляйноце ўласнага герба Быхаўцаў.

(2). ***Быхавец Самуэль Дабрагост Банавентура***, зямянін гаспадарскі Ваўкавыскага павета, староста люцынскі, 1695 г.

Герб: на тарчы два чатырохкутнікі, упісаныя адзін у адзін, зверху і знізу большага выходзяць два простыя крыжы, над тарчай карона, па баках тарчы дзве галінкі, перавязаныя ўнізе, надпіс у атоку пячаткі: «+ SAMUEL ◦ BYCHOWIEC STAROSTA • LUCINSKI».

Пячатка: адбітак, прамакутная кустодзея, 26х32 мм, выдатная захаванасць [33, арк. 1].

24 кастрычніка 1695 г. у Лыскаве Самуэль Дабрагост Быхавец, староста люцынскі склаў кантракт з гарадзенскім мулярам Балтрамеем Гадэвічам на пабудову ў двух яго лыскоўскіх дамах склепа, коміна, печы і выбрукоўку сяней за 150 злотых польскіх і пракорм. Падпісаўся: «Samuel Dobrogost Bychowiec SL mp».

Самуэль Дабрагост быў сынам ***Яна Янушавіча Быхаўца***, стольніка віцебскага і Крыстыны Войны [34, арк. 1]. Як было сказана вышэй, Ян Янушавіч пасля смерці бацькі выхоўваўся апекуном — стрыем Базылём Быхаўцам. У маладосці ён вучыўся ў Віленскім езуіцкім калегіуме і Акадэміі, быў «namowiony do zakonu Jchmscow Oycow Soietatio Jesu w Wilnie y mieszkałem miedzy nimi lat kilka», аднак хутка пакінуў ордэн, бо «nie miał do niego powołania Bożego» [24, арк. 1–1 адв.]. У

---

[1] Тут памылка, трэба «*Mińskiej*».

[2] Паводле Тэадора Жыхлінськага, Зоф’я Белазор, дачка Станіслава, падкаморыя ўпіцкага першы раз была замужам за Вільгельмам Стэткевічам, а другі раз — за Людвікам Зэльскім [31, s. 8]. На самой справе гэта былі яе другі і трэці шлюбы.

1652 г. (па стане на 10 ліпеня) Ян Быхавец валодаў у Менскім ваяводстве маёнткам Таўкачэвічы з вёскамі Таўкачэвічы (57 дымоў), Хатляны (76), Кавалевічы (35), Любячы (14), Касцюковічы (18) — усяго 200 дымоў [14, арк. 2]. У 1656 г. загінуў у бітве са шведамі пад Варшавай [35, т. 2, s. 103]. 12 жніўня таго ж года жонка была ўведзена ў валоданне маёнткам Таўкачэвічы «po zabitym podczas Batalij mężu Janie Bychowcu» [36, арк. 1 адв.].

Маці Самуэля Дабрагоста Быхаўца — Крыстына Феліцыяна была адзінай дачкой Лукаша Андрэевіча Войны (†1650 г.), харужага Ваўкавыскага павета і Ізабэлі Аляксандраўны Масальскай (†1673 г.), кашталянкі берасцейскай (2v. Уладзіслаў Казаноўскі; 3v. Крыштаф Марцінавіч Валадковіч, ваявода наваградскі). Пасля смерці Яна Быхаўца Крыстына другі раз выйшла замуж за Якуба Тэадора Кунцэвіча, ваяводу берасцейскага, старосту каняўскага і дубіцкага (1663 г.) [20, т. 2, s. 271; 37, арк. 3 адв.; 38, s. 180, 182]. Памерла да 26 студзеня 1685 г. [39, арк. 1].

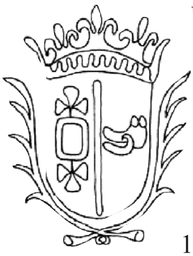

Самуэль Дабрагост Банавентура Быхавец быў спярша падчашым менскім (1676 г.) і старостай люцынскім (1678 г.), пазней — стольнікам менскім (1698 г.). Ён першым з Быхаўцаў у канцы XVII ст. пераехаў у Ваўкавыскі павет з Менскага ваяводства — паводле вячыстага запісу маці ад 20 студзеня 1676 г. Самуэль Дабрагост атрымаў тут маёнтак Лыскава [40, арк. 3 адв.]. У 1685 г. з паловы Лыскава выплаціў 115 злотых «tylko od głow prostego stanu» [41, арк. 8]. Другая палова дзякуючы падзелу 19 мая 1685 г. належала яго роднаму брату Якубу Дамініку Кунцэвічу, ваяводзічу берасцейскаму [42, арк. 1 адв.]. Але ў 1690 г. Самуэль Дабрагост валодаў ужо ўсім лыскаўскім маёнткам з мястэчкам Лыскава, з жыдамі, з карчмой і двума млынамі (33 дымы), з Лыскаўскай воласцю (60) — усяго 93 дымы [38, s. 182; 43, арк. 1–1 адв.]. Як сведчыць вадзяны знак на паперы кантракта 1695 г., менавіта Самуэль Дабрагост Быхавец з’яўляўся заснавальнікам лыскаўскай паперні [3].

Таксама ў Лідскім павеце Самуэль Дабрагост меў маёнтак Глыбокае з вёскамі Раганічы, Галоўцы, Ляхаўцы і Савічы — усяго 31 дым [45, s.216]. Гэта была ўласнасць яго жонкі — Крыстыны Дэнгоф, кашталянкі віцебскай, дачкі Яна Дэнгофа, цівуна віленскага, кашталяна віцебскага і Ганны Крышкоўскай, харужанкі віленскай [46, арк. 1–1 адв., 4–4 адв., 5]. Акрамя гэтага, як вынікае з дзельчага ліста ад 31 жніўня 1682 г., паміж сёстрамі Марыянай і Крыстынай Дэнгофаўнамі, кашталянкамі віцебскімі, з матчыных маёнткаў апошняя разам з мужам Самуэлем

---

[3] Вадзяны знак уяўляў сабой тарчу, падзеленую на дзве часткі, дзе ў правай быў герб Быхаўцаў «*Магіла*», а ў левай — уласны герб Дэнгофаў (гл. мал.) [44, с. 100].

Дабрагостам Быхаўцам атрымала Шацк у Менскім і Рагачы ў Берасцейскім ваяводствах [47, арк. 2–2 адв.]. У Горадні Самуэль Дабрагост валодаў дваром на вуліцы Залатой. Ён быў на пляцы, купленым 10 чэрвеня 1691 г. у ксяндза Паўла Хмялеўскага, Яна Гамоцкага і яго жонкі Марыяны Дзіваўны за 1100 злотых [48, арк. 1; 49, арк. 1–2].

Некалькі разоў Самуэль Дабрагост Быхавец асуджаўся на баніцыю. Як сведчыць баніцыйны ліст караля польскага і вялікага князя літоўскага Яна III Сабескага ад 15 сакавіка 1689 г., першы раз — па справе са Стэфанам Багушэвічам, падчашым аршанскім. Яго разам з Юрыем Лукомскім, войскім віцебскім, войтам менскім і Станіславам Клакоцкім суд задворны асэсарскі «яко вечных банитов на инфамию, на горло и на лапане… на вечное зо всих земль и панств нашых выволане всказал…» [50, т. 2, с. 150; 51, арк. 1]. Але да выканання выраку справа не дайшла. Тым не менш Самуэль Дабрагост, відаць, па гэтай прычыне выехаў са сваіх маёнткаў Таўкачэвічы і Сяргеевічы Менскага ваяводства ў Ваўкавыскі павет. Другі раз ён быў абвешчаны банітам па справе з Янам Антоніем Сахоцкім, лідскім стражнікам і яго жонкай Канстанцыяй Валішэўскай (1v. Даніэль Спасоўскі) судовым дэкрэтам ад 30 красавіка 1700 г. [34, арк. 3, 8]. Справа цягнулася аж да самай смерці Самуэля Дабрагоста, які памёр 3 кастрычніка 1709 г., пакінуўшы сыноў Яна, Уладзіслава, Людвіка і Міхала (†1726 г.) Быхаўцаў [42, арк. 1–2 адв.; 52, арк. 46].

Сярод рэчаў у рэестры, падпісаным самім Самуэлем Дабрагостам Быхаўцам у 1678 г., згадваюцца: «...spraw fastykułow 4 roznych...; ...Xiąg Wielkich 6; małych 10; Officium Wielkie z srebnemi clausurami przy ktorym gwiazd srebnych 10; Xięga do Pisania oraty ect; ...Szkatuła wielka ze sprawami roznemi; szkatułła kałamarzowa w ktorey Pieczęc srebna, nożyczki ect; Obraz Panny Naswiętszey przy ktorzym szafierow Dziewięc we srebro oprawnych; Skarbiec Szacki spisany... Skrzynia z sprawami; ...Spraw fastykulow 3 y Przywiley Pargaminowy ziedwabnym sznurem; Skarbiec Tołkaczewski spisany... Xiąg roznych 20, notacie związane; ...Zelazo do herbowania» [53, арк. 1–2 адв.]. Згаданым жалезам, відаць, і быў зроблены адбітак апісанай вышэй гербавай пячаткі. З рэестру таксама вынікае, што бібліятэка і архіў Самуэля Дабрагоста Быхаўца былі даволі вялікія. Звяртаюць на сябе ўвагу «Кніга для запісаў казанняў і інш.», а таксама «звязаныя нататкі». Ці не тут дзе крылася перапісаная лацінкай «Хроніка», якая пазней стала вядома як «Хроніка Быхаўца»?

(3). ***Быхавец Ян Казімер***, ксёндз, канцлер Віленскай дыяцэзіі, воўпенскі пробашч, 1714 г.

Герб: тарча падзелена на чатыры часткі, у 1-й — чатырохкутнік, сярэдзіна якога заштрыхавана (чырвоны), з простымі крыжамі, што выходзяць зверху і знізу; у 2-й — галава дзіка з іkламі; у 3-й — тры трубы з

матузкамі, злучанымі ў веер («Трубы»), у 4-й — страла вастрыём дагары на лукаватай падставе («Адравуж»), над тарчай — карона, вакол тарчы дзве галінкі, перакрыжаваныя ўнізе.

Пячатка: адбітак, чырвоны сургуч, 16х18 мм, выдатная захаванасць [52, арк. 34 адв.].

У 1714 г. у Вільні ксёндз Ян Быхавец разам з братамі Людвікам і Міхалам выдаў Уладзіславу Быхаўцу, падчашаму менскаму, суддзі Трыбуналу ВКЛ ліст з пунктамі паразумення з лыскаўскім кляштарам закону Святога Базыля Вялікага па справе аб іх прэтэнзіях на фальварак Шпакаў. Падпісаўся: «Jan Bychowiec Kanclerz Diecezyey Wilenskiey Proboszcz Wołpienski mp».

Ксёндз Ян Казімер — старэйшы сын Самуэля Дабрагоста Быхаўца, старосты люцынскага і Крыстыны Дэнгоф. У 1-м полі яго асабістага герба быў уласны радавы герб («Магіла»), у 2-м — уласны герб маці, у 3-м — герб бабкі па бацьку Крыстыны Войны («Трубы»), у 4-м — герб бабкі па маці Ганны Крышкоўскай («Адравуж») [20, т. 13, s. 28; 35, т. 8, s. 133].

Духоўную кар'еру для сына абралі бацькі. Пра гэта сведчыць асабісты ліст ад 13 мая 1695 г. яго маці Крыстыны Дэнгофаўны Быхаўцовай да біскупа перамышленскага, у якім яна з падзякай згадвае біскупа віленскага, які спрыяў прызначэнню Яна Казімера «na pierszy Gradus Kapłanski» [54, арк. 1]. Сапраўды, ужо 18 верасня 1695 г. ён пасля ксяндза Мацея Анцуты, каноніка смаленскага быў прызначаны адміністратарам лыскаўскай плябаніі «з волі» біскупа віленскага Канстанціна Бжастоўскага [55, арк. 1]. Для другіх сваіх сыноў маці прасіла ў біскупа перамышленскага або пасаду пісара ВКЛ («O Wakans Pisarstwa Litewskiego [4]»), або харужага ВКЛ («Jakosz teraz Wakuie Chorąstwo WXLitt iezeli mozna a w samey rzeczy niezyie Jeomsc Pan chorązy Wielkiego XLitt Bo nie w Litwie ale w podgurzu Vmarł [5] smiała bym ote łaskę prosic abysmy mieli na te chorąstwo Przywiley») або хаця б якое-небудзь староства («przynamniey ... starostwo ktore na nas pokornie wyprawic prosze. Bo dwa Starostwa vakuią iedne Mscibow a drugie Tryszki») [54, арк. 1].

У 1711 г. Ян Казімер Быхавец згадваецца як ксёндз Віленскай дыяцэзіі, у 1712 г. як канцлер Віленскай дыяцэзіі і віленскі пробашч [57, арк. 1; 58, арк. 8]. Ужо ў 1719 г. ён — віленскі канонік [59, арк. 1]. 24 красавіка 1723 г. ксёндз Ян Быхавец, канонік віленскі, пробашч і плябан воўпенскі аддаў у арэнду на год за 80 бітых таляраў Тамашу Насілоўскаму, чашніку Бельскай зямлі і яго жонцы Яганне Шарэйкоўне маёнтак

[4] У 1690–1695 гг. пісарам вялікім ВКЛ быў Канстанцін Ян Шуйскі [56, s.130].

[5] Ян Казімер Пац, староста ўсвяцкі, харужы надворны ВКЛ у 1687–1695 гг. [56, s. 31].

Одла або Плябанаўцы ў Гарадзенскім павеце, які быў яму дадзены «od Przeswiętney Kapituły naszey Wilenskiey» [60, арк. 1]. 30 сакавіка 1724 г. ён з братамі выдаў Матэвушу Дэрлінгу, паперніку лыскаўскаму кантракт на арэнду іх паперні ў вёсцы Агароднікі на 3 гады за 300 злотых у год [61, арк. 1–1 адв.]. У 1743 г. — ён ужо кантар і пралат віленскі [62, арк. 1]. Памёр у 1754 г. [63, арк. 1].

Як вынікае з чарнавіка яго тастаменту (захаваўся без канца, пісаны паміж 1750 і 1754 г.), ксёндз Ян Быхавец, кантар і пралат катэдральны віленскі, пробашч воўпенскі і лыскаўскі разам з Андрэем Храбтовічам, гарадзенскім стольнікам «...uczyniłem Fundacyą w Dobrach moich Dziedzicznych miescie Łyskowie WWJchMsciow Xięży Myssionarzow instituti Sancti Vincentij a Paulo, aby na tym mieyscu a nie inszym perpetuis temporibus mieli swoją rezydencyą, y tam mieszkając za Duszę moją S:P:Rodzicow moich Braci y krewnych moich żyjących y nieżyjących Maiestat Boski Błagali, Chwałę Boską pomnażali, y Naukami Apostolskimi ludowi obojego obrządku Łacińskiego y Greckiego pomoc zbawienia czynili, odprawując częste po rożnych mieyscach Xięstwa Litewskiego Missye vigore sui instituti, na ktorą nową Fundacyą wypłaciłem y oddałem do rąk WWJchMsciow Xięży Missyonarzow Łyskowskich summy gotowey [20000] złotych polskich, osobliwie zas Dwa Folwarki w Powiecie Wołkowyskim leżące Hrusko nazwane niedaleko Miasta Łyskowa sytuowane...» [64, арк. 1]. Ім жа ён перадаў разам з іншай рухомасцю свае кнігі: «Xięgi moje oddałem» [64, арк. 1 адв.]. Пахаваць сябе ксёндз Ян прасіў або ў віленскім касцёле ксяндзоў місіянераў («jeżeli w Wilnie wieku Dokonam»), або ў лыскаўскім парафіяльным касцёле «w grobie Oycow moich» («jeżeli zaś w kraju Wołkowyskim smierc mię z Woli Boskiey zakroczy»). Усе свае маёнткі («Dziedzictwa mojego Łyskowskiego y Fortun Ruskich Dziedzicznych w zastawie będących część trzecią miedzy nami Bracią na mnie Należącą») дароўным правам ён адпісаў пляменніку — сыну брата Уладзіслава — ***Яну Мікалаю Быхаўцу***, суддзічу земскаму ваўкавыскаму. Свой залаты кананічы крыж з залатым ланцужком ксёндз Ян Быхавец перадаў у віленскі катэдральны касцёл «do Kaplicy Jmienia Maryi ktorey kaplicy jestem Proboszczem, ażeby ten krzyżyk w teyże Kaplicy na Ołtarzu Nayswiętszey Panny zawsze był zawieszony» [64, арк. 1 адв. – 2 адв.].

(4). *Быхавец Людвік*, пісар скарбовы ВКЛ, 1726 г.

Герб: на картушы чатырохкутнік, сярэдзіна якога заштрыхавана (зялёны), з простымі крыжамі, што выходзяць зверху і знізу, над картушом шляхецкая карона.

Пячатка: адбітак, чырвоны сургуч, 13x14 мм, выдатная захаванасць [65, арк. 1 адв.].

20 верасня 1726 г. у Нядзьвецку Людвік Быхавец, пісар скарбовы ВКЛ выдаў свой пленіпатэнцыйны ліст Уладзіславу Быхаўцу, харужаму

пяцігорскаму знаку Пана падкаморыя ВКЛ [6]. У ім ён перадаваў брату правы на сваю частку маёнтка Галэмбюв у Прусіі польскай, з-за таго што: «ta pomieniona Maiętnosć Gołębiow iest nam odległa».

Згаданы маёнтак быў спадчынай па смерці іх цёткі Канстанцыі Дэнгофаўны Любавецкай, старосцінай асвяцімскай. Падпісаўся: «Ludwik Bychowiec Pisarz Skarbowy WXLtto mp». Сярод сведкаў былі Міхал Сурын, падстолі мсціслаўскі, Казімер Дырмунт Сівіцкі, Якуб Брындза.

Людвік — брат ксяндза Яна і Уладзіслава Тадэвуша Быхаўцаў у 1720–1734 гг. займаў пасаду пісара скарбовага ВКЛ. Памёр пасля 6 лістапада 1734 г. [56, s. 117]. У Ваўкавыскім павеце валодаў маёнткам Нядзьвецк (1731 г.) і саваёй часткай Лыскава. Жонкай яго была Людовіка Тызенгаўз (†26 чэрвеня 1736 г.). Пакінуў адзіную дачку Ружу ці Разалію [66, арк. 1; 67, арк. 1; 68, арк. 3].

Для дачкі пасля смерці маці 29 чэрвеня 1736 г. апекуном ксяндзом Янам Быхаўцам са згоды другога апекуна — яго брата Уладзіслава Быхаўца «Tribunalis Magni Ducatus Lituania & Castrensis Vołcoviscens[is] Judicis», у прысутнасці прыяцеляў-пячатароў Антонія Казімера Шэмета і Хрызастома Вярэнкі, каморніка земскага ваўкавыскага была складзена «Рэвізія» спраў, дакументаў, кляйнотаў і іншай рухомасці, дзе сярод іншага згадваліся бацькоўскія: «...Przywileje na Pisarstwo y Gleyta ružne... Pas Perski ze srybrem karmazynowy... Woz skarbny kowany skurą obity... Skrzynia Czerwona skurą obita okowana z Herbem Mogiłą na Wierzchu... Xiąg 4...» [66, арк. 3 адв., 4, 7]. Звяртае на сябе ўвагу тое, што герб Быхаўцаў названы ў «Рэвізіі» «Магіла». Калі ўлічыць, што гербоўнік К. Нясецкага не быў яшчэ надрукаваны (першы том выйшаў у 1728 г.), то такая назва магла быць запазычана толькі з працы Б. Папроцкага і рукапісу В. Каяловіча. Згадка пра чатыры кнігі Людвіка, а таксама пра кнігі ксяндза Яна (у яго тастаменце) і кнігу Уладзіслава Быхаўцаў (гл. ніжэй), магчыма, сведчыць, што бацькоўская бібліятэка была падзелена паміж братамі.

Дачка Людвіка Быхаўца Ружа ці Разалія ў 1745 г. ва ўзросце 14 гадоў таемна ад сваіх апекуноў-стрыяў выйшла замуж за Адама Біспінга, старадубаўскага чашніка і ўцякла разам з ім: «Nie było zadney wiolencyi bo nawed męza mego nie było na dziedzincu ale mie na goscincu czekał dokąd za dobrowolnie wyszłam y tam poiazd gotowy zastawszy pogług umowy naszey z męzem moim poiachałam do Dobr męza mego do Kołonny» [69, арк. 1 адв.]. Аднак шлюб быў скасаваны, і Ружа ўжо ў тым жа годзе выйшла замуж за Даменіка Антонія Сухадольскага, пісара гродскага

[6] У 1702–1734 гг. падкаморыем ВКЛ быў Багуслаў Эрнэст Дэнгоф, палкоўнік пешай каронай гвардыі [56, s. 151].

ваўкавыскага [20, т. 2, s. 271; 70, арк. 3]. Памерла пасля 10 мая 1786 г. [71, арк. 76].

(5). *Быхавец Уладзіслаў Тадэвуш*, суддзя гродскі Ваўкавыскага павета, 1727 г.

Герб: у полі пячаткі тры чатырохкутнікі, упісаныя адзін у адзін, зверху і знізу большага выходзяць два простыя крыжы, вакол выявы дзве галінкі, перавязаныя ўнізе, над выявай шляхецкая карона, вакол герба ініцыялы: «W[ładysław] T[adeusz] B.[ychowiec] S[tarosta] L[ucynski] [7]».

Пячатка: адбітак, чырвоны сургуч, Ø 19 мм, добрая захаванасць [72, а.1].

19 чэрвеня 1727 г. у Лыскаве Уладзіслаў Тадэвуш Быхавец, суддзя гродскі ваўкавыскі выдаў свой тастаманіяльны ліст Базылю Тарусевічу, зямяніну ЯКМ Наваградскага ваяводства, які: «persewerująс w Powiecie Wołkowyskim, służył roznym JchmPmPm Powietnikom naszym a potym y nam Bychowcom poczesciwie Dotąd poko, iego ochota kazała, aże upatrzył sobie iako wolny Człowiek z żoną mieysce w Wdzwie Brzeskim [8] do mieszkania, żadney do iego praetensyi y Akcessu niemaiąc, te Testimonium iako wolnemu y poczesciwemu Człowiekowi daię...». Падпісаўся: «Władysław Bychowiec SGW».

Уладзіслаў Тадэвуш — брат ксяндза Яна і Людвіка Быхаўцаў — спярша падчашы менскі (1714–1726 гг.), суддзя Галоўнага трыбунала ВКЛ (1714 і 1736 гг.) і староста люцынскі (1718 г.), харужы пяцігорскі знаку Пана падкаморыя ВКЛ (1725 г.) і стольнік ваўкавыскі (1726 г.) [73, арк. 1; 74, арк. 1 адв.], суддзя гродскі ваўкавыскі (1727–1736 гг.), затым — падстароста судовы Ваўкавыскага павета (1738–1740 г.) і суддзя земскі ваўкавыскі (1740–1761 гг.) [20, т. 2, s. 271; 35, т. 2, s. 103; 75, арк. 1; 76, арк. 1–1 адв.; 77, арк. 1; 78, арк. 1; 79, арк. 1; 80, арк. 1; 81, арк. 1–1 адв.].

У Ваўкавыскім павеце валодаў маёнткам Раневічы ці Граневічы (1726 г.) і сваёй часткай Лыскава (з Магілёўцамі). Як вынікае з ліста да маці ад 13 кастрычніка 1734 г., Уладзіслаў Тадэвуш Быхавец меў 47 дымоў [82, арк. 1]. Два разы браў шлюб — першы раз у 1726 г. з Галенай Біспінг, суддзянкай земскай старадубаўскай, якой 5 сакавіка таго ж года заставіў сваю частку Лыскава за 50 000 злотых [83, арк. 1]. У 1739 г. яго жонкай была ўжо Марыяна Нінеўская [76, арк. 1]. Памёр 10 жніўня 1761 г. [84, арк. 5]. Ад першай жонкі меў сына Яна, а ад другой — сына Ігната і тры дачкі: Тэрэзу, Яганну і Францішку [71, арк. 11 адв.].

---

[7] Літара «L» пададзена ў люстраным адбітку.

[8] Базыль Тарусовіч *vel* Тарасовіч з жонкай Зоф'яй Тхарніцкай валодаў у Берасцейскім ваяводстве дварам і маёнткам Кракаў, які ляжаў на Сялецкім тракце [72, арк. 2].

У рэестры розных рухомых рэчаў, які пасля смерці бацькі склаў сын Ян Быхавец, вылучым: «...Xiążkę przeciwko kalwinom Lutrom oddałem Jmc Xiędzu Zajączkowskiemu [9]. ...Sygnet Krwawnikowy sczerozłoty z Herbem naszym...» [84, а.3–3 адв.]. Звернем увагу на тое, што Ян Быхавец не называе герб на сыгнеце «Магіла».

(6). *Ён жа*, падстароста судовы Ваўкавыскага павета, 1740 г.

Герб: на авальнай картушовай тарчы два чатырохкутнікі, упісаныя адзін у адзін, зверху і знізу большага выходзяць два простыя крыжы, над картушом шляхецкая карона.

Пячатка: адбітак, прамакутная кустодзея, 40х50 мм, добрая захаванасць [85, арк. 2, 6 («pod pieczęcią urzędową Wołkowyską» 1740 г.)].

Герб Уладзіслава Тадэвуша Быхаўца быў змешчаны на гродскай пячатцы Ваўкавыскага павета, якая цалкам выглядала так: у цэнтры на авальнай тарчы літара «М», з якой выходзіць угору просты крыж, пад ёй тры ўрубы (герб «Масальскі» зменены), пад ім герб падстаросты судовага, над тарчай верхняга герба — княжацкая мітра, абодва гербы ляжаць на княжацкім плашчы, надпіс у атоку: «*PIECZĘC GRODZKA :◊: POWIATV :◊: WOLKOWYSKIEGO .◊. RU· 1738·». Яна была прыкладзена да выпісу з ваўкавыскіх кніг гродскіх ад 11 ліпеня 1740 г. з квітацыйным лістом Тэрэсы з Урэтаў спярша Савіцкай [10], гараднічынай віленскай, а пасля Шуйскай, падсудкавай пінскай для Уладзіслава Тадэвуша і Марыяны з Нінеўскіх Быхаўцаў, падстаростаў судовых Ваўкавыскага павета. У сувязі з тым што справа датычылася самога падстаросты, склад гродскага суда выглядаў так: Францішак Бяляўскі, староста зарэцкі (на месцы У. Т. Быхаўца), Аляксандр Бяляўскі, канюшы і суддзя гродскі ваўкавыскі, Дамінік Антоні Сухадольскі, пісар гродскі ваўкавыскі.

Уладзіслаў Тадэвуш Быхавец меў таксама пячатку з манаграмай, якая была прыкладзена да яго асабістага ліста, пісанага ў Граневічах 30 сакавіка 1726 г. да брата ксяндза Яна. На жаль, ад яе захаваўся толькі фрагмент: «на картушовай авальнай тарчы манаграма, над тарчай шляхецкая карона» [86, арк. 2 адв.]. Кляйнот адсутнічаў. Калі ўзгадаць, што ў гербе Юстыны Быхавец у кляйноце былі тры пёры стравуса, а на захаваным фрагменце пячаткі сына У. Т. Быхаўца — Яна, маршалка Ваўкавыскага павета (на тастаменце ад 23 снежня 1790 г.) відаць толькі шляхецкая карона без кляйнота [87, арк. 1], то вядомы кляйнот герба

---

[9] Апошняя вядомая нам згадка пра бібліятэку Быхаўцаў. Ксёндз Заянчкоўскі належаў да ксяндзоў місіянераў лыскоўскіх [84, арк. 5 адв.].

[10] Міхал Алаізы Савіцкі, чашнік ваўкавыскі, ротмістр ЯКМ, гараднічым віленскім быў у 1713–1726 гг. [6, s.105].

«Магіла» Быхаўцаў у выглядзе ўзнятага ліса паміж дзвюх труб [20, т. 2, s. 271; 88, s. 689] трэба аднесці да позніх здабыткаў.

Крыніцы і літаратура

1. Boniecki, A. Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. — Warszawa, 1887. — 425 s.
2. Paprocki, B. Herby rycerstwa polskiego 1584. — Kraków, 1858.— 964 s.
3. Kojałowicz, Wijuk W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium. — Kraków, 1897. — 527 s.
4. Niesiecki, K. Herbarz polski. — Lipsk, 1839–1846. — T.1–10.
5. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр.28.
6. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek. / Pod red. A. Rachuby. Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk. — Warszawa, 2004. — T. I. — 764 s.
7. ГДГАМ. КП № 15129.
8. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 128.
9. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 130.
10. ГДГАМ. КП № 15111.
11. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 107.
12. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 127.
13. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 244.
14. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 745.
15. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 720.
16. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 137.
17. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 135.
18. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 743.
19. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 209.
20. Boniecki, A. Herbarz Polski. — Warszawa, 1899–1913. — T. 1–16.
21. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 755.
22. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 770.
23. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 875.
24. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 10.
25. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 533.
26. ГДГАМ. № КП 9221/а.
27. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 125.
28. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 126.
29. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 768.
30. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 68.
31. Żychliński, T. Złota księga szlachty polskiej. — Poznań, 1883. — R.V.– 490 s.
32. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 123.
33. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 245.

34. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 150.
35. Uruski, S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. — Warszawa, 1904–1931. — T. I–XV.
36. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 307.
37. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 869.
38. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r. / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba. — Warszawa, 2002.– 290 s.
39. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 29.
40. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 529.
41. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 588.
42. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 73.
43. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 589.
44. Лауцявичюс, Э. Бумага в Литве в XV–XVIII веках. — Вильнюс, 1979. — 187 с.
45. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskigo. Województwo wileńskie 1690 r. / Opr. A.Rachuba. — Warszawa, 1989. — 372 s.
46. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 536.
47. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 141.
48. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 70.
49. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 108.
50. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Мінск: БелЭн, 1993–2003. — Т. 1–6.
51. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 894.
52. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 871.
53. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 69.
54. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 21.
55. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 149.
56. Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba. — Kórnik, 1994. — 255 s.
57. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 92.
58. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 873.
59. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 157.
60. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 840.
61. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 93.
62. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 160.
63. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 259.
64. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 7.
65. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 538.
66. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 71.
67. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 160.
68. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 163.

69. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 3.
70. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 116.
71. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 808.
72. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 301.
73. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 110.
74. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 537.
75. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 156.
76. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 173.
77. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 215.
78. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 502.
79. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 778.
80. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 804.
81. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 887.
82. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 13.
83. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 575.
84. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 234.
85. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 784.
86. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 12.
87. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 8.
88. Małachowski, P. Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych familiom zostaiącym w Królestwie Polskim i Wielkim Xięstwie Litewskim. — Lublin, 1805. — 817 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 16.05.2013

Постаці архівістаў

В. В. Урублеўскі

Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка IV, літары П–Я)

Дадзеным артыкулам завяршаецца публікацыя біяграм службоўцаў канцылярыі Мінскага ДДС, якія акрамя сваіх непасрэдных справаводных абавязкаў ажыццяўлялі ўлік і забеспячэнне захаванасці дакументаў [1]. На гэты раз публікуюцца звесткі аб канцылярыстах, чые прозвішчы пачынаюцца на літары П–Я (19 асоб). Акрамя гэтага, прадстаўлена біяграфічная інфармацыя адносна двух канцылярыстаў Мінскага ДДС, якая не ўвайшла ў папярэднія часткі даведніка (П. Ардынец, П. Вярыга). У ліку іншых публікуецца біяграма Івана Міхайлавіча Чакатоўскага, рэчыцкага земскага спраўніка, які ў 1834 г. быў прадстаўлены да ўзнагароды за выратаванне ад пажару архіўных спраў Мінскага ДДС.

Найбольшая ўвага ў біяграмах акцэнтавана на дакументы НГАБ, асабліва на фармулярныя спісы і вывадовыя справы з фонда Мінскага ДДС (Ф. 319), а таксама фармулярныя спісы за 1817 і 1836 гг. з фонда Мінскага губернскага праўлення (Ф. 299).

....

[1] Гл.: Урублеўскі В. В. Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка I, літары А — В) // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт.; вып. 8. — Мінск: НГАБ, 2010. — С. 289–294; Урублеўскі В. В. Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка II, літары Г–З) // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт.; вып. 9. — Мінск: НГАБ, 2011. — С. 234–243; Урублеўскі В. В. Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка III, літары К–Н) // Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт.; вып. 10. — Мінск: НГАБ, 2011. — С. 295–301.

Умоўныя скарачэнні:

арк. — аркуш
адв. — адваротны
воп. — вопіс
вул. — вуліца
г. — год
гор. — горад
губ. — губерня
ДДС — Дваранскі дэпутацкі сход
дзес. — дзесяціна
кап. — капейка
маёнт. — маёнтак
муж. — колькасць прыгонных мужчын
мяст. — мястэчка
НГАБ — Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі
пав. — павет
руб. — рубель
с. — старонка
спр. — справа
т. — том
тыс. — тысяча
ф. — фонд
фальв. — фальварак
* — дата нараджэння
+ — дата смерці

Пржыбора Вітальд Ігнацій Сцяпан Феліксавіч (*25.03.1821). Са шляхецкага роду герба «Сыракомля», зацверджанага ў дваранстве Сенатам 31 снежня 1838 г. Католік, хрышчаны ў Халопеніцкім касцёле, сын Фелікса і Канстанцыі Пржыбор. Уладальнік маёнт. Красналукі Барысаўскага пав. Мінскай губ. (71 муж.). Прайшоў курс навук у Слуцкай гімназіі (26.06.1836), прызначаны ў лік канцылярскіх служыцеляў Мінскага ДДС (30.04.1859) на месца пісара Сцяпана Іванавіча Дыбоўскага, пераведзенага ў штат канцыляры мінскага губернатара (29.11.1858). Прыняў прысягу на пасаду чыноўніка Мінскага ДДС (15.05.1859). Па ўласным прашэнні звольнены са службы (22.05.1863). Атэстат аб службе ў Мінскім ДДС адпраўлены Пржыбору на месца яго новага жыхарства па адрасу: г. Вільна, дом Гаўштэйна (21.05.1865). Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (30.04.1861).

Жонка Станіслава Радзішэўская, дваранка, дзеці: Канстанцыя (*каля 1848), Станіслаў (*каля 1849), Уладзіслава (*каля 1850), Людамір (*каля 1853), Вітальд (*каля 1853), Клара (*каля 1855). Жонка і дзеці каталіцкага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 1. — Спр. 210. — Арк. 36 адв. – 37; Воп. 3. — Спр. 270.

Пугач-Мурашкевіч Раман Міхайлавіч (*09.12.1881). З сялян Палужскага сельскага таварыства Карэліцкай вол. Навагрудскага пав. Мінскай губ. Праваслаўны. Па атрыманні хатняй адукацыі пастановай Мінскага губернскага праўлення залічаны ў штат канцылярскіх служыцеляў III разрада (09.12.1903). Выключаны з ліку сялян Палужскага сельскага таварыства (03.01.1904). Па выслузе двух гадоў прызначаны экспедытарам Мінскага ДДС (20.03.1906). Загадам кацярынаслаўскага губернатара залічаны паводле свайго прашэння ў сакратары Кацярынаслаўскага губернскага статыстычнага камітэта (20.06.1910),

адпаведна, выключаны са спісаў служачых Мінскага ДДС (05.07.1910). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (05.10.1906), губернскага сакратара (05.10.1909).

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 273. — Арк. 3 адв. – 4, 9 адв. – 10, 11 адв. – 12, 14 адв. – 15.

Пузіноўскі Януарый Кіпрыянавіч (*04.10.1802). Са шляхецкага роду, зацверджанага ў дваранстве Сенатам 15 ліпеня 1833 г. Католік, хрышчаны ў Пяршайскім парафіяльным касцёле. Па сканчэнні Навагрудскай павятовай вучэльні (15.07.1827) паступіў на службу ў канцылярыю Мінскага ДДС (30.09.1827), падчас эпідэміі халеры знаходзіўся на службе ў губернскім камітэце па пераадоленні хваробы (15.11. — 16.12.1830). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (31.12.1829), губернскага сакратара (31.12.1832). За дбайнасць, руплівасць і стараннасць па службе атрымліваў пахвальную атэстацыю (07.09.1829, 08.10.1832, 30.10.1835).

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 2657. — Арк. 67–67 адв.; Воп. 3. — Спр. 274. — Арк. 1 адв., 5–6.

Пуцята Антон Жыгімонт Станіслаў Пятровіч (*03.05.1832). Са шляхецкага роду, зацверджанага ў дваранстве Сенатам 21 мая 1835 г. Католік, хрышчаны ў касцёле мяст. Узда (15.05.1832), сын Пятра Антонавіча і Сафіі (з Магнушэўскіх) Пуцятаў. На момант 11 мая 1859 г. ва ўласнасці яго бацькі знаходзіўся маёнт. Габрыэльеўка Ігуменскага пав. (122 муж.). Па залічэнні ў лік студэнтаў Дэрпцкага ўніверсітэта выбыў з яго па ўласным жаданні ў тым жа годзе (09.06.1854), прызначаны пісарам у канцылярыю Мінскага ДДС на месца звольненага са службы Артура Данілава Горвата (13.07.1856), на што выканаў прысягу (16.07.1856). Праз пяць гадоў па ўласным прашэнні звольнены (20.01.1861). Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (13.07.1857).

Жонка Марыя Гнаінская, дваранка, сыны Пётр Ян Тэадозій (*17.05.1861, г. Навагрудак) і Аляксандр Гілярый (*14.01.1869, маёнт. Замір'е Навагрудскага пав.), каталіцкага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 2656. — Арк. 15, 17; Воп. 3. — Спр. 275. — Арк. 2, 4, 9 адв. – 10, 20, 22.

Ратыньскі Сармат Аўдоцій Віктар Антонавіч (*12.04.1810). Са шляхецкага роду, зацверджанага ў дваранстве Сенатам 17 лістапада 1832 г. Католік, хрышчаны 13 лістапада 1813 г. у Блоньскім касцёле, сын Антона Ігнатавіча Ратынскага, ігуменскага павятовага харунжага. У 1836 г. у закладным валоданні яго маці знаходзіліся землі з насельніцтвам у 582 падданых, акрамя гэтага, ва ўласнасці Ратыньскага і двух малодшых братоў знаходзілася яшчэ 567 сялян. Пачаў службу канцылярыстам Мін-

скага ДДС (28.12.1829), зацверджаны на гэтай пасадзе губернскім праўленнем (16.04.1830). Затым абраны на пасаду ігуменскага павятовага маршалка шляхты (11.10.1835) і знаходзіўся на ёй адзін тэрмін. Адпраўлены ў адстаўку без атрымання новага чына (27.08.1836). Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (24.01.1834).

Жонка Лавінія Львоўна Алеша, сыны Сцяпан (*каля 1835), Багдан Лукаш Марыян (*18.10.1846), Збігнеў Марыян Варфаламей (*30.08.1851). Жонка і сыны каталіцкага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 2689. — Арк. 52, 108; Воп. 3. — Спр. 277.

Скрабін Іван Іпалітавіч (*каля 1853). Са святарскай сям'і. Праваслаўны. Па сканчэнні курса навук у Варонежскай духоўнай вучэльні пастурпіў на службу наглядчыкам на Горкую паштовую станцыю (вобласць войска Данскога) (01.08.1871), затым прызначаны сарціроўшчыкам у Каменскую акружную паштовую кантору (01.11.1872), канцылярскім служыцелем Паўлаўскай дваранскай апекі (29.07.1874), раз'ездным чыноўнікам ніжэйшага аклада Упраўлення перавозкай пошты па чыгуначных дарогах (03.12.1876). Па прашэнні перамешчаны ў штат чыноўнікаў канцылярыі Мінскага ДДС (03.03.1880). Па прычыне перамяшчэння на пасаду бутурлінскага паштмейстара з ліку чыноўнікаў Мінскага ДДС выключаны (10.03.1881). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (01.08.1875), губернскага сакратара (01.08.1878). На момант 1880 г. заробак складаў 300 руб. у год.

Жонка Варвара Васільеўна Палякова, праваслаўнага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 287. — Арк. 4 адв. – 6, 12.

Суліміоўскі Усевалад Леанідавіч. Канцылярскі служыцель першага разрада. Пачаўшы службу ў канцылярыі мінскага павятовага маршалка шляхты (30.09.1902) па ўласным прашэнні пераведзены ў штат канцылярыі Мінскага ДДС (04.04.1905), дзе хадайнічаў аб наданні яму чына калежскага рэгістратара (23.07.1905), які атрымаў за выслугу год (10.02.1906).

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 292. — Арк. 2–6 адв.

Сулкоўскі Андрэй Рыгоравіч (*20.08.1874). Асабісты ганаровы грамадзянін, сын дыякана. Праваслаўны. Выхоўваўся ў Мінскай духоўнай семінарыі, адкуль па хваробе звольнены з пятага класа (31.12.1893). Пастановай Мінскага ДДС залічаны ў штат яго канцылярыі (19.01.1899), дзе ў хуткім часе прызначаны рэгістратарам (08.04.1900). Загадам упраўляючага Маскоўскага кантрольнай палаты перамешчаны на службу ў згаданую палату (21.04.1901).

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 293. — Арк. 2 адв. – 4, 6.

Сямашка Карл Якаў Марцінавіч (*каля 1823). Са шляхецкага роду, зацверджанага ў дваранстве Сенатам 14 ліпеня 1859 г. Католік. Па атрыманні хатняга выхавання прызначаны на службу ў Мінскі ДДС (14.01.1863). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (14.01.1867), губернскага сакратара (14.01.1870). На момант 1871 г. заробак складаў 114 руб. 27 кап.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 284.

Татур Касьма Феліксавіч (*11.11.1870 – +08.07.1937, г. Масква). Са шляхецкага роду герба «Дамброва». Праваслаўны, хрышчаны 14 лістапада 1870 г. Дашлюбны сын Ганны Навумаўны Кавалінскай і Фелікса Фаміча Татура, якога апошні ўсынавіў і зраўняў у правах з другім сынам Феліксам (*21.12.1876), народжаным у шлюбе. Ва ўласнасці жонкі знаходзіліся маёнт. Прудок Рэчыцкага пав. Мінскай губ. і Мялікі Вілейскага пав. Віленскай губ. Па сканчэнні Барысаўскай гарадской вучэльні (14.06.1885) прызначаны пісьмавадзіцелем канцылярыі слуцкага павятовага маршалка шляхты (24.01.1894). Затым працаваў на аналагічнай пасадзе ў канцылярыі мінскага губернскага маршалка шляхты (22.02. — 13.12.1897). Часова, а затым паўнавартасна, выконваў абавязкі сакратара Мінскага ДДС (08.03.1897–03.12.1904). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (24.01.1896), губернскага сакратара (24.01.1899). Узнагароджаны цёмна-бронзавым медалём за працы па перапісу 1897 г. (30.01.1897), срэбным медалём у памяць царавання Аляксандра III (30.03.1898), ордэнам Святой Ганны III ступені (1902).

Паводле пастановы Віленскага акружнога суда ад 25 верасня 1905 г. запланаваў і здзейсніў разам з Мікалаем Антонавым Івашкам, селянінам сяла Грыцэвічы Слуцкага пав., падпал уласнага хлебнага свірна ў маёнт. Масткі Вілейскага пав., з мэтай атрымаць за яго страхоўку (04.06.1902), за што быў асуджаны да двух год і чатырох месяцаў выпраўленчага арыштанцкага аддзялення. Пастановай Мінскага ДДС ад 10 сакавіка 1911 г. унесены ў спіс дваран Мінскай губерні, як пазбаўлены правоў свайго стану.

У кастрычніку 1911 г. паступіў на службу ў Мінскую землеўладкавальную камісію бухгалтарам, у 1916 г. перамешчаны ў Мінскі ссудны камітэт на пасаду справавода, а затым упраўляючага канцылярыі, у 1919–1920 гг. — справавод землямернага тэхнічнага пададдзела Наркамзема Літвы і Беларусі. У 1926 – жніўні 1928 гг. — старшы бухгалтар Мінскага спіртаводачнага завода Цэнтраспірта, затым вызвалены ад займаемай пасады па стану здароўя. Пазней арыштаваны (26.03.1929) і асуджаны да трох год паражэння ў правах за антысавецкую агітацыю (26.07.1929). З 1931 г. працаваў бухгалтарам-планавікам Тарускай арцелі інвалідаў

«Самаклопат», з 1932 г. — галоўны бухгалтар арцелі вышывальшчыц. Пасля смерці пахаваны на Увядзенскіх могілках у Маскве.

Жонка Алімпіяда Іванаўна Залюбоўская (*05.07.1877), дачка калежскага асэсара, сыны: Сяргей (*28.06.1899 – +08.06.1974), прафесар эканамічных навук, Генадзь (*23.01.1902 – +07.06.1979), прафесар тэхнічных навук, Георгій (*24.08.1904), Пётр (*12.07.1907 – +02.05.1982), прафесар эканамічных навук, заслужаны дзеяч навукі Узбекістана. Жонка і дзеці праваслаўнага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 3181. — Арк. 640–643; Воп. 3. — Спр. 294. — Арк. 54–58; Стецкевич-Чебоганов, А. В. Я — сын Ваш: Некрашевичи герба «Любич». Татуры герба «Донброва». Севруки герба «Курч». Керножицкие герба «Юноша». Мостволовичи герба «Доленга» / Анатоль Стецкевич-Чебоганов. — Минск: Белорусская Православная Церковь, 2012. — С. 274–276, 286, 288–289.

Тышкевіч Вітальд Іосіф Дамінік Адам Восіпавіч (*22.01.1835). Са шляхецкага роду графскай вартасці, зацверджанага ў дваранстве Сенатам 28 чэрвеня 1854 г. Католік. Яго бацьку належыў маёнт. Плешчаніцы Барысаўскага пав. (71 муж.), уласнасцю маці з'яўляўся маёнт. Петралін таго ж пав. (270 муж.). Па сканчэнні поўнага курса навук у Варшаўскім высакародным інстытуце на працягу года навучаўся на юрыдычным факультэце Маскоўскага ўніверсітэта (1855–1856 гг.). Паступіў на службу ва Урадавую камісію ўнутраных і духоўных спраў (16/28.01.1858–4/16.01.1860), затым прызначаны ў лік канцылярыстаў Мінскага ДДС і ў той жа дзень выканаў на гэта прысягу (20.05.1860). Па ўласным прашэнні быў звольнены са службы па хатніх абставінах (12.03.1863). Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (20.05.1861).

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 303. — Арк. 6 адв. – 11.

Тышкевіч Канстанцін Піевіч (*17.02.1806 – +13.07.1868). Са шляхецкага роду графскай вартасці, зацверджанага ў дваранстве Сенатам 28 чэрвеня 1854 г. Сын маршалка шляхты Барысаўскага павета Пія Феліцыянава Тышкевіча (1756–1858) і яго жонкі Аўгусты Аўгуставай Броэль-Плятэр. Уладальнік радовага маёнт. Лагойск (488 муж.). Католік. Па сканчэнні курса навук у Віленскім універсітэце атрымаў ступень студэнта (27.06.1828), працаваў у канцылярыі міністра фінансаў Царства Польскага (27.06.1828–15.01.1831). Па выбарах дваранства з'яўляўся суддзёю Мінскага губернскага межавога суда (10.10.1832–27.10.1835). Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын губернскага сакратара (24.05.1835). Паступіў у лік канцылярыстаў Мінскага ДДС (03.10.1836–30.12.1839). Па выбарах дваранства абраны дэпутатам Мінскага ДДС па Барысаўскім пав. (07.10.1841–02.10.1844).

З 1836 г. жыў у Лагойску, дзе разам з братам Яўстафіем Тышкевічам у 1842 г. заснаваў першы на Беларусі музей старажытнасцей, у які сабраў архіў старажытных рукапісаў, калекцыю мастацкіх твораў, унікальную бібліятэку. Адзін з заснавальнікаў Віленскага музея старажытнасцей, член Віленскай археалагічнай камісіі. Даследаваў каля 200 курганоў, у тым ліку курганы крывічоў і дрыгавічоў, гарадзішчаў і замчышчаў Мінскай губерні, склаў першыя тапаграфічныя карты гарадзішчаў і замчышчаў. Першы класіфікаваў знаходкі па тэхніцы і матэрыялах выканання і звёў іх у табліцы. У 1856 г. арганізаваў экспедыцыю па рацэ Віліі, па выніках якой напісаў краязнаўчую манаграфію «Вілія і яе берагі» (Дрэздэн, 1871). Пра археалагічныя знаходкі пісаў у газеце «Новы час», якая выдавалася А. Кіркорам у Пецярбургу ў 1868–1871 гг.

Жонка Паўліна Цеханавецкая, дваранка, сын Оскар Станіслаў Пій (*каля 1836) на момант 1853 г. навучаўся ў Віленскім шляхецкім інстытуце. Жонка і сын каталіцкага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 304. — Арк. 1 адв., 6; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Мінска. У 4 кн. Кн. 1-я. — Мінск: БЕЛТА, 2001. — С. 510–511; Яцкевіч З. Радавод Яўстафія Тышкевіча // Архівы і справаводства. — № 2. — 1999. — С. 61–66.

Філіповіч Георгій Францавіч (*каля 1790). Са шляхецкага роду. Па сканчэнні курса навук навучаўся заканадаўству і парадку вядзення справаводства пры канцылярыі Дзісненскага земскага павятовага суда (1810). Затым займаўся справаводнай дзейнасцю пры барысаўскім павятовым маршалку і Барысаўскай павятовай па вайсковай павіннасці прысутнасці (03.10.1811–20.09.1814), працаваў віцэ-рэгентам з абавязкам збора судовых грошай пры Барысаўскім земскім павятовым судзе (11.10.1814–19.11.1815), На момант 28 верасня 1817 г. займаўся справаводствам у канцылярыях Мінскага ДДС і губернскага маршалка шляхты (з 25.11.1815).

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 299. — Воп. 7. — Спр. 24. — Арк. 87 адв. – 88.

Чакатоўскі Іван Міхайлавіч (*1795 – пасля 02.1874). Са шляхецкага роду, зацверджанага ў дваранстве Сенатам 15 студзеня 1841 г. Католік. Уладальнік фальварка Трасцянец Мінскага пав. (1 муж.), зямлі ў вак. Суцін Ігуменскага пав. Па сканчэнні курса навук (1809) навучаўся заканадаўству і парадку вядзення справаводства пры канцылярыі Ігуменскага земскага павятовага суда (1812), прызначаны канцылярыстам у Мінскі ніжні земскі суд на пасаду памочніка засядацеля Антонія Краеўскага (01.01.1813), затым на аналагічнай пасадзе распачаў працу ў канцылярыі Мінскага ДДС (01.11.1814). На момант 28 верасня 1817 г. займаўся зборам працэнтаў з даходаў памешчыцкіх маёнткаў. Праз некаторы час прызначаны столаначальнікам (20.12.1823). Па распараджэнні

вярхоўнага начальства накіраваны засядацелем у Мінскі земскі суд па піцейнай частцы (12.02.1827). Звыш прамых абавязкаў прызначаны да пастаяннай прысутнасці ў Мінскім земскім судзе (08.03.1832). Загадам Мінскага губернскага праўлення перамешчаны на пасаду рэчыцкага земскага спраўніка (17.11.1834) і зацверджаны на ёй (24.07.1836). На падставе трох пастаноў Мінскага земскага суда быў прадстаўлены да ўзнагароды губернскага начальства за выратаванне ад пажару архіўных спраў Мінскага ДДС коштам страты сваёй маёмасці (08.04.1829, 28.01.1832, 03.11.1834). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (31.12.1818), губернскага сакратара (31.12.1821), калежскага сакратара (31.12.1824), тытулярнага райцы (31.12.1827), калежскага асэсара, надворнага райцы. За поспехі арганізацыі піцейнай справы атрымаў падзяку ад генерал-губернатара князя Хаванскага (09.03.1831), ушанаваны знакам адметнасці за 15-гадовую беззаганную службу (22.08.1835). У лютым 1874 г., знаходзячыся ў адстаўцы, пражываў у спадчынным маёнт. Трасцянец Менскага пав.

Жонка Ганна Пятроцкая (па першым мужу — Ардынцава), дзеці: Іосіф (*каля 1829), Вацлаў Антоній (*каля 1830), Міхаліна (*каля 1831, па мужу Шорцава), Пётр Анастазій (*каля 1833), доктар медыцыны, Франц Іардан (*каля 1835) (гл. ніжэй), Атон Павел (*каля 1842). Жонка і дзеці каталіцкага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 299. — Воп. 7. — Спр. 24. — Арк. 89–90; Спр. 86. — Арк. 399 адв. – 401; Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 3632. — Арк. 312–313.

Чакатоўскі Франц Іардан Іванавіч (*каля 1835). Са шляхецкага роду, зацверджанага ў дваранстве Сенатам 15 студзеня 1841 г. Католік, сын І. М. Чакатоўскага (гл. вышэй). Уласнасцю бацькоў з'яўляўся маёнт. Трасцянец Мінскага пав. (740 дзес.). Па сканчэнні поўнага курса навук у Мінскай губернскай гімназіі прызначаны на пасаду пісара Мінскага ДДС (26.10.1863). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (26.10.1864), губернскага сакратара (26.10.1867). На момант 1873 г. атрымліваў заробак у памеры 156 руб. срэбрам.

Жонка Адэлія Юльянаўна Валодзька, дваранка, каталіцкага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 309. — Арк. 1 адв. – 2.

Эйтвід Карл Аўгусцін Станіслававіч (*28.08.1848, фальв. Горын Навагрудскага пав. Мінскай губ.). Са шляхецкага роду герба «Драгаслаў», зацверджанага ў дваранстве Сенатам 29 студзеня 1862 г. Католік, хрышчаны ў Стараельненскім касцёле 26 верасня 1848 г., сын Станіслава Косткі і Юзэфы (Беранштэйн) Эйтвідаў. Пасля заканчэння сямі класаў Мінскай класічнай гімназіі (30.11.1884) паступіў на службу ў штат

канцылярыстаў Мінскага ДДС (15.01.1891), дзе атрымаў прызначэнне на выкананне абавязкаў сталаначальніка (07.01.1892). З'яўляўся ганаровым членам Мінскага губернскага папячыцельства (17.12.1892), дэпутатам ад шляхты Мазырскага пав. (23.12.1893–27.09.1897). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (15.01.1893), губернскага сакратара (26.09.1896). Узнагароджаны срэбным медалём у памяць царавання Аляксандра III (28.02.1897). На момант 1 траўня 1893 г. атрымліваў заробак у памеры 300 руб. срэбрам.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 3662. — Арк. 31; Воп. 3. — Спр. 312. — Арк. 2, 28 адв. – 29, 47 адв. – 48, 58–58 адв.

Янушкоўскі Баляслаў Антонавіч (*10.04.1865). Са шляхецкага роду Мінскай губерні герба «Побуг», зацверджанага ў дваранстве Сенатам 6 снежня 1802 г. Каталік, сын Антона Рамуальдава Янушкоўскага і Пелагеі Асвяцімскай. Па сканчэнні шасці класаў Мінскай гімназіі працаваў у штаце канцылярыі Мінскага ДДС (20.05.1886–30.06.1888). На момант 30 чэрвеня 1888 г. атрымліваў заробак у памеры 150 руб. срэбрам. Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (30.05.1886). Пражываў у гор. Мінск, на вул. Скобелеўская, дом Юнгермана (18.11.1887). На момант 30 чэрвеня 1888 г. атрымліваў заробак у памеры 150 руб. срэбрам.

Жонка (з 1887 г.) Антаніна Казіміраўна Валадзько, дваранка, каталіцкага веравызнання.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 3764. — Арк. 155, 168; Воп. 3. — Спр. 314. — Арк. 8, 11 адв. – 12, 13 адв. – 14.

Янушэвіч Іван Францавіч (*каля 1797). Са шляхецкага роду Геральт-Янушэвічаў герба «Даліва», незацверджанага ў дваранстве Сенатам 22 студзеня 1825 г. Скончыў прыхадскую вучэльню ў мяст. Смілавічы Ігуменскага пав. (15.02.1812), знаходзіўся на пасадзе памочніка мінскага губернскага архітэктара (01.05.1812–17.02.1816), прызначаны канцылярыстам па справах Мінскага ДДС і губернскага маршалка (18.02.1816). На згаданай пасадзе знаходзіўся і на момант 28 верасня 1817 г.

Сын Мечаслаў, палкоўнік Пражскага палка.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 299. — Воп. 7. — Спр. 24. — Арк. 91–92; Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 3747. — Арк. 54–54 адв.

Ярмаловіч Канстанцін Паўлавіч (*1843, сяло Крывічы Мінскага пав. Мінскай губ.). Са святарскай сям'і. Праваслаўны, старэйшы сын Паўла Фёдаравіча і Пелагеі Фёдараўны Ярмаловічаў. Па сканчэнні Мінскай духоўнай павятовай вучэльні паступіў на службу ў скарбавае аддзяленне Мінскай казённай палаты ў якасці канцылярскага служачага

(16.03.1867), затым працаваў экзекутарам Мінскага ДДС (08.12.1860 – пасля 13.09.1872). Падчас праходжання службы ўзводзіўся ў чыны: калежскага рэгістратара (16.03.1868), губернскага сакратара (16.03.1871). На момант 1870 г. атрымліваў заробак у памеры 132 руб., у 1871 г. зарабляў 171 руб. 24 кап. срэбрам.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 40821. — Арк. 11 адв.; Ф. 319. — Воп. 3. — Спр. 315, 316.

***

Ардынец Павел Антонавіч (*каля 1793). Са шляхецкага роду герба «Ладдзя», малодшы з чатырох сыноў ваўкавыскага стражніка Антона Ардынца і Багумілы Грынеўскай. Скончыў Мінскую гімназію (01.01.1816), прызначаны канцылярыстам у Мінскі ДДС (01.02.1816 – пасля 28.09.1817), обер-правіянтмайстар войск расійскіх, стацкі радца, кавалер ордэна Св. Уладзіміра.

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 299. — Воп. 7. — Спр. 24. — Арк. 93–94; Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 2362; Яцкевіч З. Ардынцы гербу «Ладдзя» / З. Яцкевіч // Гербоўнік беларускай шляхты. Т.1. — Мінск: БелНДІДАС, 2002. — С. 262–263.

Вярыга Паўлін Губерт Восіпавіч (*1797). Са шляхецкага роду герба «Шанява», які паходзіў ад уніяцкага святара Васіля Вярыгі, іерэя царквы ў в. Замосце Менскага пав. (1682). Хрышчаны 18 чэрвеня 1797 г., сын уладальнікаў фальв. Русалішкі Завілейскага пав. Юзафа і Ганны (Якавіцкай) Вярыгаў. Скончыў Мінскую гімназію (08.01.1816), працаваў канцылярыстам у Мінскім ДДС (14.02.1816–1820). Падчас праходжання службы ўзведзены ў чын калежскага рэгістратара (1825).

Крыніцы: НГАБ. — Ф. 299. — Воп. 7. — Спр. 24. — Арк. 95–96; Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 866; Візіты уніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680–1682 гг.: зборнік дакументаў / Укладальнік Д. В. Лісейчыкаў. — Мінск: І. П. Логвінаў, 2009. — С. 42–43, 87–88.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27.03.2013

Хроніка і бібліяграфія

З. В. Антановіч

Памяці Таццяны Анатольеўны Навіцкай

На сваёй 54-й вясне, 1 мая 2013 года, зусім нечакана пайшоў з жыцця цудоўны чалавек, наша калега, сяброўка, супрацоўніца — Таццяна Анатольеўна Навіцкая. Гэтую сумную навіну ніяк не хочуць прымаць ні душа, ні розум, бо такая недарэчная страта не можа стасавацца з салаўінымі майскімі днямі, калі ўсё навокал адраджаецца і трыумфуе ад усведамлення жыцця. Балюча сціскаецца сэрца і падступаюць слёзы, калі бачыш ужо каторы дзень зачыненыя дзверы пакоя, дзе было працоўнае месца Таццяны Анатольеўны. Мы ведалі яе як добразычлівага, адкрытага, адказнага чалавека, разам з якім жыццё рабілася больш утульным. Мы штодзень згадваем яе мудрыя парады, якімі Таццяна Анатольеўна шчыра дзялілася з усімі, хто меў у іх патрэбу. Ад прысутнасці гэтага чалавека рабілася святлей і нельга было ўявіць, што калісьці мы не ўбачым яе прыцягальную ўсмешку на заўжды адкрытым, прыгожым твары.

Сустракаючыся з Таццянай Анатольеўнай штодзень, мала хто прыгадваў, колькі гадоў яна правяла з намі. Здавалася, што мы былі побач з ёю заўсёды і так будзе доўжыцца бясконца. Таццяна Анатольеўна нарадзілася 21 лістапада 1958 года. У 1999 годзе скончыла Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга палітэхнікум па спецыяльнасці «дакументазнаўства і дакументацыйнае забеспячэнне кіравання», аднак яе працоўны шлях пачаўся на 20 гадоў раней. З 1976 года Таццяна Анатольеўна працавала ў Мінскім чыгуначным паштамце, упраўленні «Мінскводаправод», а ў 1977 годзе прыйшла ў архіўную галіну. Першапачаткова яна займала пасаду машыністкі ў Галоўным архіўным упраўленні пры Савеце Міністраў БССР, з 1989 года — аналагічную пасаду ў Цэнтральнай лабараторыі мікрафільміравання і рэстаўрацыі дакументаў, у 1998 годзе стала спецыялістам ІІ катэгорыі, затым — вядучым спецыялістам Камітэта па архівах і справаводству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь.

У аддзеле аўтаматызаваных архіўных тэхналогій Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі Таццяна Анатольеўна пачала працаваць з 2006 года на пасадзе вядучага, пазней — галоўнага архівіста і з гэтага моманту стала незаменным супрацоўнікам. Яна была задзейнічана ў адным з найбольш значных напрамкаў дзейнасці архіва — забеспячэнні захаванасці дакументаў шляхам стварэння фонду карыстання на лічбавых носьбітах. Праз яе рукі прайшлі тысячы ўнікальных і асабліва каштоўных помнікаў гісторыі нашай краіны. Да кожнага з іх Таццяна Анатольеўна ставілася вельмі далікатна, асцярожна і ўважліва, разумеючы іх непаўторнасць і значнасць для сучаснікаў і будучых пакаленняў. Ёй можна было без сумнення даручаць самыя складаныя і адказныя заданні, бо Таццяна Анатольеўна заўжды выконвала іх бліскуча і аператыўна. Кожны супрацоўнік, кожны наведвальнік архіва і нашага сайта карыстаўся вынікамі яе працы пры выкананні запытаў на скановіраванне, праглядзе лічбавых копій дакументаў, азнаямленні з віртуальнымі выставамі. Усё гэта надоўга захавае памяць аб ёй.

Таццяна Анатольеўна прысвяціла архіўнай галіне 36 гадоў свайго жыцця і кожны дзень з іх сустракала з радаснай усмешкай. Добрую, светлую памяць пакінуў аб сабе ў нашым калектыве гэты непаўторны чалавек.

З глыбокай пашанай калектыў аддзела
аўтаматызаваных архіўных тэхналогій

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23.05.2013

Бендин, А. Ю. *Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А. Ю. Бендин. — Минск : БГУ, 2010. — 439 с.*

С обретением нашей республикой независимости в отечественной исторической науке значительное внимание уделяется проблемам конфессиональной истории. Как правило, учеными исследуются вопросы истории конкретной религиозной организации, конфессиональная политика тех или иных государств, в состав которых на различных исторических этапах входили белорусские земли, межконфессиональные отношения.

Следует признать, что монография «Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.)», автором которой является доцент кафедры церковной истории Института теологии им. Св. Кирилла и Мефодия при БГУ А. Ю. Бендин, в этом отношении выделяется на фоне подавляющего большинства подобных исследований. Дело в том, что автор, применяя в качестве методологиче-

ской основы своей работы сочетание системного и институционального подходов, сумел по новому взглянуть на конфессиональную историю Беларуси второй половины XIX – начала XX в., а, точнее, ее ключевую проблематику, которая заключалась в сложных, противоречивых отношениях между российским правительством и римско-католической церковью в Северо-Западном крае в период между восстанием 1863–1864 гг. и началом Первой мировой войны. Новизна эта заключается в том, что А. Ю. Бендин рассмотрел указанную тематику сквозь призму исследования института веротерпимости.

По мнению автора, именно институт веротерпимости находился в основе государственной политики в религиозной сфере. Сущность его заключалась в том, что при наличии в империи привилегированной религиозной организации, коей являлась православная церковь (в терминах российского законодательства того времени — «первенствующая» и «господствующая»), остальные признанные законом конфессии относились к «терпимым». Это означало, что последователям данных религиозных общностей позволялось свободно исповедовать свое вероучение.

Особый статус православной веры выражался, во-первых, в принадлежности к ней императора, который считался «помазанником Божьим» (тем самым, православная церковь освящала его власть), и его семьи; во-вторых, в обязанности императора и государственных чиновников всех рангов способствовать ее укреплению и распространению; в-третьих, в запрете на выход из нее (до издания 17 апреля 1905 г. Указа о веротерпимости); в-четвертых, в эксклюзивном праве православного духовенства на убеждение законными способами верующих других конфессий перейти в православие; в-пятых, в уголовном преследовании за попытки «совращения» из православия в другую религию.

Однако понимание российским правительством принципов, лежавших в основе института веротерпимости, по автору, отнюдь не являлось застывшим, оно менялось со временем. Книга А. Ю. Бендина, таким образом, посвящена исследованию эволюции института веротерпимости и его реализации в Северо-Западном крае в 1863–1914 гг., на примере отношений между российским правительством и римско-католической церковью.

Монография написана на основе анализа широкого круга источников: законодательных актов, материалов официального делопроизводства, данных статистики, публикаций в периодической печати, мемуаров. Автором использованы материалы фондов Национального исторического архива Беларуси, Национального исторического архива Беларуси в г. Гродно, Российского государственного исторического архива (г. Санкт-Петербург), Литовского государственного исторического архи-

ва (г. Вильнюс). Помимо систематизации источников, введение к монографии содержит анализ отечественной и зарубежной историографии.

Автор подразделяет источники, использованные в его исследовании, на две основные категории: опубликованные и архивные. К первым относятся, прежде всего, законодательные акты, которые регулировали правовое положение «господствующей» православной церкви и «терпимой» римско-католической церкви, а также область религиозных запретов и преступлений. Они были включены в Полное собрание законов Российской империи и Свод законов Российской империи. К числу правовых источников А. Ю. Бендин относит и нормы канонического права римско-католической и православной церквей.

Вопросы, связанные с положением православной церкви и оценкой действий католического духовенства в Северо-Западном крае, автор исследовал на основе ежегодных отчетов обер-прокурора Святейшего Синода, в журналах Предсоборного Присутствия и отзывах епархиальных архиереев о церковной реформе.

Из мемуарных источников исследователем были использованы воспоминания церковных и политических деятелей: митрополита Евлогия (Георгиевского), протоиерея Г. В. Шавельского, С. Ю. Витте и др.

Важную группу источников в работе А. Ю. Бендина составляют периодические издания, как светские, так и церковные. Среди первых следует назвать «Новое время», «Речь», «Русь», «Виленский вестник», «Минское слово», «Kurjer Litewski» и др.

Из церковных изданий, использованных автором, следует упомянуть «Церковные ведомости», «Церковный вестник», «Вестник Виленского Православного Свято-Духовского братства», Литовские, Минские, Могилевские, Гродненские и Полоцкие епархиальные ведомости.

В монографии А. Ю. Бендина использованы статистические данные об этническом и религиозном составе населения Северо-Западного края, содержащиеся в материалах Первой всероссийской переписи населения 1897 г.

Особую роль в исследовании А. Ю. Бендина играют документы делопроизводства государственных и церковных учреждений. Значительная часть из них хранится в Российском государственном историческом архиве. В нем находятся фонды Департамента духовных дел (Ф. 821) и Департамента общих дел (Ф. 1284) МВД, канцелярии римско-католических митрополитов (Ф. 826) и канцелярии Святейшего Синода православной церкви (Ф. 796). Документы, находящиеся в этих фондах, позволили автору изучить правительственную политику по разработке законодательства о веротерпимости и конкретные политические решения по реализации отдельных законодательных актов, затрагивавших интересы католической и православной иерархий, духовенства и населения.

Необходимые для работы над монографией источники автор выявил и в Государственном архиве Российской Федерации (г. Москва). Речь идет о фонде Особого отдела Департамента полиции Министерства внутренних дел (Ф. 102), фонде III Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии (Ф. 109), фонде министра внутренних дел П. Д. Святополк-Мирского (Ф. 1729), коллекции рукописей Царскосельского дворца (Ф. 543). Документы, находящиеся в указанных фондах, позволили А. Ю. Бендину рассмотреть политические и международные аспекты религиозных проблем веротерпимости в Северо-Западном крае.

Исследователем также были использованы материалы, хранящиеся в Отделе рукописей Российской национальной библиотеки (г. Москва). К ним относятся личные фонды лиц, игравших различные роли в конфессиональной политике на территории Северо-Западного края. Это фонды В. Ф. Ратча (Ф. 629), фонд П. П. Альбединского (Ф. 16), фонд П. Н. Батюшкова (Ф. 52), фонд И. П. Корнилова (Ф. 377).

Дополнительные сведения о конфессиональной политике российского правительства А. Ю. Бендин почерпнул в фонде К. П. Победоносцева, обер-прокурора Святейшего Синода (Ф. 230), который находится в Научно-исследовательском отделе рукописей Российской государственной библиотеки.

Большой массив документов, необходимых для исследования обозначенного автором круга проблем, был выявлен им в Национальном историческом архиве Беларуси. К ним относятся материалы фондов Минского губернского правления (Ф. 295, 299), Витебского губернского правления (Ф. 1430) и Могилевского губернского правления (Ф. 2001). В НИАБ находятся ценные источники для изучения позиции православной церкви в противоречивых православно-католических отношениях. Это материалы фондов православных епархиальных консисторий: Минской (Ф. 136), Полоцкой (Ф. 2531) и Могилевской (Ф. 2301).

Как отмечает автор, важную роль в его исследовании сыграли документы, находящиеся в Литовском государственном историческом архиве. Это прежде всего архивные материалы канцелярии Виленского генерал-губернатора (Ф. 378), позволившие выяснить вопросы конфессиональной политики и взаимодействия светских и духовных властей в решении религиозно-этнических проблем трех губерний: Гродненской, Виленской и Ковенской. Для изучения положения православной церкви в северо-западных губерниях А. Ю. Бендин привлек документы Литовской православной духовной консистории (Ф. 605).

В фондах Виленской римско-католической духовной консистории (Ф. 604, 694) и Тельшевского римско-католического епархиального управления (Ф. 696) автор выявил документы о поведении католическо-

го епископата и духовенства в конфликтах со светской властью и православной церковью. Ценные сведения о религиозно-этнических проблемах школьной политики были обнаружены А. Ю. Бендиным в фонде канцелярии попечителя Виленского учебного округа (Ф. 567).

Кроме того, исследователь использовал в своей монографии данные из отчетов губернаторов Северо-Западного края, которые находятся в Государственной публичной исторической библиотеке (г. Москва). Нельзя не отметить, что значительная часть архивных источников, проанализированных А. Ю. Бендиным, впервые вводится в научный оборот.

Как видим, автором был использован широкий круг опубликованных и неопубликованных источников, что позволило ему подкрепить ключевые концептуально-теоретические положения монографии богатым фактологическим материалом. Тем не менее, на наш взгляд, все же необходимо обратить внимание на некоторые особенности источниковой базы исследования А. Ю. Бендина.

Так, если говорить об использованных автором материалах периодической печати, все же обнаруживается определенный крен в пользу изданий, отражавших позицию российского правительства, а также православной церкви по различным вопросам конфессиональной политики государства в Северо-Западном крае и проблемам, связанным с православно-католическими отношениями. Что же касается изданий, выражавших мнение римско-католического духовенства и простых верующих-католиков, то они использованы в значительно меньшей степени. Например, в кратком обзоре источников, использованных в монографии, А. Ю. Бендин упоминает лишь газету «Kurjer Litewski», издававшуюся в Вильно с 1913 г. Между тем интересы римско-католического населения Северо-Западного края отстаивали также журналы «Bielarus» и «Homon».

Следует отметить, что незадолго до начала Первой мировой войны данные издания стали проявлять определенную гибкость в национальном вопросе. В частности, они стали выступать против отождествления религиозной и этнической принадлежности в отношении белорусов, т. е. против того, чтобы всех православных белорусов считать русскими, а белорусов-католиков — поляками. В отечественной историографии этот факт оценивается по-разному. Если А. Смоленчук, автор монографии «Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях, 1864 – люты 1917 г.» [1], с доверием относится к подобным публикациям, то В. Линкевич, защитивший кандидатскую диссертацию

---

[1] Смалянчук, А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях, 1864 – люты 1917 г. / А. Смалянчук. — СПб : Неўс. Прасцяг, 2004. — 404 с.

по межконфессиональным отношениям на территории Беларуси в 1863–1914 гг., оценивает их двояко. Он допускает возможность, что «…не исключено и иное …, таким образом, разыгрывая «белорусскую карту», они (католические священнослужители. — *М. К.*) пытались повысить авторитет и влияние католичества в обществе» [2]. В этой связи было бы интересно узнать мнение А. Ю. Бендина о данных публикациях.

Кроме того, в своем исследовании автор не использовал материалы фонда Могилевской римско-католической духовной консистории (Ф. 1781), хранящегося в НИАБ (г. Минск). В нем отложилось значительное количество дел, характеризующих православно-католические отношения в белорусско-литовских губерниях во второй половине XIX в. Фонду Могилевской римско-католической духовной консистории посвящено диссертационное исследование отечественного историка З. В. Антонович.

Первая глава работы посвящена исследованию феномена «упорствующих» в латинстве как проявления кризиса института веротерпимости. «Упорствующими» в латинстве во второй половине XIX – начале XX в. называли тех верующих, которые формально (по метрическим книгам) являлись православными, но тайно исповедовали католичество. Проанализировав значительный фактический материал по феномену «упорствующих», А. Бендин приходит к выводу, что существование данной проблемы свидетельствовало о противоречии между принципом «свободы веры» для неправославного населения империи, закрепленным в Основных законах, и привилегированным статусом православной церкви. Выход из этого противоречия, заключает автор, можно было осуществить только с помощью реформирования существовавшего законодательства о веротерпимости.

Во второй главе рассматривается попытка «обрусения» костела, предпринятая правительством в конце 60-х гг. XIX в.

Третья глава посвящена проблемам веротерпимости в учреждениях народного просвещения Виленского учебного округа. Проблемы эти заключались в противоречиях, возникших между российским правительством и римско-католическим духовенством в образовательной сфере. Дело в том, что к концу 1860-х гг. система образования в Северо-Западном крае была коренным образом реформирована. Одним из важных направлений этих реформ стало вытеснение польского языка и замена его русским. Значительный рост в Северо-Западном крае количества церковно-приходских и народных школ, массовое обучение в них детей-католиков вызывали обеспокоенность римско-католического ду-

---

[2] Линкевич, В. Н. Межконфессиональные отношения в Беларуси (1863–1914 гг.) : пособие / В. Н. Линкевич. — Гродно : ГрГУ, 2008. — 105 с.

ховенства, которое утрачивало влияние на свою паству и потому, как правило, запрещало ей отдавать детей в эти школы. В результате массовым явлением стало возникновение тайных польских школ. По мнению А. Ю. Бендина, установление конструктивного диалога между российским правительством и римско-католической церковью в образовательной сфере было возможно лишь с реформированием институтов веротерпимости.

Четвертая и пятая главы раскрывают проблемы эволюции правовых и морально-психологических проблем накануне издания 17 апреля 1905 г. указа о веротерпимости, а также подготовку данного законодательного акта, его иделогию и цели. Оценивая указ о веотерпимости как важнейший законодательный акт, свидетельствовавший об эволюции института веротерпимости, А. Ю. Бендин, тем не менее, обращает внимание на такую важную его особенность, как отсутствие подзаконных нормативных актов, которые бы раскрыли и уточнили положения нового закона в сфере религии.

Шестая — десятая главы посвящены ключевым аспектам реализации указа о веротерпимости в Северо-Западном крае. В первой из них анализируется интерпретация указа 17 апреля 1905 г. римско-католическим духовенством белорусско-литовских губерний. В седьмой главе раскрывается проблематика, связанная с обострением православно-католических отношений. В восьмой главе исследователь анализирует спектр проблем, связанных с возвращением римско-католической церкви конфискованных ранее (в основном после подавления восстания 1863–1864 гг.) культовых зданий. Кроме того, в ней он уделяет внимание вопросам постройки и ремонта римско-католических культовых зданий после издания указа о веротерпимости. В девятой главе рассматривается проблематика, связанная с реализацией пункта 14 указа о веротерпимости, согласно которому учащиеся инославных христианских вероисповеданий получили возможность изучать Закон Божий на своем «природном» языке. Десятая глава посвящена анализу практического применения законов о римско-католической церкви, изданных 26 декабря 1905 г., а также непростой морально-психологической обстановке в смешанных православно-католических семьях после издания указа о веротерпимости.

На наш взгляд, дискуссионной является оценка А. Ю. Бендиным политики виленского епископа Э. фон Роппа, которую последний проводил во вверенной ему епархии после издания указа о веротерпимости.

Данный законодательный акт оказал ключевое влияние на отношения между российским правительством и римско-католической церковью, а также православно-католические отношения, так как разрешил переходы из православия в другие христианские вероисповедания. При этом

следует подчеркнуть, что указом не была определена процедура оформления подобных переходов. Уже 21 апреля 1905 г. виленский епископ Э. фон Ропп ввел в своей епархии упрощенную процедуру регистрации переходов из православия в католичество (без участия правительства и духовенства православной церкви). В свою очередь, Министерство внутренних дел, которому, согласно российскому законодательству того времени подчинялись все учреждения римско-католической церкви в империи, 18 августа 1905 г. издало циркуляр № 4628, установивший правила регистрации переходов из православия в другие христианские вероисповедания. Согласно циркуляру № 4628 желавшие выйти из православия должны были подать губернатору прошение соответствующего содержания и пройти через процедуру «увещания» со стороны православного духовенства (заключалась в беседах с православными священниками). Э. фон Ропп не подчинился данному циркуляру, за что впоследствии был уволен с епископской кафедры.

В конфликте между российским правительством и виленским епископом Э. фон Роппом А. Ю. Бендин явно встает на сторону власти. Он называет позицию епископа «политическим фрондерством», отмечая при этом, что подчинение циркуляру № 4628 требовало от Э. фон Роппа «гораздо больше политической воли, социально-правовой ответственности и, добавим, подлинно христианского смирения».

Мы полагаем, что данная проблема достаточно противоречива и потому требует учета позиций обеих сторон. Позиция российского правительства достаточно аргументированно представлена А. Ю. Бендиным. По его словам, «соблюдение… правил не создавало дополнительных сложностей для населения», так как «…заключалось лишь во внесении соответствующих отметок и изменений в акты гражданского состояния, ведением которых занималось приходское духовенство. Исполнение католическим духовенством белорусско-литовских губерний циркулярного распоряжения было обязательным и в силу того, что в соответствии с действовавшим законодательством … Римско-Католическая Церковь в России обладала статусом государственного учреждения, находившегося в ведении Министерства внутренних дел. Следовательно, министерство имело право требовать от подведомственных ему учреждений соблюдения издаваемых им распорядительных документов».

Свое нежелание руководствоваться циркуляром Министерства внутренних дел в процессе регистрации переходов из православия в католицизм, как следует из монографии А. Ю. Бендина, виленский епископ Э. фон Ропп аргументировал временным характером действия циркуляра, а также непричастностью католического духовенства к процедуре государственной регистрации, оставляя ее на усмотрение просителей.

Конечно, Э. фон Ропп вряд ли был полностью откровенен, объясняя свои мотивы неподчинения циркуляру. По нашему мнению, римско-католическое духовенство могло воспринять выход временных правил регистрации переходов как проявление слабости со стороны правительства. Ведь правила были изданы в форме циркуляра, а не полноценного законодательного акта. Тем самым высшее чиновничество словно «стыдилось» тех ограничений, которые вводились 18 августа 1905 г. Об этом свидетельствовал и тот факт, что такой важный циркуляр не был опубликован ни в «Правительственном вестнике», ни в «Губернских ведомостях». Более того, нерешительность власти в лице высокопоставленных чиновников косвенно подтверждает наше предположение. Так, виленский генерал-губернатор А. А. Фрезе вообще не посчитал необходимым настаивать на безусловном выполнении положений циркуляра, о чем в письме сообщил министру внутренних дел П. Н. Дурново. Он опасался волнений среди населения, которое могло воспринять любое давление со стороны администрации как попытку вернуть «отпавших» в православие.

Следует отметить, что осторожность правительства в решении вопроса о регистрации переходов из православия в католичество легко объяснима. Не будем забывать, о том, что указ о веротерпимости был издан на фоне революционных событий в стране. Если же говорить о белорусско-литовских губерниях, то правительство находилось здесь «между двух огней». С одной стороны, смягчение политики в отношении католиков способствовало активизации римско-католического прозелитизма и росту напряженности в православно-католических отношениях. С другой, резкое свертывание объявленных реформ в вероисповедной сфере могло привести к еще большему обострению обстановки. Характерно, что высшее римско-католическое духовенство Российской империи в своей переписке с губернаторами и Министерством внутренних дел постоянно подчеркивало, что остается верным правительству и убеждает свою паству ни в коем случае не присоединяться к революционным силам. Естественно, это отнюдь не означает, что костел оставался вне политики. Тем не менее российские чиновники не могли не учитывать негативное отношение католического духовенства и верующих к социал-демократическому движению и потому ради сохранения относительной стабильности в западном регионе были готовы идти на некоторые уступки.

Следует подчеркнуть, что высказанные выше суждения по поводу отдельных спорных моментов монографии А. Ю. Бендина отнюдь не умаляют ее высокой научной значимости. Исследование А. Ю. Бендина представляет собой удачную попытку проанализировать сложные и противоречивые отношения между российским правительством и рим-

ско-католической церковью, а также православно-католические отношения в Северо-Западном крае.

Книга окажется полезной для научных работников, преподавателей и студентов исторических специальностей, всех, кто интересуется историей религии в Беларуси.

М. А. Кривицкий

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13.03.2013

Фонды Национального архива Республики Беларусь: краткий справочник / составители Г. Н. Лихтенштейн, Е. Р. Маньковская. — Минск: НББ, 2012. — 229 с.

Публикация архивных справочников с информацией о составе документов Национального архива Республики Беларусь, включая одного из его предшественников ЦГАОР БССР, имеет более чем 50-летнюю историю, однако только одно из соответствующих изданий не было межархивным. Это опубликованный в 1967 г. к юбилею Великой Октябрьской социалистической революции путеводитель «Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР» (под редакцией А. И. Азарова) — итог многолетнего труда и неоднократных переделок по замечаниям Научного совета республиканского Главархива. В нем были представлены поисковые данные, исторические справки и аннотации на фонды ЦГАОР БССР до 1941 г.

В 1998 г. информационная лакуна относительно состава фондов военного периода была закрыта межархивным тематическим справочником «Документы по истории Великой Отечественной войны в государственных архивах Республики Беларусь» (ответственный составитель С. В. Жумарь). Послевоенные документы НАРБ аннотированы в межархивном справочнике «Государственные архивы Республики Беларусь (1944–1997)» (ответственный составитель С. В. Жумарь), вышедшем в 2000 г., а личные фонды — в справочнике «Фонды и коллекции документов личного происхождения в государственных архивах Республики Беларусь» (ответственный составитель Т. И. Седляревич). Краткая информация о партийных фондах бывшего ЦПА Института истории партии при ЦК КПБ дана в двухтомном кратком справочнике «Фонды бывших архивов Коммунистической партии Белоруссии» (ответственный составитель В. Д. Селеменев). Однако до сих пор отсутствовало издание, в котором в систематизированном виде были бы отражены все фонды НАРБ, находящиеся в открытом доступе. Таковым изданием стал справочник «Фонды Национального архива Республики Беларусь»,

в подготовке которого кроме непосредственных составителей весьма значима роль бывшего директора НАРБ, одного из самых крупных архивистов Беларуси В. Д. Селеменева.

Данная архивоведческая справочная работа не предполагает аннотирования состава фондов, но изначально ориентирована на подготовку в будущем фундаментального путеводителя по крупнейшему государственному архиву республики. В справочнике достаточно гибкая структура, в основе которой классифицирующие и системообразующие принципы использованы в соответствии с их значимостью для построения конкретных информационных рядов. В 14 разделах названия фондов систематизированы на основании государственной и административной (ведомственной) принадлежности фондообразователей, их статуса и значимости, направлений деятельности, функциональных особенностей, хронологии, состава документов фондов и др. Недостаток структуры — размещение разделов по Великой Отечественной войне без учета хронологического принципа в конце справочника и абсолютное калькулирование соответствующих фрагментов «Документов по истории Великой Отечественной войны в государственных архивах Республики Беларусь» без малейшей попытки редактирования. Первое сделано потому, что ряд фондов довоенного периода имеют идентичную нумерацию с соответствующими послевоенными фондами, продолжая их, второе вполне объясняется достаточной полнотой справочника по трофейным фондам и фондам структур движения Сопротивления в Беларуси. Тем не менее, в данном издании представлялось бы целесообразным дать некоторые фонды «в разрыве», показать весь довоенный комплекс документов вне связи с послевоенным как некую цельность независимо от временного поля, в котором существовала та или иная структура (ее фонд) на протяжении всей своей истории, постараться «увидеть» нечто новое в фондах военного периода. Это лишь незначительно изменило бы объем справочника в сторону увеличения, сделав его структуру более логичной и исторически обоснованной.

Фонды и коллекции личного происхождения составителями даны почти без изменений по тексту профильного межархивного справочника, изданного БелНИИДАД в 2009 г. Это связано с тем, что ранее НАРБ готовил собственное издание по личным фондам, которое не вышло в свет, а соответствующие материалы были переданы для справочника «Фонды и коллекции личного происхождения в государственных архивах Республики Беларусь».

В целом справочник «Фонды Национального архива Республики Беларусь» представляет собой информационно-презентационное издание. Несмотря на то, что он не является чем-то сверхновым, в нем даны уточненные данные по количеству дел в фондах и впервые приведены

сведения о количестве описей в каждом фонде, что весьма значимо для исследователей. Впервые в справочнике опубликован полный указатель фондов по номерам с 1 по 1488 (включая литерные и пропущенные), а также указатель фондов организаций и учреждений, облегчающий тематический поиск с учетом видов и функционального назначения фондообразователей. Имело бы смысл привлечь внимание читателя к составу научно-справочного аппарата архива, библиотеки, включая уникальное собрание периодики межвоенного периода и оккупационной прессы 1941–1944 гг. Тем не менее и в представленном виде справочник является значимой акцией в деле подготовки путеводителя по фондам архива и справочных пофондовых публикаций Национального архива Республики Беларусь.

С. В. Жумарь

Артыкул паступіў у рэдакцыю 05.03.2013

Шаланда, А. *Сімвалы і гербы зямель Беларусі ў X–XVIII стст.: геральдычна-сфрагістычныя нарысы / А. Шаланда. — Мінск: Беларуская навука, 2012. — 182 с.*

Праблема мінулага беларускіх гербавых сімвалаў на хвалі агульнага ўзняцця грамадскай увагі да сімволікі гарадоў і зямельна-тэрытарыяльных адзінак Беларусі знаходзіць сваё асвятленне ў навуковых артыкулах і манаграфіях айчынных аўтараў, сярод якіх варта адзначыць С. Я. Рассадзіна, А. В. Сцепулёнка, А. К. Цітова, А. І. Шаланду.

На сённяшні дзень актуальнасць аргументаванага выкладу разнастайнага тэарэтычнага і факталагічнага матэрыялу па гісторыі беларускіх зямельных і гарадскіх гербаў вынікае з неабходнасці ў тым ліку зрабіць больш эфектыўнай і якаснай працу Геральдычнай камісіі пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, якая стварае новыя гербы для гарадоў і вёсак Беларусі.

У мінулым годзе пад аўтарствам А. І. Шаланды, загадчыка аддзела спецыяльных гістарычных дысцыплін і інфармацыйна-аналітычнай работы Інстытута гісторыі НАН Беларусі, пабачыў свет зборнік геральдычна-сфрагістычных нарысаў па гісторыі сімвалаў і гербаў Беларусі ў X–XVIII стст. Выданне складаецца з васьмі глаў, дзе паслядоўна асвятляюцца праблемныя бакі беларускай геральдыкі. Так, даследуецца сімволіка і геральдыка Полацкай дзяржавы, харугваў войска ВКЛ у бітве пад Грунвальдам у 1410 г., «гербавыя войны» паміж ВКЛ і Польшчай, асвятляецца гісторыя дзяржаўнага герба ВКЛ «Пагоня». Немалая ўвага нададзена зямельнай геральдыцы XVI–XVIII стст., у прыватнасці выявам мядзведзя і Святога архангела Міхаіла. У працы прысутнічае глава,

прысвечаная даследаванню гербавых сімвалаў на пячатках ВКЛ часоў праўлення Стэфана Баторыя (1576–1586 гг.).

Усе геральдычна-сфрагістычныя нарысы напісаны на падставе артыкулаў, апублікаваных аўтарам у розных выданнях у 2001–2011 гг. Змяшчэнне іх пад адной вокладкай спрыяе лепшаму, больш цэласнаму азнаямленню з абставінамі ўзнікнення, фарміравання і выкарыстання беларускіх гарадскіх і гербавых сімвалаў на працягу акрэсленых стагоддзяў. Усе восем тэм маюць асобныя канкрэтна вызначаныя аб'екты і прадметы даследавання. Задачы вырашаюцца згодна з існуючым колам пытанняў, якія маюцца ў кожнай главе. Зборнік змяшчае 74 малюнкі і 20 каляровых графічных выяў (каляровыя выявы адносяцца, галоўным чынам, да першых трох раздзелаў).

На падставе звестак з летапіснай і мемуарнай літаратуры, рэчавых і пісьмовых дакументальных крыніц, навуковых даследаванняў беларускіх, польскіх, расійскіх, літоўскіх і ўкраінскіх даследчыкаў аўтарам сабраны і асэнсаваны багаты геральдычны і сфрагістычны матэрыял X–XVIII стст., неабходны для рэканструкцыі беларускай старадаўняй сімволікі.

Першая глава цалкам прысвечана складанай праблеме сімволікі і геральдыкі Полацкай дзяржавы ў X–XV стст. У згаданым храналагічным адрэзку аўтарам вылучаюцца чатыры этапы: княжацкі (X – пачатак XII ст.), які характарызуецца прысутнасцю на княжацкіх пячатках геральдычных выяў трызубаў і Святога (Чэснага або Узвіжальнага) Крыжа; рэспубліканскі (20-я гг. XII – 70-я гг. XIV ст.), калі сімвалам Полацкай феадальнай тэакратычнай рэспублікі была выява Багародзіцы, вядомая з пячатак полацкіх епіскапаў Якава (1309 г.) і Грыгорыя (1338 г.); вялікакняжацкі (канец 70-х гг. XIV ст.), дзе сімвалам Полацкага княства з'яўлялася выява льва з лілеяй над ім, што прымянялася на пячатцы смаленскага князя Фёдара Расціслававіча; баярска-намесніцкі (канец XIV – канец XV ст.), калі сімвалам незалежнасці Полацка-Смаленскай зямлі быў герб з двума львамі, адзначаны ў «Хроніцы Канстанцкага сабора 1414–1418 гг.» пад аўтарствам Ульрыха Рыхенталя.

Другая глава прысвечана дзяржаўнаму гербу ВКЛ «Пагоня». Аўтарам падкрэсліваецца эвалюцыя значэння герба ў канцы XV – пачатку XVI ст., калі пад вершнікам пачала разумецца не асоба вялікага князя, а агульны вобраз абаронцы Айчыны. Менавіта ў гэты перыяд герб набыў назву «Пагоня». Адзначаецца, што карані герба вядуцца ад коннай выявы з партрэтных пячатак вялікіх князёў літоўскіх пры спалучэнні яе з асабістымі гербамі Уладзіслава Ягайлы і Вітаўта («Бойчай» і «Калюмнамі»).

Актуальная праблема сімволікі харугваў Польшчы і ВКЛ падчас Грунвальдскай бітвы 5 ліпеня 1410 г. вырашаецца аўтарам на падставе

маестатавай і гербавай пячатак Вітаўта, гербоўніка «Хронікі Канстанцкага сабора 1414–1418 гг.» Ульрыха Рыхенталя, літоўскіх частак брусэльскага гербоўніка «Armorial Lyncenich» і стакгольмскага гербоўніка «Codex Bergshammar». У прыватнасці, праводзіцца рэканструкцыя пяці харугваў вялікакняжацкага гуфа, дзесяці харугваў гуфа Трокскай зямлі, сямі харугваў гуфа Віленскай зямлі, трох харугваў гуфа Смаленскай зямлі, пяці харугваў гуфа гасцей і наёмнікаў, дзесяці харугваў гуфа Жамойцкай зямлі.

Чацвёртая глава прысвечана гербавай канфрантацыі паміж ВКЛ і Польшчай у кантэксце інтэграцыйных працэсаў у пачатку XV ст. і ў другой палове XVI ст. Першы датычыў статусу і функцый польскіх шляхецкіх гербаў у ВКЛ, а таксама прававых падстаў для іх выкарыстання мясцовай шляхтай. Другі канфлікт закранаў гербы зямель, якія змянілі сваю дзяржаўную прыналежнасць пасля Люблінскай уніі 1569 г. (Падляшша, Валынь і Кіеўшчына). Аўтарам шляхам крытычнага аналізу «Хронікі Быхаўца» для першага выпадку і дэталёвага разгляду пазіцый геральдыстаў М. Бельскага, Б. Папроцкага і К. Нясецкага па другім пытанні, пры далучэнні адпаведнай дапаможнай навуковай літаратуры і крыніц, паслядоўна раскрываюцца перадумовы, сутнасць і вынікі «гербавых войнаў».

Даследаванне геральдычных выяў на пячатках вялікага князя Стэфана Баторыя знайшло адбітак у пятай главе нарысаў, дзе разглядаюцца прычыны, змест і наступствы змен на пячатцы 1581 г. у параўнанні з пячаткай 1576 г. На падставе ўсебаковага асэнсавання звестак геральдыстаў XVIII–XIX стст. Ю. А. Ябланоўскага, Б. Папроцкага, К. Нясецкага, Ф. Пекасінскага, пазнейшых даследчыцкіх прац польскіх навукоўцаў XX ст. У. Сямковіча, М. Гумоўскага, С. К. Кучынскага, З. Пеха робіцца выснова аб тым, што змены ў вялікай пячатцы 1581 г. былі выкліканы тэрытарыяльнымі стратамі, панесенымі ВКЛ у войнах з Масковіяй і ў выніку Люблінскай уніі з Польшчай.

Адна з найбольш заблытаных праблем у гісторыі беларускай зямельнай геральдыкі звязана з выявай мядзведзя ў гербах Жамойцкай, Кіеўскай, Смаленскай зямель. Прысвечаная гэтаму пытанню шостая глава раскрывае паходжанне і сэнс названай сімволікі, у ёй адзначаецца частая зменлівасць ідэйнага зместу і выгляду геральдычнай выявы мядзведзя.

У наступнай главе даследуюцца кардынальныя змены ў вялікай пячатцы вялікіх князёў літоўскіх, якія адбыліся пасля смерці Стэфана Баторыя ў 1586 г. і абрання на трон Жыгімонта III Вазы ў 1587 г. Шляхам аналізу наяўнага гістарычнага і геральдычнага матэрыялу аўтарам праводзіцца ідэнтыфікацыя трох незнаёмых зямельных гербаў з ліку дванаццаці, змешчаных на пячатцы вакол дзяржаўнай «Пагоні». Пры гэтым абвяргаецца тэорыя Ю. А. Ябланоўскага, выказаная на гэты конт яшчэ

ў сярэдзіне XVIII ст. Неапазнаныя геральдыстамі папярэдніх часоў гербы з умоўнымі назвамі «Спас», «Дзве асобы», «Алень» аргументавана атаясамляюцца з гербамі адпаведна Віцебскага, Падляшскага і Полацкага ваяводстваў. На думку аўтара, асноўнай прычынай, якая паўплывала на тое, што ўсе гербы былі сабраны разам, з'яўлялася жаданне аўтараў вялікай пячаткі ВКЛ давесці цэласнасць і магутнасць сваёй дзяржавы. Немалаважнымі былі намеры нагадаць пра страчаныя і спрэчныя тэрыторыі, наблізіць вялікалітоўскую пячатку пад вялікую пячатку Польшчы.

На падставе крытычнага аналізу звестак Я. Длугаша ў апошняй і заключнай главах А. І. Шаланда пры выкарыстанні дадатковых сведчанняў робіць выснову, што «Пагоня» не з'яўлялася гербам Наваградскага ваяводства да адміністрацыйнай рэформы 1565–1566 гг. Спасылаючыся на геральдыста Б. Папроцкага, які асабіста ведаў харужага наваградскага Івана Харытановіча і яго сына Сямёна, знаёмых з гістарычнай гербавай сімволікай Наваградчыны, аўтар сцвярджае, што ўжо ў пачатку XVI ст. гербам Наваградскага ваяводства лічылася выява архангела Міхаіла. Чорны колер тлумачыцца патрэбай геральдыста зрабіць герб непадобным да адпаведнай сімволікі Кіеўскай зямлі. Не выключаецца і магчымая памылка гравёра, які мог зрабіць герб у негатыве. Пры гэтым аўтарам упускаецца з-пад увагі ваярскі статус архангела Міхаіла. Чорная рыза ў хрысціянскім разуменні сімвалізуе сабой адзенне воіна Хрыстова, вопратку цнатлівага, немарнатраўнага і годнага жыцця ў імя служэння дабру.

Да недахопаў працы варта аднесці адсутнасць спіса выкарыстаных крыніц і літаратуры пасля кожнай з глаў. Фразы і словы, якія цытуюцца аўтарам на польскай, нямецкай, лацінскай мовах, далёка не заўсёды маюць пераклад на беларускую.

Дадзены зборнік артыкулаў варта лічыць важным унёскам у працэс асвятлення праблемных момантаў з гісторыі дзяржаўнай і зямельнай гербавай сімволікі Беларусі часоў Полацкага княства і ВКЛ. Сваёй грунтоўнасцю і распрацаванасцю матэрыял, прапанаваны аўтарам, можа служыць значнай платформай для пазнейшага напісання фундаментальнага даследавання, прысвечанага згаданаму пытанню. Выданне будзе карысна ўсім, хто цікавіцца праблемамі беларускай геральдыкі і сфрагістыкі, а найперш гісторыкам і краязнаўцам.

В. В. Урублеўскі

Артыкул паступіў у рэдакцыю 18.03.2013

Рэзюмэ

Антановіч Зінаіда Васільеўна, кандыдат гістарычных навук, выкладчык кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ.

«Прыватнае жыццё і грамадская дзейнасць ксяндза Вікенція Вейткі (па матэрыялах фонду НГАБ «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя»)»

У артыкуле на падставе архіўных матэрыялаў фонду НГАБ «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» разглядаецца жыццё і грамадская дзейнасць прадстаўніка рымска-каталіцкага духавенства Вікенція Вейткі, які, дасягнуўшы высокага становішча ў іерархіі царквы ў маладым узросце, пачаў злоўжываць алкаголем і быў выдалены ў манастыр. Тым не менш ён пераадолеў сваю схільнасць і развіў актыўную грамадскую дзейнасць у 1870–1880-я гады.

***Яе ж**. «Памяці Таццяны Анатольеўны Навіцкай»*

Прыводзяцца звесткі з біяграфіі і ўспаміны аб архівісце Таццяне Анатольеўне Навіцкай (1958–2013), якая працавала ў архіўнай галіне Беларусі з 1977 г., у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі з 2006 г.

Гарбачова Вольга Васільеўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтва гістарычнага факультэта БДУ.

«Архіў Янушкевіча ў зборах Музея літаратуры імя Адама Міцкевіча ў Варшаве»

У артыкуле даследуецца гісторыя фарміравання фонду «Архіў Янушкевіча» ў Варшаўскім музеі літаратуры, асновай для якога паслужылі матэрыялы ліставання паміж прадстаўнікамі сям'і Янушкевічаў-Ларышаў. Асаблівая ўвага аўтара звернута на лісты Яўстафія Янушкевіча, удзельніка паўстання 1830–1831 гг., да жонкі Яўгеніі Ларыш, якія апавядаюць аб жыцці і дзейнасці прадстаўнікоў польска-беларускай эміграцыі ў 1835–1870 гг. Адзін з іх з апісаннем падрыхтоўкі да шлюбу, датаваны 28 ліпеня 1851 г., публікуецца ў дадатку на польскай мове з перакладам на беларускую.

Гоцін Андрэй Аляксандравіч, галоўны спецыяліст Цэнтра прапаганды і сацыякультурнай дзейнасці ўстановы «Мінскае гарадское ўпраўленне МНС».

«Дзейнасць Мінскага вольнага таварыства пажарных ахвотнікаў у перыяд Першай сусветнай вайны»

Артыкул прысвечаны дзейнасці Мінскага пажарнага таварыства ў пачатку Першай сусветнай вайны, якая зводзілася не толькі да тушэння пажараў (у тым ліку пасля нямецкіх авіяналётаў), але і да аказання дапамогі раненым вайскоўцам. У дадатку прыводзяцца інструкцыя начальніка санітарнай дружыны Мінскага пажарнага таварыства ад 20 верасня 1914 г., выдадзеная па пытанні пераносу раненых, а таксама фотаздымак Г. А. Міранскага, начальніка аднаго з атрадаў дружыны.

Грунтоў Сяргей Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, супрацоўнік аддзела народазнаўства Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

«Практыка перапахаванняў у Беларусі ў перыяд Расійскай імперыі (па матэрыялах НГАБ)»

У артыкуле даследуецца праблема правядзення паўторных пахаванняў у Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. Даецца характарыстыка крыніц з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі па дадзенай праблематыцы. Вылучаны асноўныя прычыны правядзення перапахаванняў. Адзначаная практыка разглядаецца ў кантэксце сацыяльнай і культурнай гісторыі Беларусі.

Долатава Вольга Уладзіміраўна, магістр гістарычных навук, вядучы архівіст аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі НГАБ.

«Інтэлігенцыя ў сацыякультурным жыцці Беларусі ў гады трэцячэрвенскай палітычнай сістэмы (1907–1914 гг.) (па матэрыялах НГАБ)»

Асобным этапам у фарміраванні інтэлігенцыі Беларусі як сацыяльнай групы сталі 1907–1914 гг. На падставе дакументаў з фондаў канцылярый мінскага і віцебскага губернатараў аўтарам прыводзяцца факты актыўнага ўдзелу беларускай, яўрэйскай, польскай, рускай інтэлігенцыі ў культурным жыцці краю. Паказаны ўплыў рэакцыйнай палітыкі самадзяржаўя на дзейнасць адукаваных пластоў насельніцтва паўночна-заходніх губерняў Расійскай імперыі.

Жумар Сяргей Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, намеснік дырэктара Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы.

«Фонды Национального архива Республики Беларусь: краткий справочник / сост. Г. Н. Лихтенштейн, Е. Р. Маньковская. — Минск: НББ, 2012. — 229 с.»

Даецца навуковая ацэнка кароткага архівазнаўчага даведачнага выдання па фондах НАРБ, арыентаванага на будучую падрыхтоўку фундаментальна-

га даведніка па згаданым архіве. Аўтарам уносяцца прапановы па наданні даведніку больш лагічнай і гістарычна абгрунтаванай структуры, а таксама дадатковага зместавага напаўнення.

Крапівін Васіль Сяргеевіч, магістрант кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ імя М. Танка.

«Падрыхтоўка да ўвядзення ў Мінскай губерні Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. аб участковых земскіх начальніках»

На падставе дакументаў НГАБ разглядаюцца перадумовы, абставіны і працэс усталявання інстытута земскіх начальнікаў у Мінскай губерні ў канцы XIX – пачатку XX ст. Адзначаюцца захады, прадпрынятыя земскім аддзелам Міністэрства ўнутраных спраў, для паспяховага ўвядзення згаданай пасады на месцах.

Крывіцкі Міхаіл Аляксандравіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

«Перадумовы масавых пераходаў з праваслаўя ў каталіцтва на тэрыторыі Беларусі пасля выдання ўказа аб верацярпімасці (1905–1914)»

На падставе архіўных дакументаў з фондаў НГАБ, матэрыялаў перыядычнага друку пачатку XX ст., манаграфій айчынных і замежных даследчыкаў і іншых крыніц аўтар вылучае сукупнасць перадумоў масавых пераходаў праваслаўных жыхароў Беларусі ў каталіцтва пасля выдання 17 красавіка 1905 г. указа аб верацярпімасці. Аўтарам абагульняюцца ранейшыя назіранні даследчыкаў па дадзенай праблеме, робяцца ўласныя высновы. Так, у якасці перадумоў упершыню называюцца доўгая адсутнасць кантролю з боку ўрада за пераходамі з праваслаўя ў каталіцтва; больш высокі ўзровень адукацыі рымска-каталіцкага духавенства ў параўнанні з праваслаўным; унутраны крызіс у праваслаўнай царкве, які праяўляўся ў падзенні ўплыву духавенства на прыхаджан.

***Яго ж**. «Рапарты мінскага і дзвінскага паліцмайстраў аб наступствах налётаў нямецкай авіяцыі ў гады Першай сусветнай вайны»*

Публікуюцца рапарты мінскага і дзвінскага паліцмайстраў аб наступствах налётаў нямецкай авіяцыі на гарады Мінск (3 кастрычніка 1915 г., 21 чэрвеня 1916 г.) і Дзвінск (5 студзеня 1917 г.) у гады Першай сусветнай вайны, якія захоўваюцца ў фондах НГАБ. Аўтарам адзначаецца актуальнасць дадзенай тэмы для вывучэння штодзённай гісторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны.

***Яго ж**. Бендин, А. Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А. Ю. Бендин. — Минск: БГУ, 2010. — 439 с.*

Рэцэнзуецца і анатуецца манаграфія дацэнта Інстытута тэалогіі пры БДУ А. Ю. Бендзіна, прысвечаная даследаванню эвалюцыі ідэі верацярпімасці і яе рэалізацыі ў палітыцы расійскіх улад на тэрыторыі беларускіх губерняў паміж паўстаннем 1863 г. і Першай сусветнай вайной 1914–1918 гг. У артыкуле падрабязна характарызуецца крыніцазнаўчая база даследавання, адзначаюцца асноўныя высновы аўтара, абгрунтоўваюцца моцныя і слабыя бакі працы.

Лашкевіч Аляксандр Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела старажытных актаў НГАБ.

«Ліквідацыя паліцыі і жандармерыі і стварэнне міліцыі ў Віцебскай губерні пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г.»

На падставе фонду НГАБ «Канцылярыя віцебскага губернскага камісара Часовага ўрада» аўтар прасачыў працэсы ліквідацыі на тэрыторыі Віцебскай губерні пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. Асобнага корпуса жандараў і «перафарміравання» былой паліцыі ў народную міліцыю. Адзначаецца слабы прафесійны ўзровень створанай міліцыі, нявызначанасць функцый і структуры, непадрыхтаванасць яе супрацоўнікаў да выканання службовых абавязкаў.

Лебедзева Валянціна Міхайлаўна, старшы выкладчык кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны.

«Новыя дакументы аб універсітэцкім перыядзе жыцця Мітрафана Доўнар-Запольскага»

У артыкуле на аснове новых архіўных дакументаў раскрыты раней невядомыя эпізоды біяграфіі М. В. Доўнар-Запольскага перыяду яго студэнцтва ў Кіеўскім універсітэце. Паказаны абставіны, умовы і фактары прафесійнага фарміравання будучага вучонага.

Лукашэвіч Андрэй Міхайлавіч, кандадат гістарычных навук, дацэнт кафедры новай і найноўшай гісторыі Беларусі гістарычнага факультэта БДУ.

«Мазырскі ўмацаваны лагер: нерэалізаваная ідэя (1810–1812 гг.)»

Артыкул прысвечаны праекту фартыфікацыйнага ўмацавання Мазыра ад узнікнення ідэі да спробы яе ўвасаблення ў рэальнасць. На падставе апублікаваных і неапублікаваных дакументаў з Ваенна-вучонага архіва Галоўнага ўпраўлення Генеральнага штаба адзначаецца, што Мазырскі ўмацаваны лагер павінен быў забяспечыць кантроль расійскіх войскаў над важнай стратэгічнай камунікацыяй — басейнам Прыпяці, аднак складанасць рэльефу мясцовасці, адсутнасць сродкаў і часу вымусілі расійскае камандаванне адмовіцца ад рэалізацыі сваёй задумы.

Мажэйка Ганна Мікалаеўна, магістр гістарычных навук, загадчык аддзела аўтаматызаваных архіўных тэхналогій НГАБ.

«Справа Ларкі Крывасмока: прымхі і забабоны беларускага сялянства XIX ст.»

Выкарыстоўваючы фальклорныя матэрыялы канца XIX – пачатку XX ст., аўтар даследуе справу з фонду НГАБ «Віцебскі совесны суд» аб з'яўленні ў 1845 г. у вёсцы Акуліна Лепельскага павета Віцебскай губерні «хадзячага» нябожчыка. Аналізуюцца народныя ўяўленні аб дадзенай з'яве, у якасці прыкладаў прыводзяцца аналагічныя выпадкі.

Навасёлава Валерыя Ігараўна, аспірант Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы.

«“Кніга ведаў” — малавядомая крыніца па гістарычнай геаграфіі Усходняй Еўропы»

У артыкуле аналізуецца малавядомая крыніца па гістарычнай геаграфіі Усходняй Еўропы — «Кніга ведаў». Даецца кароткі агляд чатырох копій трактата (R, N, S, Z) і яго выданняў. Паслядоўна разглядаюцца пытанні рэальнасці або кампілятыўнасці апавядання, аўтарства тэксту, датавання трактата, крыніц інфармацыі. Прыведзена геаграфічнае апісанне Усходняй Еўропы, згаданае ў трактаце, і зроблена выснова аб тым, што аналіз «Кнігі ведаў» неабходна разглядаць як магчымасць вырашэння гістарычных задач, звязаных з рэгіёнам Усходняй Еўропы.

Некрашэвіч Пілiп Анатольевіч, аспірант кафедры новай і найноўшай гісторыі Беларусі гістарычнага факультэта БДУ.

«Ваеннаслужачыя Асобнага Літоўскага корпуса: этнаканфесійны аспект (па матэрыялах НГАБ)»

Артыкул заснаваны на дакументах фондаў НГАБ «Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя» і «Слуцкае духоўнае праўленне», заканадаўчых актах, матэрыялах навуковых даследаванняў і міжархіўных даведнікаў. Факт стварэння ў 1817 г. Асобнага Літоўскага корпуса (расфарміраваны ў 1831 г.), які камплектаваўся з салдат і афіцэраў заходніх губерняў, адзначаецца як важны крок на шляху атрымання аўтаноміі для тэрыторый былога ВКЛ. Таксама цікавай асаблівасцю дадзенай вайсковай адзінкі з'яўляецца прысутнасць у ёй святароў трох хрысціянскіх канфесій: праваслаўнай, уніяцкай і каталіцкай.

Несцяровіч Юрый Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела археаграфіі БелНДІДАС.

«Канцэпцыя трансфармацыі дакумента ў гістарычную крыніцу і карэляцыя паняццяў гістарычнай крыніцы і гістарычнага дакумента»

Аўтар пры ўсебаковым аналізе прымяняемай у навуковым дыскурсе «Канцэпцыі трасфармацыі дакумента ў ГК (гістарычную крыніцу)» прапаноўвае аптымізаваць дадзеную канцэпцыю праз сумяшчэнне і карэкціроўку яе з канцэпцыяй трасфармацыі ПДЗІ (прадукта дзейнасці з замацаванай інфармацыяй). У прыватнасці, адзначаецца, што ў працэсе працы з дакументам гісторыка, археографа, архівіста змяняецца не сам дакумент, а асаблівасць яго выкарыстання. У адпаведнасці з гэтым у эдыцыйнай археаграфіі аб'ект даследавання і адначасова базіснае паняцце — гістарычны дакумент, у архівазнаўстве — архіўны дакумент, у крыніцазанаўстве — гістарычная крыніца.

Рындзін Сяргей Мікалаевіч, аспірант кафедры новай і найноўшай гісторыі Беларусі гістарычнага факультэта БДУ.

«Мерапрыемствы грамадзянскіх улад беларускіх губерняў па высяленні замежных падданых у 1914–1915 гг.»

На падставе справаводнай дакументацыі ўстаноў Расійскай імперыі з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі і Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі даследаваны адзін з асноўных накірункаў дзейнасці грамадзянскіх улад беларускіх губерняў у 1914–1915 гг., а менавіта высяленне падданых ваюючых з Расіяй дзяржаў у аддаленыя рэгіёны. Прыводзяцца хадатайствы аб невысяленні іх з месцаў жыхарства. Даследуецца і аналізуецца заканадаўства, якое рэгламентавала парадак дэпартацыі з заходніх губерняў. Асвятляюцца праблемы, звязаныя з транспартаваннем замежнікаў у месцы вызначанага жыхарства, а таксама даследуюцца дзеянні органаў улады ў дачыненні да славян, якія знаходзіліся ў падданстве Германіі і Аўстра-Венгрыі. Нададзена ўвага дзейнасці мясцовых улад, якая датычылася германскіх і аўстрыйскіх падданых, вызваленых ад высялення.

Снапкоўскі Юрый Мікалаевіч, галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

«Бароны Мелер-Закамельскія герба ўласнага: спроба пакаленнага роспісу»

Упершыню друкуецца пакаленны роспіс вядомага тытулаванага дваранскага роду Віцебскай губерні — баронаў Мелер-Закамельскіх, якія ўвайшлі ў гісторыю як дынастыя знакамітых вайскоўцаў. Аб кожным прадстаўніку роду прыводзіцца максімальна разгорнутая біяграфічная даведка. Для складання пакаленнага роспісу было выкарыстана шырокае кола крыніц, уключаючы дакументы НГАБ, некропалі, гербоўнікі, месяцасловы, адрас-календары, памятныя кніжкі, а таксама розная літаратура. У прадмове да публікацыі адзначаны факталагічныя памылкі і недакладнасці ў наяўнай на сённяшні дзень літаратуры аб Мелер-Закамельскіх.

Урублеўскі Вадзім Валер'евіч, галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў НГАБ.

«Генеалогія і гісторыя святарскага роду Струкоўскіх у канцы XVIII – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ)»

У артыкуле на падставе кліравых ведамасцяў і судовых спраў канца XVIII – пачатку XX ст. з фондаў НГАБ асвятляецца гісторыя пяці пакаленняў роду Струкоўскіх, праваслаўных святароў Мінскай епархіі. Адзначаецца, што, даследуючы кліравыя ведамасці, можна высветліць абставіны і шляхі рассялення святарскіх родаў, назіраць асаблівасці іх службовай дзейнасці. Разгляд асобнай біяграфіі ці генеалогіі з дапамогай судовых матэрыялаў дазваляе ўбачыць не толькі святара, але грамадскага і царкоўнага дзеяча, выразніка людскіх настрояў, станоўчы або адмоўны прыклад для вернікаў. Падкрэсліваецца каштоўнасць кліравых ведамасцяў і судовых дакументаў як крыніц па генеалогіі.

Яго ж. *«Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка IV, літары П–Я)»*

У артыкуле завяршаецца публікацыя біяграм службоўцаў канцылярыі Мінскага ДДС, якія, акрамя сваіх непасрэдных справаводных абавязкаў, ажыццяўлялі ўлік і забеспячэнне захаванасці дакументаў. Публікуюцца звесткі аб канцылярыстах, чые прозвішчы пачынаюцца на літары П — Я (19 асоб). Для складання біяграм выкарыстаны дакументы НГАБ, а менавіта фармулярныя спісы і вывадовыя справы з фонду Мінскага ДДС. У ліку іншых публікуецца біяграма Івана Міхайлавіча Чакатоўскага, рэчыцкага земскага спраўніка, які ў 1834 г. быў прадстаўлены да ўзнагароды за выратаванне ад пажару архіўных спраў Мінскага ДДС.

Яго ж. *«Шаланда, А. Сімвалы і гербы зямель Беларусі ў X–XVIII стст.: геральдычна-сфрагістычныя нарысы / А. Шаланда. — Мінск: Беларуская навука, 2012. — 182 с.»*

Разглядаецца зборнік геральдычна-сфрагістычных нарысаў па гісторыі сімвалаў і гербаў Беларусі ў X–XVIII стст., дзе на падставе звестак з летапіснай і мемуарнай літаратуры, рэчавых і пісьмовых дакументальных крыніц, навуковых даследаванняў беларускіх, польскіх, расійскіх, літоўскіх і ўкраінскіх даследчыкаў аўтарам сабраны і асэнсаваны багаты геральдычны і сфрагістычны матэрыял, неабходны для рэканструкцыі беларускай старадаўняй сімволікі. Адзначаюцца вартасці і недахопы працы.

Чарнецкі Яўген Анатольевіч, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела інфармацыйна-краязнаўчай работы Белацаркоўскай гарадской цэнтралізаванай бібліятэчнай сістэмы, старшы навуковы супрацоўнік Белацаркоўскага краязнаўчага музея і Мемарыяльнага музея-сядзібы І. С. Казлоўскага ў Мар'янаўцы.

«Да праблемы паходжання роду Фядкевічаў з Кіеўскага ваяводства (XVI–XVII стст.)»

На падставе дакументаў Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Украіны (Кіеў), дзяржаўных архіваў Жытомірскай і Кіеўскай абласцей, матэрыялаў Літоўскай метрыкі, гербоўнікаў А. Банецкага, Т. Гайля і С. Урускага вызначаецца праблема паходжання шляхецкага роду Фядкевічаў, прадстаўнікі якога напачатку XVII ст. перасяліліся ў Кіеўскае ваяводства з сяла Навасёлкі Менскага ваяводства. Адносна гэтага аўтарам прапаноўваюцца дзве версіі: 1) паходжанне з роду Гладкіх — асноўных землеўласнікаў у Навасёлках; 2) паходжанне з больш дробнага роду, які служыў Гладкім.

Чарняўскі Фёдар Віктаравіч, гісторык.

«Матэрыялы да генеалогіі Ратамскіх»

На падставе матэрыялаў Літоўскай метрыкі, Актаў Віленскай археаграфічнай камісіі, Актаў Паўночна-Заходняй Русі, дакументаў з фондаў Галоўнага трыбунала ВКЛ, Менскіх гродскага і земскага судоў, Слонімскага гродскага суда, даведачнай і мемуарнай літаратуры ахарактарызаваны ўмовы і прыведзены факты з жыцця і дзейнасці ў пачатку XVI – першай трэці XVII ст. прадстаўнікоў чатырох пакаленняў шляхецкага роду Ратамскіх, уладальнікаў зямель у маёнтку Ратам'е Менскага павета.

Чукіла Святлана Анатольеўна, студэнтка VI курса завочнага аддзялення гістарычнага факультэта БДУ, рэферэнт Упраўлення інфармацыйных тэхналогій Сакратарыята Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь.

«Матэрыялы архіва Пустынскага Успенскага мужчынскага манастыра ў НГАБ»

На падставе матэрыялаў фонду НГАБ «Пустынскі Успенскі мужчынскі манастыр» і дадатковай літаратуры даследуецца гісторыя архіва згаданай установы, праводзіцца падзел дакументаў фонду на пяць відавых груп: прыватна-прававыя, справаводныя, статыстычныя, эпісталярныя, картаграфічныя. Характарызуецца інфарматыўнасць крыніц.

Шаланда Аляксей Іванавіч, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела спецыяльных гістарычных дысцыплін і інфармацыйна-аналітычнай работы Інстытута гісторыі НАН Беларусі.

«Гербавыя пячаткі роду Быхаўцаў XVII–XVIII стст. (па матэрыялах НГАБ у г. Гродна)»

У артыкуле публікуюцца выявы і прыводзяцца апісанні шасці гербавых пячатак, якімі карысталіся ў XVII–XVIII стст. асобныя прадстаўнікі роду Быхаўцаў. Акрамя саміх пячатак аўтарам змяшчаюцца звесткі аб жыццядзейнасці і сямейна-роднасных сувязях іх уладальнікаў. Даследаванне выканана, галоўным чынам, на падставе дакументаў з радавага архіва Быхаўцаў, які знаходзіцца на захаванні ў НГАБ у г. Гродна.

Резюме

Антонович Зинаида Васильевна, кандидат исторических наук, преподаватель кафедры источниковедения исторического факультета БГУ.

«Частная жизнь и общественная деятельность ксендза Викентия Вейтко (по материалам фонда НИАБ «Могилевская римско-католическая консистория»)»

В статье на основании архивных материалов фонда НИАБ «Могилевская римско-католическая консистория» рассматривается жизнь и общественная деятельность представителя римско-католического духовенства Викентия Вейтко, который, достигнув высокого положения в иерархии церкви в молодом возрасте, начал злоупотреблять алкоголем и был удален в монастырь. Тем не менее он преодолел свою склонность и развил активную общественную деятельность в 1870–1880-е годы.

Ее же. *«Памяти Татьяны Анатольевны Новицкой»*

Приводятся сведения из биографии и воспоминания об архивисте Татьяне Анатольевне Новицкой (1958–2013), которая трудилась в архивной отрасли Беларуси с 1977 г., в Национальном историческом архиве Беларуси с 2006 г.

Врублевский Вадим Валерьевич, главный архивист отдела публикации документов НИАБ.

«Генеалогия и история священнического рода Струковских в конце XVIII – начале XX в. (по материалам НИАБ)»

В статье на основе клировых ведомостей и судебных дел конца XVIII – начала XX в. из фондов НИАБ освещается история пяти поколений рода Струковских, православных священников Минской епархии. Отмечается, что, изучая клировые ведомости, можно выяснить обстоятельства и пути расселения священнических родов, наблюдать особенности их служебной деятельности. Рассмотрение отдельной биографии или генеалогии с помощью судебных материалов позволяет увидеть не только священника, но общественного и церковного деятеля, выразителя людских настроений, положительный или отрицательный пример для верующих. Подчеркивается ценность клировых ведомостей и судебных документов как источников по генеалогии.

Его же. *«Архивисты Минского дворянского депутатского собрания (часть IV, буквы П–Я)»*

В статье продолжается публикация биограмм служащих канцелярии Минского ДДС, которые, кроме своих непосредственных делопроиз-

водственных обязанностей, осуществляли учет и обеспечение сохранности документов. Публикуются сведения о канцеляристах, чьи фамилии начинаются на буквы П–Я (19 человек). Для составления биограмм использованы документы НИАБ, а именно формулярные списки и выводовые дела из фонда Минского ДДС. В числе прочих публикуется биограмма Ивана Михайловича Чекотовского, речицкого земского исправника, который в 1834 г. был представлен к награждению за спасение от пожара архивных дел Минского ДДС.

Его же. *«Шаланда, А. Сімвалы і гербы зямель Беларусі ў X–XVIII стст.: геральдычна-сфрагістычныя нарысы / А. Шаланда. — Мінск: Беларуская навука, 2012. — 182 с. »*

Рассматривается сборник геральдико-сфрагистических очерков по истории символов и гербов Беларуси в X–XVIII вв., где на основании сведений из летописной и мемуарной литературы, вещественных и письменных документальных источников, научных исследований белорусских, польских, российских, литовских и украинских исследователей автором собран и осмыслен богатый геральдический и сфрагистический материал, необходимый для реконструкции белорусской стародавней символики. Отмечаются достоинства и недостатки работы.

Горбачева Ольга Васильевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры этнологии, музеелогии и истории искусства исторического факультета БГУ.

«Архив Янушкевича в сборах Музея литературы имени Адама Мицкевича в Варшаве»

В статье исследуется история формирования фонда «Архив Янушкевича» в Варшавском музее литературы, основой для которого послужили материалы переписки между представителями семьи Янушкевичей-Ларишей. Особенное внимание автора обращено на письма Евстафия Янушкевича, участника восстания 1830–1831 гг., к жене Евгении Лариш, которые повествуют о жизни и деятельности представителей польско-белорусской эмиграции в 1835–1870 гг. Одно из писем с описанием подготовки к браку, датированное 28 июля 1851 г., публикуется в приложении на польском языке с переводом на белорусский.

Готин Андрей Александрович, главный специалист Центра пропаганды и социокультурной деятельности учреждения «Минское городское управление МЧС».

«Деятельность Минского вольного общества пожарных охотников в период Первой мировой войны»

Статья посвящена деятельности Минского пожарного общества в начале Первой мировой войны, которая сводилась не только к тушению пожаров (в том числе после немецких авианалетов), но и к оказанию помощи раненым

военным. В приложении приводятся инструкция начальника санитарной дружины Минского пожарного общества от 20 сентября 1914 г., выданная по вопросу переноса раненых, а также фотоснимок Г. А. Миранского, начальника одного из отрядов дружины.

Грунтов Сергей Владимирович, кандидат исторических наук, сотрудник отдела народоведения Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси.

«Практика перезахоронений в Беларуси в период Российской империи (по материалам НИАБ)»

В статье исследуется проблема проведения повторных погребений в Беларуси в XIX – начале XX в. Дается характеристика источников из фондов Национального исторического архива Беларуси по данной проблематике. Выделены основные причины проведения перезахоронений. Указанная практика рассматривается в контексте социальной и культурной истории Беларуси.

Долотова Ольга Владимировна, магистр исторических наук, ведущий архивист отдела научного использования документов и информации НИАБ.

«Интеллигенция в социокультурной жизни Беларуси в годы третьеиюньской политической системы (1907–1914 гг.) (по материалам НИАБ)»

Особым этапом в формировании интеллигенции Беларуси как социальной группы стали 1907–1914 гг. На основании документов из фондов канцелярий минского и витебского губернаторов автором приводятся факты активного участия белорусской, еврейской, польской, русской интеллигенции в культурной жизни края. Показано влияние реакционной политики самодержавия на деятельность образованных слоев населения северо-западных губерний Российской империи.

Жумарь Сергей Владимирович, кандидат исторических наук, заместитель директора Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела.

«Фонды Национального архива Республики Беларусь: краткий справочник / составители Г. Н. Лихтенштейн, Е. Р. Маньковская. — Минск: НББ, 2012. — 229 с.»

Дается научная оценка краткого архивоведческого справочного издания по фондам НАРБ, ориентированного на будущую подготовку фундаментального путеводителя по указанному архиву. Автором вносятся предложения по наделению справочника более логичной и исторически обоснованной структурой, а также дополнительным содержательным наполнением.

Крапивин Василий Сергеевич, магистрант кафедры славянской истории и методологии исторической науки БГПУ им. М Танка.

«Подготовка к введению в Минской губернии Положения от 12 июля 1889 г. об участковых земских начальниках»

На основании документов НИАБ рассматриваются предпосылки, обстоятельства и процесс установления института земских начальников в Минской губернии в конце XIX – начале XX в. Отмечаются меры, предпринятые земским отделом Министерства внутренних дел, для успешного введения указанной должности на местах.

Кривицкий Михаил Александрович, ведущий научный сотрудник отдела публикации документов НИАБ.

«Предпосылки массовых переходов из православия в католичество на территории Беларуси после издания указа о веротерпимости (1905–1914)»

На основании архивных документов из фондов НИАБ, материалов периодической печати начала XX в., монографий отечественных и зарубежных исследователей и прочих источников автор выделяет совокупность предпосылок массовых переходов православных жителей Беларуси в католичество после издания 17 апреля 1905 г. указа о веротерпимости. Автором обобщаются прежние наблюдения исследователей по данной проблеме, делаются собственные выводы. Так, в качестве предпосылок впервые называются долгое отсутствие контроля со стороны правительства за переходами из православия в католичество; более высокий уровень образования римско-католического духовенства по сравнению с православным; внутренний кризис в православной церкви, который проявлялся в падении влияния духовенства на прихожан.

Его же, *«Рапорты минского и двинского полицмейстеров о последствиях налетов немецкой авиации в годы Первой мировой войны»*

Публикуются рапорты минского и двинского полицмейстеров о последствиях налетов немецкой авиации на города Минск (3 октября 1915 г., 21 июня 1916 г.) и Двинск (5 января 1917 г.) в годы Первой мировой войны, которые хранятся в фондах НИАБ. Автором отмечается актуальность данной темы для изучения истории повседневной истории Беларуси в годы Первой мировой войны.

Его же, *Бендин, А. Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А. Ю. Бендин. — Минск: БГУ, 2010. — 439 с.*

Рецензируется и аннотируется монография доцента Института теологии при БГУ А. Ю. Бендина, посвященная исследованию эволюции идеи веротерпимости и ее реализации в политике российских властей на территории белорусских губерний между восстанием 1863 г. и Первой мировой войной

1914–1918 гг. В статье подробно характеризуется источниковедческая база исследования, отмечаются основные выводы автора, обосновываются сильные и слабые стороны работы.

Лашкевич Александр Александрович, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела древних актов НИАБ.

«Ликвидация полиции и жандармерии и создание милиции в Витебской губернии после Февральской революции 1917 г.»

На основании фонда НИАБ «Канцелярия витебского губернского комиссара Временного правительства» автор проследил процессы ликвидации на территории Витебской губернии после Февральской революции 1917 г. Отдельного корпуса жандармов и «переформирования» бывшей полиции в народную милицию. Отмечается слабый профессиональный уровень милиции, неопределенность функций и структуры, неподготовленность ее сотрудников к исполнению служебных обязанностей.

Лебедева Валентина Михайловна, старший преподаватель кафедры белорусской культуры и фольклористики Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины.

«Новые документы об университетском периоде жизни Митрофана Довнар-Запольского»

В статье на основе новых архивных документов раскрыты ранее не известные эпизоды биографии М. В. Довнар-Запольского периода его студенчества в Киевском университете. Показаны обстоятельства, условия и факторы профессионального формирования будущего ученого.

Лукашевич Андрей Михайлович, кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Беларуси исторического факультета БГУ.

«Мозырский укрепленный лагерь: нереализованная идея (1810–1812 гг.)»

Статья посвящена проекту фортификационного укрепления Мозыря от зарождения идеи до попытки ее воплощения в реальность. На основании опубликованных и неопубликованных документов из Военно-ученого архива Главного управления Генерального штаба отмечается, что Мозырский укрепленный лагерь должен был обеспечить контроль российских войск над важной стратегической коммуникацией — бассейном Припяти, однако сложность рельефа местности, отсутствие средств и времени вынудили российское командование отказаться от реализации своего замысла.

Можейко Анна Николаевна, магистр исторических наук, заведующий отделом автоматизированных архивных технологий НИАБ.

«Дело Ларки Кровососа: суеверия и предрассудки белорусского крестьянства XIX в.»

Используя фольклорные материалы конца XIX – начала XX в., автор исследует дело из фонда НИАБ «Витебский совестный суд» о появлении в 1845 г. в деревне Окулино Лепельского уезда Витебской губернии «ходячего» покойника. Анализируются народные представления о данном явлении, в качестве примеров приводятся аналогичные случаи.

Некрашевич Филипп Анатольевич, аспирант кафедры новой и новейшей истории Беларуси исторического факультета БГУ.

«Военнослужащие Отдельного Литовского корпуса: этноконфессиональный аспект (по материалам НИАБ)»

Статья основана на документах фондов НИАБ «Минская духовная православная консистория» и «Слуцкое духовное правление», законодательных актах, материалах научных исследований и межархивных справочников. Факт создания в 1817 г. Отдельного Литовского корпуса (расформирован в 1831 г.), комплектуемого из солдат и офицеров западных губерний, отмечается как важный шаг на пути получения автономии для территорий бывшего ВКЛ. Также интересной особенностью указанной военной единицы является присутствие в ней священников трех христианских конфессий: православной, униатской и католической.

Нестерович Юрий Владимирович, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела археографии БелНИИДАД.

«Концепция трансформации документа в исторический источник и корреляция понятий исторического источника и исторического документа»

Автор при всестороннем анализе применяемой в научном дискурсе «Концепции трансформации документа в ИИ (историческом источнике)» предлагает оптимизировать данную концепцию через совмещение и корректировку ее с концепцией трансформации ПДЗИ (продукта деятельности с закрепленной информацией). В частности, отмечается, что в процессе работы с документом историка, археографа, архивиста изменяется не сам документ, а особенность его использования. В соответствии с этим в эдиционной археографии объект исследования и одновременно базисное понятие — исторический документ, в архивоведении — архивный документ, в источниковедении — исторический источник.

Новоселова Валерия Игоревна, аспирант Республиканского института высшей школы.

«“Книга знаний” — малоизвестный источник по исторической географии Восточной Европы»

Анализируется малоизвестный источник по исторической географии Восточной Европы — «Книга знаний». Дается краткий обзор четырех копий трактата (R, N, S, Z) и его изданий. Последовательно рассматриваются вопросы реальности или компилятивности повествования, авторства текста, датировки трактата, источников информации. Приведено географическое описание Восточной Европы, указанное в трактате, и сделан вывод о том, что анализ «Книги знаний» необходимо рассматривать как возможность решения исторических задач, связанных с регионом Восточной Европы.

Рындин Сергей Николаевич, аспирант кафедры новой и новейшей истории Беларуси исторического факультета БГУ.

«Мероприятия гражданских властей белорусских губерний по выселению иностранных подданных в 1914–1915 гг.»

На основании делопроизводственной документации учреждений Российской империи из фондов Национального исторического архива Беларуси и Государственного архива Российской Федерации изучено одно из основных направлений деятельности гражданских властей белорусских губерний в 1914–1915 гг., а именно выселение подданых воюющих с Россией государств в отдаленные регионы. Приводятся ходатайства иностранных подданных о невыселении их из мест жительства. Изучается и анализируется законодательство, регламентировавшее порядок депортации из западных губерний. Освещаются проблемы, связанные с транспортировкой иностранцев в места определенного жительства, а также исследуются действия органов власти по отношению к славянам, состоявшим в подданстве Германии и Австро-Венгрии. Уделено внимание деятельности местных властей, касающейся германских и австрийских подданных, освобожденных от выселения.

Снапковский Юрий Николаевич, главный архивист отдела публикации документов НИАБ.

«Бароны Меллер-Закомельские герба собственного: опыт поколенной росписи»

Впервые публикуется поколенная роспись известного титулованного дворянского рода Витебской губернии — баронов Меллер-Закомельских, вошедших в историю как династия выдающихся военных. О каждом представителе рода приводится максимально развернутая биографическая справка. Для составления поколенной росписи был привлечен широкий круг источников, включая документы НИАБ, некрополи, гербовники, месяцесловы, адрес-календари, памятные книжки, а также различная литература. В предисловии к публикации отмечены фактологические ошибки и неточности в имеющейся на сегодняшний день литературе о Меллер-Закомельских.

Чернецкий Евгений Анатольевич, кандидат исторических наук, заведующий отделом информационно-краеведческой работы Белоцерковской городской централизованной библиотечной системы,

старший научный сотрудник Белоцерковского краеведческого музея и Мемориального музея-усадьбы И. С. Козловского в Марьяновке.

«К проблеме происхождения рода Федкевичей из Киевского воеводства (XVI–XVII вв.)»

На основании документов Центрального государственного исторического архива Украины (Киев), государственных архивов Житомирской и Киевской областей, материалов Литовской метрики, гербовников А. Бонецкого, Т. Гайля и С. Урусского определяется проблема происхождения шляхетского рода Федкевичей, представители которого в начале XVII в. переселились в Киевское воеводство из села Новоселки Минского воеводства. Относительно этого автором предлагаются две версии: 1) происхождение из рода Гладких — основных землевладельцев в Новоселках; 2) происхождение из более мелкого рода, который служил Гладким.

Чернявский Федор Викторович, историк.

«Материалы к генеалогии Ратомских»

На основании материалов Литовской метрики, Актов Виленской археографической комиссии, Актов Северо-Западной Руси, документов из фондов Главного трибунала ВКЛ, Минских гродского и земского судов, Слонимского гродского суда, справочной и мемуарной литературы охарактеризованы условия и приведены факты из жизни и деятельности в начале XVI – первой трети XVII в. представителей четырех поколений шляхетского рода Ратомских, владельцев земель в имении Ратомъе Минского повета.

Чукила Светлана Анатольевна, студентка VI курса заочного отделения исторического факультета БГУ, референт Управления информационных технологий Секретариата Палаты представителей Национального собрания Республики Беларусь.

«Материалы архива Пустынского Успенского мужского монастыря в НИАБ»

На основании материалов фонда НИАБ «Пустынский Успенский мужской монастырь» и дополнительной литературы исследуется история архива указанного учреждения, проводится разделение документов фонда на пять видовых групп: частно-правовые, делопроизводственные, статистические, эпистолярные, картографические. Характеризуется информативность источников.

Шаланда Алексей Иванович, кандидат исторических наук, заведующий отделом специальных исторических дисциплин и информационно-аналитической работы Института истории НАН Беларуси.

«Гербовые печатки рода Быховцев XVII–XVIII вв. (по материалам НИАБ в г. Гродно)»

В статье публикуются изображения и приводятся описания шести гербовых печаток, которыми пользовались в XVII–XVIII вв. отдельные представители рода Быховцев. Кроме самих печаток автором приводятся сведения о жизнедеятельности и семейно-родственных связях их владельцев. Исследование проведено, главным образом, на основании документов из родового архива Быховцев, который находится на хранении в НИАБ в г. Гродно.

Summary

Antanovich Zinaida Vasiliyeuna, PhD, Lecturer, Department of Source Studies, Faculty of History, BSU.

«The Private Life and Social Activities of the priest Vikenti Veitka (according to the materials of the fond «The Mogilev Roman Catholic Consistory»)»

This article is based on materials of archival fond «Mohilov roman-catholic consistory» (NHAB). Author looks through private and social life of Wikenti Wejtko, who represents XIX century Roman Catholic clergy. He achieved a high position in the hierarchy of the church in youth, but began to abuse alcohol and was retired to a monastery. However, he overcame his addiction and practiced an active social life in 1870–1880's.

Her*, «In memory of Tatyana Anatolyeuna Navitskaja»*

The article contains some information about the biography and memories of the archivist Tatsiana Anatolyeuna Navitskaya (1958–2013), who had worked in the archival industry of Belarus since 1977 and in NHAB since 2006.

Harbachova Volha Vasilyeuna, PhD, Associate Professor, Department of Ethnology, Museology and History of Arts, Faculty of History, BSU.

«Januszkievicz's Archive in the Collections of the Adam Mickiewicz Museum of Literature»

The article examines the history of the formation of the fond «Januszkievicz's Archive» in the Museum of Literature, Warsaw, the basis for which was the correspondence between the members of the family of Januszkieviczes-Larishes. Particular attention is paid to the letters of Evstafi Larish, who participated in the November Uprising (1830–1831), to his wife Evgenia Larish, which can say about the life and activities of the representatives of Polish-Belarusian emigration in 1835–1870. One of them, containing the description of the wedding preparation, dated 28 July 1851, is published in the appendix in Polish with the translation into Belarusian.

Hotsin Andrey Aliaksandravich, Main Specialist, Centre for Propaganda and Socio-Cultural Activities of the Institution «Minsk City Office MES»

«The Activities of the Minsk Free Society of Firefighting Hunters during the World War I»

The article is devoted to the activities of Minsk Firefighters Society at the beginning of the Worl War I, which included not only fire fighting (including those after

German airstrikes), but also assisting wounded warriors. The appendix contains the instruction by the head of the ambulance squads of the Minsk Firefighters society, dated 20 September 1914, issued to resolve the problem of transporting the wounded, as well as a picture of G.A. Miranskiy, the head of the squads.

Hruntou Siarhei Uladzimiravich, PhD in history, research assistant of The Center for the Belarusian culture, language and literature studies of the National academy of scienses of Belarus.

«Reburial practices in Belarus at the age of Russian Empire (based on the materials of NHAB)»

The article studies the problem of providing reburials in Belarus in the 19th — beginning of the 20th century. Characteristic of sources on this problem from the National historical archive of Belarus is presented. The main reasons for providing reburial are named. This practices are studied within the cotext of social and cultural history of the region.

Dolatava Volha Uladzimirauna, MA in History; Leading Archivist, Department of Scientific Use of Documents and Information of NHAB.

«The Intelligentsia in the Socio-cultural Life of Belarus in the Years of the June 3 Political System (1907–1914) (based on the materials of NHAB)»

A special stage in the formation of the intelligentsia of Belarus as a social group was the years of 1907–1914. Based on the documents from the fonds of the Office of the Minsk and Vitebsk Governors the author provides the evidence of active involvement of the Belarusian, Jewish, Polish and Russian intelligentsia in the cultural life of the region. The influence of the reactionary policy on the activities of the educated stratum of the Northwestern governorates of the Russian Empire is revealed.

Krapivin Vasil Siarheyevich, master student, Departament of Slavic history and history methodology, BSPU named after M. Tank.

«Preparation for implementing the Regulations of July 12, 1889 (concerning divisional chief clerks) in the Minsk Governorate»

On the basis of the documents of NHAB the author explores the prerequisites, circumstances and process of establishing the institution of zemski chief clerks in the Minsk governorate in the late XIX – early XX centuries. The article delineates the arrangements taken by the zemski department of the Ministry of Internal Affairs in order to better introduce the positions at places.

Kryvitski Mikhail Aliaksandravich, leading researcher of department of the publication of documents of NHAB

«Preconditions of mass transitions from Orthodoxy in Catholicism in the territory of Belarus after the publication of the Decree about toleration (1905–1914)»

On the basis of archival documents from NHAB funds, materials of periodicals of the beginning of the XX century, monographs of domestic and foreign researchers and other sources the author marks out set of preconditions of mass transitions of orthodox inhabitants of Belarus in a Catholicism after the edition of the decree about toleration on April 17, 1905. The author generalizes former supervision of researchers on this problem, own conclusions are drawn. So, as preconditions for the first time are called: long lack of control of transitions from Orthodoxy in a Catholicism from the government; higher level of education of Catholic clergy in comparison with orthodox, internal crisis in orthodox church which was shown in falling of influence of clergy on parishioners.

***His**, «Official reports of the Minsk and Dwinsk chiefs of police about consequences of raids of the German aircraft in the years of World War I»*

Official reports of the Minsk and Dwinsk chiefs of police about consequences of raids of the German aircraft on the cities of Minsk (on October 3, 1915, on June 21, 1916) and Dvinsk (on January 5, 1917) in the years of World War I, which are stored in NHAB funds, are published. The author notes relevance of this subject for studying of daily history of Belarus in the years of World War I.

***His**, Bendin, A.J. Toleration problems in the North Western region of the Russian Empire (1863–1914) / A.J. Bendin. — Minsk : BSU, 2010. — 439 p.*

The monograph of A.Yu. Bendin, the associate professor of Institute of theology at BSU, devoted to research of evolution of idea of toleration and its realization in policy of the Russian authorities in the territory of the Belarusian provinces between revolt of 1863 and World War I of 1914–1918 is reviewed and annotated. In article the detailed characteristic of source study base of research is carried out, the main conclusions of the author are noted, strong and weaknesses of work are characterized.

Lashkevich Aliaksandr Aliaksandravich, PhD, Leading Researcher, Department of Ancient Acts, NHAB.

«The Abolition of the Police and Gendarmerie and Creation of the Militia in the Vitebsk Governorate after the February Revolution of 1917»

Based on the fond of NHAB «The Office of the Vitebsk Governorate Commissar of the Provisional Government» the author reveals the processes of abolishing the Special Corpus of gendarmes and the re-formation of the former police into the people’s militia in the territory of the Vitebsk governorate after the February Revolution of 1917. The author points to the weak professional level of the militia, the ambiguity of its functions and structure, the unpreparedness of its employees to fulfil their duties.

LEBEDZEVA VALIANTSINA MIKHAILAUNA, Senior Lecturer, Department of Belarusian Culture and Folklore Studies, Francisk Skorina Gomel State University.

«New Documents on the University Period of the Life of Mitrofan Dounar-Zapolski»

On the basis of new archival documents the article explores the earlier unknown episodes of M.V. Dounar-Zapolsky biography (the period of his studies at Kiev University). Circumstances, conditions and factors of the professional formation of the future scientist are revealed.

LUKASHEVICH ANDREI MIKHAILAVICH, PhD, Associate Professor, Department of Modern and Contemporary History of Belarus, Faculty of History, BSU.

«The Mozyr Fortified Camp: an Unrealized Idea (1810–1812)»

The article is devoted to the project for the fortification of Mozyr, from the genesis of the idea to the attempts to bring it into reality. On the basis of published and unpublished documents from the Military-Science Archives of the Head-Office of the General Staff the author reveals that the Mozyr Fortified Camp was aimed to impose Russian Troops' control over an important strategic line of communication — the Prypiat River basin. However, the complexity of terrain, lack of funds and time forced the Russian command to refuse to implement the plan.

MAZHEIKA HANNA MIKALAYEUNA, MA in History, Head of the Department of Automatic Archival Technologies, NHAB.

«The Case of Larka the Bloodsucker: Superstitions and Prejudices of the Belarusian Peasantry in the XIX Cent.».

Using archival documents and folklore materials dated back to the late XIX – early XX century the author examines documents from the fond of NHAB «Vitebsk Conscientious Court» concerning the appearance of a "walking" dead man in the village of Okulino in the Lepelski district of the Vitebsk governorate in 1845. Popular perceptions of this phenomenon are analyzed and similar cases are given as examples.

NAVASIOLAVA VALERYIA IHARAVNA, PhD student, National Institute for Higher Education.

«"The Book of knowledge": a Little-Known Source on the Historical Geography of Eastern Europe».

The author analyzes a little-known source on the historical geography of Eastern Europe — «The Book of Knowledge». A short overview of four copies of the treatise (R, N, S, Z) and its editions is provided. The author consequentially reveals the problems of the reality and compilation of the narrative, the authorship

of the text, the dating of the treatise and the sources of the information. The article contains the depiction of Eastern Europe, specified in the treatise, and the author comes to conclusion that the analysis of «The Book of Knowledge» should be seen as a possibility to resolve historical problems dealing with the region of Eastern Europe.

Nekrashevich Pilip Anatolyevich, PhD Student, Department of Modern and Contemporary History of Belarus, Faculty of History, BSU.

«Soldieries of the Special Lithuanian Corps: an Ethno-confessional Aspect (based on the materials of NHAB)»

The article is based on the documents of the fonds of NHAB «The Minsk Spiritual Orthodox Consistory» and «The Sluck Spiritual Administration», legislative acts, research materials and inter-archival reference books. The fact of the formation of the Special Lithuanian Corps, recruited from soldiers and officers of the western governorates, in 1817 is indicated as an important step on the way to gain autonomy for the former Grand Duchy of Lithuania. An interesting peculiarity of this military unit was the presence of the priests of three Christian confessions in it — the Orthodox Christians, Uniates and Catholics.

Nestsiarovich Yuryi Uladzimiravich, PhD, Leading Researcher, Archeography Department, Belarusian Archival Science and Records Management Research Institute.

«The Concept of Transformation of a document in Historical Source and the correlation of the notions a historical source and a historical document»

Through a comprehensive analysis used in the scientific discourse of «The Concept of Transformation of a document in HS (Historical Source)» the author offers to optimize this concept by correcting it and combining it with the concept of transformation of PAFI (the product of the activity with fixed information). In particular, the author points that when a historian, archaeographer, archivist is working with a document, the peculiarity of the use of the document rather the document itself changes. In accordance with this the subject of research and simultaneously the basic notion is a historical document in edition archaeography, an archival document in archival sciences and a historical source in source studies.

Ryndzin Siarhei Mikalayevich, PhD Student, Department of Modern and Contemporary History of Belarus, Faculty of History, BSU.

«The Arrangements of the Civil Authorities of the Belarusian Governorates to Evict Foreign Subjects in 1914–1915»

On the basis of the clerical documentation from institutions of the Russian Empire, kept in the fonds of the National Historical Archives of Belarus and the State Archives of the Russian Federation, the article explores one of the directions of the activities of the civil authorities of the Belarusian governorates in 1914–1915,

particularly the eviction of subjects of the states warring with Russia into the remote regions. The article contains petitions of foreign subjects, asking not to evict them from their places of residence. The author examines and analyzes the laws regulating the process of eviction from the western governorates, casts light on the problems, dealing with transporting foreigners to the places of deportation, investigates the arrangements of the local authorities in relation to the Slavs, having German or Austro-Hungarian citizenship, pays attention to the activities of the local authorities, which dealt with German and Austrian subjects, exempted from eviction.

SNAPKOUSKI YURYI MIKALAYEVICH, Main Archivist, the Department of Document Publication, NHAB.

«Barons Meller Zakomelsky own coat of arms: the essay of ahnentafel»

It's the first time the ahnentafel of barons Meller Zakomelsky, a famous titled noble family of Vitebsk province, is ever published. They entered the history as a dynasty of outstanding militaries. For every family member there is the most detailed biography. To compile ahnentafel, a wide range of sources were used, including NHAB documents, necropolis, heraldry, menologions, address-calendars, memorial books and various literature sources. In the foreword to the publication one can find the mentioning of the factual errors and inaccuracies in the literature on the Meller Zakomelsky currently available.

URUBLEUSKI VADZIM VALERYEVICH, Main Archivist, Department of Documents Publication, NHAB.

«The Genealogy and History of the Priestly Clan Strukovskies in the late XVIII – early XX centuries (according to the materials of NHAB)»

Based on the clergy lists and court records of the late XVIII – early XX centuries from the fonds of NHAB the article sheds light on the history of five generations of the Strukovskies, the Orthodox priests of the Minsk diocese. The author points out that the study of the clergy lists can reveal the circumstances and the ways of resettlement of some priestly clans and the peculiarities of their services. The examination of a particular biography and genealogy can help to see the priest, as a public and religious figure, the people's mouthpiece and a negative or positive role model for the laity. The author highlights the value of the clergy lists and court records as genealogy sources.

***His**: «Archivists of the Minsk Gentry Deputy Assembly (part IV, Letters P–Z)»*

The article is a continuation of the publishing of short biographies of clerks of the Minsk Gentry Deputy Assembly Stationary Office, who, besides their primary office duties, registered documents and preserved them. The article contains some information about the clerks whose last names start with letters P–Z (19 people). The short biographies are drawn up on the documents from NHAB, service records and records about origins from the fond «Minsk Gentry Deputy Assembly» in particular. Among the others, a short biography of Ivan Mihailovich

Chekotski, the Rechitsa zemski clerk, who was offered remuneration for saving archival items of the Minsk Gentry Deputy Assembly Stationary during the 1834 fire.

***His**: «Shalanda, A. Emblems and Coats of Arms of Belarus, c. X–XVIII: Heraldry-Sphragistic Essays/ A. Shalanda. — Minsk: Belarus. Navuka, 2012. — 182»*

The article reviews a collection of heraldry-sphragistic essays on the history of emblems and coats of arms of Belarus in X–XVIII c. Based on the information from chronicles and memoirs, material and written sources, works by Belarusian, Russian, Lithuanian and Ukrainian researchers the author of the book has collected and comprehended rich heraldry and sphragistic materials which are necessary to reconstruct ancient Belarusian symbolic. The reviewer indicates the advantages and disadvantages of the work.

CHARNECKI JAUHEN VASILYEVICH, PhD, Head of the Department of Information and Local History Studies, Belotserkovsk City Centralized Library System, Senior Researcher, Belotserkovsk Museum of Local History and Memorial Museum and Country Estate of I.S. Kozlowski in Maryanovka.

«To the problem of the origin of the Fedkevich family from the Kiev voivodeship, (XVI–XVII)»

On the basis of documents from the Central State Historical Archives of the Ukraine (Kiev), state archives of the Zhitomir and Kiev provinces, materials of the Lithuanian metrics, works about coats of arms by A.Bonetski, T.Gayl and s. Urusski the article explores the problem of the ancestry of the noble Fedkevich family, the members of which moved to the Kiev voivodeship from the village of Novoselki of the Minsk voivodeship at the beginning of the seventeenth century. In relation to this the author offers two versions: 1) the ancestry traced back to the Gladki family — the main land owners in Novoselki; 2) the ancestry traced to a smaller family which served to the Gladkies.

CHARNIAUSKI FIODAR VIKTARAVICH, a historian.

«Materials on the Ratomskies' Ancestry»

On the basis of the materials of the Lithuanian Metrica, Acts of the Vilno Archeographic Committee, Acts of Northwestern Rus', documents from the fonds of the Lithuanian Tribunal, the Minsk Town and Zemski Courts, the Slonim Town Court, reference books and memoirs the author provides a characteristic of the conditions of and some facts about the life and activities of the representatives of four generations of the gentry family of the Ratomskies, the owners of the land within the Ratomye estate in the Minsk province.

Chukila Sviatlana Anatolyeuna, a Sixth-Year Part-Time Student, Faculty of History, BSU, Referent, Office of Information Technologies, Secretariat, House of Representatives, National Assembly of Belarus.

«Materials of the Archive of the Pustyn Dormition Friary in NHAB»

On the basis of the materials of the fond of NHAB «Pustyn Dormition Friary» and additional literature the author examines the history of the archive of the friary, divides the documents of the fond into fives groups: private law, clerical, statistical, epistolary, cartographic documents. The author gives a characteristic of the completeness of the sources.

Shalanda Aliaksei Ivanavich, PhD, Head of the Section of the Department of Auxiliary Sciences of History and Information Analysis, Institute of History, AS RB.

«Signet Rings of the Bykhovets Family, c. XVII–XVIII (based on materials from NHAB in Grodno)»

The article contains images and descriptions of six signet rings, which some representatives of the Bykhovets family used in the XVII–XVIII centuries. The author provides some information about the activities and the kinship of their owners. The research is mainly conducted on the basis of documents from the Bykhovets family archive which is kept in NHAB (Grodno).

Zhumar Siarhei Uladzimiravich, PhD, Deputy Director of Belarusian Research Institute of Records Management and Archival Studies.

«The Fonds of the National Archives of the Republic of Belarus: a short catalogue / ed. G.N. Lichtenshtein, E.R. Man'kovskaya. — Minsk: NBB, 2012. — 229 p.»

The article delineates the scholarly value of the short archival reference book on the fonds of NARB, destined for the future preparation of a fundamental guidebook to the archives. The author makes some suggestions on providing the guidebook with a more logical and historically justified structure as well as an additional substantive content.

Правілы для аўтараў «Архіварыуса»

1. «Архіварыус» публікуе навуковыя даследаванні па розных галінах тэарэтычнай і практычнай археаграфіі, архівазнаўства, крыніцазнаўства і сумежных спецыяльных гістарычных дысцыплін, а таксама інфармацыйныя матэрыялы на апублікаваныя працы.
2. Рэдакцыйная калегія прымае да разгляду матэрыялы, якія адпавядаюць патрабаванням, што прад'яўляе Вышэйшая атэстацыйная камісія Рэспублікі Беларусь да навуковых артыкулаў.
3. Рэдакцыйная калегія публікуе ў першую чаргу артыкулы, прадстаўленыя асобамі апошняга года паслявузаўскага навучання (аспірантура, дактарантура, саіскальніцтва).
4. Аўтары нясуць персанальную адказнасць за прадстаўленне ў рэдакцыю ўжо раней апублікаваных артыкулаў або артыкулаў, прынятых да друку іншымі выданнямі.
5. Аўтары разам з рукапісам навуковага артыкула прадстаўляюць выпіску з пратакола пасяджэння вучонай рады, аддзела, кафедры з месца працы з рэкамендацыяй артыкула да друку.
6. Дапускаецца замест выпіскі з пратакола прадставіць дзве рэцэнзіі — доктара і кандыдата навук, якія з'яўляюцца спецыялістамі ў той галіне ведаў, па якой зроблена даследаванне. Рэцэнзіі павінны ўтрымліваць рэкамендацыі артыкула да друку.
7. Рэкамендацыі да друку навуковых артыкулаў, падрыхтаваных супрацоўнікамі органаў і ўстаноў Дзяржаўнай архіўнай службы Рэспублікі Беларусь, ажыццяўляюць Вучоныя рады Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, БелНДІДАС, БелНДЦЭД, іншых дзяржаўных архіваў, навуковых і вышэйшых навучальных устаноў.
8. Для публікацый дакументальных крыніц, матэрыялаў інфармацыйнага характару, рэцэнзій рэкамендацыі да друку не патрабуюцца.
9. Друкаваная версія артыкула завяраецца подпісам аўтара з прастаўленнем даты, а таксама ўказваюцца прозвішча, імя і імя па бацьку, месца працы, займаемая пасада, вучоная ступень, тэлефоны для сувязі з рэдакцыяй. Разам з раздрукоўкай прадстаўляецца ідэнтычны электронны варыянт артыкула.
10. Артыкул забяспечваецца анатацыямі на беларускай (рэзюмэ), рускай і англійскай (summary) мовах памерам 100–150 слоў.
11. Аб'ём навуковага артыкула — не менш за 14 тыс. і не больш за 20 тыс. знакаў, аб'ём публікацыі дакументальных крыніц — 40 тыс. знакаў. Раздрукоўка выконваецца шрыфтам Times New Roman,

кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвала, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см.

12. Бібліяграфічныя спасылкі афармляюцца згодна з главой 5 Інструкцыі па афармленні дысертацыі і аўтарэферата (пастанова ВАК Рэспублікі Беларусь ад 22.02.2006 № 2, апублікавана ў Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 20 сакавіка 2006 г., № 41, 7/603).
13. Тэрмін падачы артыкулаў — да 30 чэрвеня бягучага года. Пасля 30 чэрвеня матэрыялы прымаюцца для публікацыі ў штогодніку ў наступным годзе.
14. Рэдакцыйная калегія не бярэ платы за апублікаванне навуковых артыкулаў.

Рэдакцыйная калегія «Архіварыуса»
220002, г. Мінск, вул. Крапоткіна, 55
archivaryus@niab.by

Guidelines for authors of "Archivarius"

1. "Archivarius" publishes scholarly research on different branches of theoretical and practical archeography, archival science, source studies and related special historical disciplines, and also informative materials and reviews of published works.
2. Editorial Board accepts for reviewing materials which meet the requirements, imposed by the Higher Attestation Commission of the Republic of Belarus in relation to scholarly articles.
3. Editorial Board primarily publishes articles, submitted by postgraduate students.
4. Authors bear responsibility for submitting articles already published and articles accepted for publishing in other journals.
5. Authors submit, along with their manuscripts, an extract from the minutes of the meeting of the Academic Council, department, unit of the place of their work with a recommendation to publish the article.
6. It is allowed to provide two reviews by professors, who are specialists in the area in which the research was done, instead of the minute extract. Reviews should contain a publication recommendation.
7. Recommendation for publication of scholarly articles, written by employees of the agencies and institutions of State Archival Service of the Republic of Belarus, is provided by Research Council of the National Historical Archives of Belarus, BELASRMRI, BRCER, other state archives, research and higher educational institutions.

8. Recommendations are not required for publishing documentary sources and materials of an informative character.
9. A printed copy of an article should be dated and signed by the author and should contain the name, surname, patronymic name, place of work, position held, academic degree, phone number. A printed copy should be accompanied by an identical electronic copy.
10. An article is expected to be no more than 20 000 signs, the length of a primary source published is up to 40 000 signs. Times New Roman script should be used to write an article. The typeface should be 14-point. Line spacing should be 1.5. The top and bottom margines should be 2 cm, the left margin should be 3 cm, the right margin should be 1.5 cm.
11. Bibliographical footnotes should be formatted in accordance with Chapter 5 of Guidelines for theses and abstracts (regulation of VAK of Republic of Belarus of 22.02.2006 №2, published in the National Register of Legal Acts of the Republic of Belarus of 20 March 2006, № 41, 7/603)
12. The article should be accompanied by 100–150 word summaries, written both in Belarusian and English.
13. The deadline for submitting articles is June 30 of the current year. After the deadline all materials will be accepted for publication in the following year.
14. There is no charge for publishing scholarly articles.

Editorial Board of "Archivarius"
220002, Minsk, Kropotkina Str 55
archivaryus@niab.by

Змест

Архівазнаўства

В. В. Гарбачова

Архіў Янушкевіча ў зборах Музея літаратуры імя Адама Міцкевіча ў Варшаве . . . 5

С. А. Чукіла

Матэрыялы архіва Пустынскага Успенскага мужчынскага манастыра ў НГАБ . . . 15

Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

А. А. Готин

Деятельность Минского вольного общества пожарных охотников в период Первой мировой войны . . . 26

М. А. Кривицкий

Рапорты минского и двинского полицмейстеров о последствиях налетов немецкой авиации в годы Первой мировой войны . . . 32

Гісторыя і крыніцазнаўства

З. В. Антановіч

Прыватнае жыццё і грамадская дзейнасць ксяндза Вікенція Вейткі (па матэрыялах фонду НГАБ «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя») . . . 43

С. У. Грунтоў

Практыка перапахаванняў у Беларусі ў перыяд Расійскай імперыі (па матэрыялах НГАБ) . . . 53

О. В. Долотова

Интеллигенция в социокультурной жизни Беларуси в годы третьеиюньской политической системы (1907–1914 гг.) (по материалам НИАБ) . . . 59

В. С. Крапівін

Падрыхтоўка да ўвядзення ў Мінскай губерні Палажэння ад 12 ліпеня 1889 г. аб участковых земскіх начальніках . . . 67

М. А. Кривицкий
Предпосылки массовых переходов из православия в католичество на территории Беларуси после издания указа о веротерпимости (1905–1914). 76
А. А. Лашкевіч
Ліквідацыя паліцыі і жандармерыі і стварэнне міліцыі ў Віцебскай губерні пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г.. 92
В. М. Лебедзева
Новыя дакументы аб універсітэцкім перыядзе жыцця Мітрафана Доўнар-Запольскага. 100
А. М. Лукашевич
Мозырский укрепленный лагерь: нереализованная идея (1810–1812 гг.) 107
А. Н. Можейко
Дело Ларки «Кровососа»: суеверия и предрассудки белорусского крестьянства XIX в.. 114
Ф. А. Некрашевич
Военнослужащие Отдельного Литовского корпуса: этноконфессиональный аспект (по материалам НИАБ) 123
Ю. В. Нестерович
Концепция трансформации документа в исторический источник и корреляция понятий исторического источника и исторического документа 129
В. И. Новоселова
«Книга знаний» — малоизвестный источник по исторической географии Восточной Европы. 140
С. Н. Рындин
Мероприятия гражданских властей белорусских губерний по выселению иностранных подданных в 1914–1915 гг. 150

Генеалогія і геральдыка

Ю. Н. Снапковский
Бароны Меллер-Закомельские герба собственного: опыт поколенной росписи. 160
В. В. Урублеўскі
Генеалогія і гісторыя святарскага роду Струкоўскіх у канцы XVIII – пачатку XX ст. (па матэрыялах НГАБ) 192

Я. А. Чарнецкі

Да праблемы паходжання роду Фядкевічаў з Кіеўскага ваяводства (XVI–XVII стст.) 204

Ф. В. Чарняўскі

Матэрыялы да генеалогіі Ратамскіх 208

А. І. Шаланда

Гербавыя пячаткі роду Быхаўцаў XVII–XVIII стст. (па матэрыялах НГАБ у г. Гродна) 243

Постаці архівістаў

В. В. Урублеўскі

Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка IV, літары П–Я) 256

Хроніка і бібліяграфія

З. В. Антановіч

Памяці Таццяны Анатольеўны Навіцкай. 266

Бендин, А. Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.) / А. Ю. Бендин. — Минск : БГУ, 2010. — 439 с. *(М. А. Кривицкий)* 267

Фонды Национального архива Республики Беларусь: краткий справочник / составители Г. Н. Лихтенштейн, Е. Р. Маньковская. — Минск: НББ, 2012. — 229 с. *(С. В. Жумарь)* . . . 276

Шаланда, А. Сімвалы і гербы зямель Беларусі ў X–XVIII стст.: геральдычна-сфрагістычныя нарысы / А. Шаланда. — Мінск: Беларуская навука, 2012. — 182 с. *(В. В. Урублеўскі)*. 278

Рэзюмэ 282

Резюме 291

Summary 300

Правілы для аўтараў «Архіварыуса» 308

Guidelines for authors of «Archivarius» 309

За правільнасць зместу, цытат і спасылак у артыкулах адказнасць нясуць аўтары.

Contents

Archival Science

V. V. Harbachova

Januszkievicz's Archive in the Collections of the Adam Mickiewicz Museum of Literature 5

S. A. Chukila

Materials of the Archive of the Pustyn Dormition Friary in NHAB 15

The Publication and Processing of Archival Records

A. A. Hotsin

The Activities of the Minsk Free Society of Firefighting Hunters during the Period of 1914–1916 26

M. A. Kryvitski

Official reports of the Minsk and Dwinsk chiefs of police about consequences of raids of the German aircraft in the years of World War I 32

History and Source Studies

Z. V. Antanovich

The Private Life and Social Activities of the priest Vikenti Veitka (according to the materials of the fond «The Mogilev Roman Catholic Consistory») 43

S. U. Hruntou

Reburial practices in Belarus at the age of Russian Empire (based on the materials of NHAB) 53

V. U. Dolatava

The Intelligentsia in the Socio-cultural Life of Belarus in the Years of the June 3 Political System (1907–1914) (based on the materials of NHAB) 59

V. S. Krapivin

Preparation for implementing the Regulations of July 12, 1889 (concerning divisional chief clerks) in the Minsk Governorate. 67

M. A. Kryvitski

Preconditions of mass transitions from Orthodoxy in Catholicism in the territory of Belarus after the publication of the Decree about toleration (1905–1914) 76

A. A. Lashkevich

The Abolition of the Police and Gendarmerie and Creation of the Militia in the Vitebsk Governorate after the February Revolution of 1917. 92

V. M. Lebedzeva

New Documents on the University Period of the Life of M. Dounar-Zapolski 100

A. M. Lukashevich

The Mozyr Fortified Camp: an Unrealized Idea (1810–1812) 107

H. M. Mazheika

The Case of Larka the Bloodsucker: Superstitions and Prejudices of the Belarusian Peasantry in the XIX Cent. 114

P. A. Nekraszevich

Soldieries of the Special Lithuanian Corps: an Ethno-confessional Aspect (based on the materials of NHAB) 123

Yu. U. Nestsiarovich

The Concept of Transformation of a document in Historical Source and the correlation of the notions a historical source and a historical document . . . 129

V. I. Navasiolava

«The Book of knowledge»: a Little-Known Source on the Historical Geography of Eastern Europe 140

S. M. Ryndzin

The Arrangements of the Civil Authorities of the Belarusian Governorates to Evict Foreign Subjects in 1914–1915 150

Genealogy and Heraldry

Yu. M. Snapkouski

Barons Meller Zakomelsky own coat of arms: the essay of ahnentafel . . . 160

V. V. Urubleuski

The Genealogy and History of the Priestly Clan Strukovskies in the late XVIII – early XX centuries (according to the materials of NHAB). . 192

Ja.V. Charnecki.

To the problem of the origin of the Fedkevich family from the Kiev voivodeship, c. XVI–XVII 204

F. V. Charniauski

Materials on the Ratomskies' Ancestry 208

A. I. Shalanda

Signet Rings of the Bykhovets Family, c. XVII–XVIII (based on materials from NHAB in Grodno) 243

Personalities of Archivists

V. V. Urubleuski

Archivists of the Minsk Gentry Deputy Assembly (part IV, Letters P–Z) . . 256

Chronicles and Bibliography

Z. V. Antanovich

In memory of Tatyana Anatolyeuna Navitskaja. 266

Bendin, A. J. Toleration problems in the North Western region of the Russian Empire (1863–1914) / A. J. Bendin. — Minsk : BSU, 2010. — 439 p. *(Kryvitski M. A.)*. 267

The Fonds of the National Archives of the Republic of Belarus: a short catalogue / ed. G. N. Lichtenshtein, E. R. Man'kovskaya. — Minsk: NBB, 2012. — 229 p. *(Zhumar S. U.)* 276

Shalanda, A. Emblems and Coats of Arms of Belarus, c. X–XVIII : Heraldry-Sphragistic Essays / A. Shalanda. — Minsk : Belarus. Navuka, 2012. — 182 *(Urubleuski V. V.)* 278

Summary 300

The rules for authors of the «Archivaryus». 309

The authors are responsible for the correctness of the information provided as well as for quotation and reference accuracy.

Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. ; вып. 11 / рэд..: Ю. М. Бохан
A87 [і інш.]. — Мінск : НГАБ, 2013. — 318 с. — (серыя «Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»).

ISSN 2225-4412.

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі падрыхтаваны адзінаццаты выпуск штогодніка «Архіварыус». На яго старонках асвятляецца шырокае кола пытанняў гісторыі, архівазнаўства, археаграфіі, крыніцазнаўства і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін. У навуковы ўжытак уводзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца гісторыкам, архівістам, краязнаўцам і ўсім, хто цікавіцца старонкамі мінулага Беларусі.

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Беи)+63.3(4Беи)41

Навуковае выданне

Серыя
«Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»

Архіварыус

Зборнік навуковых
паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 11

Адказны за выпуск *З. Л. Яцкевіч*
Рэдактар *Н. М. Дзятчык*
Карэктары *В. В. Урублеўскі, А. В. Халюкоў*
Макет, вокладка, камп'ютарная вёрстка *Я. А. Мальдзіса*
Малюнак эмблемы на вокладцы *А. У. Леўчыка*

Зборнік падрыхтаваны да выдання аддзелам публікацыі
дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Падпісана да друку 09.12.2013. Фармат 60×84 1/16.
Гарнітура Times New Roman. Друк [illegible].
Ум. друк. арк. 19,26. Ул.-выд. арк. 18,48.
Тыраж 100 экз. Заказ 1253.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў
ВДУП «Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі».
ЛП №02330/54 от 12.08.2013. г. Мінск, пл. Свабоды 23-90, 220030.